

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN FOLKLORU KÜLLİYYATI

I cild

NAĞILLAR

I kitab

BAKI - 2006

AMEA Folklor İnstitutu
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

REDAKSİYA HEYƏTİ

Hüseyn İsmayılov, filologiya elmləri doktoru (sədr);
İsrafil Abbash, filologiya elmləri doktoru, professor;
Teymur Bünyadov, akademik;
Tofiq Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
Paşa Əfəndiyev, filologiya elmləri doktoru, professor;
Oruc Əliyev, filologiya elmləri namizədi;
Qara Namazov, filologiya elmləri doktoru, professor;
Azad Nəbiyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
Seyfəddin Rzasoy, filologiya elmləri namizədi (məsul katib);
Kamal Talıbzadə, akademik.

TƏRTİB EDƏNLƏR: f.e.d. **Hüseyn İSMAYILOV**
f.e.n. **Oruc ƏLİYEV**

NƏŞRİNƏ MƏSUL: f.e.n. **Əziz ƏLƏKBƏRLİ**

Azərbaycan folkloru külliyyatı, I cild, Nağıllar (I kitab),
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2006, 400 səh.

"Azərbaycan folkloru külliyyatı" (AFK) kimi çoxdan gözlədiyimiz bir nəşr bu kitabla başlanır. Çoxcildliyin 1-ci cildi və Azərbaycan nağıllarının 1-ci kitabı olan bu kitabda nağıllar dünyamızın sirli-sehrli örnəkləri xalqımıza təqdim olunur.

Bu kitab, bütövlükdə "Azərbaycan folklor külliyyatı" (AFK), folklorşünaslığımıza və bütün xalqımıza layiqli hədiyyədir.

ISBN-586886-036-9

©“Səda“ nəşriyyatı, 2006

İNSTITUTDAN

Azərbaycan folkloru nümunələrinin janrlar üzrə çoxcildliklər şəklində çap olunmasında folklorşünaslığımız müəyyən ənənə və təcrübəyə malikdir. 20-30-cu illərdə nəşr olunmuş aşıq və el şairlərinin şeirləri, sonrakı illərdə isə nəşr olunmuş üçcildlik və beşcildlik Azərbaycan nağılları, beşcildlik “Azərbaycan dastanları”, ikicildlik Azərbaycan folkloru antologiyası və “Azərbaycan aşıqları və el şairləri” bu sahədə atılmış uğurlu addımlardandır. Son illərdə Azərbaycan folkloru antologiyası seriyasından on üç toplu nəşr olunmuşdur. Folklor İnstitutunda həyata keçirilən bu iş Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşri sahəsində yeni imkanlar açmışdır. Çap olunmuş on üç toplu, nəşrə hazırlanmış beş toplu regionlarımızın təkrarsız folklor incilərinin nə qədər zəngin olduğunu göstərir. Bu möhtəşəm hadisə xalqımızın uzun illər boyu yaratdığı, yaşatdığı söz sənətinin dəyərli, əvəzsiz olduğunu bir daha sübut edir və həm də folklorumuzun toplanılması və nəşri sahəsində yeni imkanlar açır.

Bu gün dövlətimizin folklorşünaslığımızın inkişafına böyük qayğısı folklor örnəklərimizin müasir tələblər səviyyəsində elmi prinsiplər üzrə araşdırılması ilə yanaşı, onun toplanılması və nəşrinə geniş imkanlar açır. Odur ki, bu gün çoxcildli folklor külliyyatının nəşrinə başlamaq möhtəşəm bir vəzifə kimi qarşıda durur. Bu sahədə dünya folklorşünaslığının əldə etdiyi nailiyyət və təcrübədən istifadə etmək və bəhrələnmək də çox gərəklidir. Məlum olduğu kimi, Ukrayna, Belorusiya, Moldova və Baltıqyanı respublikalarda bu sahədə səmərəli işlər görülmüş, qazax, başqırd, tatar folklorşünaslığında da müəyyən işlər görmüşdür və görülməkdədir.

Folklorumuzun bugünkü səviyyəsi, illər uzununu qazanılan təcrübə və nailiyyətlər bu təxirəsalınmaz işin həyata

keçirilməsinin vacibliyini göstərir. Folklor örnəklərində xalqın qəhrəmanlıq tarixi, mübarizə əzmi, istək və arzuları, dərd-səri, ağrı-acısı yaşayır, onu yenidən yaşatmaq, yenidən xalqın özünə qaytarmaq ən müqəddəs işdir.

Çoxcildli Azərbaycan folkloru külliyyatında əfsanə və rəvayətlər, mövsüm və mərasim nəğmələri, atalar sözü və məsəllər, nağıllar, dastanlar, lətifələr, tapmacalar və s. örnəklərin çap olunması nəzərdə tutulur. Bu örnəklər müxtəlif cildlərdə nəşr olunacaqdır. Nəşr zamanı söyləyicilər – informatorlar haqqında məlumat verilməsi, onların dil və üslub xüsusiyyətlərinin qorunması diqqət mərkəzində olacaqdır.

Çoxcildli folklor külliyyatının nəşri zamanı hər bir janrın səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınacaq, yazılacaq ön sözlərdə bu barədə ətraflı məlumat veriləcəkdir.

Çoxcildliyin I kitabında nağıllar əhatə olunacaqdır. Nağıllar folklorumuzun ən geniş yayılmış, eyni zamanda kəmiyyətcə ən zəngin janrlarından biridir. Nağılların tərtibi zamanı AT sistemi üzrə süjet göstəricisi də veriləcəkdir ki, bu da gələcək tədqiqatlar üçün əlverişli şərait yaradacaqdır. Nağıllar bir neçə kitabı əhatə edəcək, əldə olan bütün örnəklərin sistemləşdirilib nəşr olunması üçün cəhd olunacaqdır. Bu prinsip digər örnəklərin nəşri zamanı da gözləniləcək və bütün folklor örnəklərinin bu çoxcildlikdə əks olunması üçün imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə olunacaqdır. Çoxcildli folklor külliyyatının cildlərinin işıq üzü görməsi üçün folklorşünaslarımızın qarşısında olduqca məsuliyyətli və müqəddəs bir vəzifə durur.

AZƏRBAYCAN FOLKLORU VƏ FOLKLORŞÜNASLIĞI EPOXALAR QOVŞAĞINDA

Folklor – xalqın yaddışıdır: fərd yaddaşı, etnos yaddaşı, millət yaddaşı və xalq yaddaşı...

Xalqın varlığı söz və sənət kodları ilə onun yaddaşında inikas olunur...

Yaddaş «qalar-qopar» dünyada «gəlimli-gedimli» ritmlə öz yaşamını gerçəkləşdirən xalqın fiziki-mənəvi mövcudluğunun fəvqünə qalxır: yaddaşı yaradan xalqın mövcudluğu yenə də birbaşa onun yaddaşına müncər olunur...

Milli yaddaşda millətin tarixi bütöv xalqın taleyindən keçdiyi kimi, hər bir fərdin taleyindən də keçib gələcəyə gedir...

Folklor xalqın taleyidir: hər bir etnosun taleyi onun milli yaddaşa nə dərəcədə bağlılığından asılıdır. Yaddaşına qayıda bilən xalq onu millətlər içində millət edən zirvəyə qalxa bilir...

Hər bir xalqın bir millət kimi bütövlüyü, ölkə kimi tamlığı və təhlükəsizliyi etnokosmik yaddaşın onu hansı şəkildə ayaqda saxlamasından birbaşa asılıdır...

Xalqın yaddaşını incələyə-incələyə onun mədəni-ictimai yaddaşına adı həkk olmuş mərhum akademik Yaşar Qarayev «Göyçəyə qayıdan yol folklordan keçir...», – deyərək millət və xalq kimi bütöv olmağın, parçalara, tikələrə bölünməməyin, milli bütövlüyün formulunun, bütün mahiyyətinin folklor yaddaşına sədaqətdə olduğunu bəyan etdi:

«Xəritəmiz yalnız folklorumuzda dəyişməyib, bütün qalıb. Kərküklə və Təbrizlə, Göyçə ilə və Qarabağla, Dərbəndlə və Borçalı ilə indi də bir yerdə, bütövdə yaşadığımız mənəvi məkanın adı – folklordur... Sehrli və müqəddəs folklor ərazisindən bir sətri, bir qarışı da Qorqud və Koroğlu, Oğuz xan və Boz Qurd, Xıdır Nəbi... yada, qəsbkara güzəştə getməyib» (Yaşar Qarayev. Redaktordan: Göyçəyə qayıdan yol folklordan keçir... – Azərbaycan folkloru antologiyası, III kitab, Göyçə folkloru. Toplayıb tərtib edən Hüseyn İsmayılov. B.: Səda, 2000, s. 3).

Xalqın məhvi və yaşamı onun total milli yaddaşından –

folklor yaddaşından asılıdır. Yaşar Qarayevin «bəyanından» aydın olduğu kimi, Azərbaycanın Kərkükü – İraqın, Təbrizi – İranın, Göyçəsi – mənfur Ermənistanın, Dərbəndi – Rusiyanın, Borçalısı – Gürcüstanın siyasi xəritəsində «məskunlaşsa» da, vətən, xalq və millət Azərbaycanın milli folklor yaddaşında bütün tarixi əzəməti ilə bütövdür. Xalqın faciəsi o vaxt başlanır ki, milli yaddaş korşalsın: onda bütövlüyün milli sxemləri tədricən silinir.

Milli yaddaş heç bir zaman və heç bir halda korşalmamalıdır. Millətin ən böyük vəzifəsi bu yaddaşı qorumaqdır. Ç ü n k i y a d d a ş k o r ş a l a n d a :

vətəndaş – vətənin sərhədlərini səhv salır;

rəhbər – sosial haqqı nahaqqa qurban verir, total milli harmoniyanı xaosa çevirir;

işçi – çörək üçün düşmənə də nökrəçilik edir;

siyasətçi – ölkənin siyasi balansını nizamlaya bilmir;

iqtisadçı – ölkənin maddi əsaslarını dağıdır;

müəllim – xalqın intellektual inkişafının bünövrəsini məhv edir;

həkim – millətin fiziki-mənəvi sağlamlığına «balta çalır»;

general – ordunu və vətəni satır;

əsgər – düşmənlə dostu səhv salır;

alim – intellektini bir qarın çörəyə satır...

Demək, vətəndaşlı, prezidentli, fəhləli, siyasətçili, iqtisadçılı, müəllimli, həkimli, alimli, əsgərli, sərkərdəli – bizim hamımızın millət olmaq yolumuz milli yaddaşın qorunmasından keçir. Etnik yaddaşı qorumaq – milləti qorumaqdır: millət olaraq özünü təsdiq etmək və xəlqi mahiyyətini, etnik varlığın yaşatmaq deməkdir. «Göyçəyə qayıdan yol folklardan keçdiyi» kimi, millətin bu gününə, şanlı keçmişinə və işıqla dolu sabahına gedən yol da folklardan keçir.

Ona görə məhz milli hədəflər naminə, millətin hədəfləri naminə, bizi bir fərd kimi millətləşdirən hədəflər naminə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu Uca Tanrının adını çağıraraq Azərbaycan elminin miladın III minilliyində qarşısında duran ən uca hədəflərindən biri olan

«Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın nəşrinə başlayır.

Əziz oxucu, qarşında duran bu kitab sənin üçün, heç şübhəsiz ki, kitablar kitabı «Qurani-Kərim»dən sonra ən uca kitabdır. Sən onu müqəddəs bil: çünki sənin ulu baban millətin kitabını «Quran»dan sonra ən ulu kitab bilib. Oğuz babalarımız Oğuz kağan babamızın «Ata sözlərini» məhz «Qurani-Kərim»in müqəddəsliyinə yaraşdırıb və «Ataların sözi Qurana girməz, amma Quran yanınca yalın-yalın yalışur», – deyib (**Oğuznamə. Çapa hazırlayanı, müqəddimə, lüğət və şərh-lərin müəllifi Samət Əlizadə. B.: Yazıçı, 1987, s.18**).

«Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» Oğuz Atanın – tanrıçı türk peyğəmbərinin müqəddəs kəlamlarıdır. Xalqımızın ulu tarixi yaşayır bu kəlamlarda. «Külliyyat»ın hər səhifəsi milli varlığımızın qan – gen yaddaşındadır. Qanında və genində millətin ruhundan hətta bir damla olan kəs bu ulu kitaba biganə qala bilməz. Koroğlu babamız dostu düşməndən ayırmaq üçün saz çaldırır, mərdlə namərdi sazın avazı ilə yoxlayardı. Mərdlər sazın seyrinə düşər, ruqları yerindən oynayar, sifətləri paklıqdan işıq saçardı. Namərdləri isə sazın odu yandırır külə döndərərdi: içlərinin bütün xıltını, qəlblərinin bütün qaralığını sifətlərinə çökdürərdi. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» da millətin və millət olmağın məhək daşındır: özünü yurda oğul sayan, özünü vətənin qızı bilən hər bir kəs «Külliyyat»ın içindən keçib, vətəndaş statusu almalıdır. AMEA-nın Folklor İnstitutu minilliyin bu layihəsini başlayarkən qarşısına məhz bu hədəfləri qoymuş, özünün bütün milli, mənəvi, maddi, iqtisadi ehtiyatlarını, intellektual potensialını bu uca hədəfin reallaşdırılmasına yönəlmişdir.

«Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» öz cari hədəfində yeni əsrin, strateji hədəfində isə minilliyin proyektidir. Biz bu ilk cildlə Azərbaycan folklorşünaslığının bütöv XX əsr boyu arzusunda olduğu, lakin heç bir vaxt reallaşdıra bilmədiyə milli proyektin bünövrəsini qoyuruq. Elə bir etibarlı bünövrəni başlayırıq ki, millətin mənəviyyəti dünya durduqca onun üzərində dura bilsin...

«Külliyyat» təkcə arzu kimi yox, milli-ictimai, mənəvi-

ideoloji ehtiyacın hələ keçən əsrdən yaranmış ifadəsi kimi meydana gəlmişdir. Azərbaycan folklorşünaslığının bütöv XX əsr boyunca davam etmiş təcrübəsi yüzçildliklərə sığmayacaq dərəcədə zəngin olan milli folklorumuzdan cəmi 5 cild nağıl və 5 cild dastan çap edə bildi. Sovet imperiyası bizim bütün milli mənəviyyat xəzinəmizi poliqrafik kəmiyyəti potensial kəmiyyəti ilə müqayisədə son dərəcə miskin olan bu 10 kitaba «sığışdırdı». Bunun müqabilində doyunca bu millətin qanını içdi; ziyalılarını divara söykəyib güllələdi, vətəninə canından və qanından çox sevən folklorşünaslarını qanına qəltan elədi. Onun ölüm məşinindən yan ötənlərin isə mənəviyyatını şikəst etdi. Adı – «azərbaycanlı», «qafası» – rusbaş, özü – millətə qənim, titulu – folklorşünas, miskin mahiyyəti – donosbazlıq olan «alimlər» yetişdirdi. Daha millətə qıraqdan düşmənlərin lazımı olmadı: öz rusbaşlarımız bu xalqın milli mənəviyyatının xəzinəsi olan folkloru məhv etməkdə yarışa girdilər. Xalqın ruhuna yad olan, heç bir halda onun mənəviyyatını əks etdirməyən saxta mətnləri xalqın yaradıcılığı kimi millətə sınıdılar. Bu, XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının real olduğu qədər – acı, acı olduğu qədər – real mənzərəsidir.

Əlbəttə, kimlərsə bizi keçmişə xor baxmaqda günahlandırma bilər. Lakin biz «keçmiş» adına yalnız xalqın mənəviyyat tarixini qəbul edirik, saxtakarlığı, yalanı – yox. Bu gün AMEA-nın Folklor İnstitutu təkcə xalqın folklorunun keşiyində durmamışdır: o həm də sovet imperiyasının qurbanları olmuş folklor fədailərinin ruhlarının keşiyində durmuşdur. «İlkin folklor nəşrləri» seriyasından neçə-neçə kitablar çap edilib xalqa qaytarılmışdır. Xüsusilə 30-cu illərin qanlı repressiyalarının qurbanı olmuş S.Mümtaz, Ə.Abid, H.Əlizadə, V.Xülüflü, B.Bəhcət və bu kimi millət fədailərinin folklorşünaslıq irsi çap olunmaqda və haqlarında tədqiqatlar aparılmaqdadır.

XX əsrin acı təcrübəsi AMEA-nın Folklor İnstitutu üçün heç də onun biganə qaldığı mərhələ yox, məhz üz tutduğu, öyrəndiyi, intellektual fəaliyyətini onun bütün tərəfləri səviyyəsində modelləşdirib müasirləşdirdiyi təcrübədir. Elə bir təcrübə ki, özünün bütün uğurlu və qüsurlu, yararlı və yararsız,

faydalı və zərərli tərəfləri ilə bu gün aktualdır. Folklor İnstitutu XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının bütün mütərəqqi ənənələrinin varisi və davamçısı, bütün naqisliklərinin inkarçısıdır.

Azərbaycan folklorşünaslığı XX əsrə hansı nəzəri-praktiki nəticələrlə yekun vurdu:

– Əsrin əvvəllərində Azərbaycan folklorunun toplanması uğrunda millətin fədai ziyalıları, sözün gerçək anlamında, ağır bir mübarizə apardılar. «Yoxdur millətimin xətti bu imzalar içində» məfkurəsini əldə rəhbər tutub, millətimizin mənəviyyat imzasını imzalar içində bərqərar etmək üçün hər cür çətinliyə sinə gərdilər. Çoxsaylı folklor mətnləri toplandı və çap edildi.

– 20-30-cu illərdə Azərbaycan folklorşünaslıq elmi nəzəri baxımdan inkişaf etdi. Azərbaycana dəvət edilmiş sovet alimləri burada özlərinin tədqiqatlarını davam etdirməklə gənc Azərbaycan folklorşünaslarının nəzəri biliklərinin formalaşmasına həm mənəvi, həm də təcrübi baxımdan istiqamət verdilər.

– 30-cu illərdə millətin intellektual potensialının qaymaqları, o cümlədən folklorşünasları amansız şəkildə məhv edildi və Azərbaycan folklorşünaslığının bütün səviyyələri üzrə mütərəqqi inkişafına balta çalındı.

– Elə həmin illərdən başlamaqla sovet imperiyasına sədaqətlə qulluq edən manqurt folklorşünaslar formalaşdırılmağa başladı. Onların vəzifəsi Azərbaycan folklorunu sovet-sosialist ideologiyasının standartlarına uyğunlaşdırmaqdan, bu alınmadıqda isə, ümumiyyətlə, saxta folklor mətnləri yaratmaqdan ibarət idi.

– Həmin dövrdə Azərbaycanın mütərəqqi folklorşünasları öz fəaliyyətləri çərçivəsində folkloru və folklorşünaslığımızı xilas etməyə cəhd göstərsələr də, onların təşəbbüsləri kütləvi fəaliyyətə çevrilməyərək, azsaylı folklor nəşrləri və tədqiqatlarından irəli getmədi.

– XX əsrin 70-80-ci illərindən rejimdə yumşalma hiss olunmağa başlasa da, folklorşünaslıqda kök atmış və hər yanı

bürümüş «avtoritetlərin» sovet elmi düşüncə stereotipləri dirçəlməyə imkan vermədi. Folklor mətnlərinin saxtalaşdırılması, ümumiyyətlə, əslə olmayan yalançı mətnlərin yaradılması təcrübəsi daha da inkişaf etdi.

– Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığını məhv girdəbindən əsrin sonunda AMEA-nın Folklor İnstitutu xilas etdi. O, tarixin süzgəci rolunu oynayaraq XX əsrlə XXI əsrin, II minilliklə III minilliyin arasında dayanıb, bütöv bir epoxanı öz içindən keçirdi və millətin gələcəyinə gedən işıqlı yolun əsasını qoydu.

Beləliklə, Azərbaycan folklorşünaslığı sovet epoxasında onun üzərində onillər boyu aparılmış ideoloji təcrübənin qanunauyğun nəticəsi olaraq XX əsrə həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan uğurla yekun vura bilmədi. XXI əsrə dolaşmaq, dağınıq, systemsiz və mahiyyəti get-gedə absurda müncər olunan nəzəri-metodoloji düşüncə ilə daxil oldu. Heç bir halda təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan sovet folklorşünaslarının nəzəri «axtarışları» onunla nəticələndi ki, onlar folklorun söz-hərəkət və sənət kodlarının vəhdətində hasilə gələn etnik özünüifadə kodu kimi mahiyyətini bütöv bir əsr ərzində dərk etməyib, onu ədəbiyyat elan etdilər.

Yaxud bu da heç təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan sovet folklorşünaslığı bütöv bir əsr ərzində folklor mətnlərinin lirik strukturunun janr, forma və şəkil səviyyələrini fərqləndirə bilmədi. «Bu məsələ elmdə hələ öz həllini tapmayıb», – deyərək vəziyyətdən çıxmağa çalışdı. Görəsən, milli folklorumuzun formal strukturunun bu poetexniki məsələsini həll etmək üçün XX əsrin titullu avtoritetlərinə hələ neçə əsr lazımdır?! Və görəsən, onlar folklorşünaslığımızı bu nəzəri absurdun səhnəsində hələ neçə yüzil saxlamaq istəyirlər?!

Yaxud yenə də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan sovet folklorşünaslığının özünün bütöv mənəvi və elmi standartları səviyyəsində yetişdirib tərbiyə etdiyi daha bir professor elmə hələ XIX əsrdən məlum olan «folklor mühiti» anlayışını XX əsrin sonunda «aşmaq mühiti» anlayışına kalka edə bilməsini çağdaş Azərbaycan folklorşünaslığının ən böyük nəzəri uğuru

saydı. Heç kəs qınanmamalı və hər cür patologiyalara, nəzəri-psixoloji anomaliyalara təbii baxılmalı, bunlara həssas yanaşılmalıdır: mühit özünün məkan-zaman xronotopu səviyyəsində artıq «cırtdanlaşdırılmışdır», onda göbələklərin özünü uca sərv ağacına bənzətməsi tamamilə təbiidir.

Yaxud yenə də təsadüfi deyildir ki, XX əsr Azərbaycan sovet folklorşünaslığında «tarixi-müqayisəli metod» adı altında özünə kök salmış, lakin sovet folklorşünaslığının praktikasında hər cür «tarixi-müqayisəlikdən» çıxarılmış methodsuzluq hətta gənc alimlərin də elmi düşüncəsində elə stereotipləşdi ki, onlar metod anlayışına, ümumiyyətlə, yad baxmağa başladılar.

Yaxud yenə də təsadüfi deyildir ki, akademiyanın bağında sovet epoxasında titullu avtoritetlərin əsəblərini pozduğu, həyatlarını məhv etdiyi sərsəri insanlar gəzib dolaşır. Onlar vaxtilə aspirantlar, ümumiyyətlə, perspektivli gənclər olmuşlar. XX əsr onları evsiz-əşiksiz sərsəriyə çevirdi.

Beləliklə, XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığı həll edilməsi ən ümdə vəzifəsi olan «Folklor nədir?» sualına cavab vermə bilmədi. Biz AMEA-nın Folklor İnstitutu olaraq «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» ilə məhz bu sualı qoyub ona cavab veririk.

Beləliklə, sual meydana çıxır: «Folklor nədir?»

Lakin bu sualın özü də başqa bir sualın içindən keçir: **«Folklor nədir?» sualı XXI əsrdə bizə lazımdır, ya yox?»**

Bu sualın cavabının axtarılması bu gün nəinki bizim üçün, hətta bütün dünya üçün aktualdır. Məsələn, qərb folklorşünasları bu suala bütöv XX əsr boyunca cavab axtarmış və bu gün özünün perspektivə istiqamətlənmiş nəzəri-konseptual axtarışlarını, praktiki fəaliyyətlərini məhz «Folklor nədir?» sualının ehtiva etdiyi kultür sistemi üzərinə yönəlmişlər. Ancaq onlar XX əsr Azərbaycan folklorşünaslarından fərqli olaraq, dialektik baxımdan düzgün yolla getmiş, folklorlarını saxtalaşdırıb, axırda özləri də mahiyyətə saxtalaşmamışlar.

Folklorşünaslıq sahəsində dünya elmi-nəzəri fikrinin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, «Folklor nədir?» sualı dünya

elmini daim düşündürən məsələdir. Tədqiqatlar genişləndikcə, axtarışlar dərinləşdikcə sual daha da aktualıq kəsb edir. Folklorun zəngin və dərin məna sistemi, bəşər mədəniyyətinin strukturunda tutduğu məkanın son dərəcə mürəkkəbliyi elmin diqqətini özünə daha da cəlb etməkdədir. Azərbaycan folklorşünaslığı özünün bütün tarixi və çağdaş potensialı ilə dünya folklorşünaslığının bu aktual probleminin həllinə qoşulmalıdır. Bünün üçün ilk növbədə onun malik olduğu milli yaddaş potensialı ortaya qoyulmalıdır. Həmin potensial dünyanın bütün xalqlarının folklorundan müqayisə olunmaz dərəcədə zəngin olan milli folklorumuzdur. Bu baxımdan, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» bizim milli mənəviyyatımızın pasportu, etnik-mədəni ləyaqətimiz, elmi şərəfimiz və şöhrətimizdir.

Azərbaycan etnosu öz tarixi boyunca dünya elminə bütün elm sahələri üzrə inkar olunmaz nəhənglər bəxş etmişdir. Elm (intellektualıq) milli yaddaşımızın genetik strukturunun ən mühüm səciyyəsidir. Məhz bu genetik potensial AMEA Folklor İnstitutuna qısa bir müddətdə zəngin intellektual fəaliyyət reallaşdırmağa imkan vermişdir.

«Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» həmin intellektual fəaliyyətin göstəricisi olmaqla eyni zamanda bizim folkloru baxışımızın praktiki bazisidir. **«Biz folkloru necə görür və ona necə yanaşırıq?»**; **«Bizim folkloru yanaşmamızın nəzəri-metodoloji əsaslarında hansı konseptual model və nəzəri sistem dayanır?»** suallarına «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın ön sözündə cavab verməklə bu gün institutumuzda reallaşdırılmaqda olan strateji-nəzəri proqramımızı da açıqlamaq niyyətindəyik.

AMEA Folklor İnstitutu özünün intellektual fəaliyyətini bütün hallarda dünya elmi standartlarına hesablayır. Bu mənada, institutun folkloru münasibətdə gerçəkləşdirdiyi baxışlar sisteminin mahiyyəti və məzmunu dünya elmi-nəzəri fikri ilə müqayisədə bütün nəzəri mükəmməlliyi ilə şərh oluna bilər.

«Folklor nədir?» sualı özünə münasibətdə sistemli yanaşma tələb edir. Bu mənada, sualla bağlı axtarışları vahid elmi-nəzəri sistemin dialektik inkişafı fonunda izləmək daha

məqsəduyğundur. Bunun üçün Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFCNet» veb saytında verilmiş və dünya folklorşünaslığının bir əsr (XX yüzil) boyunca davam etmiş təcrübəsinə əks etdirən fikirlərə nəzər salaq.

Amerika Folklor Cəmiyyətinin («American Folklore Society») «AFSNet» veb saytında «What is folklore?» («Folklor nədir?») başlığı altındakı «giriş» məlumatında deyilir:

«Folklor şifahi münasibətlər və davranış nümunələri vasitəsilə geniş yayılan ənənəvi incəsənət, ədəbiyyat, bilik və təcrübədir. Hər bir qrup öz bənzərlik mübadiləsi, həmin bənzərliyin əsas hissəsi kimi, xalq ənənələri – insanların ənənəvi şəkildə **inandıqları** (əkinçilik təcrübəsi, ailə adətləri, dünya-görüşünün digər elementləri), **etdikləri** (rəqs, musiqi bəstələmək, paltar tikmək), **yaratdıqları** (memarlıq, incəsənət), söylədikləri (şəxsi hekayələr, tapmacalar, lirik mahnılar). Bu nümunələrdə göstəriləni kimi, bu kateqoriyalar arasında nə gündəlik həyatda, nə də folklorşünasların təqdimatında qəti və kəskin bölgü yoxdur.

«Folklor» kəlməsi mədəniyyətin nəhəng və dərin olan vacib vahididir. Bu fənnin necə geniş və mürəkkəb olduğunu nəzərə alıb deyə bilərik ki, folklorşünasların folkloru müxtəlif cür tərif və təsvir verməsi heç də təəccüb doğurmur. Məsələn, rəqs tarixçilərindən «rəqs»in, antropoloqlardan isə «mədəniyyət»in tərifini soruşmağa çalışın. Heç bir tərif qənaətbəxş deyil və ola da bilməz. Bunun səbəbi, müəyyən mənada, bəlli folklorşünasların folklor dünyasının bəlli bir hissəsini öz şəxsi çalışmalarının, şəxsi maraqlarının, ya da yetişmək istədikləri auditoriyaya doğru cəhdlərinin nəticəsi olaraq vurğulamalarıdır» (**Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı**).

Veb saytdakı bu bilginə Amerika Folklor Cəmiyyətinin folklor anlayışına baxışı kimi sistemləşdirməyə çalışıq:

1. Həmin baxış sisteminə görə, folklor, ilk növbədə, ənənə hadisəsidir. «Ənənəvilik» onun mədəniyyət hadisəsi kimi struktur mahiyyətini təşkil edir: tərkibini təşkil edən bütün struktur səviyyələri «ənənəvilik» mahiyyətinə görə folklor statusu ala bilər. Beləliklə, ənənədən qıraqda «folklor» sayıla

biləcək hadisə yoxdur: istənilən mədəniyyət hadisəsi ənənə kontekstində folklorla bu və ya başqa şəkildə əlaqələndirilməyə, folklorla aid olma statusu əldə edə bilər.

2. Folklorun reallaşma vasitəsi şifahi davranış koduna («şifahi münasibətlər və davranış nümunələrinə») müncər olunur. Bu halda folklorun struktur mahiyyətində dayanan «ənənəvilik» bütün hallarda şifahi ənənəni nəzərdə tutur. Bu, folklorun mövcudluq üsulu, funksionallıq formasıdır. Şifahilikdən qırağa qalan mədəniyyət hadisəsi artıq folklor sayılmır. O mədəniyyət hadisəsi ki (növu, tipi, janrı və s.) şifahi ənənə vasitəsi ilə funksionallaşır, o, mədəniyyətin «folklor» adlanan sferasına aiddir.

3. Beləliklə, folklor konkret reallaşma tipləri baxımından şifahi ənənədə mövcud olan:

- incəsənət;
- ədəbiyyat;
- bilik;
- təcrübədir.

Bu tiplərin hər biri özünə münasibətdə aydınlaşdırma tələb edir. Məsələn, folklor ictimai şüurun formalarından olan incəsənətə hansı şəkildə iddia edir? O incəsənət ki, kollektiv yaradıcılığı ifadə edir və bu səbəbdən etnokosmik ənənə səviyyəsindədir, o, artıq folklorlardır. Məsələn, kollektivin yaratdığı tikmə naxışlar da, professional rəssamın yaratdığı rəsmlər də incəsənətdir. Lakin birincisi incəsənət olaraq folklorlardır, ikincisi – yox. Çünki birincidə xalq sənətkarı onun şüurunda mövcud olan kollektiv yaradıcılıq modelləri əsasında işləyir. Çəkdiyi naxışlar, vurduğu ilmələr kollektivin yüzillər (minillər) boyu cilalaya-cilalaya gətirdiyi ənənədir. Xalq sənətkarı ənənənin təkcə daşıyıcısı deyil, həm də ona tabedir: ənənənin yaradıcılıq sxemlərindən qırağa çıxa bilmir (müəyyən mənada, onun «əsiridir»). Rəsam isə kollektiv şüurla müəyyənləşən ənənənin daşıyıcısı deyildir. O, həmin ənənəyə münasibətdə tam sərbəstdir. Bu baxımdan, onun yaratdığı folklor sayılmır. Bundan başqa, xalq sənətkarının yaradıcılıq ənənələri şifahi şəkildə yaşayaraq, nəsillərdən nəsillərə ötürülür. Rəssam isə

bilikləri fərdi təhsil yolu ilə əldə edir.

Folklor – həm də şifahi ənənədə mövcud olan ədəbiyyatdır. Çünki folklorun reallaşma vasitələrindən biri sözdür. Lakin folklor sözü ilə, yazılı ədəbiyyatın sözü arasında çox ciddi fərqlər vardır və həmin fərqlər folkloru və ədəbiyyatı mədəniyyətin ayrı-ayrı sferaları kimi üzvləndirir (folklor-ədəbiyyat münasibətləri haqqında irəlidə geniş danışılacaqdır).

Folklor – şifahi ənənədə mövcud olan bilikdir. Başqa sözlə, etnosun hər cür fiziki və mənəvi təcrübəsi folklorla şifahi ənənə vasitəsi ilə reallaşan elmi biliklərdir. Folklor elmini professional elmdən fərqləndirən ən başlıca keyfiyyət yenə də folklor biliklərinin şifahi ənənəyə müncər olunması, şifahiliyin bütün mövcudluq prinsiplərini özündə əks etdirməsi ilə müəyyənləşir.

Folklor – şifahi ənənədə mövcud olan təcrübədir. Folklorlarda etnosun minillər boyu əldə etdiyi təcrübə yaşayır. Bu təcrübə onun gerçəkliyə münasibətinin əsasında durur və etnos öz davranışlarını həmin təcrübə-ənənəvi modellər əsasında reallaşdırır.

4. Folklor xalq ənənəsi kimi etnosun:

- inandıqları;
- etdikləri;
- yaratdıqları;
- söylədikləridir.

Bu göstərilənlər folklorun reallaşma səviyyələrini, etnosun gerçəkliyə münasibətinin davranış kodlarını özündə əks etdirir. Məsələn, reallığa inam folklorlarda ən mühüm məsələlərdəndir. Bunun aydın görünən hissəsi folklor şüurunda yaşayan inanclardır. Folklor inancları ilkin mifoloji arxetipləri özündə yaşadır. Digər tərəfdən, folklor etnosun fiziki və mənəvi təcrübəsinin gerçəklikdə təsdiq olunan, reallığı şübhə doğurmayan təcrübəsini əks etdirir. Bu halda həmin təcrübənin əkinçiliyə, ailə münasibətlərinə və s. aid olmasının fərqi yoxdur. Həmin münasibətlər bütün hallarda reallığı, həqiqiliyinə, etibarlılığına, əlverişliliyinə, müsbət nəticəsinə inanılanı özündə əks etdirir.

Folklorun kollektivin «etdiklərinin» olması etnosun ger-

çəkliyə hər cür münasibətinin hərəkət hissəsini (hərəkət kodunu) nəzərdə tutur. Buraya hərəkətlə bağlı olan hər cür folklor «janrı» aiddir.

Folklorun xalqın yaradıcılığının «söyləmə» hissəsini özündə əks etdirməsi sözlü mətnləri nəzərdə tutur. Bu baxımdan, şifahi ənənədə söz vasitəsi ilə reallaşan hər bir mətn folklor sayılır.

5. Amerika Folklor Cəmiyyətinin baxışlarına görə, folklorun yuxarıdakı bölgələrinin heç bir onun mahiyyətini dəqiq şəkildə əks etdirmir: bölgələrin hamısı, müəyyən mənada, şərtidir. Bir bölgüyə aid olan folklor mətnini digər əlamətləri əsasında başqa tipə də aid etmək olar. Bu da öz növbəsində folklorun elmi cəhətdən mənimsənilməsinin dinamikliyini göstərir.

Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytında daha sonra göstərilir ki, «Folklorun insanları keçmişə bağlamasına baxmayaraq, o, müasir dövrün əsas tərkib hissəsidir, özümüzlükü də (Amerika folkloru nəzərdə tutulur – H.İ., S.R.) daxil olmaqla bütün dünya mədəniyyətinin ürəyidir» (**Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı**).

Baxışdan bəlli olur ki, folklorun funksional mahiyyəti həm də onun müasirliyinə (həyatın, zamanın aktual hadisəsi olmasına) müncər olunur. Başqa sözlə, folklor öz tarixi ilə keçmişə, funksiyası etibarilə bugünə bağlıdır. Onun dünya mədəniyyətindəki yeri ürayin orqanizmdəki yeri və rolu ilə müqayisə olunur.

Amerika Folklor Cəmiyyətinin veb saytında folklorla bağlı verilmiş təriflərə diqqət edək. Bencamin A. Botkin 1938-ci ildə yazmışdır: «Folklor ticarət və təhsil vasitəsindən kənar da əsasən şifahi tərzdə vüsət alan ənənəvi inanc, adət və ifadədir. Hər bir qrup təhsilli və ya təhsilsiz, şəhərli və ya kəndli olmasından asılı olmayaraq, ümumi maraq və məqsədlərlə bir-birinə bağlanır ki, bu da folklor adlanır. Bu adət və ənənələrə bir çox şeylər daxildir: fərdi, məşhur, hətta ədəbi. Amma bunların hər biri təkrarlar və dəyişikliklər vasitəsi ilə model halına salınmış və uyğunlaşdırılmışdır ki, bunun da qrup üçün xüsusi dəyəri var (**Benjamin A. Botkin, 1938 //Amerika Folklor**

Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı).

Beləliklə, Bencamin A. Botkinə görə:

– Folklor, ilk növbədə, şifahi ənənə vasitəsidir: onun mövcudluğu şifahiliyə müncər olunur.

– Folklor inanclardır: etnik vahidin inamlar sistemini özündə əks etdirir.

– Folklor adətlərdir: etnik vahidin kollektiv üçün zəruri olan davranış modellərini əks etdirir.

– Folklor ifadələrdir: sözlü mətnin standart, qəlib modelləridir (nitq deyimləri və s.).

– Folklor etnos daxilində mövcud olan ictimai qrupların bir-birinə bağlanma vasitəsidir. Başqa sözlə, ictimai münasibətlərin səviyyəsidir: həmin münasibətlərin şifahi ənənədə mövcud olan davranış modelləridir. Hər bir ictimai qrup digər qrup(lar)la öz münasibətini ictimai ənənədə mövcud olan hazır davranış qəlibləri vasitəsi ilə qurur və onsuz keçinə bilmir.

Veb saytda daha sonra göstərilir ki, Dan Ben Amos özünün 1972-ci ildə çap etdirdiyi «Folklorun mövzu baxımından tərif» əsərində folkloru «Kiçik qruplar arasında məharətli rabitə» adlandırmışdır (**Dan Ben Amos. Toward a Definition of Folklore in Context, in Americo Parades and Richard Bauman, eds. Toward New Perspectives in Folklore. Austin: University of Texas Press for the American Folklore Society // Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı**).

Göründüyü kimi, Dan Ben Amos da folkloru qruplararası ünsiyyət vasitəsi kimi «təsdiq etmişdir». Başqa sözlə, folklor bir mədəniyyət hadisəsi, dünyagörüşü səviyyəsi kimi ictimai münasibətlərin nizamlanma vasitəsidir. Cəmiyyətdə mövcud olan qruplar arasındakı münasibətlər folklor vasitəsi ilə tənzimlənir. Buradan çıxan nəticə odur ki, folklorada ictimai münasibətlərin konkret enos üçün səciyyəvi olan hər cür tipik inikas olunaraq modelləşmişdir. Bu halda folklor ictimai qruplar arasında dayanır və qrupların bir-birinə münasibəti folklorlardan keçib gedərək nizamlanır. Bu da folkloru sosial-ideoloji kommunikasiyanın total modeli hesab etməyə və adlandırmağa imkan verir.

Veb saytda Jan Brunvandın 1978-ci ilə aid «Amerikan folklorunun tədqiqatı» əsərindən belə bir fikri verilmişdir: «Folklor insanların yazılmamış adət-ənənələridir; ...bu ənənələrin forma və məzmunu, onların tərzü və insandan insana keçməsinin əlaqə texnikasıdır... Folklor mədəniyyətin ənənəvi və qeyri-rəsmi hissəsidir. O, ənənəvi örnəklər və şifahi sözlər vasitəsi ilə, bütün bilikləri, anlaşıma dəyərlərini, münasibətləri, hissləri, insanları özündə birləşdirir» (**Jan Brunvand. The Study of Amerikan Folklore: An Introduction, 2-nd edition. New York: W.W.Norton, 1978 // Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı**).

Beləliklə, Jan Brunvanda görə:

- Folklor, ilk növbədə, şifahi adət-ənənələrdir;
- Həmin adət-ənənələrin forma (zahiri şəkillənmə səviyyəsi)və məzmunudur (tematik səviyyə);
- Həmin adət-ənənələrin tərzidir (başqa sözlə, konkret gerçəkləşmə üsuludur);
- Həmin adət-ənənələrin zamanla yaşayan rabitə texnikasıdır: başqa sözlə, sosial kommunikasiyanın struktur mexanizmidir.
- Folklor etnosa məxsus olan və şifahi ənənədə gerçəkləşən biliklərinin (hər cür etnokosmik təcrübənin), sosial ünsiyyət üsullarının, etnik-ictimai dəyərlərinin (etnokosmik ünsiyyətin ölçü vahidlərinin), münasibət modellərinin, sosial-emosional qəliblərinin (emosional-poetik ifadələnmə modellərinin), o cümlədən sosial vahidin kosmoloji münasibətlər modeli çərçivəsində teosfera ilə ünsiyyət modellərinin məcmusudur (bütün bunların sistemidir).

Veb saytda Edvard D. İvesin 1978-ci ilə aid «Odunçular – mahnı qoşanlar» adlı əsərindən belə bir fikir çıxarış şəklində verilmişdir: «Heç bir mahnı, tamaşa və yaradıcı çıxış rast gəlinməyi və bir hissəsi olduğu mədəniyyətdən kənarında anlaşıla bilməz (**Edward D. Ives. Yoe Scott, the Woodsman-Songmaker. Urbana: University of Illinois Press, 1978**).

Edvard D. İvesin bu yanaşması folkloru sistem hadisəsi kimi təqdim edir. Fikirdən görüldüyü kimi, folklor mədə-

niyyətin mühüm tərkib hissəsidir və onun hər cür izahı aid olduğu mədəniyyət kontekstində məna kəsb edir. Folklor onun mövcud olduğu mədəniyyətdən təcrid etdikdə o, öz funksionallığını itirir. Başqa sözlə, folklor bir sistem olaraq mədəniyyət adlanan makrosistemin tərkib hissəsidir. Folklor bütün sistem avtonomluğu ilə sistem daxili səviyyədir (sistemin avtonom elementidir) və sistemin digər üzvləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Onu mədəniyyət sistemindən təcrid etdikdə donuq, qeyri-funksional hala düşür, başqa sözlə – ölür. Beləliklə, folklorun mahiyyətinin ən başlıca anlaşıma konteksti onun mənsub olduğu etnik mədəniyyət sistemidir.

«AFSNet» veb saytı daha sonra qərb folklorşünaslarının folklor haqqındakı bu tərif və təsvirlərinə belə münasibət bildirmişdir: «Bu təriflərdən heç biri öz-özlüyündə suala («Folklor nədir?») sualına – H.İ., S.R.) cavab vermir və əlbəttə, onların heç biri Amerika Folklor Cəmiyyətinin rəsmi tərfi deyil, amma onların hər biri yaxşı başlanğıc nöqtəsidir» (**Amerika Folklor Cəmiyyətinin «AFSNet» veb saytı**).

Başqa sözlə, «Folklor nədir?» sualına verilən cavablar bütün hallarda müəyyən baxış bucağını, müəyyən rakursu, konkret yanaşma səviyyəsini özündə əks etdirir. Folklor mədəniyyətin o qədər nəhəng və zəngin hadisəsidir ki, onu konkret bir baxış nöqtəsindən səciyyələndirmək mümkün deyildir. Yəni elə bir baxış nöqtəsi yoxdur ki, folklor oradan həm öz bütöv strukturu, həm sistemi, həm də daxili struktur mexanizmləri səviyyəsində bütöv görünsün. Folklor bütün hallarda həmin baxış nöqtəsindən rakursun metodoloji göstəriciləri ölçüsündə və tədqiqatçının öz şəxsi intellektualının imkanları səviyyəsində boy verir. Lakin baxışların məcmusu, hər halda, folkloru onun müxtəlif tərəflərindən inikas etməklə onu bir bütöv olaraq səciyyələndirmək üçün «başlanğıc» verir.

Qərb folklorşünaslığının XX əsrdəki nəzəri-intellektual təcrübəsindən Azərbaycan folklorşünaslığının eyni əsrdəki fəaliyyətinə nəzər saldıqda görürük ki, milli folklorşünaslığın qarşısında dolaşmış qaldığı ən böyük problem folklorla ədəbiyyatın fərqləndirilməsi məsələsi olmuşdur. Baxmayaraq ki,

«... və folklor» ad-modeli altında yazılı ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin folklorla bağlılığını araşdıran neçə-neçə dissertasiyalar, müxtəlif tədqiqatlar yazılmışdır, ancaq bu tədqiqatlarda əsas metodoloji yanaşma «görünən kəndə bələdçilik»dən heç bir halda irəli getməmişdir. Həmin tədqiqatların, demək olar ki, hamısında birmənalı olaraq yazıçının istifadə etdiyi atalar sözləri və məsəllərin, əfsanə və rəvayətlərin, mahnı və nəğmələrin və s. folklordan gəldiyi, şifahi xalq ədəbiyyatı olduğu «təsdiq» edilmiş və primitiv statistikasını (siyahılaşdırılması) aparılmışdır. Həmin araşdırmaların heç birində folklor və yazılı ədəbiyyat poetik düşüncənin kodları (gerçəkliyə bədii-estetik münasibətin təsvir dilləri) kimi götürülüb təhlil edilməmişdir. Hələ də davam edən bu təcrübənin mahiyyəti, obrazlı desək, birinci sinif uşağının yazı taxtasından asılmış rəsm tablosunda ayrı-ayrı tərəvəzlərin şəkillərini çubuqla fərqləndirməsinə bənzəyir.

AMEA-nın Folklor İnstitutunda aparılmış tədqiqatlardan bəlli olduğu kimi: «Yazılı ədəbiyyat və folklor problemi ilk baxışdan sadə mövzu kimi görünsə də, əslində, yaradıcılığın çox mürəkkəb münasibətlər kompleksini, bədii özünüifadənin müxtəlif təsvir dillərini, ifadə kodlarını nəzərdə tutur. Folklor və yazılı ədəbiyyat etnik-bədii özünüifadə kontekstində düşüncənin həm diaxron, həm də sinxron kodlarıdır. Burada diaxronluq bu kodların bir-birini şərtləndirməsi, folklor kodunun yazılı ədəbiyyat kodu üçün «arxekodu» təşkil etməsi deməkdir. Ancaq bu kodların münasibətlər sturukturu təkcə birstiqamətli, yəni diaxron deyildir. Yazılı ədəbiyyatın meydana çıxması, yazılı düşüncə və özünüifadə tərzinin meydana çıxması folklor kodunu heç də «arxeləşdirməmiş», əksinə, bu kodların sinxron funksionallaşma mexanizmləri qurulmuşdur.

Yazılı ədəbiyyat – yazılı düşüncə tərzidir deməkdir. Bu, folklor özünüifadəsinin sadəcə yazı koduna keçməsi demək deyildir. Yazı kodu düşüncənin folklordan çox planda fərqli olan struktur mexanizmlərini nəzərdə tutur. Bu halda etnik özünüifadənin bədii-estetik tərzini kollektiv qəliblərdən çıxır. Düşüncənin ümumiləşmiş, sxemləşmiş formulları fərdiləşmə-

yə, konkretləşməyə meyillənir. Minillərin qəlibləri öz sturukturunda fərdin nəfəsinin ifadə mexanizmlərinin aktual üzvlənməsinə doğru inkişaf edir. Bu baxımdan, yazılı kod ümumbədii təfəkkür kodunun tamamilə yeni bir mərhələyə və uyğun olaraq sturuktura keçməsi deməkdir.

Yazılı kodun meydana çıxması dialektik planda folklor kodunu inkar etmir. Kod paralelliyi, ümumbədii təfəkkürün ifadə tərzlərinin yandaşlığı yaranır. Bu halda hər iki kod bir-birinin, təbii ki, mexaniki paraleli olmur. Bütün ortaqlıq, korrelyativ həmahəngliyə baxmayaraq, kodlar özünəməxsusluğunu saxlayır. Ən başlıcası, yazılı düşüncə kodu folklor düşüncə kodunun əsasında meydana gəlsə də, burada təsir birtərəfli yox, ikitərəfli olur: Yazılı kodu şərtləndirən folklor kodu yazılı kodun inkişafı, sürəkli «startı», sıçrayışlı dinamikası ilə get-gedə onun təsirinə düşməyə, başqa sözlə, əks təsire məruz qalır. Bu baxımdan, yazılı ədəbiyyat və folklor münasibətlərinin ən ümumi poetik konteksti:

– Folklorun yazılı ədəbiyyata təsirini;
– Yazılı ədəbiyyatın folklorla təsirini;
– Folklor və yazılı ədəbiyyatın eyni zamanda qarşılıqlı təsirlərini nəzərdə tutur» (Mürşəl Həkimov, Seyfəddin Rzasoym. **Yaddaş və şəxsiyyət. B.: Səda, 2004, s. 64-65).**

AMEA-nın Folklor İnstitutunda zaman-zaman sistemləşdirilən nəzəri fikrə görə: «Ədəbiyyatın dominant əlaməti yazılı olmasıdır. Rusiyada da, Avropada da ədəbiyyat istilahını əvəz edən termin kimi yazı anlayışı (literacy) başa düşülür (Hüseyn İsmayılov. **Folklor: aksiom və absurd arasında // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XX cild. B.: Səda, 2006, s. 5).**

Başqa sözlə, ədəbi düşüncə kodu folklorun bədii söz səviyyəsindən inkişaf edib üzvləndiyi kimi, bu, poetik düşüncədə özünün nominativ işarəsini (terminlə ifadə olunmuş adını) tapmışdır. «Yazı» olmaq ədəbiyyatın başlıca mahiyyət göstəricisidir. Yazının qrafikada sabitləşmiş strukturu söz hadisəsi olan ədəbiyyatı folklorun bədii söz layından sərt şəkildə ayırır və onu birmənalı şəkildə variativliyə ehtiva olunmuş

dinamizmindən məhrum edir (bu barədə ayrıca danışılacaq).

«Məlum olduğu kimi, mədəniyyət Gerçəklik-Şüur-Mətn münasibətlərindən doğur. Etnosun özünifadəsi kimi folklor, onun içərisində isə şifahi xalq ədəbiyyatı ilkin mərhələdir, ədəbiyyat isə ondan üzvlənmədir» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 5).

Gerçəklik-Şüur-Mətn münasibətləri mədəniyyətin struktur mahiyyətidir. Mədəniyyətin bütün layları, o cümlədən folklor və ədəbiyyat da bu struktur münasibətlərinə tabedir. Lakin folklorla ədəbiyyat mədəniyyətin metamodelində eyni funksional səviyyədə dayanmır. Ədəbiyyat folklorun bədii söz mexanizmindən törəyir: həmin mexanizmin funksional struktur sxemi ədəbi düşüncənin funksional mexanizminin əsasında dayanır. Lakin ədəbiyyatın gerçəkliyi inikas edən təsvir dili (kodu) olaraq üzvlənmə, törənmə strukturu folklor kodunun «ədəbiyyat olmayan» struktur mexanizmlərini (səviyyələrini) «yaxına qoymur». Varlıq aləminin kosmoqonik (yararlı) mahiyyəti elə qurulmuşdur ki, orada antidiialektik (təkamülə xidmət etməyən) təkrarlara yer yoxdur. Ədəbiyyat folklorun «kalkası», texniki «təkrarı» (kserokopiyası) kimi yarana bilməzdi. Bu, ümumiyyətlə, bütün yararlı (kosmoqoniyanın) teoaxetiplərlə (ilahi sxemlərlə) müəyyənləşən strukturu üçün qəbul edilməzdir (ona ziddir). Bəşər mədəniyyətinin mövcudluğunu təşkil edən sinergetizm (özünü-təşkil) belə anormal törəmələri zamanla kosmoqonik mutasiya – «tarixin səhvi» kimi aradan qaldırır.

Ədəbiyyat folklorun bədii söz səviyyəsindən yararlı (diaxroniya) və zamanla mədəniyyətin folklorla bərabər müstəqil səviyyəsinə çevrilir (sinxroniya). Folklorun üzvlənən ədəbiyyat mədəniyyət sisteminin avtonom sərhədlərə malik hadisəsidir.

«Ədəbiyyat dil hadisəsi olduğu üçün o, təmsil etdiyi etnosun dünyagörüşünün fərdi müəllif dünyagörüşündən bilavasitə deyil, bilvasitə ifadəsi sayılır» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 5).

Dil gerçəkliyin bədii kodla ifadəsinin reallaşma materialıdır. Bu halda folklor dili ilə yazılı ədəbiyyat dili arasındakı fərq onların diferensiaslamaya müncər olunan münasibətləri-

nin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Folklor dili gerçəkliyə münasibətin folklor kodunun tərkibinə daxil olan statik struktur hadisəsidir. Onun dinamizmi epoxal xarakterlidir: folklorun dil qəliblərinin dəyişməsi, inkişafı makro, yaxud mikroepoxalarla ölçülür. Ədəbiyyatın dili yaradıcı fərdin dil müstəqilliyini özündə əks etdirir.

«Folklor gerçəkliyin söz, musiqi, hərəkət (jest), eləcə də xalq yaradıcılığının digər sahələrinin sənət kodları vasitəsilə ifadə olunduğu milli düşüncə layıdır. Ədəbiyyat ifadəsi altında başa düşülən xalq yaradıcılığının söz sənəti onun çoxsaylı ifadə vasitələrindən biri, milli təfəkkürün özünü realizasiya instrumentidir. Total milli dünyagörüş kontekstində ədəbiyyat bədii söz kodu ilə funksionallaşan düşüncə qatı olaraq onu öz içinə alan folklorun tərkib hissəsidir. Tarixi-kulturoloji baxımdan ədəbiyyat milli potensiyanın özünüifadəsinin ilkin çoxşaxəli sahəsi olan folklorun üzvlənmədir» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s.5).

Beləliklə, çağdaş folklorşünaslıq tədqiqatları folkloru milli düşüncənin unifikativ strukturu kimi götürməyi, onun tarixi-kulturoloji inkişaf prosesində milli düşüncənin digər səviyyələrindən necə üzvlənməsini, o cümlədən üzvlənmənin strukturu və mexanizmlərini bilməyi tələb edir.

«Folklorla yazılı ədəbiyyatı fərqləndirən əsas xüsusiyyət fərdi müəlliflik və fərdi müəllifsizlik deyil. Yəni istənilən mətnin müəllifinin bütün bioqrafiyası etibarilə yaradıcı şəxsiyyət kimi bəlli olması onun yazılı ədəbiyyat nümunəsi olmasının başlıca əlaməti deyil, yaxud əksinə, müəllifin olmaması onun folklor nümunəsi olmasının göstəricisi deyil. Mətnin folklor və ya yazılı ədəbiyyat nümunəsi olmasının əsas tipologiyası mətnin öz poetik və semantik struktur səciyyəsinə irəli gəlir» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 6).

Müəllif faktorunun müəyyənləşdirilməsi, daha doğrusu folklor mətnində müəllif subyektinin fəaliyyətinin modelləşdirilməsi Azərbaycan folklorşünaslığı üçün aktual nəzəri məsələdir. Bu sahədə absurd yanaşmalar artan xətlə gedir. Milli folklorşünaslıq təcrübəsində məhəbbət dastanlarının ay-

rı-ayrı qəhrəmanlarının aşiq elan edilməsi və bu əsasda «zəngin aşiq ədəbiyyatı tarixinin» yaradılmasına ardıcıl şəkildə edilən cəhdlər («Aşiq Kərəm», «Aşiq Qərib», «Aşiq Novruz» və s.) elmimizin davam etməkdə olan reallığıdır. Bu tendensiya davam etsə, «Aşiq Koroğlunun» da Azərbaycan aşiq sənəti tarixində «aşiq kimi pozulmuş hüquqları» tezliklə «bərpa olunacaqdır». Koroğlunun Azərbaycanın harasından, daha doğrusu hansı rayonundan olması məsələsinin də get-gedə aktuallaşması Azərbaycan nəzəri folklorşünaslıq düşüncəsində «folklor mətni» anlayışının hansı səviyyədə qavrandığının bariz göstəricisidir.

Folklor mətninin yaradıcılıq hadisəsi kimi müəllifə aidiyyətinin struktur mexanizmlərindən xəbərsizlik, daha doğrusu, kollektiv yaradıcılıq anlayışının primitiv səviyyədə dərki folklor və müəllif münasibətlərinin şərhinin absurdla nəticələnməyini bütün hallarda məlum hadisəyə çevirir. Məsələnin bütün mahiyyəti folklorun struktur mahiyyətinə münqər olunur: mətnin poetik-semantik strukturu müəllfin mətnədə iştirakının səviyyəsini qabaqcadan müəyyənləşdirir. Müəllif folklor mətnində onun imkan verdiyi dərəcədə iştirak edir. Kollektiv yaradıcılıqda (folklor yaratmada) müəllif-mətn münasibətlərinin strukturu dəyişməz qalır. Dəyişmə mətni folklor olmaqdan çıxarır. Folklorlarda müəllif-mətn münasibətlərinin strukturu pozulmazdır. Strukturun «pozulması» yazılı ədəbiyyatın normasıdır. Ədəbiyyat mətnində də müəllif-mətn münasibətlərinin dəyişməz tərəfləri var. Lakin «dəyişən tərəflər» – yaradıcı subyektin özünü mətnədə müəllif kimi təsdiq etməsinə tam imkan verir.

Beləliklə, folklor yaratmada mətnə məxsus struktur qəlibləri müəllifi özünə tabe edir və qəliblərdən keçən müəllif «kollektiv» statusu alır. Ədəbiyyat yaratmada isə struktur mexanizmləri müəllifin əlində özünü yaradıcı subyekt kimi ifadə və təsdiqin vasitələridir.

«Folklorla yazılı ədəbiyyatı fərqləndirən başlıca cəhət yazılılıq və şifəhilikdir. Yazılılıq və şifəhilik ilk baxışdan sadə görünsə də, son dərəcə mürəkkəb sənət fenomenlərinin tipo-

loji fərqlərinin müəyyənləşdiricisi kimi çıxış edir» (H.İsmayilov. Göst. əsəri, s. 6).

Yazı yaradıcılıq fenomeninə münasibətdə təkcə səsə hərflər (işarəyə) kodlaşması demək deyildir. Yazı həm də yaradıcı subyektin fərdiləşməsinin prosesi və vasitəsidir. Müəllif məhz yazı «prosesi» zəminində tarixən (diaxron aspektdə) kollektivdən üzvlənə bilmişdir. Yazı eyni zamanda müəllifin özünü yaradıcı fərd kimi təsdiq və təsbitinin çağdaş, «indiki» zamana (sinxron aspektə) münqər olunan «vasitəsidir».

«Müəllifsizlik faktoru mətnin folklor olmasının çoxsaylı əlamətlərindən yalnız biridir, həm də o qədər dominant olmayan əlamətlərindəndir. Bu əlamətlərin tam olmayan, nisbətən əsas hesab edilə bilən məhdud siyahısı aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Folklor mətni yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq folklor qəlibləri, folklor modelləri əsasında yaranır.

Folklor mətnində folklor modeli və folklor qəlibi etnik-millə düşüncənin minillər ərzindəki inkişafı prosesində formalaşmış gerçəkliyi şüurdakı bədii-estetik proyeksiyasının spesifik bir tipidir. Etnik-millə təfəkkürün folklor bədii-estetik layının modelləri geniş anlayışdır. Geniş mənada ayrı-ayrı folklor janrları da modeldir, hər hansı bir janrın tərkibində mövcud olan qəlibləşmiş klişelər, formullar da. Folklor modeli nisbətən iri struktur vahididir, etnik-millə təfəkkürdəki konkret bir sahə ilə bağlı bədii mətn tipidir. Formul isə nisbətən kiçik anlayışdır, o özündə folklor düşüncəsinin ayrı-ayrı elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinə, münasibətinə əsaslanan hərəkət stereotiplərini ifadə edir. Məsələn, bayatı minilliklər ərzində formalaşmış folklor təfəkkürü modelidir. Bayatıların birinci misrasında qəlibləşmiş ifadələr olan «əzizim», «eləmi», «mən aşiq» hissəcikləri isə arxasında xüsusi semantika daşıyan formullardır. Formullar etnik təfəkkürün gerçəkliyə münasibətinin etnik spesifikasını şərtləndirən qəliblərdir. Bir xalqın folklor modeli digər xalqın yazılı ədəbiyyatına, yaxud hər hansı bir xalqın folklor modeli həmin xalqın yazılı ədəbiyyatına keçə bilər. Məsələn, «rübai fars folklor janrı kimi türk-Azərbaycan

yazılı ədəbiyyatına keçib... ...Xalq nəyin müəllifidir?» sualının cavabı da çox sadədir: xalq folklor modellərinin müəllifidir. Bu qəliblər universal da ola bilər, milli də. Əsas olan odur ki, bu qəliblər birbaşa etnik-mifoloji təfəkkürə dayanır.

2. Folklor mətni yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq şifahi ənənədə mövcud olur.

Hər hansı bir mətnin folklor olmasının ən başlıca şərti onun şifahi ənənədə aktiv mövcudluğudur. Folklor mətninin şifahi ənənədə mövcudluğu onun milli-etnik təfəkkürün folklor modellərinə əsaslanmasının da başlıca göstəricisidir.

Çünki şifahi ənənə milli folklor təfəkkürünün elə mexanizmləri əsasında işləyir ki, qeyri-folklor mətni, yəni milli folklor modellərinə əsaslanmayan qurama mətn tipi bu ənənədə yaşamını davam etdirə bilmir. Digər tərəfdən, folklor mətninin şifahi ənənədə olması folklor və müəllif subyektı arasındakı münasibətlərin tipini əhatə edir. Bu barədə dünya folklorşünaslığında zəngin tədqiqatlar mövcuddur. Onlardan yalnız birinə diqqət edək: Don Ben Amos folklor və sosial çevrə (müəllif subyektı) arasında əlaqənin 3 tipini müəyyənləşdirir:

1. Sahiblik;
2. Təmsilçilik;

3. Yaratma, yaxud yenidən yaratma (Dan Ben Amos. Şərtlər və çevrə içində folklorun bir tanımına doğru. Məqalə «Halk bilimində kuramlar və yaklaşımlar» kitabına daxil edilmişdir. Ankara, 2003).

Birincisi, folklor mətninin milli şifahi ənənədə aktiv və funksional olaraq mövcudluğu, ilk növbədə, həmin milli şifahi ənənənin maddi subyektinin-etnosun, xalqın, millətin, yaxud xüsusi peşə sahəsi ilə bağlı olan bir qrup insanın o mətnə sahibliyinin göstəricisidir.

İkincisi, mətn şifahi ənənədə mövcud olaraqdan milli düşüncə sistemini, bu sistemin ayrı-ayrı elementlərini təmsil edir. Dünya folklorşünaslıq düşüncəsində folklor mətninin təmsilçilik funksiyası ingilis təkamül nəzəriyyəsinə və fransız sosial antropologiyasına əsaslanaraq yaranmışdır. Bu barədə Andre Varqnak qeyd edirdi ki, folklor nəzəriyyəsiz kollektiv

praktikanı, doktrinasız kollektiv inam sistemini təmsil edir (Andre Vargnac. Definition du Folklore. Paris, 1938, səh. 18).

Üçüncüsü, folklor mətninin şifahi ənənədə mövcudluğu onun xalq tərəfindən yaradılmasının başlıca şərtidir. Hər hansı bir fərd folklor mətnini ilkin yaradır, sonra o mətn şifahi ənənədə həmin mətnin janrına uyğun folklor modellərində təkrar-təkrar yenidən yaradılaraq şəkildən-şəkilə salınır. Mətn şifahi ənənədə semantik və poetik strukturlarını saxlamaq şərt ilə variantlar və versiyalar törədir.

3. Folklor mətni yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq, variant və versiyalara malik olur.

Folklor mətninin variant və versiyalılığı şifahi ənənədə canlı olaraq mövcud olmasından irəli gəlir. Şifahi ənənə etnosun yaddaşındadır. Etnosun yaddaşı etnosun həyat təcrübəsi nəticəsində əldə etdiyi biliklərin şifahi ənənə vasitəsilə qorunan və nəsildən-nəsilə ötürülən bank sistemidir. Folklor mətninin variant və versiya törədiciyi bu qorunma və nəsildən-nəsilə ötürülmə prosesində improvizasiya müdaxilələri nəticəsində yaranır. Etnosun tarix səhnəsində həyatı, ilk növbədə, öz daxili inkişaf qanunauyğunluğu ilə, bundan əlavə ictimai-siyasi hadisələrlə, əlaqədə olduğu etnik-mədəni sistemlərlə, sivilizasiya tipləri, dini dünyagörüşlərlə şərtlənərək daim dəyişir. Bu dəyişmə prosesi etnosun yaddaşında daşdığı folklor mətn tiplərinin variant və versiya törədiciyiinin əsas səbəblərindən-dir. Arxetip statusunda olan mətn yuxarıda göstərilən amillərlə şərtlənərək yeni variant törətdikdən sonra öz mövcudluğunu da davam etdirir və zaman keçdikcə törətdiyi mətnlə bərabər hüquqlu variantlara çevrilir. Yaxud mətn variantlaşmasının aktiv göstərən digər üsulu regional-məhəlli spesifik ilə şərtlənir. Məlum olduğu kimi, folklor etnik-milli sistem hüdudları daxilində universal xarakter daşımaqla yanaşı, lokal-regional səciyyəyə də malikdir.

4. Folklor mətni yaddaşlardan qeydə alınmalıdır.

Folklor mətninin yaddaşlardan qeydə alınması onun şifahi ənənədə mövcudluğunu sübut edən başlıca faktordur. Çünki yaddaş burada fərdi səciyyə daşımaqdan daha çox, etno-

sun kollektiv yaddaşının təmsilçisi kimi özünü göstərir. İnformatorun müəllif statusuna iddialı olmamasının da başlıca səbəbi bu təmsilçiliklə bağlıdır. İnformator etnosun yaddaşındakı universallaşmış (etnik hüduzlarda) biliyin daşıyıcısından başqa bir şey deyil. Yaddaşdan qeydə alınan folklor mətninin keyfiyyəti informator yaddaşının yazı mədəniyyətinin müdaxiləsi ilə «zədələnməməsi» ilə şərtlənir. Bu aspektdə yaddaşın saflığı onun etnik yaddaş bankını bütün təbiiliyi ilə (bu təbiilik bu günün davranış stereotipləri baxımından qaba təsir bağışlaya bilər) əks etdirməsi ilə ölçülür. Məhz buna görə də folklorşünaslıqda folklorun yaddaşlardan qeydə alınması mürəkkəb texnoloji prinsipləri olan prosesdir. Bütün bu mürəkkəblik ancaq ona xidmət edir ki, etnik yaddaş informator yaddaşından mümkün qədər az itkisiz «ələ gətirilsin».

5. Folklor mətnləri yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq arxetip əsası etibarilə etnik-mifoloji dünya modelinə əsaslanır.

Folklor mətnlərində mifoloji dünya modelinin arxestrukturları mətnin ideoloji bazası statusunda çıxış edir. Düzdür, bəzən bu proses yazılı ədəbiyyatda da mövcud olur. Lakin bu yazıçı təfəkkürünün eksperimentallığının nəticəsi kimi özünü göstərir. Məsələn, Çingiz Aytmatovun qədim türk mifetik arxetipləri əsasında bədii yaradıcılıq təcrübəsi... Yazılı ədəbiyyatın bu eksperimentallığında etnik yaddaşın genetik kodla ötürülməsi prosesi də iştirak edir. Etnik təfəkkür dünyanı o modellər əsasında qavrayır və bədii-estetik funksiyadan başqa, praktiki məqsədlərə də xidmət edən folklor mətni bu dünya modelinin bazasına əsaslanır. Folklor mətnlərində mifoloji dünya modeli, sonralar onun tarixi dünya modeli ilə əvəzlənməsi folklor mətninin bütün səviyyələr üzrə strukturunun əsasında dayanır. Ayrı-ayrı folklor janrlarında iştirak edən mifoloji dünya modelinin müxtəlif arxestrukturları elə etnik təfəkkür mexanizmləri əsasında oraya yerləşmişdir ki, süni şəkildə buna nail olmaq qeyri-mümkündür. Folklor modelləri əsasında yaradılıb saxtakarlıqla folklor kimi təqdim edilən əsərlərdə çox şey quraşdırılsa da, əksərən, dünya modellərinin

arxestrukturları quraşdırıla bilmir. Çünki mifoloji dünya modelinin məntiqi epik sujet planında bəzən məntiqsizlik kimi təzahür edir. Və qurama mətnə qeyri-ixtiyari olaraq sosial-tarixi məntiq bərpa edilir və bununla da qurama mətnin etnik yaddaşı təmsilçilik funksiyasını itirir.

6. Folklor mətni yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq bədii-estetik funksiyadan başqa digər xeyli sayda praktiki funksiyalar da yerinə yetirir.

Mətnin funksionallığı anlayışı onun «hansı məqsədə yönələn işlə məşğul olmasını» müəyyənləşdirir. Yazı mədəniyyətinin olmadığı mərhələdə folklor mətnləri etnosun təcrübəsinin biliyə çevrilməsi, biliyin qorunması, biliyin nəsildən-nəsilə ötürülməsi, biliyin etnosun ayrı-ayrı fərdlərinə mənimsədilməsi, mənimsənilmə üzərində nəzarət, etnik davranışın formullaşdırılması, estetik-əyləndirmə və s. çoxsaylı funksiyalar daşıyır. Janrlar folklor modelindən başqa funksional baxımdan da bir-birindən fərqlənir. Lakin bu fərqliliklər hamısı «praqmatik funksiya» adı altında ümumiləşə bilər. Yazılı ədəbiyyatda mətn tipləri praqmatik funksiya daşımır, bədii-estetik funksiya yeganə funksional keyfiyyət kimi özünü göstərir.

7. Folklor mətni yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq dil-üslub baxımından folklor üslubunda olmalıdır.

Bu fərq folkloru ədəbiyyatdan fərqləndirən ən ciddi və mühüm struktur hadisəsidir. Dilin strukturu folklor mətninin formal strukturunu təşkil edir, folklor bütün hallarda sxem hadisəsidir, yəni yuxarıda haqqında danışdığımız folklor modelləri dilin sxemləri ilə şərtlənərək biçimlənir. Ədəbiyyat sxemi dağdır və müəllif subyekt ədəbiyyatda özünü dolğun şəkildə işarələyə bilər. Folklorda məsələ tamamilə başqa cürdür. Materiyanın strukturu şüurda, şüurun strukturu dildə, dilin strukturu folklorda və onun janrlarında proyeksiyalanır. Məhz bu baxımdan folklor mətninin dili struktur sxemlərindən təşkil olunur. Ədəbiyyat bu sayaq sxemlərdən azaddır» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 6-10)».

Beləliklə, folklorun mahiyyəti onun aşağıdakı struktur səviyyələrinə müncər olunur:

- folklor mətninin poetik-semantik struktur qəliblərinə;
- şifahi funksionallaşma modelinə;
- invariantın üfüqi (folklor mühitləri) və şaquli sxemlər (mühitlərin tarixi-epoxal böyüməsi, artması) üzrə paradıqmalaşma mexanizminə;
- folklorun strukturunun etnokosmik yaddaşda arxetipləşmə mexanizminə;
- mifoloji-genetik arxetiplərə;
- özünə məxsus liqvostruktur modellərinə.

Bütün bunlar Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatının nümunəsində (universal-tipoloji baxımdan isə ümumiyyətlə) münasibətlərin aşağıdakı iki tipini mütləqləşdirməyə imkan verir:

«Folklorla yazılı ədəbiyyat arasında əlaqənin iki tipini fərqləndirmək olar.

1. Folklor mətni yazıya alınır, bundan sonra o mətnin abidələşmə prosesi başlanır. Məsələn, «Oğuznamələr», «KDQ» və s.

2. Ədəbi şəxsiyyətlər folklor motivlərindən, folklor modellərindən yaradıcı şəkildə istifadə edib yeni nümunələr ortaya qoyurlar.

Son dərəcə lakonik mətn tipi kimi özünü göstərən bayatılar özünün strukturu etibarilə qədim türk mifoloji dünya modelinə əsaslanır. Bayatının hazır qəlib və klişelər, janr spesifikasiyasına məxsus dil-üslub xüsusiyyətləri, digər bədii-estetik funksiyalarla bərabər modelləşdiricilik funksiyasını da həyata keçirir. (Məsələn – H.İ., S.R.) ...Hüseyn Kürdoğlunun da, Teymur Bünyadovun da, özünün də və digər bayatı yazan müəlliflərin də bədii yaradıcılıq prosesində bayatı həm poetik, həm semantik modelləşdiricilik funksiyası ilə çıxış edir. Yəni janrın modeli müasir müəllifin bədii təxəyyülünü özünün minillərin dərinliklərinə gedib çıxan mifoloji arxetipinə tabe edir. Və müasir bayatı yazanlardan kim bu arxetipə daha çox tabe olursa, nə qədər qərribə görünərsə də, mətn o zaman daha mükəmməl olur. Yaradıcı improvizə etnik bədii təfəkkürün reqlamentliyinə tabe etdirilir. Folklor mətninin semantik və poetik strukturunun cazibə qüvvəsi, bu strukturun müəyyən keyfiy-

yəti kimi özünü göstərən arxetip də, ona əsaslanaraq folklorlaşan janrlar da ayrıca bir fərdin bədii yaradıcılıq məhsulu deyil. Arxetipin ən böyük müəllifi etnik-mifoloji təfəkkürdür. Bu cəhətdən, bayatı mətninin hər hansı mücərrəd xalq, yaxud konkret müəllif tərəfindən yaradılması məsələnin mahiyyətini heç bir halda dəyişə bilmir. Çünki bayatı yazan müəllif, istisnasız olaraq, poetik yaddaşın koduna köklənməyə məhkumdur. Bu halda onun müəlliflik hüququ total poetik yaddaşla müəllif düşüncəsi arasında vasitəçiliyə müncər olunur.

Bayatıda hazır modellər əsasında hissən, emosianın, daha çox dərdin, kədərin ictimailəşdirilməsi var. Bu baxımdan bayatı, ola bilsin ki, qədim dövrlərdə dua olub. Lirik emosem modelləri funksional mətn qəlibləri vasitəsilə özünü reallaşdırır. Fərdin öz kədərini bayatı qəlibi vasitəsilə reallaşdırması digər bir funksiya da daşıyır: etnosun ayrıca bir fərdi həmin qəlib vasitəsilə öz lirik emosiyasını ictimailəşdirir. Bu ictimailəşdirmə də ümumətnos tərəfindən qəbul olunan düşüncə qəlibləri vasitəsilə həyata keçirilir. Əgər bayatı yazan müəllif janrın semantik və poetik strukturlarının məhdud sərhədləri daxilində müəlliflik statusuna layiq orijinallıq edə bilirsə, onda müəllifdir.

Lakin bütün hallarda bu əsərlər folklor mətnlərinin qalxdığı bədii mükəmməllik səviyyəsinə qalxa bilmir. Nadir hallarda müəllifli folklor nümunələrinə əsasən yaratdığı əsər yüksək bədii mükəmməllikdə olur. Bu zaman etnik-mifoloji təfəkkürdə yaşayan folklor modelləri, arxestrukturlar genetik kodla ötürülür (**H.İsmaylov. Göst. əsəri, s. 11-12**).

Folklorun praqmatik mahiyyətinin ifadə olunduğu əsas cəhətlərdən biri odur ki, o, tarixən etnosun fiziki-mənəvi təcrübəsinin modelləşdirmə vasitəsi rolunu oynamışdır: «Kosmoloji çağın cəmiyyəti öz ictimai təcrübəsini ənənənin şifahiliyi şəraitində «yaddaşlaşdırmağa» sadəcə məhkum idi. Bu baxımdan, kosmoloji çağın etnosunun yaddaşı aramsız qəbul olunan informasiyanın hesabına daim zənginləşirdi. Burada nəzərə alınmalı ən mühüm məqam kollektiv yaddaşa gələn informativ biliyin məhz universallaşmış biliyi əks etdirməsidir. Tapmaca

yaddaşın hər bir fərd tərəfindən mənimsədilməsinin və başlıcası, bu mənimsənilmə üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinin ən uğurlu üsulu idi. Tapmacanın funksional mahiyyəti də məhz bu üsulla ehtiva olunur. Belə ki, etnosun kollektiv birliyi kollektivin gələcək üzvlərinə tapmaca vasitəsilə həm ötürülür, həm də bu ötürülmə üzərində nəzarət edilirdi. Tapmacalarda kosmoloji çağın etnosunun əhatə etmədiyi dünya sahəsi qalmır» (S.Rzasoy. *Oğuz mifinin paradiqmaları. Bakı, Səda, 2004, səh.163*).

Azərbaycan folklorunun unikallığını şərtləndirən ən başlıca struktur hadisəsi aşiq sənətidir. Bu sənətin və ondakı söz, musiqi və sənət yaradıcılığının təyinləndirilməsi, səciyyələndirilməsi və müəyyənəndirilməsi folklorşünaslığın qarşısında duran ən mühüm nəzəri problemlərdəndir.

«Aşiq sənəti milli-mənəvi dəyərlər sistemimizdə xüsusi sənət fenomeni olduğu üçün onun üzərində ayrıca dayanmaq lazım gəlir. Folklorun digər janrlarından fərqli olaraq, aşiq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyatın mövcud olduğu dövrlərdə yaranıb. Öz genetik kökləri etibarilə əski türk dünyagörüşünün ata kultuna dayanan, ata kultundan orta əsrlərin sufi-övlia kultuna transformasiya olunan, XV-XVI əsrlərdə genetik biçimlənmə, təşəkkül və təkamül mərhələlərini başa vurub, son beş yüz ildə indiki dəyişməz, sabit vəziyyətinə düşmüş aşiq sənəti yazılı ədəbiyyatın mövcud olduğu dövrlərdə yarandığı üçün yazılı ədəbiyyatla folklorun digər janrları ilə müqayisədə daha sıx əlaqədə olmuşdur. Aşiq sənətinin bədii yaradıcılıq məhsulunun müəllifinin bəlli olması onun folklor mahiyyətinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Aşiq sənətinin subyektivi olan aşığın bədii ədəbiyyat nümunəsi kimi yaratdığı söz sənəti onun çoxsaylı funksiyalarından yalnız biridir. Məlum olduğu kimi, aşiq sənəti sinkretik sənətdir və bu sənətin subyektivi olan aşiq da sinkretik funksiya daşıyır:

1. Xalq şeiri üslubunda şeir qoşur;
2. Saz musiqi havası üzərində mahnı ifa edir;
3. Ənənəvi aşiq musiqisini ifa edir;
4. İfa zamanı rəqs edir;

5. Məclis idarə edir və s.

Göründüyü kimi, aşiq sənətini yazılı ədəbiyyata yaxınlaşdıran cəhət yeganə olaraq bədii mətn arsenalıdır ki, o da semantik-struktur baxımından mifoloji-folklor düşüncə modelləri əsasında, poetik struktur baxımından isə saz musiqi havaları əsasında yaranmışdır və bu cəhətləri etibarilə folklorla sıx şəkildə əlaqələndirir...

Türk folklor ənənəsinin «təbii ədəbiyyat»dan «süni ədəbiyyat»a, kollektiv sənətdən fərdi və qrup sənətinə üzvlənməsi ilə artıq «süni sənət» səviyyəsində şifahi və yazılı ədəbiyyatın öz spesifik inkişaf qanunauyğunluqları zəminində iki bir-birindən izolə edilmiş müstəsna qolunun formalaşması prosesi başlanır. Xalq ədəbi yaradıcılığının üzvlənməsi prosesində üçüncü bir qol da mövcuddur: bu, aşiq ədəbiyyatıdır. Həmin üzvlənmə prosesinin diaxron sxemi aşağıdakı şəkildədir:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı (folklor).
2. Aşiq ədəbiyyatı.
3. Yazılı ədəbiyyat.

Azərbaycan ədəbiyyatının bu istiqamətlərinin heç biri öz funksionallığını itirməyib, öz yaşam hüququnu saxlamaqdadır. Folklor əsasına yaxınlığına görə aşiq ədəbiyyatı birinci və ikinci arasında dayanır.

Folklorun bədii yaradıcılıq istiqaməti ənənəvilik, şifahiilik, kollektivlik kimi dominant atributiv keyfiyyətlərlə səciyyələndirilir; folklor mətninin dil kollektivində ya ümumilikdə, ya da ən azı regional kontekstdə toplum üçün anlaşılabilir semantik kodu və şifrəsinin mövcudluğu folklor faktının mövcudluğunu təsdiqləyən zəruri hadisədir. Folklorlarda semantik kod və şifrə yalnız mətnin poetik strukturunun elementi kimi qavranılmamalıdır. Folklorlarda semantik kod və şifrələr poetik strukturun elementi kimi özünü göstərsə də, mətnin semantik strukturu vasitəsilə etnik-millî düşüncə potensialını təzahür etdirir, onun xarakteri ilə şərtlənir. Yəni Gerçəklik-Şüur-Mətn münasibətlərində gerçəkliyin şüurda proyeksiyası etnik-millî xarakter daşıyır. Folklor təfəkkürünün özünün xarakteri etnik-millî olduğu üçün proyeksiyanın verdiyi mətn də millî məz-

mun kəsb edir. Konservativ folklor mühitlərində regional spesifikadan başqa, həm də əski ənənə yaxşı qorunur, arxaik elementlərin iştirakı intensiv xarakter daşıyır.

Aşıq yaradıcılığı folklorlardan qaynaqlanır, onun kanonik mətn tiplərindən istifadə edir. Digər tərəfdən isə o, yazılı ədəbiyyatla qismən təmasda olur. Aşıq yaradıcı şəxsiyyətdir, şairdir, öz intellektual mülkiyyətinin sahibidir. Bu mənada, aşıq ədəbiyyatı folklor hadisəsi kimi yazılı ədəbiyyata yaxınlaşır. Lakin aşıq yaradıcılığı folklor çevrəsində fəaliyyət göstərir, aşıq şeiri xalq şeir üslubunda yaradılır.

Yazılı ədəbiyyatın mətn arsenalı bəlli olduğundan o daha çox öyrənilmişdir. Bizim araşdırma kontekstində yazılı ədəbiyyata müraciət olunması milli ədəbi sistemin struktur elementlərini bir bütöv halında təsəvvürdə canlandırmaq üçündür. Yazılı ədəbiyyat həm milli, həm də qeyri-milli ədəbi sistemlərlə əlaqədə olur və inteqrasiya prosesində folklorla müqayisədə daha intensiv iştirak edir. Aşıq yazılı ədəbiyyatın öz kanonlarına uyğun gələ bilən bəzi elementlərdən faydalanır. Lakin bu faydalanma prosesində də həmin elementlər folklor bədii düşüncə kanonlarına tabe etdirilir, onların içərisində eridilir» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 14-16).

Bütün bu məsələlərin XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığında öz həllini tapmaması elmdə nəzəri vakuum yaratmışdır. Məsələn, XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığı Molla Pənah Vaqifin yaratdığı qoşma ilə Aşıq Ələsgərin yaratdığı qoşma arasında fərq görmür. Bu fərqi tapmadan, həmin fərqi görə biləcəyimiz nəzəri baxışlar sistemini formalaşdırmadan biz cismən yeni (XXI) əsrdə yaşasaq da, yenə də keçən (XX) əsrdə qalmaqda davam edəcəyik. Ona görə də Azərbaycan folklorşünaslığı Vaqifin qoşması ilə Ələsgərin qoşması arasındakı fərqi tapmağa, sadəcə olaraq, məhkumdur. Bunu bizdən Azərbaycan xalqının və onun elminin yeni minillikdəki taleyi tələb edir.

«...Vaqifin qoşması Ələsgər qoşmasından fərqli olaraq görüldüyü boydadır, Ələsgərdə isə qoşma həm eninə, həm də dərininə görüldüyündən xeyli böyükdür.

Dərininə ona görə böyükdür ki, həmin mətnin həm

semantik, həm də poetik strukturunda arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində bu laylar aşıq sənətinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgər qoşmasında sənət layı, təriqət layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgər o bazanın əsasında yarandığı üçün bu laylar mətnə təfəkküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgər qoşmasının eninə görüldüyündən böyük olması dedikdə isə mətnin daha çox funksiyalılığı nəzərdə tutulur.

Ələsgər qoşması yaranma prosesində aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Saz havası ilə;
2. İfa tərzilə;
3. Məclisin auditoriyası ilə;
4. Praqmatik məqsədə yönəlməsi ilə;
5. Bədii-estetik əyləndirmə funksiyaları və s. ilə.

Aşıq Ələsgər qoşmasında mətnin bədii-estetik əyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətnin bədii ədəbiyyatla orta qoşma yalın bu funksiya ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklorla bağlıdır. Əgər... Ələsgər yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sənət fenomenologiyasını şərtləndirən cəhətlərin heç ondan biri izah oluna bilməz» (H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 16-17).

Gerçəkliyə münasibətin folklor kodu yaddaş informasiyası ilə sıx bağlıdır. Ümumiyyətlə, folkloru informasiya hadisəsi kimi götürmədən onun mahiyyətinə enmək, onunla bağlı doğru-düzgün nəticələrə gəlmək mümkün deyildir. Folklor İnstitutunda aparılmış tədqiqatlardan bəlli olduğu kimi: «Folklor informasiyası» kateqorial hadisə olaraq nəhəng anlayışdır: ilk növbədə folklor dünya modelini bir bütöv olaraq «proyeksiyalandıran» sistemi nəzərdə tutur. Həmin sistemin daxili strukturu son dərəcə mürəkkəbdir. Ən iri kontekstdə Gerçəklik-Mətn-Şüur münasibətlərinin kosmik kontinuumunu (məkan – zaman sistemini) bütün sərhədləri ilə nəzərdə tutur. Folklor informasiyası məkan-zaman sistemini onun ən mənalı elementləri səviyyəsində işarələndirdiyi kimi, həmin sistemin

funksional dinamikasını da özündə əks etdirir. Bu mənada, folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası son dərəcə dəqiq analitik təhlil qabiliyyəti tələb edir (**S.Rzasoy. Folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası (redaktordan ön söz) // Hüseyin İsmayılov. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. B.: Səda, 2006, s. 7).**

Beləliklə, AMEA Folklor İnstitutunda aparılmış nəzəri axtarışlar, eksperimental tədqiqatlar, metodoloji təcrübələr folklorun struktur mahiyyəti ilə bağlı aşağıdakı məntiqi-praktiki nəticələrə gəlməyə imkan vermişdir:

«Folklor:

– etnik-mədəni düşüncənin tarixi-diaxronik təzahürü kimi struktur düşüncədir;

– etnik-mədəni düşüncənin sinxron hadisəsi kimi milli özünüifadənin total düşüncə sisteminin əsas paradigmalardan biridir;

– total etnik düşüncənin statusal tipi baxımından bədii-estetik xarakterlidir;

– düşüncə hadisəsi kimi dünya modelidir (mənalardan paradigmasıdır);

– mətn kimi folklor düşüncə modelini əks etdirən obyektidir;

– janr kimi gerçəkliyi bütövlükdə universumlaşdırən janrlar sistemidir və s.» (**S.Rzasoy. Azərbaycan gülüşü etnik özünüifadə kodu kimi Muxtar Kazımoğlunun yaradıcılığında // «Dədə Qorqud» jur., 2006, № 2, s. 158).**

Daha bir konseptual baxışa görə, «Etnik-millî mədəniyyət sistemində mühüm struktur vahidlərindən birini folklor təşkil edir. Bunu şərtləndirən başlıca səbəb odur ki, folklor yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq, dolayısı ilə deyil, birbaşa, bilavasitə onu yaradan mədəni subyektdən – etnosun təfəkkürünün etik-estetik təzahürü kimi meydana çıxır. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə folklor etnik-millî mədəniyyətdə o mədəniyyətin müxtəlif təzahür formalarının genezisini təşkil edir, bu təzahür formalarının millilik keyfiyyətinin sistemində is-

tənilən kulturoloji təmayül digər etnik mədəniyyətlərin təsirinə də məruz qala bilər, kosmopolitizmə qədər millilikdən uzaqlaşa bilər. Lakin əgər bu uzaqlaşmaların kökündə folklor təfəkkürünə söykənmə, genezis etibarilə ona dayanma varsa, onda yenə də bu təzahürlər istər-istəməz milli keyfiyyətə malik olmalıdır. Beləliklə, etnik-millî mədəniyyətdə folklorun statusu keyfiyyət göstəricisi, milliliyin meyar və etalonu statusundadır. Bu mənada, etnokulturoloji sistemdə folklorun regional kontekstdə öyrənilməsi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu əhəmiyyət özünü yalnız folklor irsinin müasir Azərbaycanlı şüuruna inteqrasiyası kimi olduqca zəruri bir missiya ilə məhdudlaşmayıb, bütövlükdə Azərbaycan və eləcə də türk etnik-mədəni sisteminin genezisini, digər mədəni təzahürlərin nə dərəcədə aidliyini də müəyyənləşdirməyə imkan verir» (**H.İsmayılov. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. B.: Səda, 2006, 101-102).**

Folkloru yuxarıdakı sitatdakı bu konseptual baxış folklorşünaslıqda şərh olunmuş və həmin baxışdan folklorun struktur mahiyyəti ilə bağlı nəzəri müddəalar çıxarılmışdır. Şərhdə göstərilir ki, «Hüseyin İsmayılovun bu konseptual «tezislərindən» görüldüyü kimi:

1. Folklor etno-millî mədəniyyət sisteminin «mühüm» vahididir;

2. Folklor etnosun təfəkkürünün birbaşa etik-estetik təzahürü statusundadır;

3. Folklor etnik mədəniyyətin müxtəlif təzahür tiplərinin genezisində də dayanır, başqa sözlə, həmin tiplərin millilik keyfiyyəti folkloru müncər olunur;

4. Folklor millî mədəniyyəti öz kodundan qorumağa qoymayan «qoruyucu» sistemdir: əgər etnosun milli kimliyinin folklor səviyyəsi funksionaldırsa, ifrat kosmopolitizm belə onun etnik özümlüyünü korşalda bilmir;

5. Folklorun etnik-millî mənsubiyyətindəki birbaşa statusu milliliyin meyar və etalonu vahidlərinə müncər olunur;

6. Folklorun öz regional strukturu ilə etnosun milli strukturundakı bu fəqələdə «statusu» onun məhəlli mühit kontekstində

öyrənilmə zərurətinin başlacı nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir;

7. Folklorun regional kontekstdə öyrənilməsi onun çağdaş milli şüura inteqrasiyası kimi zəruri milli ehtiyacın ödənilməsinə qulluq edir;

8. Folklorun regional kontekstdə öyrənilməsi onun çağdaş ümumtürk dünyasındakı mövqeyinin funksionallaşma xronotopunun total strukturu çəvrəsində müəyyənləşdirilməsi kimi zəruri milli vəzifənin həyata keçirilməsi də başlıca yollardan birini təşkil edir» (**S.Rzasoy. Folklor informasiyasının etnik-regional struktununun modelləşdirilmə konsepsiyası (redaktordan ön söz) // Hüseyin İsmayılov. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. B.: Səda, 2006, s. 35-36).**

Beləliklə, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» milli mədəniyyətin folklor kodunun total mətn korpusu kimi mükəmməl, sistemli, müasir dünya nəzəri-intellektual səviyyəsinə uyumlu folklorşünaslıq baxışlarını özündə əks etdirən proyekt olaraq reallaşdırılmağa başlamışdır. **Proyektə aşağıdakı məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:**

1. İlk növbədə Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığının indiyə qədər əldə edilən bütün mətn fondunun çap edilib yazılı mətnə keçirilməsi. Ona görə də «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» kəmiyyət vahidi ilə – rəqəmlə (50 cildlik, 100 cildlik və s.) ölçülməyən nəşr kimi planlaşdırılmışdır. Bu, tək-cə Azərbaycan folklorunun təcrübəsində deyil, eləcə də dünya təcrübəsində analoqu olmayan açıq nəşr sistemi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Başqa sözlə, AMEA-nın Folklor İnstitutunun hazırkı kollektivi, proyektin redaksiya heyəti sadəcə olaraq bu işi başlamağı, milli folklorumuzu kəmiyyət həddi qoymadan çap etməyi qərara almışdır. Proyektin neçə cilddən ibarət olacağını zaman müəyyənləşdirəcək: bu fundamental layihə Azərbaycan xalqının yeni əsr və minillikdəki milli-mənəvi ehtiyacının ifadəsi olaraq yarandığı kimi, onun nə vaxt və neçənci cildlə tamamlanacağını yenə də milli-mənəvi tələbat, zamanın konkret tələbləri müəyyənləşdirəcək.

2. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın nə vaxtsa poliqrafik-fiziki baxımdan tamamlanması mümkündür. Lakin xalqımı-

zın mənəvi-milli həyatının ən böyük hadisələrindən biri olacaq bu proyektin fəlsəfi baxımdan tamamlanması mümkünsüzdür: Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığı bitməz-təkməkdir.

3. «Külliyyat»da Azərbaycan folklorunun sistemli təqdimi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin nəşr sistemi aşağıdakı göstəriciləri nəzər tutur:

– Azərbaycan folklorunun onun bütün mətn növləri və janrları üzrə nəşr edilməsi;

– Azərbaycan folklorunun bütün tarixi mətn fondunun çap edilməsi;

– Azərbaycan folklorunun variant və versiyalar sistemi üzrə çap edilməsi;

– Tarixi Azərbaycan folklorunun çap edilməsi işinin həyata keçirilməsi;

– Azərbaycan folklorunun dil-dialekt koloritinin saxlanılmaqla çap edilməsi;

– Azərbaycan folklorunun mətn təhriflərindən və saxtalaşdırılmalarından təmizlənməsi və s.

4. Azərbaycan folklorunun bütün mətn növləri və janrları üzrə çap edilməsi «folklor mətni» anlayışının bütün struktur səviyyələrini əhatə edəcəkdir. XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığında «folklorun növ və janrları» anlayışının yalnız yazılı ədəbiyyatın kateqorial sistemi səviyyəsində qəbul edilməsi praktikasına «Külliyyat»da son veriləcək və «növ-janr-forma-şəkil» kateqorial sisteminin folklor mətnindəki poetik spesifikasiyası əsas götürüləcəkdir. Bu, folkloru yalnız «şifahi xalq ədəbiyyatı» (yaxud «ağız ədəbiyyatı») olmaq statusundan çıxarıb, söz-hərəkət-sənət sistemində müncər olunan gerçək mahiyyəti səviyyəsində təqdim etməyə imkan verəcəkdir. Bu halda folklorumuz bütün mətn növləri, tipləri, janrları, forma və şəkilləri səviyyəsində çap olunacaqdır. Folklorumuzun gerçək mahiyyəti və bədii-estetik möhtəşəmliyinin üzə çıxarılması onun «janr» səviyyəsində mükəmməl çapını hava və su kimi tələb edir. Azərbaycan folklorşünaslığının bu sahədə mövcud olan ənənəvi janrları təqdim etmək təcrübəsi folklorumuzun neçə-neçə janrını onların gerçək poetik təbiəti səviyyəsində

təqdim etməyə imkan verməmiş, bir çox paremioloji janrlar, ümumiyyətlə, nəşrdən qıraqda qalmışdır. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» mətnlərin janrlar üzrə çapı zamanı bu sahədəki meyarların maksimum səviyyədə tətbiqini nəzərdə tutmuşdur.

5. Azərbaycan folklorunun tarixi mətn fondunun çap edilməsi «Külliyyat»ın qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdəndir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi iki səviyyəni əhatə edir:

Birinci – eyni mətnlərin ayrı-ayrı tarixi dövrlərdəki nüsxələrinin çap edilməsi. Məsələn, «Koroğlu» eposunun V.Xuluflu, H.Əlizadə, M.H.Təhmasib və s. variantları XX əsrə aiddir. Lakin hazırda əlimizdə eposun XIX əsrə aid Paris nüsxəsi və Təbriz variantı da vardır. «Külliyyat»da mövcud nüsxələr tarixilik prinsipi üzrə çap ediləcəkdir.

İkinci – Azərbaycan folklorunun genetik xətlə bağlı olduğu tarixi mətn fondunun çap edilməsi. Məsələn, «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuznamələri bizə daha yaxın tarixi mətn, Oğuz Kağanla bağlı digər ədəbi oğuznamələr bir qədər uzaq tarixi mətnlərdir. Azərbaycan folklorunun tarixi inkişaf dinamikasının «Külliyyat»da əks olunması folklor düşüncəmizin bu tarixi mətn fonduna müraciət etməyi zərurətə çevirir.

6. Azərbaycan folklorunun variant və versiyalar üzrə çap olunması «Külliyyat»ın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Variantlılıq folklor mətninin başlıca poetik funksionallıq göstəricisidir. Mətnin təqdim etdiyi folklor informasiyası həmişə variantlar şəklində mövcud olur. Folklor mətninin poetik strukturu variantlılığa müncər olunur və onun vasitəsi ilə öz ifadələnməsini tapır. Hər hansı folklorşünaslıq tədqiqatında mətnin variantlarına diqqət verilməsi ilkin və zəruri işdir. Çünki poetik struktura gedən yol variantların öyrənilməsindən keçir. Folklor mətni haqqında obyektiv və dəqiq sözü onun variantlarının öyrənilməsi ilə demək mümkündür. Variantları öyrənmədən mətnin poetik strukturunun qeyri-əsas elementləri səviyyəsində çox asanlıqla yanılmaq mümkündür. Bu, folklor mətninin poetik spesifikasi ilə bağlıdır. Folklor mətninin poetik strukturu dəyişən və dəyişməyən olaraq iki hissəyə ayrılır. İnvariantı, strukturun arxetipik sxemini əks etdirən hissə heç bir halda

dəyişmir. Bu hissə mətnin gerçək mahiyyətini özündə əks etdirir. Onu mətnin nüvəsi də adlandırmaq olar. «Nüvəyə» gedən yol mətnin ikinci hissəsindən, belə demək mümkünsə, onun «qabığından» keçir. «Qabıq» dəyişkəndir, mətnin ətraf aləmlə hər cür «təması» qabıq vasitəsi ilə baş verir. «Qabıq» nüvə ilə ətraf aləmin arasında dayanır və «nüvəni» görməyə imkan vermir. Mətni onun variantları səviyyəsində öyrənmədikdə «qabıq» hissə poetik mətnin əsas struktur mahiyyəti təsirini bağışlayır. Lakin mətni onun variantları ilə müqayisəli struktur müstəvisində öyrəndikdə «qabıq»ların dəyişkən hissə olduğu, mətnin struktur mahiyyətini əks etdirmədiyi üzə çıxır. Aydın olur ki, bir mətnin bir variantı üçün xarakterik olan «qabıq» digər variant üçün səciyyəvi deyil. Bu halda tədqiqatçı invariantı – mətnin bütün variantlarını əhatə edən struktur sxemini bərpa etməyə məhkumdur. Beləliklə, Azərbaycan folklorunun obyektiv şəkildə tədqiq edilməsi ilk növbədə onun mətn bazasının variant və versiyalar şəklində çap edilməsini nəzərdə tutur. Bu, «Külliyyat»ın əlində əsas tutduğu əsas prinsiplərdəndir.

7. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» milli folklorumuzun külliyyatı kimi tarixi Azərbaycanın folklor fondunu da əhatə edəcəkdir. Bildiyimiz kimi, tarixi Azərbaycan folkloru Şimali Azərbaycan folklor mətnlərini, Cənubi Azərbaycan folklor mətnlərini, Rusiya Federasiyasının tərkibinə qatılmış Dərbənd regionunun folklor mətnlərini, Gürcüstan Respublikasında öz tarixi yurdlarında yaşayan azərbaycanlıların folklor mətnlərini, Qərbi Azərbaycan (tarixi Azərbaycan ərazisi olan indiki Ermənistanda yaşamış azərbaycanlıların) folklor mətnlərini, Şərqi Anadolu azərbaycanlılarının folklor mətnlərini, İraq türkmənləri olan azərbaycanlıların folklor mətnlərini və s. əhatə edir. Bu sahədə Qərbi Azərbaycan, Borçalı, Dərbənd folkloru ilə bağlı müəyyən işlər görülmüşdür. Göyçə folkloruna dair fundamental nəşrlər həyata keçirilmiş, Dərbənd folklorunun akademik nəşri reallaşdırılmış, o cümlədən Gürcüstan azərbaycanlılarının folkloru zaman-zaman toplanaraq çap edilmişdir. İraq türkmənləri folklorunun bir cild həcmində akademik nəşri həyata keçirilsə də, bu sahədə böyük işlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Şərqi

Anadolu azərbaycanlılarının folkloru ilə bağlı Türkiyədə müəyyən işlər görülmüşdür. Məsələn, ömrünü mühacirətdə yaşamış görkəmli alim Əhməd Cəfəroğlu bu regionun da folklorunu toplamışdır. Həmin işlərin Azərbaycan folklorşünasları tərəfindən davam etdirilməsi zamanın tələbidir. Bu məsələlər içərisində ən ağırlısı Cənubi Azərbaycan folklorudur.

Cənubi Azərbaycan folkloru Şimali Azərbaycanda zaman-zaman çap edilmişdir. Lakin görülmüş işlər orda mövcud olan folklorla müqayisədə heç ümmandan bir damla səviyyəsində deyil. İranda anadilli təhsilin olmaması, azərbaycanlıların milli özünüifadə hüquqlarından məhrumluğu arada Azərbaycan folklorunun toplanılıb çap edilməsi işini ayrı-ayrı ziyalıların milli qeyrət və ləyaqət işinə çevirmişdir. Bu baxımdan, İranda Azərbaycan folklorunun ərəb əlifbası ilə basıldığı, audio və videokasetlər şəklində yazıya alındığı məlumdur. Həmin işlərin hamısını bir araya gətirmək, o cümlədən Cənubi Azərbaycan folklorunun yeni toplanmalarını həyata keçirmək tələpəli vəzifədir.

Tarixi Azərbaycanın cənubunda müqayisəolunmaz dərəcədə zəngin folklor vardır. Həmin folklor toplanılıb çap edilərsə, mincildliklərə belə sığmaz. Məsələnin məhz bu cəhəti «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nı xalqımızın tarixi tələbi ilə bağlı ən möhtəşəm proyektə çevirir.

Cənubi Azərbaycan folklorunun bir əhəmiyyətli tərəfi də vardır. Bildiyimiz kimi, folklor həmişə konservativ mühitlərdə daha yaxşı mühafizə olunur. İranda azərbaycanlıların yaşadığı regionlara diqqətin zəifliyi kəndlərin elmi-texniki tərəqqi baxımından çox geridə qalmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, Cənubi Azərbaycandakı kəndlərimiz hələ də öz folklor dünyası ilə yaşamaqda və folklor həyatının ənənələrini davam etdirməkdədir.

Digər tərəfdən, folklor İran azərbaycanlılarının milli özünüqoruma instinktinin vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Milli özünüqoruma, öz varlığını hifz etmə instinkti folklorun rolunu daha da artırmış, aktuallaşdırmış və cənubdakı həmvətənlərimiz öz milli varlıqlarını həm də folklorla hifz edib yaşada bilmişlər. Bu mənada, Cənubi Azərbaycan folkloru Azərbaycan xalqının hələ əl dəyməmiş xəzinəsidir. Bu xəzinə

bitməz-tükənməzdir. Onun «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nda çap olunması AMEA Folklor İnstitutunun bu nəşrini millətimizin çox möhtəşəm abidəsinə çevirəcəkdir.

8. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nda mətnlərin dil-dialekt koloritinin qorunması başlıca tərtib-nəşr prinsiplərindəndir. Mətnin dili onun poetik strukturunun özünəməxsusluqlarını əks etdirir. Çap zamanı mətnin dilinin ədəbiləşdirilməsi onu poetik strukturun mühüm və vacib keyfiyyətindən məhrum edir. Beləliklə, mətn yarımçıqlaşır. Yarımçıq mətn üzərində tədqiqat aparmaqla bütöv nəticələrin alınması qeyri-mümkündür. Bu baxımdan, mətnlərin çapı zamanı dil-dialekt xüsusiyyətlərinin qorunmasına xüsusi fikir veriləcəkdir.

9. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri Azərbaycan folklorunun mətn təhriflərindən və saxtalaşdırılmalardan təmizlənməsidir. XX əsrdə folklorumuzla bağlı çoxsaylı nəşrlər həyata keçirilmişdir. «Külliyyat»da bu nəşrlərdən istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Ancaq həmin mətnlər özünə münasibətdə çox ciddi və sərt mətnşünaslıq işi tələb edir. Onların bir qismi, ümumiyyətlə, mənəvi-ideoloji qüsurları ucbatından tamamilə yararsızdır. Yararlı hesab edilən mətnlərin çox ciddi ekspertizadan keçirilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

10. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın əsas mətn bazasını AMEA Folklor İnstitutunun folklor arxivi təşkil edir. Arxivdə çox zəngin mətnlər xam material şəklində qorunur. Arxiv institutun ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi folklor ekspedisiyaları nəticəsində daim zənginləşir.

11. «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın mətn bazasının digər qaynağını institutun indiyə qədər həyata keçirdiyi nəşrlər təşkil edir. Buraya «Azərbaycan folkloru antologiyası» seriyasından çap olunmuş kitablar, o cümlədən digər nəşrlər daxildir.

12. «Külliyyat»da çap olunacaq hər bir folklor janrı ilə bağlı cildlərə həmin janrın toplanma və tədqiq tarixindən, poetik xüsusiyyətlərindən, struktur özünəməxsusluğundan, forma özəlliklərindən bəhs edən «giriş» məqalələr qoyulacaqdır. «Külliyyat»da bu yolla Azərbaycan folklorunun janr poe-

tikasını bütün mövcud janrları əhatə etməklə işlənmiş olacaqdır. Bu baxımdan, «Külliyyat» həm də poetik-nəzəri mənbə əhəmiyyəti də kəsb edəcəkdir.

13. «Külliyyat»ın nömrələnməsində iki prinsipdən istifadə olunacaqdır:

Birincisi, hər bir cild ümumi şəkildə, sıra ardıcılığı ilə nömrələnəcəkdir. Məsələn, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» (XV cild).

İkincisi, hər bir cild ondakı mətnlərin janrı üzrə nömrələnəcəkdir. Məsələn, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» (XV cild): **Nağıllar (VIII kitab)**.

Nömrələmənin bu prinsipi cildlərin sinxron nəşrini (eyni vaxtda müxtəlif cildləri) həyata keçirməyə, o cümlədən eyni bir janra müxtəlif vaxtlarda qayıtmağa imkan verəcəkdir. Məsələn, «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» (XV cild): **Nağıllar (VIII kitab)**» nömrələməsi bildirəcəkdir ki, bu cild ümumi seriyanın XV cildi, nağılların isə VIII kitabıdır.

Beləliklə, AMEA Folklor İnstitutu «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın bu birinci cildi ilə Azərbaycan xalqının tarixi taleyində xüsusi yeri və əhəmiyyəti olacaq möhtəşəm milli proyektin reallaşdırılmasına başlayır. Biz özünü millətin bir parçası kimi dərk edən hər bir kəsi əməkdaşlıq etməyə və milli mədəniyyət tariximizə öz borcunu verməyə çağırırıq.

Hüseyn İSMAYILOV
AMEA Folklor İnstitutunun
direktoru, filologiya elmləri doktoru

Seyfəddin RZASOY
AMEA Folklor İnstitutu
Mifologiya şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri namizədi

ÖN SÖZ: QAYNAR SÖZ ÇEŞMƏSİ

Xalq yaradıcılığı bitib tükənməyən qaynar söz çeşməsidir. Əsrlərin dərinliyindən, keşməkeşlərindən keçib gələn hikmət dolu sənət örnəklərini zaman özü saf-çürük edir, yaxşını pisdən ayırır. Müdrik ağsaqqalların, ağbirçəklərin yaddaşına hopub qalmış bu mədəni sərvətlərdə xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi, mübarizə əzmi, istək və arzuları, dərd-səri, ağrı-acısı yaşayır. Onu yenidən yaşatmaq, yenidən xalqın özünə qaytarmaq ən müqəddəs bir işdir.

Bəlli olduğu kimi, folklor örnəklərimizin böyük bir bölümü hələ də hafizələrdə yaşayır. Bunların toplanması, nəşr olunması folklorşünasların qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biridir. Bu gün bu əvəzsiz örnəklər toplanmasa, səssiz-səmirsiz itib gedə bilər.

1980-ci illərin ikinci yarısından bu sahədə xeyli iş görüldü. Xüsusən Folklor İnstitutunda bu sahədə görülən işlər böyük ümidlər doğurur. Onlarla, yüzlərlə xalq yaradıcılığı örnəkləri yazıya alınıb, itib-batmaq təhlükəsindən qorunub.

Hazırda Folklor İnstitutunun "Folklor arxivi"ndə həmin nümunələr janrlar üzrə sistemləşdirilir. Biz həmin örnəklərin toplanması ilə yanaşı, çap olunub xalqa çatdırılması işinə də başlamağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq. "Folklor arxivi"ndəki örnəklərin bir bölümü nağıllardır. Nağıllar yurdumuzun müxtəlif bölgələrindən müxtəlif söyləyicilərindən toplanılıb. Toplanma zamanı söyləyicilərin danışdığı tərzinin, dil və üslubunun qorunub saxlanılmasına səy göstərib. Biz bu fikirdəyik ki, xalqın yaddaşında yaşayan hər bir folklor örnəyi yazıya alınıb saxlanılmalıdır. Bu məsələdən söhbət açan folklorşünas H.Zeynalı yazır:

"Öz təcrübəmdən göstərəcək olursam, eyni nağılın iki nağılçı tərəfindən müxtəlif şəkildə yazıla bildiyini qeyd etmək lazım gəlir. Səbəbi? Çünki bunların (nağılçıların)

birində xatirə qüvvətli, digərində bir qədər zəif olduğu üçün təfsilatının buraxıldığını və bununla da nağılın ən gözəl və etnoqrafik və bəlkə də, tarixi əhəmiyyəti qayıb edilmiş olurdu. Buna görədir ki, bir nağılı nə qədər müxtəlif adamlardan, müxtəlif şəkildə (variantda) eşitməyə baxmayıb hamısını yazmaq vacibdir"¹.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorunun epik janrları içərisində nağıllar mühüm yer tutur. İlk nümunələri uzaq keçmişlərdə yaranan nağıllar ağızlardan-ağızlara, nəsillərdən-nəsillərə keçərək biçimlənmiş, zənginləşmiş və zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Nağılarda xalqın həyatı, tarixi, məişəti, dünyagörüşü dolğun şəkildə əks olunmuşdur. Bu zəngin xalq yaradıcılığı örnəkləri ilkin görüşləri, etiqadları, adət-ənənələri öyrənmək üçün də zəngin informasiya verir.

Xalq nağıllarında həyatı problemlər, xalqın arzu və istəkləri möcüzəli biçimlə ifadə olunur. Odur ki, nağılı digər epik janrlardan fərqləndirmək istəyən tədqiqatçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, nağıl folklorun daha çox möcüzələrə əsaslanan bir janrıdır. Daha doğrusu, nağıl epik xalq yaradıcılığının məhsulu olub, nəsildən-nəsilə keçərək yaşayan, xalqın həyat, məişət tərzini, tarixi ənənələrini və cəmiyyətdəki ictimai ziddiyyətləri qabarıq halda, fantastik bədii uydurmalar vasitəsilə əks etdirən, sonu əsasən nikbin əhval-ruhiyyə ilə qurtaran bir janrdır.

Nağılları ənənəvi olaraq üç qrupa ayırmaq olar: sehrli nağıllar, heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllar və məişət nağılları. Nağıl janrının ümumi əlamətini bu və ya digər dərəcədə bu qruplara daxil olan nağılların hamısına aid etmək olar. Onu da göstərmək lazımdır ki, nağılların hərtərəfli araşdırılması onların müxtəlif süjet bölümlərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda sistemli şəkildə toplanılması

1. H.Zeynalli. Ağız ədəbiyyatı. "Maarif və mədəniyyət" jurnalı, 1926, №8.

və öyrənilməsindən sonra mümkündür. Ancaq bu yolla folklorun müxtəlif janrlarının oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq, onların janr sərhədini müəyyənləşdirmək olar.

Sehrli nağıllar. Azərbaycan nağıl repertuarında sehrli nağıllar böyük yer tutur. Sehrli nağıllar qeyri-adi hadisələrlə, qəhrəmanlarla, möcüzəli əşyalarla zəngindir. Mürəkkəb quruluşa malik olan bu tip nağılarda insanların mifik təsəvvürləri özünəməxsus şəkildə əsk olunmuşdur. Bu təsəvvürlər inkişaf prosesində tədricən aradan çıxmış, ancaq nağıl estetik mənasını itirmədən bədii əsər kimi xalqın yaddaşında bu gün də yaşamaqdadır.

Sehrli nağılların ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri odur ki, bu nağılarda süjet əfsanəvi məkan və zaman hüdudunda inkişaf edir. Bədii nağıl məkanı real məkandan ayrılır, xəyali şahlıq və dövlətlərlə bağlanır. Sehrli nağılarda həm də həqiqi dünya – kəndlər və şəhərlər, dağlar, meşələr, şahlıqlar da təsvir olunur. Bütün bu dünyada xüsusi, şərti qeyri-reallıqla verilir.

Sehrli nağıl məkanı "öz" və "özgə" şahlığına ayrılır. Onları aralarındakı qalın meşələr, uca dağlar, dəryalar, dərin quyular, çaylar bir-birindən ayırır. Özgə şahlıqla qəhrəman əsas sınaqlardan keçir, öz rəqibi ilə qarşılaşır, onunla döyüşür. Çox uzaq şahlıqla qəhrəman Simurq quşunun, sehrli atın və ya sehrli əşyaların köməyi ilə istəyinə çatır, uğurla "öz" şahlığına qayıdır. Qəhrəman bəzən "yeraltı şahlığa düşür, onun yoluna keçilməz sədlər, tilsimlər çıxır, ancaq bunlar hərəkəti çətinləşdirmir, onun inkişafına mane olmur. "Heç bir məsafə nağılın inkişafına mane olmur, əksinə ona genişlik, əhəmiyyət, özünəməxsus pafos gətirir. Məkan isə onda baş verən hadisənin əhəmiyyəti ilə qiymətləndirilir"².

2. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Изд. 2-е, Л., Художественная литература, 1971, с. 386.

Nağil məkanı həmişə əsas iştirakçı ilə bağlı olur. Nağilçı sanki qəhrəmanla bir sırada dayanır. O, görünən və eşidilən hər şeyi təsvir edir. Qəhrəmandan kənarında isə heç bir şeyi təsvir etmir. Müxtəlif hadisələrlə bağlı qəhrəmanın yerdəyişməsi süjet inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, adətən, çətin sınaq yolunda qəhrəman öz düşüncəsini, istəyini, bütün dərdlərini aşkar duya bilən, ona doğru yol göstərən, sehrli vasitələr və köməkçilər əldə etməsinə kömək edən müdrik qoca ilə qarşılaşır; yolda, kimsəsiz çöldə nağil qəhrəmanı gələcək yol yoldaşları ilə, yaxud düşmən qoşunu ilə qarşılaşır; qeyri-adi məkanda, yeraltı dünyada nağil qəhrəmanı möcüzəli düşmənlərlə – div, əjdaha və digər varlıqlarla qarşılaşır.

Nağil zamanı da nağil məkanına uyğun olur. Nağil məkanı kimi nağil zamanı da real məkandan ənənəvi nağil başlanğıcı və sonluğu ilə ayrılır. Artıq başlanğıcda "var idi, yox idi", "uzaq keçmişdə", "qədim zamanlarda" və s. ifadələrlə nağil zamanının əsas xüsusiyyəti göstərilir. Nağil zamanı həmişə keçmişə bağlanır, bununla bərabər onun qeyri-müəyyənliyi də göstərilir, bu qeyri-müəyyənlikdə bir şərtlilik, qeyri-reallıq var.

Nağil zamanı qəhrəmanla bağlı inkişaf etmir, çünki qəhrəman qocalıq tanımıdır. Nağil zamanı məkanla bağlı inkişaf edir, zaman ilə yox, hadisələrlə hesablanır. Nağil zamanı süjet hərəkəti ilə üst-üstə düşür və hərəkət özü "həmişə ardıcıl olaraq bir istiqamətdə gedir və heç vaxt geri qayıtmır"³.

Sehrli nağil zamanı yol zamanı və hadisələr zamanına bölünür. Yolla bağlı zaman "çox getdilər, az getdilər" və s. formullarla ifadə edilir, zamanın qeyri-müəyyən ölçüsü göstərilir. Nağilda çətin və uzaq yolda qəhrəmanın paltarı köhnəlir, dəmir əl ağacı yeyilir. Nağilda böyük məkan kiçik vaxt

3. Lixaçev D.S. Göstərilən əsəri. səh.252.

İçində qət edilir. Bu həmişə sehrli köməkçilər – ecazkar atlar, quşlar, sehrli vasitələr – uçan xalça, sehrli çəkmə, üzük və s. köməyilə yerinə yetirilir. Onların köməyilə qəhrəman bir göz qırpmında "özgə" şahlıqdan "öz" şahlığına çatır.

Nağillar həm də süjet tərkibinə, kəmiyyətinə görə də zəngindir. Bu gün hələ neçə-neçə nağillarıımız toplanmamış, nəşr olunmamışdır. Bunlar hələ ancaq ağsaqqallarımızın, ağbir çəklərimizin yaddaşlarında yaşayır. Bu nümunələrin toplanması, nəşr olunması müqəddəs bir vəzifə kimi qarşıda durur.

Toplanmış hər bir nağil xalqımızın nağil dünyası haqqında təsəvvürləri genişləndirir.

Təqdim olunan bu cildə son illərdə toplanmış, xalqımızın yüzilliklər boyu yaratmış olduğu nağilları ancaq bir bölümü daxil edilmişdir. Onların da böyük hissəsini "Folklor arxivi"ndə qorunan nağillar təşkil edir.

Ümumiyyətlə, xeyirlə şərin mübarizəsi nağilları ancaq əsas mövzusunun təşkil edir. Sehrli nağillarda xeyir və şəri təmsil edən qüvvələr ənənəvi obrazlarda əks olunurlar.

Araşdırmalar və toplanmış örnəklər əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, sehrli nağilları müxtəlif süjet tiplərində bədii obrazların hər biri öz daimi səciyyəsinə fəaliyyət göstərir. Sehrli nağilları personajların vəzifələrinə görə araşdıran V.Y.Propp aşağıdakı başlıca obrazları müəyyənləşdirmişdir: ziyankar (qəhrəmana, onun ailəsinə ziyan vurur, onunla çarpışır, onu izləyir), sehrverici (qəhrəmana sehrli vasitə verir, köməkçi qəhrəmanın yerini dəyişdirir, ziyankarla çarpışmada ona kömək edir), şahzadə qız (müdafiə olunan surət), yola salan (qəhrəmanı yola salır), qəhrəman, yalançı qəhrəman⁴.

Qeyd etmək lazımdır ki, iştirakçıların həqiqi sayı

bəzən fəaliyyət göstərən şəxslərin sayına uyğun gəlmir. Belə ki, zi-

4. Пропп В. Морфология сказки. Изд., 2-е, М.: Наука, 1969, с.72-75.

yankar rolunda div, əjdaha kimi sehrli varlıqlarla yanaşı, paxıl qardaşlar, rəhmsiz analıq, zalım şah; köməkçi rolunda isə müxtəlif xeyir qüvvələr fəaliyyət göstərirlər. Onların arasında qəhrəman daha əhəmiyyətli mövqe tutur. İkinci dərəcəli obrazların xarakteri qəhrəmana münasibətdə aşkara çıxır. Baş qəhrəman nağıl idealının əsas daşıyıcısı hesab olunur. Nağıl yaradıcıları öz qəhrəmanlarını böyük sevgi ilə təqdim edirlər.

Nağıl qəhrəmanında xalqın çoxəsrlik mübarizə prosesində yaranmış arzu və ümidləri ifadə olunur. Nağıl qəhrəmanları müsbət xüsusiyyətlərin – ağılın, qorxmazlığın, doğruculuğun daşıyıcıları kimi təqdim olunurlar. İnsanları hər cür haqsızlıqlardan qorumaq istəyi onların ən aydın səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

Sehrli nağılların bir bölümündə nağıl qəhrəmanı onu əhatə edənlərdən bir sıra qeyri-adi cəhətləri ilə fərqləndirilir. Onun qəhrəmanlığı sehrli, möcüzəli olur. Belə nağılların başlanğıcında uşaqsız ana-ataların arzusu, gələcək qəhrəmanın qeyri-adi, bəzən də sehrli dünyaya gəlməsi motivi mühüm yer tutur. Bu motivə onlarca nağılda təsadüf etmək olar. Məşhur Azərbaycan nağıllarından "Kəl Həsənin nağılı", "Tapdıq", "Reyhanın nağılı" bu cəhətdən diqqəti çəkir. Son illərdə toplanmış və "folklor arxivi"ndə saxlanılan bir çox nağıllar da bu baxımdan çox maraqlıdır.

Bu bölümə daxil olan nağılların bir çoxunda övladsız valideynlər sehrli almanı yedikdən sonra öz arzularına çatırlar. Bu motiv, ümumiyyətlə, Şərq xalqlarının folklorunda geniş yayılmışdır.

"Sehrli nağıllarda, xüsusən Şərq xalqlarında (ərəb, fars, türk) magik mayalandırmanın əsas vasitəsi almadır. Bu almanı övladsız padşaha (bəzən də onun vəzirinə səyahət zamanı və ya onun yuxusuna girmiş) qoca dərviş bəxş edir"⁵.

5. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Избр. труды. Л., "Наука", 1974, с.229.

Nağıllarımızda diriltmə, cavanlaşdırma, uşaq vermə və s. funksiyaları yerinə yetirən alma təkcə bizdə deyil, dünya mifologiyası və folklorunda da tez-tez rast gəlinən obrazlardandır.

Alma ağacı meyvəsini məhsuldarlıq kultu ilə bağlı olaraq bizdə də bərəkət rəmzi kimi dəyərləndirmək olar.

Qəhrəmanın sehrli doğuluşu motivi ilə bağlı nağıllar üzərində araşdırma aparan prof. M.Seyidov "Etibarlı qaynaqlar" adlı məqaləsində xalq yaradıcılığının mürəkkəb, təfəkkürün bir çox sahələri ilə qaynayıb qarışmış qolu olan miflərlə sehrli nağıllar arasındakı əlaqədən bəhs etmişdir. Onun fikrincə, başqa janrlar, o cümlədən "Tapdıq", "Kəl Həsənin nağılı",

"Reyhanın nağılı", "Məlikməmməd" kimi sehrli nağıllar arasındakı bağlılıq hər şeydən əvvəl, onların eyni həyat materialına yanaşmalarından doğmuşdur. Tədqiqatçı yazır:

"Nağıl və miflərin bağlılığını göstərmək üçün bir nağıla ("Məlik Məmməd") ötəri də olsa nəzər yetirək. Şahın fərasətli, ağıllı, igid oğlu Məlik Məmməd bağdakı almanı qoruyur və yetişəndən sonra onu atasına verir. Bizcə, atanı gəncləşdirən alma-meyvə dünya ağacına işarədir. Yalnız onun belə keyfiyyəti vardı"⁶.

Nağıl qəhrəmanının ideallaşdırılması üsulu kimi özünü göstərən qeyri-adi, möcüzəli doğuluş motivi ilə qəhrəmanın yenilməzliyi əsaslandırılır. Bununla da

qəhrəmanı möcüzəli qüvvələrlə bağlayan xalq təfəkkürü həm də öz ədalət axtarıcılığını, öz haqq istəyini ideallaşdırır.

"Sehrli nağıllarda iki əsas tip qəhrəman olur. Onlardan biri epik qəhrəmandır – onu "əsl-nəcabətli" mənşəyi, gənclik igidlikləri və gözəlliyi qəhrəman edir. (Məsələn, çar İvan). O biri isə "aşağı", ümid verməyən qəhrəmandır. O, aşağı sosial vəziyyətdə olur, kasıb geyinir, ətrafdakıların qəzəbinə mə-

6. Seyidov M. Etibarlı qaynaqlar. "Azərbaycan", 1983, №11, s. 175.

ruz qalır, görünüşü etibarilə tənbel və sadədir, lakin gözlənilmədən igidliklər göstərir, ya da sehrli qüvvələrin köməyini alıb əfsanəvi məqsədinə nail olur. İkinci tip qəhrəman – sırf demokratik sehrli nağıl üçün daha xarakterikdir⁷.

Müəllif "aşağı mənşəli" qəhrəmanların türk xalqlarının nağıllarında keçəl obrazında ümumiləşdiyini də qeyd edir.

Azərbaycan nağıllarında da keçəl obrazı mühüm yer tutur. Keçəl kasıb, evsiz-əşiksiz, ancaq şən, hazır cavab, mübariz bir qəhrəman kimi təsvir olunur.

Bəllidir ki, mövzu və problematikasından asılı olmayaraq bir çox nağıllarda qarşıdurma aşağı ilə yuxarının, zəiflə güclünün mübarizəsi şəklində öz ifadəsini tapır. Bir çox maraqlı tədqiqatların obyektinə çevrilmiş bu problem Azərbaycan nağıllarında da öz əksini tapmışdır. Bu bölüm nağıllarda qəhrəman həmişə sehrli vasitələrin köməyi ilə istəyinə çatır. Belə nağıllar qəhrəmanın yoxsul həyatının təsviri ilə başlayır və onun xoşbəxtliyə çatması ilə sona yetir. Ümumiyyətlə, bu, nağıl kompozisiyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Onlarla nağılı bu sıraya aid etmək olar.

Sehrli nağıllar, nağıl süjetlərinin "göstərici"sində əsasən aşağıdakı kimi təsnif olunur: "Ecazkar düşmən" (AT 300-399); "Ecazkar köməkçilər" (AT 500-599); "Ecazkar arvad və ya ər" (AT 400-459); "Ecazkar əşya" (AT 560-649); "Başqa sehrli nağıllar" (AT 700-749); "Sehrli tapşırıq" (AT 460-499); "Ecazkar qüvvə və ya bilik" (AT 650-699).

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz iki tip nağıl qəhrəmanına əsasən "Ecazkar düşmən", "Ecazkar əşya", "Sehrli tapşırıq" qeyd olunmuş nağıl süjetlərində rast gəlmək olar. Burada bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bu bölgünün özü də şərti və formaldır. Belə ki, ayrı-ayrı qəhrəmanlara, epizodlara, motivlərə müxtəlif bölüm süjetlərdə təsadüf etmək olar.

7. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. Происхождение образа. М., 1958, с. 213.

Elə məhz bu çatışmazlığı nəzərə alan V.Y.Propp sehrli nağıllarda süjet inkişafını verən 4 qrup dərəcəsi müəyyənləşdirmişdir:

1) Barışmaz düşmən ziyankarla mübarizədən və qələbədən;

2) Çətin məsələdən və onun həllindən;

3) Bu və başqasından;

4) Bu və başqası olmadan⁸.

Nəzərdən keçirdiyimiz nağıllar buradakı birinci və ikinci qrupa uyğun gəlir. Deməli, keçəllə bağlı süjetləri bu bölgüdə ikinci qrupa aid etmək olar.

Sehrli nağılların bir bölümündə isə nağıl qəhrəmanı müəyyən müddət keçəl sifətində gizlənir. O, səfərə yola düşəndə öz paltarını hər hansı bir çobanla dəyişir, keçəl qiyafəsində sevgilisinin yaşadığı yerə gəlib çıxır, öz gələcək qayınatasının sürüsünü otarır və s. Adaxlı müxtəlif sınaqlarda uydurulmuş ad altında hərəkət edir, onu əhatə

edənlərdən həqiqi sifətini gizlədir, şahın bağbanına kömək etməyə başlayır. Şahın kiçik qızı onu görüb sevir. Bundan qəzəblənən şah onu həmin oğlana qoşub saraydan qovur, köhnə bir daxmaya köçürür. Yad bir şah bu şəhərə hücum edərkən hər şey aydın olur. Şahın böyük kürəkənləri düşmənlə döyüşdə yenilir, kiçik kürəkən isə sehrli köməkçilərin yardımı ilə döyüş meydanına daxil olur və onun igidliyi sayəsində düşmən qoşunu məğlub olur. Bundan sonra şah və onun adamlarına aydın olur ki, kiçik kürəkən əsl qəhrəman imiş. Ona görə də şah böyük kürəkənlərini samanlığa qovub Məlik Cümşüdlə kiçik qızı saraya köçürtdürür.

Bu nağılda folklor poetikasının ən mühüm bir cəhəti, müəyyən işləri həyata keçirmək üçün geyim – qiyafə dəyişmək aktının vacibliyi öz əksini tapmışdır. Bu məsələyə folklorumuzun digər janrlarında da sıx-sıx rast gəlinməkdədir. Mə-

8. Пропп В. Я. Морфология сказки. М., Наука, 1969, с. 91.
sələn, "Kitabi-Dədə Qorqud"da Beyrəyin Oğuz elinə qayıdarkən, "Koroğlu" dastanında Koroğlunun səfərlərdə geyimlərini dəyişməsi qəhrəmanın vacib artibutiv əlamətləri kimi diqqəti cəkir. Nağıllarımızda bu funksiyayı əsasən keçəl yerinə yetirir. Bu tipli nağıllarda qəhrəman müxtəlif sınaqlarda uydurulmuş ad altında hərəkət edir, öz həqiqi sifətini gizlədir. Bu, qədim adətin xalq nağılında özünəməxsus şəkildə ifadəsidir.

Nağıllarda bir sıra mifoloji elementlər vardır ki, bu ünsürlər onların sehrlə, möcüzə ilə zənginləşməsinin əsas amilinə çevrilmişdir. Həmin mifoloji elementlər folklorumuzun başqa janrlarında təsadüf olunur. Bu isə uyğunluğun vahid qaynaqdan irəli gəlməsini sübut edir. Bu, göyərçin donlu pəri qızlarla bağlı motivlərdə də özünü göstərir. Pərvizə Məmmədovadan yazıya alınan

"Gülüxoşavaz" nağılı təhlil üçün dəyərli material verir. Nağılda təsvir olunur ki, şah Məlik Məmmədi çətin bir səfərə yollayır. Məlum olur ki, onun arvadı pəri nəslindən imiş. O, Məlik Məmmədi bacısının yanına göndərir. Məleykələr donlarını – qanadlarını çıxarıb çimərkən Məlik Məmməd kiçik bacının donunu – qanadını oğurlayır. Böyük bacılar uçub gedirlər, ancaq kiçik bacı ağlayıb -deyir ki, məni də özünlə apar, mənə adam əli dəyib, məni pərilər öz içlərinə qoymazlar. Bu andan nağıl yeni bir keyfiyyət qazanır, hadisələrdə ön plana artıq pəri qızı keçir və sonrakı hadisələrin əsas iştirakçılarında biri kiçik bacı – pəri olur və Məlik Məmməd ən çətin sınaqlardan da pəri qızının köməyi ilə çıxır.

Məlum olduğu kimi, mifoloji mətnlərdə belə bir qayda var ki, hər hansı bir adamın ərəmə çevrilməsi üçün onun dünyasını dəyişən adamdan məsləhət alması vacibdir. Bu cəhətin qalıqları sonradan nağıl və dastanlarda ("Üçbiş kosa", "Paslı qılnc" nağılında, "Koroğlu" dastanında və s.) öz izini qoruyub saxlamışdır. Bu cəhətdən "Qara qılnc" nağılı (eləcə də bu sıradan olan bir çox nağıllar) ən qədim nağıl ənənəsindən qidalanmaqla, mif poetikasının da xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, sövdəgərin gözünün açılması və padşah qızının dərdinin əlacı ən çətin bir iş kimi qarşıda durur. Bu iş əski miflərdə mümkünsüz olan əməllərin reallaşması kimi mənalanır. Miflərdə hər hansı bir həyata keçməsi mümkün olmayan işi həll etmək üçün qurbanlar verilir. "Qara qılnc" nağılında da bu hadisə ilə rastlaşırıq. Padşah qızını sağalda bilməyənlər ölümə məhkum olur.

Bu nağılın təkan aldığı hadisə, müşkül iş padşah qızının sağalması və sövdəgərin gözünün açılmasıdır. Arxaik miflərdə qəhrəmanlar azmanlarla mübarizə aparırdı, bu mübarizədə onların hamisi, köməyə gələn sehrli vasitələr – mifoloji varlıqlar olurdu. Bu nağılda Məlik Cümşüdü

köməkçisi rolunu Qara qılnc yerinə yetirir. Miflərdə ölən adamın cismi o dünyaya gedirdisə, onun ruhu başqa varlığa keçib yaşayırdı. Bu nağılda ölmüş adam cavan oğlana çevrilib onun meyidini el-oba adəti ilə basdırmış nağıl qəhrəmanının köməkçisinə çevrilir. Təhlil göstərir ki, bu tipli nağıllar öz məzmunu, süjeti, obrazları və poetikası etibarlı ilə əski miflərdən qaynaqlanır.

Ümumiyyətlə, sehrli nağıllarda ənənəvi səciyyətlər üzrə hərəkət edən müəyyən surətlər qrupu var. İştirakçılar arasında baş qəhrəman daha mühüm yer tutur. Onun dostlara və düşmənlərə olan münasibəti nağılın ideya məzmununun açılmasına zəmin yaradır. Nağıl baş qəhrəmanın həyatının təsviri ilə başlayır və onun uzun mübarizələrdən sonra xoşbəxtliyə çatmağı ilə sona yetir. Qalan surətlərin rolu ona münasibətdə (köməkçi, yaxud düşmən) müəyyənləşdirilir.

Qəhrəmanın obrazı digər obrazlarla qarşılaşdırmada açılır. Qəhrəmanın şər qüvvələrlə qarşılaşdırılması xüsusi məna daşıyır. Çünki bu personajların münasibətləri müxtəlif həyatı baxışları əks etdirir və beləliklə, nağılın ideya məzmununu aydınlaşdırma vasitəsi olur.

Sehrli nağılların mənfi obrazlarını şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: sehrli aləmlə bağlı şər qüvvələri təmsil edən obrazlar – div, əjdaha, tərəgöz və b; real aləmlə bağlı şər qüvvələri təmsil edən obrazlar - şah, analıq, paxıl qardaşlar və b.

Sehrli aləmlə bağlı obrazlar sehrli qəhrəmanlıq süjetləri üçün səciyyəvi obrazlardır. Bu tipli süjetlərdə xalq fantaziyası zahirən adi qəhrəmanlarla fantastik möcüzələrə sahib olan şər qüvvələri qarşılaşdırılır. Qəhrəmanla düşmənlərinin barışmaz münasibətləri sehrli nağıl süjetlərinin özəyini təşkil edir. Buna baxmayaraq, süjetin ümumi bənzərliyində heç bir nağıl başqasını təkrarlamır. Bu, mənfi obrazların sayca çoxluğu ilə

şərtlənən süjet müxtəlifliyindən yaranır.

Sehrli nağıllarda qəhrəmanın köməkçiləri də mühüm yer tutur. Bu sırada birinci yeri qəhrəmanın sevgilisi, onun ən yaxın köməkçisi tutur. Bu da tamamilə təbiidir, çünki sehrli nağıllar xarakterinə görə kişilərdən geri qalmayan qadın obrazları ilə də zəngindir. Bu obrazlarda yaranmış xalq ideali ifadə olunmuşdur. Bir çox nağıllarda qadınlar baş qəhrəman kimi çıxış edirlər. Onlar ox atmaqda, qılnc vurmaqda, ağıl-kamalda sevdiyi oğlanlardan heç də geri qalmırlar. Bu qadınlar və qızlar öz sevgililərini xoşbəxtliyə çıxarırlar. Azərbaycan qadınlarına məxsus belə keyfiyyətlər nağıllarımızda geniş yer tutur. Döyüş meydanında atalarından, ərlərindən geri qalmayan qızlar, qadınlar həm də abır-həyalı, ismətli təsvir olunurlar. Nağılların birində atası öz doğma qızını "şikəst" kimi təqdim edir. Oğlan həmin qızı görəndə onun gözəlliyi qarşısında heyrətə gedir. Onda qızın atası deyir:

"Ona görə dedim gözü kordu – sənənən qeyri kişiyə baxmaz, ayağı çolaxdı – sənənən icazəsiz bir yana çıxmaz, əli şildi – sənənən icazəsiz heç mənə də bir çöp verməz, dili laldı – başqasının sözünü danışmaz".

Sehrli nağılın qadın qəhrəmanları bəzən sehrbazlar, divlər tərəfindən qorunan əfsanəvi Gülüstani-İrəmdə yaşayan pərilər olurlar. Ayırı-ayrı nağıllarda göyərçin donlu pəri qızlarının çətinliyə düşmüş və ya ölümcül yaralanmış qəhrəmana kömək əli uzatması motivinə tez-tez rast gəlmək olar. "Göyərçinlərin həmin xüsusiyyəti onların məhəbbət mifi ilə bağlı olmalarından doğur. Həmin məhəbbət onqonları, hətta öz lələkləri ilə də aşıq qəhrəmanın kor edilmiş gözlərini, ağır yarasını dərhal sağaldırlar"⁹.

Sehrli nağıllarda pəri qızları gözəlliyin, sağlamlığın, xeyirxahlığın simvolu kimi əks olunurlar. Ümumiyyətlə, sehrli nağıl süjetində əsas obrazlar – qəhrəman və onun

rəqibləri ilə yanaşı, qəhrəmanın köməkçiləri də mühüm yer tutur. Qəhrəman tez və ya gec, bu və ya digər şəkildə xeyrixah sehrli qüvvələrlə əlaqəyə girir. Həmin funksiyada qeyri-adi insanlar, möcüzəli varlıqlar, quşlar, heyvanlar və b. iştirak edir. Bu sıradə möcüzəli əşyalar – sehrli üzük, çubuq, dəyənək, xalça, süfrə, qılınc və s. də mühüm yer tutur. Qəhrəman xeyrixah sehrli qüvvələrin və ya möcüzəli əşyaların köməyi ilə şər qüvvələrə üstün gəlir.

Əgər miflərdə hadisələr dünyəvi mahiyyət daşıyıb lokallıqdan uzaq idisə, o öz tarixi, ictimai-mədəni funksiyasını yerinə yetirib, yeni tarixi şəraitdə öz nüvəsini nağıla təslim etdiyi vaxt nağıl qlobal kosmik konfliktə ailə səviyyəsinə endirir. "Sehrli nağılların struktur problemləri" əsərində deyilir:

"İbtidai sehrli nağıllardan fərqli olaraq janrın klassik sehrli nümunələrində ailə mövzusu xüsusi spesifik rol oynayır. Ailə pərdəsi altında sırf sosial konfliktlər çıxış edir, sosial cəhətdən məhrum adamların nağıl üçün səciyyəvi olan ideallaşdırılması meydana çıxır. (Bu hadisə vaxtilə A.N.Veselovski tərəfindən qeyd edilmiş, sehrli ailə sosiologiyası xüsusi şəkildə Y.M.Meletinskinin monoqrafiyasında nəzərdən keçirilmişdir. Ailə (sosial) motivləri, əsasən, süjetin daha arxaik mifoloji nüvəsinin çərçivəsi şəkildə üzə çıxır"¹⁰.

"Folklor arxivi"ndə saxlanılan sehrli nağılların bir bölümünü də üç qardaş haqqında nağıllar silsiləsi təşkil edir.

9. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. B., 1983, s. 81.

Belə nağılların mərkəzində kiçik qardaşın obrazı durur. Kiçik qardaş demək olar ki, bir çox dünya xalqları nağıllarının müsbət qəhrəmanıdır. Bu cür hadisə, əlbəttə, təsadüf deyildir. Bu məsələni araşdıran tədqiqatçılar kiçik

qardaşın ideallaşdırılmasının tarixi və sosial köklərinin mənşəyini əsaslandırmağa səy etmişlər.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatında da üç qardaş haqqında orijinal nağıllar yaranmışdır. Bu nağılları iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup nağıllarda kiçik qardaş pəhləvan kimi göz qarşısına gəlir. O, div, əjdaha, Təpəgöz və b. sehrli şər qüvvələrə qarşı vuruşur.

Üç qardaş haqqındakı ikinci tip süjetlərdə isə böyük-lərlə kiçik qardaş arasındakı konflikt nağılın əsas məzmununu təşkil edir. Kiçik qardaş hiyləgər, paxıl qardaşlarına qarşı qoyulur. Bu müqayisədə kiçik qardaşın üstünlüyü, yüksək mənəvi siması üzə çıxır. O, əsl qəhrəman, böyük qardaşlar isə yalançı qəhrəman rolunda çıxış edirlər. Belə nağıllarda əsasən xəstə ataya dərman axtarılır və ya sehrli əşya, dərman və s. tapmaq üçün qardaşlar çətin səfərə çıxırlar. Kiçik qardaş həmişə ata tapşırığını namusla yerinə yetirir, paxıl, bacarıqsız qardaşlar isə onun igidliyini öz adlarına çıxmaq üçün kiçik qardaşı hiylə ilə aldadırlar. Onlar öz qardaşlarını quyuya salır, yaralayır, onu köməksiz qoyub yüngül qənimətlərlə geri qayıdırlar. Möcüzəli köməkçilərin yardımı ilə kiçik qardaş ölümdən qurtarır, ata yurduna qaydır, böyük qardaşlarını cəzalandırır.

Üç qardaş haqqındakı nağıllar silsiləsini nəzərdən keçirəndə iki mərhələnin izləri müşahidə olunur. Birinci mərhələni əks etdirən süjetlərdə qardaşların dostluğu, ailədə birliyi ifadə olunur. İkinci dövrü əks etdirən nağıllarda isə qardaşlar arasındakı konflikt sərt olur və kiçik qardaşın obrazı ideallaşdırılır.

10. Проблемы структурного описания волшебной сказки. Труды по знаковым системам, выпуск IV, Тарту, 1969, с.90.

Üç qardaş haqqındakı nağıl süjetləri üçün bir cəhət xarakterikdir. Bu nağıllarda xalq əmlak bölgüsünü, var-dövlət əldə edilməsini və s. adətə görə, qəbul edilmiş

böyüklük prinsipi ilə deyil, həqiqi xidmətə, bacarığa, qabiliyyətə görə bölməyi müdafiə edir. Xalq yaratdığı nağıllarda həqiqəti müdafiə edir, alçaldılanlar, bədbəxtlər, ədalətsiz olaraq təhqir olunanlar kiçik qardaş obrazında ideallaşdırılır. Kiçik qardaş yoxsulluğun təcəssümü kimi bir çox sehrli nağıl süjetlərində mərkəzi yer tutur, ancaq heç şübhəsiz ki, bu daha yaxın keçmişə aiddir.

Kiçik bacı haqqındakı nağıllar silsiləsi də kiçik qardaş haqqındakı nağıllara oxşayır. Kiçik bacı haqqındakı nağıllarda da ailə ziddiyyətləri əks olunmuşdur. Böyük bacılar vəzir, vəkil oğluna, kiçik bacı isə kasıb kəndli, bağban oğluna ərə gedir. Buna görə də ətrafdakılar kiçik qıza gülür və o, təqibə məruz qalır. Şah kürəkəninə görə kiçik qızını qovur, ya da samanlıqda, uçuq daxmada ona yer ayırır. Üç bacı haqqındakı nağıllarda böyük bacıları ilə müqayisədə kiçik bacı həmişə tərbiyəli, ağıllı təsvir edilir. O, valideynlərinə, böyük bacılarına qarşı qayğıkeş və mehribandır. Bu tipli nağıllarda xalqın rəğbəti tamamilə kiçik bacının tərəfindədir, o, xeyirxahlığına, sadəliyinə və əməksevərliyinə görə xoşbəxtlik əldə edir.

Sehrli nağılların bir qisminə analıq və onun ögey övlada münasibəti qabarıq şəkildə əks olunur. Zillətə düşər olmuş uşaq analığın müxtəlif hiylələri ilə qarşılaşmalı olur. İnsafsız analıq necə olursa-olsun kimsəsiz qızlığı öldürməyə çalışır. Ona həyata keçməsi mümkün olmayan min cür tapşırıqlar verir. Ancaq analığın bütün səylərinə baxmayaraq, yetim qız xeyir qüvvələrin köməyi ilə analığın şərindən qurtarır, şahzadə ilə evlənərək xoşbəxtliyə çıxır. Analıq və onun yöndəmsiz keçəl qızı isə pis əməllərinin qurbanı olurlar.

Süjet və obrazlarına görə rəngarəng, zəngin sehrli nağıllar əsasən nikbin sonluqla sona çatır. İdeya-bədii məzmununa uyğun olaraq obrazlar sistemini üç qrupa

bölmək olar: şəra qarşı dayanan xeyirxah qüvvələr, köməksizlər və şəri təmsil edən bədxah qüvvələr. Sehrli nağılların müxtəlif süjet tipləri üçün ən səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, bu nağıllarda möcüzəli motivlər, obrazlar və hərəkətlər süjetin özəyində durur və sistem halında təşkil olunur.

Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllar. Bu nağıllarda heyvanlar insan fikir və hissi, onun həyatı görüşlərinin əski forması kimi təsvir olunur. Heyvanlar haqqındakı nağılları qədim əsatiri görüşlərlə əlaqələndirib bu qəbildən olan nümunələrdə heyvanların insan sifətləri ilə çıxış etməsi səbəbini araşdıran N.Seyidov yazır:

"... Bizcə, o bir sıra başqa səbəblərlə yanaşı, həm də nağılın maraqlı olması, ona müəyyən məna verilməsi və bədiiliyi artırmağa xidmət edir.

Həmin nağıllarda iştirak edən heyvanlar iş və hərəkətlərinə görə iki şəkildə nəzərə çarpdırılır. Birinci halda insanlara xas olan cəhətlərin heyvanlarda təzahür etməsidirsə, ikinci halda hər heyvanın ayrılıqda özünə aid olan xüsusiyyətləridir ki, bir heyvanda olan xarakter, cəhət başqalarında yoxdur... Bütün bunlar ilk baxımda ağlasığmaz əfsanə kimi nəzərə çarpır. Lakin hər heyvanın danışıq, hərəkəti və xarakteri nağılçı tərəfindən elə məharətlə təsvir edilir ki, bunlar əfsanəlikdən çıxır. Nağılçı mənalı bədii təsvir vasitələrindən istifadə yolu ilə obrazların daxili aləmini açır"¹¹.

Heyvanlar və quşlar nağıllarda düşünür və danışır. Təbiətin canlandırılması animist dünyagörüşündən gəlir. Poetik şərtilik daşıyan bu xüsusiyyət sehrli nağıllarda, tapmacalarda, əfsanələrdə və b. janrlarda da təsadüf olunur. Deməli, nə personajlar, heyvanlar, nə də onların düşünmək və danışmaq qabiliyyəti təkcə heyvanlar haqqındakı nağıllarda təsadüf olunmur. Ancaq sehrli nağıllarda heyvanlar əsas iştirakçı olmayıb

11. Seyidov N. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair qeydlər. – Tədqiqlər, II kitab, B., 1966, s. 81.

köməkçi funksiyasını yerinə yetirir. Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda isə müxtəlif heyvan və quşlar əsas iştirakçı olur, onların hərəkət və münasibətləri süjetin əsasında durur.

Bir cəhəti də göstərmək lazımdır ki, heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda hadisələr əsasən sadə şəkildə inkişaf edir, bəzən nikbin, bəzən də əksinə sona yetir. Sehrli nağıllarda isə hadisələr möcüzəli yolla həll edilir, həm də xeyirin qələbəsilə sona yetir. Bu sehrli nağıl poetikasının əsas xüsusiyyətlərindən biridir.

Sehrli nağıllarda bütün heyvanlar və quşlar bir səciyyə daşıyır və sehrli köməkçi funksiyasını yerinə yetirir. Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda isə həmin obrazlardan hər biri fərdi səciyyə daşıyır. Bu nağılların qəhrəmanları vəhşi və ev heyvanları, həmçinin quşlar olurlar. İştirakçıların səciyyəsi heyvanların hərəkətinin tərzinə, xarici görünüşünə görə əsaslandırılır. Bu səciyyələndirmə həmişə qiymətləndirilir. Belə ki, tülkü həmişə hiyləgər, xoruz lovğa, it sədaqətli verilir və s. Vəhşi heyvanlar ev heyvanlarına və insanlara qarşı qoyulur. Belə qiymətləndirmə ümumi səciyyə daşıyır və müxtəlif vəhşi heyvanın təsvirində məlum təqdimətdən kənara çıxır. Məsələn, ovçular canavarı ən təhlükəli və hiyləgər vəhşi sayırlar, ancaq bir çox nağıllarda canavar bunun əksinə olaraq "səfeh" kimi verilir. Belə nağıllarda canavarı asanlıqla aldadan tülkü onun isti yuvasını ələ keçirir, onun azuqəsini yeyib kef-damaqla qışı başa vurur. Oxşar qiyməti güclü, cürətli vəhşi heyvanlardan biri olan ayı da alır. Ayı da heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda "səfeh", "axmaq" kimi verilir.

Tülküyə iki münasibət nəzərə çarpır. O bütün heyvan-

lardan hiyləgərliyi ilə seçilir. Tülkünün əsas keyfiyyəti – bicliyi onun təbii təmkinliyini şərtləndirir. Tülkü görünmədən toyuq hininə girib xoruzu sürükləyir, çox güclü vəhşiləri – canavarı, ayını asanlıqla aldadır. Buna baxmayaraq, tülkü ayı ilə, canavarla və digər vəhşilərlə ehtiyatlı, mehriban münasibətini saxlamağa çalışır. Buradan onun ikinci sifəti, ikiüzlülüüyü üzə çıxır.

Bir çox nağıllarda isə tülkü özü aldanaraq pis vəziyyətə düşür. Belə nağıllarda tülkü də özünün aldatdığı heyvanların vəziyyətinə düşür. Tülkünün ələ keçirdiyi kəklik onun ağzından qurtararaq uçub gedir, toyuğu yemək istərkən özünün quyruğu bozdarın ağzına keçir, dostu hacıleyləyi ac saxlayan tülkü öz əməlinin cəzasını çəkir və s.

Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda yırtıcılar ev heyvanlarına və quşlarına qarşı qoyulur. Bu nağıllarda konflikt güclü-zəif, böyük-küçük, yırtıcı-qeyri-yırtıcı prinsipi ilə qurulur. Bununla yanaşı, nağıl vəhşi heyvanların öz aralarındakı toqquşmanı da göstərir. Belə əlaqəsizlik nə xırda meşə vəhşiləri, nə də ev heyvanları arasında yoxdur, əksinə onları bir-birinə kömək etmək istəyi yaxınlaşdırır.

Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda süjet sadə olur. İştirakçıların sayı yaxşı tanış olan heyvan və quşları əhatə edir. Bir sıra süjetlər əşya və hadisələrin sadalanması üzərində qurulur, heyvan, əşya və insanlar bir-biri ilə asılılıqda göstərilir.

Məişət nağılları sehrli və heyvanlar haqqındakı nağıllarla müqayisədə real həqiqətə, ictimai və məişət problemlərinə daha yaxındır. Öz məzmun və mövzusunə görə məişət nağılları rəngarəngdir. Bu nağıllar tapmacanın, çətin sualın müdrük cavabı, zalım və ağılsız hökmdarın mülkədarın, axmağın, tənbəlin, fərsizin ələ salınması haqqında süjetləri özündə birləşdirir.

Məişət nağıllarının mövzusu kimi mənşəyi də müxtəlifdir. Müdrək cavab, tapmaca haqqında süjetlər qədim mərasim, toy qaydalarından doğur; yelbeyin, fərsiz barədə, quldur və oğrulardan bəhs edən süjetlərin mənbəyi məişətlə bağlıdır, ağa və nökar barədəki nağıllar təbəqələr arasındakı ziddiyyətlərdən törəyir və s.

Əgər sehrli nağıllarda hadisələr uzaq ölkələrdə, çox uzaq keçmişdə, sehrli aləmdə baş verirsə, məişət nağıllarında hadisələr "bir kənddə", "malikanədə", "çöldə", "yaxın bir şəhərdə" baş verir. Məişət nağıllarının bədii məkanını səciyyələndirsək fantastiklikdən deyil, şərtilikdən danışmalıyıq. Bu şərtilik nağılçı tərəfindən təqdim olunan hadisələrin tipikləşdirmə vasitəsidir. Eyni cəhəti məişət nağıllarının zamanı haqqında da demək olar. Təsadüfi deyildir ki, nağılçı nağıldakı hadisələrin məkan və zamanını xəbər verərkən bəzən bir kəndin, şəhərin adını çəkir, dinləyiciləri yaxın bir kəndə, şəhərə aparır, özünü hadisələrin iştirakçısı kimi təqdim edir.

Məişət nağılları ilə digər nağıllar arasında fərqli cəhətlər olduğu kimi, oxşar cəhətlər də çoxdur. Tədqiqatçılar məişət nağılları ilə müqayisədə sehrli nağılların mürəkkəbliyini, bu tip nağıllarda möcüzəli əşya və hadisələrin, obrazların əsas yer tutması ilə bağlayırlar. Göstərmək gərəkdir ki, məişət nağıllarında da bəzi cəhətlərin aydınlaşdırılması o qədər də sadə deyil. Məişət nağıllarında əski elementlər əsas obrazların və hadisələrin təsviri altında çox zəif hiss edilir. Odur ki, folklorşünasların bir çoxu belə nəticəyə gəlmişdir ki, məişət nağılları digər nağıllardan çox-çox sonralar yaranmışdır. Folklorşünasların bəziləri isə bu mülahizə ilə razılaşıb, məişət nağıllarının da qədimliyini inandırıcı dəlillərlə əsaslandırırlar. Azərbaycan məişət nağıllarının da təhlili ikinci fikrin doğruluğuna haqq qazandırır. Daha doğrusu, məişət nağıllarının daha sonrakı dövrlərin məhsulu olması fikrinin doğru olmadığını göstərir.

Bu baxımdan, sual-cavab əsasında qurulmuş məişət nağıllarının nəzərdən keçirilməsi faydalıdır. Sual-cavab üzərində qurulan nağıllar öz səciyyəsinə görə sehrli nağıllara yaxındır. Sehrli nağıllarda qəhrəman öz istəyinə mürəkkəb hərəkətlər, sınaqlar sırasından sonra nail olur. Bu tipli məişət nağıllarında isə o adam qalib gəlir ki, rəqibinə həlledilməz sual-tapmacalar verir və yaxud əksinə sual-tapmacalara düzgün cavab tapır.

Araşdırma göstərir ki, nağılda qıfılənd suallar, tapmacaların mənşəyi uzaq keçmişə gedir, qədim adətdə nişanlığın ağıllığın, bacarığının sınağı ilə bağlanır.

Bu cür evlənmə adətinin izləri üç şahzadə qardaş haqqındakı nağıl süjetlərində də qorunub saxlanılmışdır. Üç şahzadə qardaşın hər biri şah qızları ilə şahzadə olmalarına görə evlənmirlər. Şah qızları ona görə onlarla evlənməyə razılıq verirlər ki, qardaşların hər biri sınaqdan uğurla çıxır, onlara verilmiş tapşırığın öhdəsindən gəlirlər. Deməli, qədim toy adətinə görə, oğlanın kimliyi deyil, bacarığı, qabiliyyəti əsas rol oynayır. Sual-tapmacalar qəhrəmanın zəkası, dərəkəsini, nə dərəcədə hazırcavab olduğunu yoxlamaq məqsədi daşıyır. Bir çox nağıllarda oğlan qızın düzəltmiş olduğu tilsimləri sındırır və qızın tapmacalarına cavab verməli olur. Belə nağılların bir bölümündə isə nişanlığın fiziki gücünü yoxlamaq, sınaqdan keçirmək üstünlük təşkil edir.

Bu motiv dastanlarımızda da geniş yayılıb. "Kütəbi-Dədə Qorqud"un "Bamsı Beyrək" boyunda da bu cəhət özünü aydın göstərir. Bamsı keyik qova-qova nişanlısı Banu-çiçəklə qarşılaşır. Tanınmasın deyər "yaşmaqqlanıb" qabağa çıxan qız Bamsının nə üçün gəlmiş olduğunu öyrənib onu sınaqdan keçirir, onunla at çapır, ox atır, güləşir. Buradan görünür ki, evlənmək istəyən qızla oğlan yarışmalı imişlər, onlar bir-birini sınaqdan keçirməli imişlər. Ancaq sınaqdan

keçən nişanlıya razılıq veriləmiş. Göründüyü kimi, Bamsı ilə Banuçiçəyin göbəkəsmə nişanlı olmaları belə bu adəti poza bilməmişdir.

Bu məsələdən danışan prof. M.H.Təhmasib yazır:

"Lakin qədimlərdə evlənən oğlanın daha çox fiziki gücünü yoxlamaq, sınaqdan keçirmək, imtahan etmək zərurətinə əsaslanan bu müsabiqələr getdikcə öz yerini daha çox oğlanın aqlını, dərrakəsini, zəkasını, nə dərəcədə hazırcavab, tez-fəhm olduğunu yoxlama sınaqlarına tərk etməyə başlayır"¹³.

Məişət nağıllarında konflikt məişət çərçivəsində inkişaf edir. Bu nağıllarda məişət motivləri süjetin əsasını təşkil edir. Bu nağılların qəhrəmanları əsasən möcüzəli köməkçilərsiz hərəkət edir. Bu xüsusiyyət məişət nağıllarının bütün janr daxili tiplərini əhatə edir.

12. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). "Elm", Bakı, 1972, s. 82.

Məişət nağıllarının böyük bir bölümünü satirik nağıllar təşkil edir. Satirik nağılların böyük bir hissəsində yoxsul-varlı münasibətləri aparıcı yer tutur. Bu nağılların qəhrəmanlarının səciyyəsi əksər hallarda onların sosial-sinfi mənsubiyyəti əsasında meydana çıxır. Satirik məişət nağıllarında mənfi qəhrəmanın xarakterindəki hər hansı bir mühüm xüsusiyyət mübahisəli şəkildə verilir və onun rüsvay edilməsilə sona çatır. Bu nağıllarda sözün çox mənalılığundan da məharətlə istifadə olunur. Sözün müxtəlif mənada işlənməsi mübahisə doğurur. Mənfi qəhrəman aqlının məhdudluğu ucundan sözün həqiqi və məcazi mənasını başa düşmür, müsbət qəhrəman isə özünü sözün ikinci mənasını başa düşməyən kimi göstərir və tapşırığı əks mənada icra edir. Məsələn, qazı deyəndə "qulpu sınıq küpü götür gəl" keçəl təzə küpü sındırıb gətirir; qazı deyəndə "o buzovun qulağından çək gətir bura" keçəl buzovun qulağını

çıxarıb gətirir; qazı deyəndə, "a gədə, get o qatırın başını hayla gətir bəri" keçəl qatırın başını kəsib qazının qabağına atır və s.

Məişət nağıllarında çox vaxt nağıl boyu təsvir olunan hadisələrin nəticəsi ifadə edilir. Bəzən nağılın əxlaqi nəticəsi aforizm şəklində, atalar sözü və məsəl formasında ifadə olunur, həm də bu mücərrəd deyil, məzmunla ayrılmaz bağlı olur.

Nağıl kompozisiyasında ənənəvi formul və üsullar da mühüm yer tutur. Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, sehrli, məişət və heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda bu vasitələr özünü müxtəlif şəkildə göstərir. Səciyyəvi formul və üsullar mürəkkəb məzmun və quruluş ilə bağlıdır. Səciyyəvi formul və üsullar nağılları digər epik janrlardan fərqləndirir.

Nağıllar bəzən müqəddimə – pişrovla başlayır. Bu müqəddimə – pişrovlar məzhəkəli məzmunla, ritmik ifadəyə malik olur. Məsələn:

"Badi-badi giriftar, hamam-hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik edir köhnə hamam içində. Qarışqa şillaq atdı, dəvənin qıçı sındı, hamamçının tası yox, baltaçının baltası yox, orda bir tazı gördüm, onun da xaltası yox, ömrümdə çox şillaşı yemişəm, heç belə yalan deməmişəm".

Əgər pişrovlar yalnız bir bölüm nağıllarda işlənsə, ənənəvi nağıl formulları müxtəlif hissələrdə, məqamlarda sıx-sıx işlənir və nağılın məzmununu ilə müxtəlif cəhətdən bağlanır. Müxtəlif süjetlərdə təkrar olunan ənənəvi formullar eyni nağıl süjetində bir neçə dəfə cüzi dəyişikliklə işlənə bilər. Ənənəvi formullar bədii funksiyasına görə də müxtəlif olur. Kompozisiya baxımından ənənəvi formulları başlanğıc təhkiyə və final formullarına ayırmaq olar.

Başlanğıc formulları giriş hissəsinin ənənəvi elementi-

dir. Xarakterinə görə onlar hərəkətin zamanını və hadisələrin məkanını təyin edir. Azərbaycan nağıllarında "biri var idi, biri yox idi" və ya "biri var imiş, biri yox imiş" ən geniş yayılmış başlanğıc formuludur. Belə başlanğıc formulunda hadisələrin məkan və zamanı, qəhrəmanı haqqında məlumat verilir.

Hadisələrin keçmişdə baş verdiyi qeyd edilir. Bu formulları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Ən sadə başlanğıc formulunda hadisənin zamanı və qəhrəmanı əks olunur, məsələn:

"Biri varmış, biri yoxmuş, keçmişlərdə bir padşah varmış".

2. Hadisənin baş verdiyi məkan və qəhrəmanı göstərilir, məsələn:

"Biri var, biri yoxdu, bir padşahın ölkəsində bir ovçu, onun da bir arvadı vardı".

3. Mürəkkəb başlanğıc formullarında hərəkətin zaman və məkanı göstərilməklə yanaşı, personajları adlandırılır, hadisələrə münasibətdə əks olunur.

"Biri vardı, biri yoxdu, Allah vardı, şər iki yoxdu, günlərin bir günündə Qəndaharda bir padşah vardı".

Sonluq formullarında qəhrəmanın xoşbəxt həyatı göstərilməklə yanaşı, dinləyicilərə də xoşbəxt həyat, uzun ömür arzulanır.

"Onlar yeyib-içib yerə keçdilər, siz də yeyin-için, muradınıza çatın", "Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağıla qulaq asanların, biri də bacadan baxıb istəmirəm deyənlərin".

Təhkiyə formulları məzmunca çoxmənalıdır. Bu formullar nağıl süjeti, motivi, qəhrəmanları ilə müxtəlif cəhətdən bağlanır.

Bu ənənəvi vasitələrin köməyiylə nağılçı dinləyicilərin diqqətini bu və ya digər mühüm ana cəlb edir, onların marağını istiqamətləndirir, qəhrəmanın qeyri-adi

əhvalatlarını dinləməyə hazırlayır: Məsələn:

"Bunlar toy tədarükündə olsunlar, al xəbəri kimdən, Pəri xanımdan", "Soltan İbrahim yatmaqda olsun, xəbəri sənə kimdən verim, yeddibaşlı divin qardaşlarından".

Belə ənənəvi formullar funksiyasına görə üç cür işlənir; birincisi, bir epizodun başa çatması və yeni epizodun başlanması zamanı belə ənənəvi vasitələrə müraciət edilir; bu vasitə ilə yeni epizodun başa çatması və bir daha əvvəlki epizoda – qəhrəmanın həyatının əvvəlki tarixçəsinin danışılmasına başlanılır.

Nağıllarda retardasiya və üçlük üsulundan da geniş istifadə olunur. Bir çox qeyri-adi hərəkətlər, əhvalatlar – qəhrəmanın divlərlə vuruşması, çətin tapşırıq, ata qəbrində qarovul, sinama, suallar və s. üç dəfə təkrar edilir. Bir çox hallarda eyni hərəkəti üç dəfə eyni personaj yerinə yetirir, bu halda həmin üsul əhvalatı uzatmağa xidmət edir. Əgər eyni hərəkət müxtəlif qəhrəmanlar tərəfindən yerinə yetirilirsə, bu halda qarşılaşdırma gücləndirilir, bununla da üçüncünün iki əvvəlinci ilə müqayisədə üstünlüyü üzə çıxır.

Ümumiyyətlə, xalq nağıllarının poetik mətnlərində bəzi saylara tez-tez təsadüf etmək olar. Belə saylar adət-ənənələr, inam və etiqadlar, sırf məişət məsələləri ilə bağlı əski görüşlərlə əlaqədardır və çox geniş yayılmışdır. Xalqımızın dünyagörüşündə, mərasim və adətlərində, gündəlik həyatında möhkəm kök salmış "üç", "yeddi", "qırx" sayları sehri saylar sayılır.

Xalq nağılları dil və üslub xüsusiyyətlərinə görə zəngindir. Burada dilin obrazlı vasitələrindən biri olan epitetlərdən geniş şəkildə istifadə olunur. Epitetlərin böyük bir bölümü qəhrəmanların hərəkət yerini təyin edir. Bu yer öz coğrafiyasına görə seçilən xüsusi dünyadır. Qəhrəmanın düşdüyü məkan həmişə sonrakı hadisələrin xarakterini təyin edir, həmin məkan simvolikdir.

"Qaranlıq dünya", "zülmət dünyası", "zülmət quyusu" və s. tipli ənənəvi epitetlər çoxmənalı olub nağıllar üçün səciyyəvidir.

Möcüzəli əşyaları təyin edən epitetləri iki qrupa ayırmaq olar: qəhrəmanın axtarış obyektini və sehrli vasitələri təyin edən epitetlər. Sehrli vasitələri – möcüzəli əşyaları ifadə edən epitetlər daha aydın funksionallıq ifadə edir. Həmin vasitələrin köməyilə qəhrəman möcüzə əldə edir, şah qızı ilə evlənir və qələbə ilə geri qaydır. Belə ənənəvi vasitələr rolunda "uçan xalça", "gözəgörünməz papaq", "sehrli qılınç", "sehrli üzük", "sehrli kisə", "sehrli toppuz" və s. vasitələr çıxış edir.

Bənzətmə obrazları mənbəyindən asılı olaraq təbiət və insan həyatındakı müxtəlif sahələri əhatə edir. Məsələn:

"Qəmərxanım da bir Qəmərxanım idi ki, gün kimi işıx salırdı, ay kimi parıldayırdı. Aya deyərdi mən olan yerdə sən çıxıbilməzsən, günə deyərdi ki, mən ki, varam sən işıx sala bilməzsən".

Nağıllarda mübaliğə də mühüm yer tutur. Nağılda demək olar ki, bütün hərəkətlər, əşyalar, hadisələr mübaliğəli təsvir olunur. Bu, nağılların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən – süjetin möcüzəli hadisələr üzərində qurulmasından irəli gəlir. Göstərmək lazımdır ki, mübaliğə digər təsvir və ifadə vasitələrindən ayrıca üsul kimi ayrılır. Həmin vasitələr də mübaliğəli obrazların yaranmasına tabe edilir.

Beləliklə, xalq nağılları özünəməxsus süjet tərkibi, obrazlar sistemi, ənənəvi formul və üsulları, bədii təsvir vasitələri ilə seçilir. Bunlar nağılları digər epik janrlardan fərqləndirməyə, onların janr sərhəddini müəyyənləşdirməyə, səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan yaradır.

Hüseyn İSMAYILOV

Oruc ƏLİYEV

MƏLİKMƏMMƏD

Biri varmış, biri yoxmuş, bir padşah varmış. Bu padşahın da bağında bir alma ağacı varmış. Bu ağac birinci gün çiçək açarmış, ikinci gündə çiçəyini tökərmiş, üçüncü gündə bar verərmiş. Bu almanı hər kəs yesəymiş, on beş yaşında oğlan olarmış.

Padşah hər gün səhər tezdən sübh açılan kimi durub gedərmiş bağa ki, almanı dərib yesin, amma görəmiş ki, alma dərilib. Kor-peşiman geri qayıdarmış. Bir gün belə, beş gün belə, axırda padşah təngə gəlib böyük oğlunu yanına çağırırdı. Oğul atasının qulluğuna gələn kimi baş endirib dedi:

– Ata, sənə fəda olum, mənə görə nə qulluq?

Atası dedi:

– Belə də iş olar? Mən padşah ola-ola bağimdakı almaya həsrət qalam, heç ondan yeməyəm. Gərək nə təhər olsa, almanı oğurlayanı tutasan ki, tənbiş oluna.

Oğlan atasının əlindən öpüb çıxdı, ox-kamanını götürüb, dava libasını geyinib bağa getdi.

Oğlan bir saat gözlədi, iki saat gözlədi, sübh alma yetişən vaxt onu yuxu tutdu. Bir zaman ayılıb gördü ki, alma ağacda yoxdu, dərilibdi. Padşahın böyük oğlu kor-peşiman evə qayıtdı. O biri gün padşah ortancıl oğlunu yanına çağıraraq dedi:

– Belə də iş olarmı? Mən özüm padşah ola-ola bağimdakı almaya həsrət qalam, heç ondan yeməyəm. Gərək nə təhər olsa, alma oğurlayanı tutasan ki, tənbiş oluna.

Ortancıl oğlan atasının əlindən öpüb çıxdı, ox-kamanını götürdü, dava libasını geyib bağa getdi. Bu da bir saat gözləyib, iki saat gözləyib axırda alma yetişən vaxtı yuxuya gedib yatdı. Bir zaman ayılıb gördü alma dərilib. Kor-peşiman evə qayıtdı.

Bu xəbəri padşahın balaca oğlu Məlikməmməd eşitcək, atasının yanına gəldi, ədəblə baş endirib dedi:

– Ata, izin ver, bu səfər də alma ağacının keşiyini mən

çəkimi.

Atası dedi:

– Səndən böyük qardaşların deyirdilər, alma ağacının keşiyini çəkib oğrunu tutacağıq, amma tuta bilmədilər, korpeşiman geri qayıtdılar. İndi sən gedib nə qayıracasən?

Məlikməmməd əl çəkməyib, atasından təvəqqe elədi ki, ona izin versin. Atasını çar-naçar izin verdi. Məlikməmməd kefi kök, damağı çağ, qayıdıb öz otağına gəldi. Elə ki gün batdı, axşam oldu, Məlikməmməd qıvraq geyinib ox-kamanını götürüb bağa getdi. O biri qardaşları kimi bir saat gözlədi, iki saat gözlədi, axırda gördü yuxusu gəlir. Xəncərini çıxarıb, barmağının başını yardı, yerinə duz tökdü. Gecə ta səhərə kimi barmağının ağrısından yata bilmədi.

Sübhə yaxın gördü ki, bir gurultu, bir nəriltili gəlir, ta nə təhər... durub ağacın dalında gizləndi ki, görsün bu nədir. Bir vaxt gördü ki, bir dev gəlir, boyu minarə kimi, adam baxanda bağı yarıdır, elə bilirsən bir dağ qopub gəlir.

Məlikməmməd o saat barmağını dişləyib dedi:

– Aha, almanı aparın bu imiş.

Dev gəlib alma ağacına yaxınlaşanda Məlikməmməd birdən onun başına elə bir qılınc vurdu ki, qılınc zərbdən iki parça olub əlindən yerə düşdü. Dev o saat qayıdıb, nəre çəkə-çəkə qaçdı.

Sabah olan kimi Məlikməmməd almanı yığış bir məcməyiyə qoydu, üstünə də bir örtük çəkib atasına apardı. Padşah almaları görcək çox şad oldu.

Məlikməmməd dedi:

– Ay ata, izin ver, qanın iziynən gedib devi öldürüm.

Padşah razı oldu. Məlikməmmədə bir qədər qoşun verib, o biri oğlanlarını da ona qoşdu və yola saldı. Az gedib, üz gedib, dərə, təpə, düz gedib bir quyuya rast gəldilər. Bildilər ki, dev bu quyuya giribdi. Quyunun ağzına bir dəyirman daşı qoyulmuşdu. Padşahın oğlanları istədilər daşı götürüb içəri girsinlər. Əvvəl böyük oğlan daşdan yapışdı, nə qədər çalışdı, yerindən tərpədə bilmədi. Ortancıl oğlan yeridi, bu da nə qə-

dər çalışdı, daşa gücü çatmadı. Növbə Məlikməmmədə yetişdi. Bu daşdan yapışdı, bir dəfə güc verib daşı götürdü, kənara atdı. Daşı atandan sonra devin dalınca quyuya girmək lazım idi. Yenə böyük oğlan qabağa yeriyib dedi:

– Gərək mənə sallayasınız.

Dedilər:

– Yaxşı.

O saat bir kəndir götürüb, bunun belinə bağladılar, quyuya sallamağa başladılar. Bir az sallamışdılar ki, bərk çığırdı:

– Ay yandım, çəkin!

Padşahın böyük oğlunu quyudan çəkdi. Ortancıl oğlan qabağa yeriyib dedi:

– Mənə quyuya sallayın, devin dalınca gedim.

Yenə razı oldular, kəndiri belinə bağlayıb, onu quyuya salladılar.

Padşahın ortancıl oğlunu da elə bir az quyuya sallamışdılar ki, quyudan səs gəldi:

– Ay yandım, çəkin!

Axırda növbət Məlikməmmədə yetişdi. Məlikməmməd qabağa yeriyib dedi:

– Mənə quyuya sallayın, amma nə qədər "yandım" desəm, qulaq asmayın.

Məlikməmmədi quyuya sallayanda o da o biri qardaşları kimi çığıрмаğa başladı:

– Ay yandım, çəkin!

Bu sözlərə qulaq asmadılar. Məlikməmməd bir az aşağı enmişdi, gördü ki, yavaş-yavaş isti azalır. Quyunun təkinə çatan kimi, bir o yana, bir bu yana baxıb gördü ki, bir yol var. Belindən kəndiri açıb yolna başladı getməyə. Məlikməmməd az getdi, çox getdi, gedib bir otağa çıxdı. Qapını açıb bir boş otağa girdi, gördü ki, bu otağın içindən də bir qapı var, bu qapını açdı, bir ayrı otağa girdi. Onun da qapısını açdı... Belə-belə Məlikməmməd yeddinci qapını açdı. Gördü burda taxtın üstündə elə bir nazənin öyləşib ki, yemə, içmə, xətti-xalına, gül-cama-

İna tamaşa elə. Qızın dizi üstə bir dev başını qoyub yatmışdı.

Qız Məlikməmmədi görcək dedi:

– Ey cavan, kimsən, nəkarasan? Heyifsən, qaç gizlən. Dev yaralanıb, acığı tutub. Ayılıb, səni bir dəqiqə də sağ qoymayıb yeyəcək.

Məlikməmməd dedi:

– Mən elə bu devi öldürməkdən ötrü bura gəlmişəm. Məlikməmməd xəncərini çıxarıb, devin ayağını dəlməyə başladı. Dev gözlərini açıb qıza dedi:

– Qoyma, ayağımı milçək yedi.

Məlikməmməd bir az sakit olub yenə başladı devin ayağını dəlməyə. Dev gözlərini açıb çığırdı:

– Qoyma, ayağımı milçək yedi.

Üçüncü dəfə Məlikməmməd devin ayağını dələndə dev yerdən qalxıb qıza bir şapalaq vurdu, dedi:

– Sənə demirəm ayağımı milçək yedi?!

Bu halda Məlikməmməd yerindən şir kimi sıçrayıb, devnən güləşməyə başladı. Bunlar qırx gün, qırx gecə güləşdilər. Heç biri o birisini yıxa bilmədi. Axırda hər ikisi gücdən düşdü. Dev dedi:

– Hər kəssən, buraya gəlmisən, bir az möhlət ver, yatım, sonra yenə güləşərik.

Məlikməmməd razı oldu. Dev başını yenə qızın dizi üstünə qoyub yatdı. Durdu, yenə başladılar güləşməyə. Bu münvalnan yeddi gün, yeddi gecə güləşdilər.

Axırda qız Məlikməmmədə dedi:

– Ey cavan, o taxçada bir şüşə var, bu devin canı o şüşədədi. Onu sındırmasan, devə güc gələ bilməyəcəksən.

Məlikməmməd sıçrayıb taxçadakı şüşəni yerə çırpdı. Şüşənin içindən bir quş çıxıb uçmaq istəyəndə Məlikməmməd o saat onu tutdu. Dev yerindən qalxıb yalvarmağa başladı:

– O quşa dəymə, dünyada nə istəyirsən sənə verim. O quşu öldürmə, o, mənim canımdı.

Məlikməmməd dedi:

– Mənim elə axtardığım bu idi.

Sonra quşun başını üzüb yerə atdı; haman saat dev gurultu ilə taxtdan düşüb öldü.

Məlikməmməd devi öldürdükdən sonra başını qızın dizinin üstə qoyub doyunca rahat yatdı. Bir qədər keçdi, durub o biri otağa keçdi.

Məlikməmməd gördü ki, burda əvvəlkindən də gözəl bir qız oturubdu, bunun da dizinin üstə bir dev başını qoyub yatıb. Qız Məlikməmmədi görəndə dedi:

– Ey cavan, yazıqsan, qayıt qaç. İndicə dev oyanar, səni parça-parça elər.

Məlikməmməd dedi:

– Qorxma, ay qız, bunu da öldürəcəyəm.

Məlikməmməd qılıncını çıxarıb devin ayağını dəlməyə başladı. Dev gözlərini açıb qıza dedi:

– Qoyma, ayağımı milçək yedi.

Məlikməmməd bir az sakit olub, yenə başladı devin ayağını dəlməyə. Dev gözlərini açıb qıza dedi:

– Qoyma, ayağımı milçək yedi.

Məlikməmməd üçüncü dəfə devin ayağını dələndə, dev yerdən qalxıb qıza bir şapalaq vurdu, dedi:

– Sənə demirəm ayağımı milçək yedi?!

Məlikməmməd yenə sıçrayıb devnən güləşməyə başladı. Bunlar qırx gün, qırx gecə güləşib bir-birini yıxa bilmədilər. Axırda Məlikməmməd devi yuxuya verdi, taxçadakı şüşəni sındırıb quşu tutdu, başını üzən kimi dev gurultuyunan yıxılıb öldü.

Məlikməmməd qızın dizi üstə başını qoyub bir az rahat oldu, sonra üçüncü otağa girdi. Burda taxtın üstə bir nazənin sənəm əyləşmişdi ki, o biri qızların ikisindən də gözəl idi. Elə gözəl idi ki, yemə, içmə, xətti-xalına, gül-camalına tamaşa elə.

Məlikməmməd qıza lap ürəkdən aşıq oldu. Qızın da gözü Məlikməmmədə düşdü.

Qız yalvardı ki, ay cavan, heyifsən, qaç gizlən. Dev gəlib səni yeyəcək.

Məlikməmməd qulaq asmayıb bir az oturdu, bir də gördü

nə, göy guruldadı, ildırım çaxdı, dağ kimi bir dev gəldi.

Bunlar qırx gün, qırx gecə güləşdilər. Bu devin də canı şüşədə idi. Məlikməmməd şüşəni cəld götürüb yerə çırpdı, quşun boğazını üzdü, dev öldü.

Məlikməmməd yuxudan duran kimi qızları başına yığıb, vəzndə yüngül, qiymətdə ağır şeylərdən götürüb quyunun təkinə gəldi. Əvvəl böyük qızın belinə kəndir bağladı, qardaşları yuxarı çəkdilər, ondan sonra ortancıl qızın. Növbət balaca qıza gələndə qız Məlikməmmədə dedi:

– Qoy əvvəl sənın belinə kəndir bağlayım, yuxarı çəksinlər. Sonra da mən çıxaram. Qorxuram qardaşların görərlər ki, mən o birilərdən gözələm, paxıllıqları tuta, kəndiri kəsib səni quyuya salalar.

Məlikməmməd razı olmadı. Qız dedi:

– İndi ki, razı olursan, bəri bu dediklərimə qulaq as. Kəndiri kəsəcəklər, genə quyunun təkinə düşəcəksən. O vaxt döyüşə-döyüşə iki qoç gələcək; biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacaq, onda atıl min ağ qoçun belinə. Ağ qoçun belinə minən kimi işıqlı dünyaya çıxacaqsan. Qara qoça minsən, qaranlıq dünyaya düşəcəksən.

Məlikməmməd qızın sözünə qulaq asandan sonra onun belinə ip bağladı, qızı yuxarı çəkdilər. Kiçik qız quyudan çıxanda qardaşların ağılları başlarından çıxdı, dedilər:

– Bəs, Məlikməmməd kiçik qardaş olduğu üçün gözəl qızı özünə götürəcək.

Bunların paxıllığı tutdu, yarı yolda Məlikməmmədin ipini kəsdilər. O, şappıltıyan quyunun təkinə düşdü.

Quyuda Məlikməmməd bikef oturmuşdu. Bir də gördü ki, qız deyən ağ qoçnan qara qoç, budu döyüşə-döyüşə gəlir. Məlikməmməd o saat sıçrayıb ağ qoçun belinə mindi. Amma qoç bunu qara qoçun belinə tulladı. Qara qoç da Məlikməmmədi götürüb qaranlıq dünyaya apardı.

Burda Məlikməmməd bir ağacın dibinə gəldi. Elə bir az oturmuşdu, gördü bu ağaca bir əjdaha dırmaşır. Əjdaha bir az yu-

xarı qalxmışdı ki, ağacın başında çoxlu quş balasının səsi gəldi.

Demə, bu ağacda Zümrüd quşunun yuvası var imiş. Bu Zümrüd quşu havaxt ki, yumurtadan bala çıxarıb bəslərmiş, balaları böyüyəndə əjdaha gəlib onları yeyərmiş. Zümrüd quşu da bala üzünə həsrət qalarmış. Bu dəfə də əjdaha ağaca dırmaşır ki, yenə Zümrüdü balalarını yesin. Məlikməmməd bunu gördü, cəld qılınıcı çəkib əjdahanı iki parça elədi. Sonra ağacın dibində yatdı.

Sizə kimdən deyim, Zümrüd quşundan. Zümrüd quşu balalarına dən gətirməyə getmişdi, qayıdıb gələndə ağacın dibində gözünə bir qaraltı dəydi. Quş elə bildi ki, balalarını yeyən bu adamdı. Cəld gedib dimdiyinə bir iri daş aldı, istədi Məlikməmmədin üstünə salsın. Balaları yuvadan çıxışıb qoymadılar, dedilər:

– Bəs əjdaha bizi yemək istəyirdi, bu oğlan əjdahanı öldürüb canımızı qurtardı.

Zümrüd quşu daşı kənara atıb aşağı endi, qanadlarını Məlikməmmədin üstünə çəkdi.

Məlikməmməd yuxudan ayılıb quşu gördü, çox qorxdu.

Quş dedi:

– Hər kəssən, nəkarasan, qorxma. Mən sənə pislik eləmə-rəm. Mən neçə ildi ki, sən öldürdüyün əjdahanın əlindən bala üzünə həsrət idim. İndi sən əjdahanı öldürüb, mənım balalarını ölümdən qurtardın. Bu yaxşılığın əvəzində nə istəyirsən?

Məlikməmməd başına gələn qəzavü-qədəri açıb quşa nağıl elədi, dedi:

– Heç zad istəmirəm, ancaq mənı işıqlı dünyaya çıxart. Zümrüd dedi:

– Onda gərək qırx şaqqa ət, qırx tuluq da su alıb gətirəsən.

Məlikməmməd bilmədi ki, qırx şaqqa ətı, qırx tuluq suyu hardan tapsın. Quş Məlikməmmədin bikef olduğunu görüb dedi:

– Ey Məlikməmməd, qırx ağaqlıqda bir padşahın ölkəsi var. Bir əjdaha gəlib suyun qabağını kəsib. Nə qədər ərzuman pəhlivanlar gəlırsə, onu öldürə bilmir. Yeddi ildi ki, əjdaha suyun qabağını kəsib. Hər gün bir qız aparıb onun ağzına atırlar. Əjdaha qızı yeyəndə bir az su axır, camaat da su götürür. İndi

görürəm, sən qüvvətli pəhlivansan, olsa-olsa o əjdahanı da sən öldürə bilərsən. Get, o əjdahanı öldür. Padşahdan qırx şaqqa ət, qırx tuluq su al. Elə ki, mənim dediklərimə əməl elədin, bu tükümü oda tut, mən hazır olaram, səni işıqlı dünyaya çıxararam.

Bəli, Məlikməmməd quşdan tükü alıb, yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dərə, təpə düz getdi, gəldi Zümrüd dediyi padşahın ölkəsinə çıxdı. O, gəzə-gəzə bir qarının qapısına gəlib dedi:

– Qarı nənə, allah qonağı istərsənmi?

Qarı dedi:

– Niyə istəmirəm. Allaha da qurban olum, qonağına da. Məlikməmməd gördü ki, bütün şəhər əhli qara geyib, qarından soruşdu:

– Qarı nənə, bu camaat niyə qara geyib?

Qarı dedi:

Qadan alım, bir əjdaha suyun qabağını kəsib, hər gün onun ağzına bir qız atırıq, qızı yeyənə qədər bir az su axır, biz də götürürük. Ölkədən qız qurtarıb. Padşahın gözünün ağı-qarası bir qızı var, sabah onu əjdahanın ağzına atacaqlar. Odu ki, camaat qara geyib.

Məlikməmməd axşam qarının evində yatdı. Səhər təzdən əjdahanın yerini qarından öyrəndi, ora getdi. Bir də gördü ki, camaat kəbirdən-səğirə ağlaşa-ağlaşa padşahın qızını suyun qabağına gətirdilər. Qızı əjdahanın ağzına atmaq istəyəndə Məlikməmməd irəli getdi, qılıncı sivirib əjdahaya elə bir qılınc vurdu ki, o, iki parça oldu. Padşaha muştuluqçu getdi. Təntənə ilə Məlikməmmədi padşahın hüzuruna apardılar. Padşah üzünü Məlikməmmədə tutub dedi:

– Ey oğlan, o əjdaha mənim ərzuman pəhlivanlarımmın hamısını yeyib. Sən bizim ölkəni əzabdan qurtardın. İndi gəl padşahlığı sənə verim, qızımı da al, bütün taxt-tacıma sahib ol.

Məlikməmməd ədəblə gərnuş eləyib dedi:

– Padşah sağ olsun, səndən heç zad istəmirəm. Mənə qırx şaqqa ət, qırx tuluq da su ver, işıqlı dünyaya çıxım.

Padşah əmr elədi, Məlikməmmədə qırx şaqqa ət, qırx tuluq su hazır elədilər. Məlikməmməd şeyləri alandan sonra padşahnan

xudahafizləşib kənara çıxdı, Zümrüd verdiyi tükü oda tutdu.

O saat Zümrüd hazır oldu. Əti quşun bir qanadının üstünə qoydu, suyu da birinə. Özü də Zümrüdün belinə mindi, yola düşdülər. Quş göyün üzünə qalxdı, qaranlıq dünyadan uzaqlaşmağa başladılar. Məlikməmməd aşağı baxdı, gördü ki, yer xəlbir kimi görünür. Bir az da qalxdılar. Məlikməmməd bir də baxıb gördü ki, yer lap gözdən itib. Elə quş havaxt "qa" dedi, Məlikməmməd ətdən verdi, "qu" dedi, sudan verdi. İşıqlı dünyaya bircə mənzil qalmışdı ki, bir şaqqa ət Məlikməmmədin əlindən yerə düşdü, quş "qa" deyəndə Məlikməmməd məttəl qaldı, bilmədi nə eləsin. Əlacı kəsildi, qılıncı çıxarıb baldırımın ətindən kəsib quşun ağzına atdı. Zümrüd quşu gördü ki, bu ət o biri ətlərə oxşamır, çox şirindi. Odu ki, dilinin altına qoydu, yemədi. Axırınıc mənzil də qurtardı. Zümrüd quşu Məlikməmmədi işıqlı dünyaya çıxartdı, qanadının üstündən yerə qoyub dedi:

– Di get.

Məlikməmməd dedi:

– Sən get, mən özüm gedərəm.

Zümrüd quşu dedi:

– Yox, gərək gedəsən.

Məlikməmməd axsaya-axsaya getməyə başladı.

Zümrüd dedi:

– Ey oğlan, səbəb nədi ki, axsayırsan?

Məlikməmməd əhvalatı açıb nağıl elədi, dedi:

–Daha nə gizlədim, sənə verdiyim axırınıc ət baldırımın əti idi.

Quş o saat dilinin altından əti çıxarıb Məlikməmmədin baldırına yapışdırdı. Tüpcüyündən də sürtüb yaxşı elədi. Sonra öz tükündən bir az da Məlikməmmədə verdi, dedi:

– Nə vaxt dara düşsən, bu tükləri yandır, mən o saat gəlib səni dardan qurtararam.

Quş sözünü deyib, uçub getdi. Məlikməmməd yavaş-yavaş gəlib bir dərzi dükəninin qabağına çıxdı, dedi:

– Ay usta, allah rızasına, məni yanında şeyird saxla.

Ustanın buna yazığı gəlib saxladı. Məlikməmməd ya-

maq-sökükdən tikirdi, ustasına qulluq eləyirdi. Bir gün adam gəldi ki, padşah böyük oğluna toy eləyir, usta gəlsin, paltar biçsin. Dərzi sevinə-sevinə qayçısını da götürüb padşahın imarətinə getdi. Məlikməmməd bir az oturdu, sonra dükanı bağlayıb bir guşəyə getdi, Zümrüd quşunun tükünü çıxarıb yandırdı. O saat Zümrüd hazır olub dedi:

– Mənə görə nə qulluq?

Məlikməmməd dedi:

– Bu saat mənə bir dəst sarı paltar, qılinc, qalxan, bir də sarı yel atı gətir.

Zümrüd "baş üstə" – deyib uçub getdi, bir az çəkmədi ki, Məlikməmməd deyən şeylər hazır oldu. Məlikməmməd paltarları qıvraq geyindi, qılıncını belinə bağladı, qalxanını qoluna taxdı, birbaşa atı padşahın evinin qabağına sürdü. Şəhər camaatı, bütün qoşun tamaşaya yığılmışdı. Padşahın böyük oğlu da at çapırdı.

Məlikməmməd atını meydana salıb bir o başa çapdı, bir bu başa çapdı, sonra qılıncını çıxarıb padşahın böyük oğlunun boynunu vurdu.

Qoşun bir-birinə qarışdı. Camaat bir-birinə dəydi. Hamı Məlikməmmədin dalınca tökülüb onu oxa basdılar. Məlikməmməd atı çapıb yel kimi gözdən itdi. Yenə gəlib dükanı açıb oturdu. Bir azdan sonra dərzi başına döyə-döyə dükana gəldi. Məlikməmməd durub, yalandan ustanın o tərəfinə, bu tərəfnə keçib dedi:

– Ay usta, qurbanın olum, nə olubdu?

Usta dedi:

– Nə olacaq, padşahın evinin qabağında at çapışında hardansa suya dönmüş sarı paltarlı bir atlı gəldi, bir az o başa, bir az bu başa at çapdı, birdən qılıncını çəkib padşahın oğlunun boynunu vurdu. Dalınca töküldülər, tuta bilmədilər.

Məlikməmməd yalandan bir az heyfsilənib, gedib yerində oturdu. Aradan bir neçə vaxt da keçdi. Padşahın böyük oğlunun qırxı çıxdı.

Bir gün yenə adam gəldi ki, padşah ortancıl oğluna toy

eləyir, usta gəlsin paltar biçməyə.

Dərzi sevinə-sevinə qayçısını götürüb yola düşdü. Məlikməmməd də dükanda qaldı. Usta gedəndən sonra Məlikməmməd yenə durub dükanı bağladı. Haman küçəyə gedib, Zümrüdün tükünü yandırdı. O saatda Zümrüd hazır olub dedi:

– Mənə görə nə qulluq?

Məlikməmməd dedi:

– Bu saat mənə bir dəst qırmızı paltar, qılinc, qalxan, bir də qırmızı at gətirərsən.

Zümrüd "Baş üstə" – deyib, bir dəqiqədə gedib atı, paltarını gətirdi. Məlikməmməd qıs-qıvraq geyinib padşahın imarətinə tərəf getdi.

Orda yenə qoşun, camaat düzülüb padşah oğlunun at çapmağına tamaşa eləyirdilər.

Məlikməmməd atı meydana salıb bir o başa, bir bu başa çapdı, sonra padşahın ortancıl oğlunun başını vurub yerə saldı, qaçdı. Qoşun nə qədər onun dalınca at çapdısa, tuta bilmədi, ox atdısa, vura bilmədi.

Camaat, qoşun təzədən qara geyib yasa batdı.

Məlikməmməd paltarını dəyişib dükana gəldi. Yenə dərzi başına, gözünə döyə-döyə geri qayıtdı.

Məlikməmməd dedi:

– Ay usta, sənə nə olub ki, elə hər yerə gedəndə başına, gözünə döyə-döyə qayıdırsan?

Usta dedi:

– Mərdimazar kim idisə, qırmızı paltar bir atlı gəlib padşahın gözünün ağı, qarası bircə oğlu qalmışdı, onun boynunu vurub qaçdı. Dalınca nə qədər töküldülərsə, tuta bilmədilər, ox atdılar, vura bilmədilər.

Bu işdən bir neçə vaxt keçdi, il ötdü, ay dolandı, günlərin bir günü, yenə ustaynan şeyirdi dükanda oturmuşdu. Birdən şeyirdi ustasına dedi:

– Dur get, padşaha muştuluq ver ki, balaca oğlunu tapmışam.

Usta cavabında dedi:

– Ədə, dəli olmamısan? Padşah deməz ki, balaca oğlum hardadı, onda nə cavab verərəm?

Məlikməmməd başına gələn qəzavü-qədəri açıb dərziyə nağıl elədi. Dərzi burdan sevinə-sevinə birbaş padşahın evinə getdi. Elə darvazadan içəri girmişdi ki, tələsdiyindən ayağı daşa ilişib yıxıldı. Padşah pəncərədən bunu görüb dedi:

– Yəqin dərzidə bir xəbər var. Gedin bura gətirin.

Qul-qarabaş tökülüb dərzini padşahın qulluğuna gətirdilər.

Dərzi yetişən kimi padşaha baş endirib dedi:

– Padşah, sənə fəda olum, muştuluğumu ver, balaca oğlum Məlikməmmədin yerini deyim.

Padşah az qaldı özündən getsin, dedi:

– Məlikməmməd quyuda ölübdü. Bəs ölü də dirilərmimi? Tez de görüm, bu nə əhvalatdı?

Dərzi dedi:

– Muştuluğumu verməsən, deməyəcəyəm.

Padşah vəd verdi ki, ona özü ağırlığında qızıl versin.

Dərzi Məlikməmmədin başına gələn qəzavü-qədəri nağıl elədi.

Padşah dedi;

– Ay məni istəyən, dərziyə xələt!

Dərziyə o qədər xələt verdilər ki, çəkib apara bilmədi. Vəzir, vəkil tökülüb Məlikməmmədin dalınca getdilər. Padşah oğlunun üzündən, gözündən öpdülər, sonra hamama apardılar, şahzadələrə layiq paltar geyindirib, atasının qulluğuna apardılar. Padşah oğlunu duz kimi yaladı, bağına basdı.

Məlikməmməd başına gələn əhvalatı atasına nağıl eləyib dedi:

– Ata, meydanda qardaşlanını öldürən mən idim. Quyuda neçə vaxt devlərlə əlləşib üç qız gətirmişdim. Bəs rəvadırmı, onlar kəndiri kəsib məni quyunun dibinə salsınlar, nişanlımı özlərinə götürsünlər?

Padşah oğlunun alnından öpüb, şükür elədi ki, o sağ-salamatdı. Böyük qızı vəzirin oğluna, ortancılığını vəkilin oğluna, kiçiyini də Məlikməmmədə verdilər. Qırx gün, qırx gecə toy

oldu. Onlar yedilər, yerə keçdilər, siz də yeyin, dövrə keçin.

OXXAYIN NAĞILI

Müqəddimə

Şah oğlu Şah Abbas cənnət məkan

İki qoz bir girdəkan

Taraziya vurdu təkən.

Hamam hamam içində

Xəlbir saman içində

Dəvə dəlləklik elər.

Günlərin bir günündə

Şah Abbasın dövründə

İsfahanın çölündə

Qarışqa şıllaq atdı

Dəvə pəlçığa batdı.

Bir qoçaq milçək,

Onu dartıb çıxardı.

İndi sizə söyləyim Oxxay nağılını. Keçmişdə bir kişi var imiş. Bu kişinin bir oğlu var imiş. Bu oğuldan başqa bir evladı olmadığına görə ata-anası bu oğlanı çox istəyirlərmiş. Bu oğlan böyüyür adını Qouş qoyurlar. Bu uşaq gəlib 15 yaşına çatanda atası bunu oxutmaq istiyir, öz kəndlərində molla olmadığına görə atası Qouşu götürüb molla axtarmağa gedir.

Bu kənddən molla soruşurlar olmur, o kənddən soruşurlar olmur, yazıxlar lap yorulullar, axırda günorta vaxtı bir bulağa rast gəlirlər. Atası Qouşa deyir ki, ay oğul, gəl bu bulaxdan su içək, bir az yorunuğumuzu alax.

Bulağın başına gəlib sudan içirlər, adamlarda belə bir xasiyyət var ki, bir şey xoşlarına gələndə "oxxay" deyirlər. Bu yazıx kişi də suyu içəndən sonra "oxxay" deyir.

"Oxxay" deyən kimi su yarılıb suyun içindən bir adam çıxıb bulara deyir:

– Nə qulluğunuz var?

Bu yazıxlar qorxularından hərəsi bir küncə qısılib

əsməyə başlayırlar. Sudan çıxan adam gənə soruşur:

– Mənə nə qulluğunuz var?

Qouşun atası deyir:

– Bizim günahımızdan keç, bu bulax sənin olduğunu bilməmişik.

– Bulağın suyunu içməyinizdən zərər yoxdur, məni nə üçün çağırıdınız?

– Biz heç kimi çağırmamışıq.

– A kişi, niyə yalan danışsən, "oxxay" deyən sən deyildin?

– Mən "oxxay" dedim, amma sənin adının oxxay olduğunu bilməmişəm, su xoşuma gəldi ona görə "oxxay" dedim. Sən özün bilmirsən ki, bir şey adamın xoşuna gələndə "oxxay" deyər.

– İndi uzun sözdən şey çıxmaz, məni çağırmissən, mən də gəlmişəm, mənə hər nə sözün varsa de, mənim işim, dərdim var, məni dəng eləmə.

– A dayı, vallah, billah mənim sənə diyəcək heç bir sözüm yoxdur, oğlumu oxutmağa aparıram, sabahdan indiyənətən yol gəlmişəm, susamışdım, burada bulax gördük, gəlib su içdik, sənin adının Oxxay olduğunu bilməmişik. “Bizi bağışda” deyib Oxxaya yalvarmağa başladılar.

– Çox gözəl, indi oğlunu oxutmağa aparırsan, mənnən yaxşı molla tapa bilməzsən, sən tapşır mənə, mən oxudum.

Kişi buna razı olub oğlunu ona verdi, özünə də yalvardı ki, mənim oğlumu oxudub tamam molla elə.

Oxxay dedi:

– Oğlunu elə molla eləmə ki, heç bu ara-çörədə ona tay molla tapılmaz, özü də hər vaxt oğlunu görmək istəsən, gəl bu bulağın başına sudan iç "oxxay" de, o sahat oğlun yanında olajax. Kişi razı oluf getdi.

Kişi gözdən itən kimi Oxxay Qouşu qoltuğuna alıb suya çökdü. Qouş yerdə gözünü açıb özünü bir məhəllədə gördü, baxdı gördü ki, heç üstü-başı islanmayıb fikirləşdi ki, bu nə cür işdi ki, mən suya girdim üstüm islanmadı, birdən yadına düşdü ki, yəqin bu, Oxxay buğlağıdır. Qouş çox pərt oldu, istədi ki, qaç-

sın, o yana, bu yana göz gəzdirdi, gördü ki, adam başından bir xərək var, bunu görəndə yazıx tazadan qorxuya düşdü, bir gözdi qaşmağa yer tapmadı, əlacsız qalıb öz-özünə ağlamağa başladı.

Oxxayın bir qızı var imiş, bu qız gəldi Qouşun yanına dedi ki, niyə ağlayırsan?

Qouş dedi:

– Mənim kimi əli qoynunda, dizi qarnında qalanda ağlamıyanda bəs kim ağlasın.

“Sən bura hardan gəldin” deyəndə Qouş əhvalatı ona söylədi və yalvardı ki, məni buradan qurtar.

Qız dedi ki, heç fikir çəkmə, mən səni burdan qurtararam.

– Bura haradı?

– Bura yerin altıdır. Oxxaydan başqa heç bir kəs bura girə bilməz.

– Bəs o adam başlarından olan xərək nədi?

– Oxxay adamları gətirib oxudur, oxudannan sonra imtahan eləyir, yaxşı bilənlərin başını kəsir, korazehin olanları buraxır.

Qouş bu sözləri eşidəndə hönkür-hönkür ağlamağa başladı.

Qız dedi ki, sən ağlama, özün də heç fikir çəkmə, mən nə cür olsa səni burdan qurtararam.

Qouş bir az qıza arxayın olub ağlamadı.

Sabahı günü Oxxay Qouşa dərs verməyə başladı.

Oxxayın xasiyyəti belə imiş ki, bu gün verdiyi dərsi sabah soruşmaz imiş, bütün dərsləri ögrədəndən sonra hamısını birdən imtahan eləyib başını kəsərmiş.

Qouş yavaş-yavaş dərsi ögrənməyə başladı. Oxxay hər gün ona bir heyvanın şəklinə girməyi ögrədirdi.

Beləliklə, Qouş düz yeddi ay burda oxudu, bütün heyvannarın və insanların şəkillərinə girməyi bilirdi.

Bir gün Qouşa Oxxay dedi ki, iki gündən sonra imtahan verərsən get, iki gün yaxşı hazırlaş.

Qouş öz-özünə dedi ki, mənim ölməyim yaxınlaşıb, qəsrədə oturub ağlayırdı, bir də gördü ki, qız gəldi dedi ki, niyə ağlayırsan?

Qouş dedi ki, burda mənim anam yox, bajım yox, ajalım yaxınlaşıb, özüm- zümə ağlayıram.

– Burdan salamat qurtarmağının birjə çarası var, o da budu ki, imtahan günü Oxxay sənnən hər nə soruşsa deyərsən ki, bilmirəm, olmuya olmuya bir savalına cavab verəsən, o sahat səni öldürəjək, başını da o xərəkdəki başların üstünə qoyajax.

Qouş çox razı olub ona alxış elədi, özünə də söz verdi ki, Oxxayın heş bir savalına düz cavab vermiyəjəyəm.

Aradan iki gün keşdi, Oxxay Qouşu çəkdi ərəsət meydanına, Qouşa əmr elədi ki, bir at ol.

– At olmax yadımdan çıxıb.

– Bişik ol.

– Bilmirəm.

Nə qədər başqa şeylər əmr elədi, döydü, incitdisə də, Qouş heç bir şey boynuna almadı.

Bu arada Oxxayın qızı gəlib Oxxaya dedi ki, bu allahın heyvanıdı, heç şey qanan döyül, bunu burax getsin.

Oxxay dedi ki, özünü tülkülüyə qoydu, ona bir heylə şey ögrətmişəm, hara buraxıram deyib gənə bir çox şeylər soruşdu. Qouş heş şey boynuna almadı. Gənə Oxxaya qızı yalvardı ki, onu burax.

Bu arada Qouşun atası da oğlunu görməyə gəlmişdi, bulaxdan su içib "oxxay" dedi. Oxxay Qouşu götürüb bulağın başında hazır oldu, kişi Oxxaya dedi ki, daa mən qojalmışam, oğlumun oxuduğu bəsdır, ver özümə aparım.

Oxxay dedi:

– Heş indiyənəjən də oxumasa, nə ögrətmişəm bilsə idi, lap yaxşı olardı, indi hər nə soruşuramsa, heş şey qanmır, bir belə zəhmət çəkmişəm ona, elimlər ögrətmişəm, deyir ki, bilmirəm. Apar, başına degsin, deyib oğlanın qolunna tutub atasının əlinə verdi.

Atası naçar oğlunu da götürüb yola düşdü. Qouş atasınən yolda gedəndə atasına dedi:

– Sən get, mən də gəlirəm.

Bir kol dalına keçib orda bir axsaq turac olub atasının qabağında o yan bu yana keşməyə başladı. Atası nə qədər qovdisə, tuta bilmədi. Qouş gənə kolun dalına keçib atasının yanına gəldi. Atası dedi:

– Ay oğul, mən səndən heş yarımadım, əvvəl mən səni oxutdum ki, bir molla olasan, qazanıb gətirəsən, mən də rahat oturub yeyəm, indi ussan deyir ki, heş şey bilmir.

İndi də burada bir turac var idi, heç olmasa sən yanımda olsaydın onu tutub bu axşam yeyərdik. Da yazıx kişi nə bilsin ki, Qouş dünyanın bütün fırlaxlarını örgənifdi.

Qouş atasına dedi:

– Ata, heş fikir eləmə, gənə sən öydə oturajaxsan, mən qazanajam.

Nə isə belə söhbət eləyə-eləyə gəlib evə çatdılar, axşam Qouş atasına dedi:

– Ata, sabah tezdən mən bir yəhərli, yəvənli at olajam, apar məni bazarda sat, olma-olma yevənimi verəsən ha... Hərgah yəvənimi versən, ikinci dəfə məni görə bilməyəjəsən.

Atası Qouşun bu sözüne məhətdəl qaldı, dedi:

– Təki səndə belə fərasət olsun, mən yəvəni vermərəm.

Qouş sabahdan bir yəhərli, yəvənli bir at oldu, atası üstünə minib bazara apardı. Bu at o qədər yaxşı at idi ki, bazarda üstündə dava düşdü, axırda bir kişiyə beş yüz manata satdı. Kişi nə qədər yalvardı, artıx pul verdisə, yəvəni vermədi, at alan kişi üstünə minib gedəndə yolda at quş olub uça- uça evlərinə gəlir. Atası gəlib görür, Qouş öydədi. Oğlunun belə elmlər öyrənməsinə çox şad olur. Ömründə pul görməyən kişi bu beş yüz manatı sağa da xarşlayır, sola da. Bir azdan sonra bu pul qurtarır, Qouş atasına deyir:

– Ata, gənə mən at olajam, apar sat, amma yəvən məsələsini yadımdan çıxartma.

Sabahdan gənə at olur. Atası üstünə minib gedəndə hardansa Oxxay buna rast olur. Kişi Oxxayı tanımır, amma Oxxay o saat Qouşu tanıyır və kişiyə deyir ki, bu atı mənə sat.

Kişi nə bilsin. Atı Oxxaya beş yüz manata satır, amma yəvəni vermək istəmir. Oxxay atın pulundan başqa beş yüz manat da yəvənə verir. Kişi ömründə beş yüz manatı nə görmüşdü. Pula aldanıb yəvəni verir.

Deməli indi Qouş öz ustasının əlinə düşdü. Görək hansı hansını basajaq? Oxxay Qouşu məhəlləyə aparıb, qızın çağırıb Qouşun yəvənini qızın əlinə verib, gedir qılıncını gətirməyə.

Qız Qouşu tanıyır və yazığı gəlib deyir:

– Boğazaltını açmışam, Oxxay gəlib yəvənindən tutanda başımı qalxırsan, yəvən başından çıxajaq. Gör, onda nə qayra bilərsən.

Oxxay əlində siyirmə qılınc gəlib, yəvəni qızın əlindən alıb deyir:

– Sən idin imtahanda "heş şey bilmirəm" deyən? İndi başımı kəssəm, bilərsən?

Qouş:

Sən qılıncı əlinə alıb,
Məni öldürməli olsan,
Mən bir dəli ceyran olub
Düzlərə qaçsam, nəylərsən?

Oxxay:

Sən bir dəli ceyran olub,
Düzlərə qaşmalı olsan.
Mən bir mahir avçı olub
Ceyranı vursam, nəylərsən?

Qouş:

Sən bir mahir avçı olub,
Ceyranı vurmali olsan,
Mən bir qızıl balıq olub
Dənizə getsəm, nəylərsən?

Qouş:

Sən bir qoca torçu olub,
Balığı tutmalı olsan,
Mən bir dəli əsgər olub

Səlyana qaçsam, nəylərsən?

Oxxay:

Sən bir dəli əsgər olub,
Səlyana qaçmalı olsan,
Mən bir cavan zabit olub
Əsgəri tutsam, nəylərsən?

Qouş:

Sən bir cavan zabit olub,
Əsgəri tutmalı olsan,
Mən bir qoz ağacı olub
Bağlarda bitsəm, nəylərsən?

Oxxay:

Sən bir qoz ağacı olub,
Bağlarda bitməli olsan,
Mən bir ala qarğa olub
Qozunu daşısam, nəylərsən?

Qouş:

Sən bir ala qarğa olub,
Qozumu daşımali olsan,
Mən bir qızıl alma olub
Sandığa girsəm, nəylərsən?

Oxxay:

Sən bir qızıl alma olub,
Sandığa girməli olsan,
Mən bir paslı haçar olub
Sandığı açsam, nəylərsən?

Qouş:

Sən bir paslı açar olub,
Sandığı açmalı olsan,
Mən bir alaçöhrə olub
Göglərə uçsam, nəylərsən?

Deyib başını yuxarı elədi. Başını yuxarı eləyən kimi yəvən başından çıxdı. O sahat çalağan oldu. Qouş qaçdı, Oxxay qavdı, Qouş qaçdı, Oxxay qavdı. Bunlar biri qaçıb, o biri qavmaqda olsunlar.

Haman şəhərin padşahı öz arvadı ilə bağçada oturmuşdular. Oxxay Qouşu qova-qova bu bağçaya çatdılar. Burda Qouş yaxşı qızılgül olub, padşahın arvadının qujağına düşdü. Padşah bu işə çox heyran qaldı, o yan, bu yana baxdılar, bir şey görmədilər. Öz-özlərinə dedilər ki, bu gül bizə Allah tərəfindən gəlibdir.

Oxxay da bir dərviş olub, gəlib padşahın yanında oxumağa başladı. Dərvişin səsi çox yaxşı və oxuduğu sözlər də çox yaxşı olduğuna görə padşah əmr elədi ki, dərvişə xəzinədən bir çanax qızıl versinlər. Dərviş dedi:

– Mən ancaq o gülü istəyirəm.

Padşah dedi:

– O gül mənə Allah tərəfindən nazil olub, onu vermərəm. Başqa hər nə istəsən, verərəm.

Dərviş razı olmadı. Padşah iki çanax qızıl verilməsini əmr elədi, dərviş razı olmadı, üç çanax verilməsini əmr elədi, dərviş razı olmadı. Belə-belə axırda yeddi çanax verilməsini əmr etdi, dərviş gənə razı olmadı. Axırda padşah təngə gəlib gülü arvadın əlindən alıb dərvişə vermək istəyəndə gül bir ovuş darı olub uxalanıb yerə töküldü. O sahat dərviş bir cücəli kürt toyux olub darını yeməgə başladı. Padşah və arvadı bu işdən qorxub hərəsi bir küncə qısıldı.

Toyux darını yeyib qurtardı. Oxxay elə bildi ki, Qouşu yer yüzündən tələf elədi, arxayın-avaxın getmək istəyirdi, heş deməynən darının bir dənəsi padşahın ayağının altında qalmış imiş. Orada qalan darı bir çaqqal olub toyuğu da yedi, cücələrini də. Deməli, şeyird ustasını basdı.

Hər yanımız dağ olsun,

Güllərimiz ağ olsun.

Mən nağılı qurtardım,

Eşidənlər sağ olsun.

TORÇU OĞLU

Ey yığılan camaat, ey eşidən adamlar, eşidin sizə söhbətim var. Bax söhbət eliyənlər deyillər elə adam var ki, ruzusu əkinnən gəlir, elə adam var ki, biçinnən gəlir. Amma bir kişi varıymış, bunun da bir arvadı, bir də bir oğlu varıymış. Bunnarın ruzusu dəryadan gəlirmiş. Deyillər ki, o vaxt toru cildən qayırmışdır. Bu kişinin də cildən bir toru varıymış. Hər gün dəryaya tor atf balıx tutur, bunnan dolanıllarmış. Amma kişi yaman qocalıfmış, daha gedif-gələ bilmirmiş. Torçu bir gün oğluna deyir:

– Oğul, daha mən gedib-gələ bilmirəm. Gəl sənə tor atmağı öyrədim, mənim bu peşəmi öyrən, bəlkə mən öldüm, heç olmasa əlin boş qalmasın.

Kişi oğlunu dəryanın qırağına apardı. Oğluna tor atmağı öyrətdi. Günnərin bir günündə torçu ömrünü bağışdadı oğluna. Kişinin oğlu daha oldu torçu. Hər gün torunu götürüf gedirdi dəryaya. Günnərin birində Torçu oğlu yenə torunu götürüf dəryaya yönəldi. Torunu atdı, çəkəndə gördü ki, torda bir kəllə, bir də üç balıx var. Torçu oğlu bu balıxları da, kəlləni də götürüf evə getdi. Gəldi gördü kü, anası evdə yoxdu. Balıxları dirəkdən asıf anasını axtarmağa getdi. Bir az ora-burayı axtarıf geri qayıtdı. Gəlif gördü kü, ay dili-qafil, balıxlar bişif, hələ birinin də yarısı yeyilifdi. Torçu oğlu buna məhəttəl qaldı, öz-özünə fikirreşdi ki, ayə, bu nə sirri-xudadı. Bu sirri heç kəsə açmadı.

Savah açılan kimi toru da götürüf yenə dəryaya getdi. Toru dənizə tulladı. Toru çəkəndə yenə tora üç balıx gəldi. Bunnarı da götürüb evə yönəldi. Gəlif gördü kü, yenə anası evdə yoxdu. Balıxları yenə həmin dirəkdən asıf anasını gözdədi. Qayıtdı ki, balıxlar bişif də, yeyilif də. Buna lap məhəttəl qaldı. Öz-özünə fikirreşdi ki, yox, bunu pusmax lazımdı.

Savah Torçu oğlu yenə dənizə tərəf yollandı. Yenə üççə balıx tutdu. Gətirif dirəkdən asdı. Amma bu dəfə bir yana

getmədi. Bir də baxıf gördü kü, kəllədən bir nazənin sənəm çıxdı, gəlif balıxların qarnını yardı, yudu, bişirdi. Balıxları yerə qoyan kimi Torçu oğlu yetirif bunun qolunna bərk-bərk yapışdı. Qız dedi:

– Oğlan, mənə burax, qoy kəllənin içinə girim, gejelər çıxaram. Oğlan razılaşmadı ki, razılaşmadı.

Dedi:

– Elə zarafat yoxdu, sən kəlləyə girsən, bir də çıxmıyıcaxsan.

Buna kimi oğlanın anası gəldi. Qızı buraxmadılar. Kəlləni də götürüf ojağa tulladılar. Ocaxda yandırif, külünü eşiyə tökdülər.

Bunnar bir müddət dolandılar, beləje məhəbbətnən yaşadılar.

Günnərin bir günündə padşah seyrə çıxmışdı. Bunun yolu Torçuoğlunun evinin qavağından düşdü. Padşah baxdı kı, ayə, bunun evinnən elə bir nazənin sənəm çıxdı kı, gəl görəsən. Elə bil ki, gündü, şöləsi padşahın üzünə düşəndə padşah özünən getdi. Vəzir padşahı qaldırif apardı. Padşah ayılanda vəzir soruşdu:

– Bə sən niyə özünən getdin, bu nə işdi?

Padşah dedi:

– Ay vəzir, mən gördüyümü sən görsəydin, indi ölmüşdün, yaxşı kı, mən özünən getdim. İndi çağır Torçuoğlunun boynunu vurdur, arvadını da al mana.

Vəzir dedi:

– Ay padşah, axı günahsız yerə onun boynunu neje vurdurum. Gəl sən onu elə yerə göndər ki, heç qayıtmasın, daha özümüzü el içində niyə biyavır eliyirik.

Nə olajaxdı, vəzirin məsləhəti padşahın xoşuna gəldi. Adam yolluyuf Torçuoğlunu gətirdilər. Padşah Torçuoğluyu görüf dedi:

– A Torçuoğlu, yaman yuxu görmüşəm, vayğamı yaman tez-tez qarışdırıram. Həmişə vayğamda atamnan əlləşirəm.

Gərək sən gedf o dünyada atamnan mənə bir xəvər gətirəsən. Get, gör atam cəhənnəmdədimi, yoxsa cənnətdədimi?

Torçuoğlu dedi:

– Padşah sağ olsun, bu çox zor işdi. Mən bunu fikirrəşməmiş sənə "bəli" deyə bilmərəm. Qoy gedim evdə fikirrəşim. Savah gəlif cavavını deyərəm.

Padşah razılaşdı. Torçuoğlu ağ bulud, göy çüyüd, qaşqavaxlı, başını yerə dikə-dikə gəlif çıxdı evə. Arvad soruşdu:

– A kişi, sana nə oluf, niyə bu günə düşüfsən, padşah sana nə dedi?

Torçuoğlu dedi:

– Heş falımı aşma, daha mənimki də bura kimi imiş. Axı padşah elə söz deyir ki, bişmiş balığın gülməyi gəlir. Deyir, get gör mənim atam cəhənnəmdədimi, yoxsa cənnətdədimi? Əşi, mən nə bilim, onun atası hansı cəhənnəmdədi? Hayıf bizim gözəl dolanmağımıza kı, puç oldu.

Arvad dedi:

– Ay Torçuoğlu, bunnan ötrü heş fikirrəşmə. Çox belə şeylərin qəvrini qazmışam. Sən get padşahdan qırx gün möhlət al, sonrasınan işin yoxdu.

Torçuoğlu gedif padşahdan qırx gün möhlət aldı. Arvad buna ismi-əzəm duası öyrətdi. Dedi:

– Atam dəniz padşahıdı. Girərsən onun yanına, namazdan fərqləndə deyərsən ki, padşah, sağ olsun, mənə qızın yolladı, dedi ki, ağac atı mana yollasın. Atı alannan sonra ata deynən ki, ay at, Süleyman peyğəmbərin eşqinə apar mənə cəhənnəmi və cənnəti gəzdir. Görüm padşahın atası hansı səmtədi.

Torçuoğlu halal-hümmət eliyif ayrıldı. Gedif gördü kü, padşah üzü qıvlıya namaz qılır. Namaz qılıf qurtarannan sonra o, Torçuoğlunna soruşdu:

– Ay oğul, mana qulluğun nədi?

Torçuoğlu dedi:

– Qul sahibi olasız, qızın ağac atı istiyir.

Padşah dedi:

– Baho, üzün qara olsun, ay qızım. Deyəsən, bəni-adəm əlinə keçif.

Torçuoğlu ağac atı alıf geri döndü. Ata dedi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə, mənə cənnətə, cəhənnəmə apar.

At yola düşdü. Bir xeyli getmişdi ki, yolda bir dərvişə rast oldu. Bunnar bir-birinnən xəvərrəşdilər, yoldaş oluf yola düzəldilər. Dərvişin belində bir qılış da varıydı. Bir az gedənnən sonra dərviş dedi:

– Gəl, mən silahımın, sən də atının xasiyyətini deyək.

Torçuoğlu dedi:

– Bax, mənim atımın xasiyyəti odu ki, minənnən sonra desən ki, ay at, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, mənə məğribdən məşriğə, cənnətdən cəhənnəmə apar, nə bilim, bütün dünyanı gəzdir, o da səni aparıf gəzdirəcək.

Dərviş dedi:

– Mənim də qılıncımın xasiyyəti budu ku, desən, qılıncım, qınından çıxıf gedərsən filankəsin boynunu vuruf gələr, girərsən qınına, o saat yerinə yetirəjək.

Bunnar razılaşdılar. Halal-hümmət eliyif qılıncın atı dəyişdilər.

Torçuoğlu gördü kü, dərviş atı minif gedir. At əlinnən çıxası olur. Oydu ku, dedi:

– Ay qılınc, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, tezcə qınınan çıx, get dərvişin boynunu vur, gəl, yenə gir qınına.

Söz onun ağzınnan çıxan kimi qılınc gedif, dərvişin boynunu vuruf gəldi, yenə girdi qınına.

Torçuoğlu atı mindi, qılıncı da saldı boynuna, düşdü yolun ağzına. Gedif bir dənizə çıxdı. Gəlif gördü kü, dənizin qırağında bir adam oturuf, qumnan oynuyur. Dörd tərəfi də gülən-çiçəknən dofdoludu. Qəribə xasiyyətdi bir adamdı. Amma heş gülə-zada baxmırdı.

Torçu oğlu buna yaxınlaşanda kamali-ehtiramnan salam verif dedi:

– Bə o yaxşı gülləri qoyuf gəlif niyə bu qumnan oynuyursan?

Qumnan oynuyan adam dedi:

– Get oğlum, yolun burdandı, gələndə deyərəm.

Torçuoğlu bunnan aralandı. Getdi gördü kü, bir qarı iki qarının arasında oturuf, qavağında bir cəm qan, əlində də bir parça arpa əppəyi. Arpa əppəyini qana batırıf yeyir. Torçuoğlu bunnan soruşdu:

– Ay qarı nənə, ya dur qarını aç, ya da o biri qarını. Niyə burada dayanıfsan?

Qarı dedi:

– Get, oğlum, yolun burdandı, gələndə deyərəm. Torçuoğlu burdan da getdi.

Getdi gördü ki, bir dar küçədə bir adam oturuf əli qoyunda, dizi qarında fikir eliyir. Torçuoğlu buna da ədəbi-erkannan salam verif soruşdu:

– Ey dili-qafil, ey allahın bəndəsi, sən niyə burda bu günənnən oturuf fikir eliyirsən?

Həmin adam dedi:

– Get oğlum, sən qayıdanda deyərəm.

Torçuoğlu burdan da keçdi. Getdi gördü kü, iki qoçdu, bir dənə də ortada qara daş. Qoçdar hərəsi bir tərəfdən başdarınnan daşa bərk-bərk vurullar. Daşdan iki dənə od çıxır, biri düşür bunun belinə, biri də düşür o birinin belinə. Torçuoğlu bunnara da məhəttəl qaldı.

Torçuoğlu üz tutdu Xudavəndi-ələmin dərğahına. İki rükət namaz qıldı. Qoçdar oldular dilbilən. Torçu oğlu soruşdu:

– Ey allahın heyvannarı, sizə nə oluf, bir-birinizi bu kökə salırsınız?

Qoçlar dedi:

– Get gələndə söylüyərik.

Torçuoğlu burdan da keşdi. Gedif gördü kü, padşahın atasını cəhənnəm oduna atıllar. Torçuoğlu üzünü tutdu qiblə tərəfə Xudavəndi-ələmnən möhlət alıf kişiyənən bir az söhbət

elədi. Kişiyə dedi:

– Ey Allahın mömün bəndəsi, bəs sən niyə buradasan?

Padşahın atası barmağınan qızıl üzüyü çıxarıf buna verdi və dedi:

– Get, oğluma de ki, alnımın təriynən, əlimin əməyinən, qazandığım bir kalçanın dərisi dolu qızılım var. Həmin qızılı taxtın altında basdırmışam. Onu çıxarsın, fağır-füqarəyə paylasın, bəlkə mən burdan azad olam.

Torçuoğlu bunnan xudafizdəşif ayrıldı, üz tutdu gəlməyə. Geri qayıdanda ilkinə qoşdara rast oldu. Qoşdar dedilər:

– Ey oğlan, bizim birimiz ağaydıx, birimiz də qazı. Haxdan da aldix yedik, nahaxdan da. Nə haqqın işinə baxdıq, nə də nahaqqın. Bunu öz aramızda yedik. İndi neçə ki, dünyada varıx, biz başımızı bu daşdara döyəjiyik. Bu daşdan iki od çıxajax, yanajax, olajax kül, isdanajıyix yenə olajıyix qoç.

Torçu oğlu dedi:

– Sizi heç ömrünüz olalı bu azardan qurtarmıyın. Siz ki, haxnan nahaqqı ayırmayıfsınız, sizi ömürrük bu azardan qurtarmıyın.

Torçuoğlu burdan keşdi. Gəlif həmin əli qoynunda, dizi qarnındakı adamın yanına çıxdı. Bu adam dedi:

– Mən iki möhübbətədi oğlannarın arasını vururdum. Bunnan ona, onnan buna xəvər daşıyırdım. Bunnarın arasını elə vurdum ku, axırı bir-birilərini öldürəsi oldular. İndi fikir-rəşirəm ki, görüm hansı kənddəri bir-birinnən vuruşdurum.

Torçuoğlu dedi:

– Ey Allahın paxıl bəndəsi, sənki belə şər işlərnən məşğulsan, allah səni bunnan heş qurtarmasın.

Torçuoğlu burdan da keşdi. Gəldi çıxdı həməən qarının yanına. Qarı dedi:

– Oğul, mən deyərdim ki, ay xudavəndi-aləm, qonşuma bir tikə də vermə, nə var-dövlət var, qoy hamısı mənim olsun. İndi onun üçün bu qara əppəyi qana batırıf yeyirəm.

Torçuoğlu dedi:

– Ey qarı, sən ki, həmişə qonşularına qaragün istiyifsən, heş burdan qurtarma.

Torçuoğlu burdan da keşdi. Gəlif çıxdı qumun üstündə oynuyanın yanına. Soruşdu ku, söylə görüm, niyə bu günə düşüfsən?

Həmin adam dedi:

– İki çörəyim olurdu, bunun birini verirdim Allah yoluna, birini də özüm yeyirdim. Elə oldurdu ku, bircə çörəyim olurdu, bunun da parasını yenə verirdim Allah yolunda, parasını da özüm yeyirdim. İndi bax o gül-çiçək mənimdi. Gedirəm o gül-nən, çiçəknən oynuyuram, sonra da keş üçün gəlif bu qumnan da oynuyuram.

Torçuoğlu dedi:

– Bəh-bəh, keşkəm sənin yerinə mən olam, sən nə xoş-bəxt adamsan.

Torçuoğlu burdan bir baş qayıtdı evlərinə. Üzüyü də aparıf padşaha verdi, atasının sözdərini də ona çatdırdı. Padşah lap məhəttəl qaldı. Vəzir çağırıf dedi:

– Evin yıxılsın, bu hələm bir xəzinəlik qızılın yerini də gətirif. Əşi, çağır boynunu vurdur.

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, bəs bunun boynunu necə vurdura billik, yenə fikir-rəş elə yerə yolla ki, daha qayıtmasın.

Padşah yenə razılaşdı, dedi:

– Ey vəzir, bu dəfə fəndi sən elə.

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, ona deyim ki, ay Torçuoğlu, padşahın cəmi qoşunu sənə qonax gələjək, gərək onu yola salasan. Görək neçə yola salajax. Yola sala bilməsə, onda onunkunu ona verərik.

Padşah razılaşdı. Torçuoğlunu çağırıf padşahın əmrini ona söylədilər. Torçuoğlu yenə evə bikef gəldi. Arvadı gördü kü, Torçuoğlu yenə bikefdi, soruşdu:

– Ayə, yenə sana nə oluf?

Torçuoğlu əhvalatı olduğu kimi buna söylədi. Arvad dedi:
– Ayə, bunnan ötrü niyə fikirrəşirsən, sən ki, atamın yolunu bilirsən, gedif ona deyərsən ki, qızın süfrəni istiyir. Süfrəni alif gətirərsən, sonrasınan işin olmasın.

Torçuoğlu arvadınan halal-hümmətləşib yola düşdü. Gedif padşahın süfrəsini alif gətirdi. Süfrəni aşdılar, nə görsələr yaxşıdı, dünyanın nə ki nazi-neməti var, süfrənin üstündədi. Hər şey var, qızıldan nimçələr, qavlar, piyalələr, qızıldan qaşixlar, nə deyim, bütün hər şey. Lap artıxlamasıyan. Yeməyə də nə desən var. Bir padşah yox, lap on padşahın qonağını yola salar.

Nə olajıydı, padşahın qoşunu deyilmiş vədədə budu gəlif çıxdı. Gördülər ki, hər şey öz yerindədi. Məclis üçün lap qəşəng süfrə hazırranıf. Padşahın qoşunu yedi-işdi çıxıf getdi.

Qoşun dağılannan sonra qoşun başçısı padşahın hüzuruna gəlif dedi:

– Ey padşah, sən nə fikirrəşirsən, bizi Torçuoğlu yaman yola saldı. Hamımızın qavları qızıldanıydı. Belə həkəti mən hələm görməmişəm.

Padşah yenə məhəttəl qaldı kı, ayə, bu nə işiydi mən düşdüm. Bu nə sirdi ki, mən bunu tora sala bilmirəm.

Padşah yenə vəziri çağıtdırıf dedi:

– Ay vəzir, mən sana neçə dəfə demişəm ki, bu Torçuoğlunun boynunu vurdur. Əşi, bilmirəm sən bunda nə görüfsən ki, bunu uzada-uzada duruvsan.

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, mən sənın qulunam. Amma onu günahsız yerə öldürsəm, sana yaxşı deməzdər. Qoy bunu bir çətin işə göndərək. Bajarmasa, öldürməyə nə var. Gəl, bunu bu dəfə yolluyax getsin Çin padşahının qızını sana gətirsin. Daha bunu eliyə bilmiyəjek. Onda boynunu vurduraram.

Savah açıldı, savah hamınızın üzünüxə xeyirliknən açılısın. Biçarə Torçuoğlunu yenə padşah hüzuruna çağırdı, dedi:

– Ay Torçuoğlu, sən mənim bütün tafsırıqlarımı yerinə yetirdin. Sənnən çox razıyam. İndi gərək gedif Çin padşahının

qızını mənə alasan. Bu işi də görsən, sənə lap qoçax deyəjəm.

Torçuoğlu baş əyif çıxdı. Genəcə ağ bulud, göy çüyüd olarax evə yönəldi. Arvadı soruşdu:

– Ay Torçuoğlu yenə nə fikirrəşirsən, sana nə oluf?

Torçuoğlu dedi:

– Ay sağ olasan səni. Mən elə səni alannan ha fikirdəyəm ki, ha fikirdəyəm. Mən havaxt fikirdən qurtarmışam kı. Padşah indi də deyir, get Çin padşahının qızını mənə al geti. Əşi, mən nə bilim, Çin padşahı kimdi, hardadı?

Arvad dedi:

– Ay Torçuoğlu, öz bələndi çəkirsən, axı mənə nə minnət qoyursan. İndi ki, belə oldu, sən heş şeydən qorxma. Gedif atamı taparsan, deyərsən ki, ey padşah, qızın yel atını istiyir. Atı al min, at səni düz Çin padşahının vilayətinə aparajax. Sən də işini orda görərsən.

Bəli, biçarə Torçuoğlu yenə arvadınan halallaşıf yola düşdü. Gedif dənizdə həməən padşahlar padşahını tafdı. Əhvalatı ona söylədi.

– Vallah, qızın yaman dardadı, yel atını istiyir.

Nə olajaxdı. Padşah yel atını verdi buna. Torçuoğlu min-di ata. Getdi gördü kü, bir çovan bir çöllü-biyavanda düdük çalır. Dağ bir-bir gəlif bu çovanın qavağında oynuyır. Torçuoğlu yaxınnaşif çovana dedi:

– Ay çovan qardaş, gəl mənə gedək Çin padşahının qızını alax gətirək bizim padşaha.

Çovan razılaşdı. Yapıncısını çıxarıf bunnan bərabər yola düşdü. Getdilər gördülər ki, bir dəyirmançı duruf unnuğun qavağında. Unnux unnan dolanda unnuğa su buraxıf unu əlnəncə xamır yoğuruf udur.

Torçuoğlu buna dedi:

– Ay dəyirmançı, gəl bizə qoşul, gedək Çin padşahının qızını bizim padşaha alax.

Dəyirmançı da razılaşdı. Bunnar oldular üç, düşdülər yola. Bunnar gəlif gördülər ki, bir pəhləvandı yıxılıf arxın ağ-

zına gələn suyu içir, qoymur ku, su axa. Bunu da yoldan elə-dilər, indi oldular dörd, düşdülər yola.

Bunnar gedif bir adama rast oldular. Gördülər ki, bir ta-vıyı başına çəkif dünyanın harasında nə əhvalat var, hamısını eşidir. Bunnar bu adamı da yoldan elədilər. İndi oldular beş, düşdülər yola. Getdilər, çatdılar Çin padşahının vilayətinə. Bu-rada gejelədilər. Savah açılan kimi Torçuoğlu getdi oturdu Çin padşahının elçi daşının üstündə. Çin padşahı adamlarını yol-luyuf soruşdu:

– Dünya malınnan nə istiyirsiniz istəyin, amma elçi daşınnan düşün.

Bunnar nə qədər elədilərsə, Torçuoğlunun adamları elçi daşının üstünnən düşmədilər. Dedilər:

– Biz elçi gəlmişik.

Çin padşahının adamları gəlif padşaha əhvalatı söylə-dilər. Padşah bunnarı içəri gətirdi, dedi:

– Çox yaxşı eləmisiz, gəlmisiniz. İndi hamınız gedin ha-mamda təmiz-təmiz çimin, sonra gələrsiniz, danışarız.

Bunnar getdilər. Çin padşahı hamamçıyı çağırif dedi:

– İndi beş adam yolladım hamama çimməyə, hamamı elə qalıyarsan k1, onun beşi də bişər. Bunnar belə söhbət eliyəndə tavanı başına tutan yoldaşdarına dedi ki, vay yandix. Soruş-dular k1, ə, niyə yandix, nə oluf.

Dedi hamamçı hamamı elə qalıyajax k1, hamımız bişəjiyik.

Arxı qarnına çəkən dedi:

– Ayə heş qorxma, o mənim boynuma, hamama gedəndə həməni bu arxı qarnıma çəkəcəm, hamamda da buraxajam. Beləcə də elədi. Hamamçı bunnarı içəri çağırif. Bunnar hama-ma girməmiş soyux suyu buraxdı. Bunnar hamamdan üşüyə-üşüyə çıxdılar. Hamamçıya dedilər:

– Əşi hamam, hamam, bu ku, buzxanadı, soyuxdan qırıldix.

Çin padşahına xəvər apardılar k1, ay padşah, qonaxlar hamamdan titrəşə-titrəşə çıxdılar. Görəsən, bu nə işdi?

Padşah hamamçıyı çağırtdırif dedi:

– Boynunu vurdurram, bəs sən nə iş gördün, bunlar niyə salamat qaldılar?

Hamamçı dedi:

– Padşah sağ olsun, mən hər şeyi elədim. Məni öldürsən də, öldürməsən də bunnar sənə kələk gəldilər. Özün bilərsən, nə edirsən et.

Padşah bunu buraxdı. Əmr elədi ki, qoşunun qazannarını gətirif beş qazan plov bişirərsiniz, əgər onnar həməni beş qazan plovu yesələr, qızı verəjəm, yeməsələr, boyunnarını vurdurajam.

Tavanı çəkən başına yenə dedi:

– Vay-vay, bu dəfə öldük.

Soruşdular:

– Ə, niyə, nə oluf?

Dedi:

– İndi də padşah beş qazan xörək hazırradı, deyir ki, yeməsələr, boyunnarını vurdurajam.

Xamırudan tələsik dedi:

– Ayə, bunnan qorxma, o mənim boynuma.

Bunnarı qonax otağına apardılar. Beş qazan xörəyi gətir-dilər. Aşbaza dedilər:

– Əşi, bu nə duzsuz, tamsız xörəkdi.

Padşaha xəvər apardılar k1, ay evin yıxılsın, qonaxların xörəkdən doymadılar. Hələ bir xörəyi duzsuz, tamsız elədilər.

Padşah fikirrəşdi ki, yaxşı indi də başqa fənd eliyərik.

Dedi:

– Mən onnara qonaxlıx verəjəm. Xörəklərinə zəhər qatarsınız, yeyən kimi öləllər.

Tavanı çəkən başına dedi ki, vay-vay, bu dəfə daha qırıl-dix. Soruşdular ki, ə, nə oldu, niyə qırıldix. Dedi ki, nə olajax-dı, padşah xörəklərimizə zəhər qatıf bizə verəjək, biz yiyən kimi öləjiyik.

Çovan dedi:

– Əşi, bunnan qorxma, bu mənim boynuma, siz qavla-rınızı yaxşı tanıyın, mən düdüyümü çalanda qavlar oynaşmağa

başdıyax, onda da qavlar yerini dəyişəcək. Siz zəhərsiz qavlardan yeyəjəksiniz.

Nə olajaxdı, padşah, bunnarı çağırdı qonax, məclis quruldu. Qavlar dolu qavağa gəldi. Çovan dedi:

– Qoyun bir az düdük çalım, mən düdük çalmasam, iştahım açılmır.

Dedilər:

– Yaxşı, çal.

Çovan başladı düdük çalmağa. O, düdük çalan kimi, xörək qavları başladı oynamağa. Xörək qavları oynaşdıxca yerrərini dəyişdi. Zəhərli qavlar gedif vəzir-vəkilin qavağına düşdü, zəhərsizdər isə bunnarın qavağına. Hamı başladı yeməyə. Yemək qurtarmamış vəzir-vəkil öldü, bunnar yenə salamat qaldılar.

Çin padşahı daha söz tapa bilmədi. Bunnarın əlinnən canını qurtarmax üçün qızı verdi. Toy quruldu, gəcavələr bəzəndi, qəflə-qatırrar yükləndi. Torçuoğlu üz tutdu geri qayıtmağa. Padşaha xəvər gəldi ki, bəs deməssənmi Torçuoğlu Çin padşahının qızını gətirir.

Padşah tezcənə əmr elədi ki, onların ayağının altına zili döşəsinlər. Nə olajıydı, yox olsun yoxsulluğu zilimi yoxuydu. Zililər döşəndi, hər tərəfdən camaat Torçuoğlunu dövrəyə aldı. Torçuoğlu gördü kü, padşah da gəlir. Tez əlini qılınca atıf dedi:

– Ay qılinc, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, get padşahın boynunu vur, qayıt gir qınına.

Qılinc qınınnan bayax çıxdı, havada süzə-süzə gedif padşahın boynunu vurdu, yenə gəlif qınına girdi.

Camaat bunnan yaman razı qaldı. Torçuoğlunu özdərinə padşah seşdilər. Torçuoğlu camaatnan yaxşı dolanıf, padşahlıx elədi. Onnar yedilər, işdilər, yerə keçdilər, biz də yeyək, içək, dövrə keçək, mətləf və murada çatax.

Göydən üç alma düşdü biri mənim, biri nağıla qulaq asannarın, biri də bajadan baxannarın.

GÜLİ – QAH-QAH

Bir qoca öz arvadı ilə yoxsul-fağır halda yaşayırdılar.

Qoca hər gün səhər gecədənnən çıxardı dağın başına, günortayacan bir şələ odun qırar, gələr bazara, axşamacan satar və axşam da bir parça çörəyi qoltuğunda evinə gələrdi. Qoca odunçuluqdan bərk yorulmuşdu. Bir gün arvad dedi:

– Ay kişi, haçanacan belə fağır-yoxsul bir halda dolanaçağıq. Sən də bir dünyaya çıx, bəlkə, Allah kərimdir, bizi bu əziyyətdən çıxardasan?

Kişinin ürəgində söz qeynəyirdi. Bu fikirənən də yatdı. Yuxuda gördü ki, bir yanında gün, bir yanında ay, sinəsində də ulduz var. Durdu ayağa, dedi:

– Arvad, mənimçin çörək bağla. Bir yuxu görmüşəm, mən yuxumun dalınca gedəcəəm.

Bir xeyli getmişdi, bir Məhəmməd adda çobana rast gəldi. Çoban bunnan hal-əhval soruşur:

– Hara gedirsən, qoca?

– Yuxu görmüşəm, yuxumun dalınca gedirəm.

Çoban bunu bir az dindirdi. Bu da yuxusunu danışdı. Çoban dedi ki, iki qoyun verim, bu yuxunu sat.

Qoca ürəgində deyir: “məni ələ salır”.

- Üç qoyun verirəm.

– Məni ələ salma.

– On qoyun verirəm.

– Özünü ələ sal.

– Bax, ağac ataram, sürünü yarı bölərək.

Oduñçu dedi ki, bu kişi məni ələ salır, mən də razı olacağam.

– Hə, – dedi, – satdım.

– Aldım!

Çoban ağacı atdı, qoyunu yarı böldü:

– Ha qoca, hansını istəyirsən, al, apar.

Qoca öz qoyunlarını götdü getdi, təpdi həyəətə. Arvad so-

ruşdu:

– A kişi, bu qoyunları oğurramısan?

Dedi:

– Vallah, yuxu satmışam.

Arvad inandı, qoyunları satdı, pulın yeməgə başladı!

Çoban yerdə qalan qoyunlarını satdı-sovdu. Çomağını qoydu çigninə, yola düşdü dəsti-biyabanə, gəldi çıxdı bir şəhərin qırağına. Bu, şəhərə girməkdə olsun, darvazadan da qapını bağlamaqda, bı illah eylədi, darvazadan qulaq asmadı, çarəsi kəsildi. Qapıdan bir az yan bir yerdə düzölmüşdü, ta səhəri açsın. Gecədən bir az keçmişdi ki, at ayağının səsi gəlir. Başını götürdü gördü ki, bir nəfər atdı gəlir: yedəgində də bir yəhəri at var. Atdı gəldi, qapuya çatdı. O yana baxdı, bu yana baxdı, gördü ki, bir xəbər-ətər yoxdu. Çox oturdu, yuxusu tutdu, yatdı. Çoban durdu ayağa, gördü oğlan yatıb, dedi:

– Bu doğu, görək bunun axırı nə olar.

Cilovları kəsdi, çəkdi özünü, qapının bu biri tərəfində oturdu. Bir xeyli keçənnən sora, divar üstə bir qız görünür.

Qız çağırır:

– Əmioğlu, oyaxsan, yatmısan?

Çoban hay verir ki, əmiqızı, oyağam. Deyir ki, tut, gəldi.

Çoban qucağın açıb gördü bir dənə heybə dolu ağzınacan. Heybəni götdü, bağladı atın qancığasına.

– Əmioğlu, tut, gəldim.

Çoban açdı qucağın qızçın. Qız düşdü bunun qucağına. Çoban götdü qızı, qoydu atın üstünə.

– Əmioğlu, sür, o vaxt döğü.

Çoban dəgənəgini qoydu qucağına, atı sürdü. Bir xeyli gedənnən sonra qıza baxdı.

Əmisiöglü həmişə bunnann hənək mazağ edərdi, qıdıxlardı, amma bu heç yaxın düşmür. Hələ atını bir az aralı sürür. Diqqətnən baxdı, gördü ki, belə çobanın biri dəgənəgi də qucağındadır.

– A kişi, sən kimsən?

– Mən Məhəmməd çoban. Qoca kişinin yuxusunu almışam, onun dalınca düşüb gəlmişəm ki, sən mənə tuş gəlmişən.

Qız da deyir ki, mən də bu şəhərin padşahının qızıyam. O da mənim əmimoğlu idi. Məni istəyirdi, atam vermirdi. Danışdığımız heylə idi ki, bu gecə gəlsin, məni aparsın. Hindi də onu ölüm yuxusu tutdu, mən də sənə qismətmişəm.

– Sür, çoban!

İki gün getdilər, gəldilər bir şəhərin qırağında qəbiristanlığa tuş gəldilər. Qız deyir ki, Məhəmməd, mən burada sovməədə* gizdənərəm, sən get şəhərə. Bir dənə böyük ev tut. Lazım olan şey-meyi də al. Gəl, məni gecəynən apar, ta ki məni görməsinlər.

Çoban getdi, bir ev tutdu. Gərəkli şeylərin hamısını ta döşəməsindən aldı. Sora gəldi. Qız dedigi kimi, gecəliynən onu apardı. Qoydu evə. Bunlar nöker, naib tutup, bir xonça hazırlayır. Xonçanın üstünə bir ləl qoyub deyir:

– Məhəmməd, apar padşahın hüzuruna, heç bir şey demə. Bir az otur, sora xudafis eylə, gəl!

Bu da xonçanı verir nökerin başına, özü də düşür yanına, aparır padşahın qulluğuna. Padşah xonçanı açıb gördü ki, yeddi yaşında uşağı göyə atsin, altını qızılla doldursun, bu ləlin qiyməti omaz. Heç xəzinəsində belə ləl yoxdur.

Bir neçə gün sora Məhəmmədin arvadı gənə bir xonça bağlayır, bir ləl qoyur, verir nökerin qoltuğuna, çoban munun yanınca.

Padşah açır baxır görür ki, həmə o ləldən birisi də gəldi. Oturdular, bir az söhbətdən sora çoban deyir ki, biz qərrib adamıq, gəlmişik süzün vilayətə. Bizə bir parça yer ver söz, öy-eşik salarq.

Padşah buna öz imarətlərinnən təklif edir ki, hansında xoşdiyirsan, gəl otur.

* Sovməə – hücrə, mağara, sığınacaq

Qız çobana demişdi ki, padşah nə qədər sənə öz öylərin bağışlamaq istəsə, deginən, yox.

Çoban deyir ki, padşah, bizə bir parça yer ver. Əlünün kölgəsi bizim üstümüzdə olsa, yetər.

Padşah deyir ki, çıx, şəhərin ətrafında harda bəğənsən, oranı verərəm.

Çoban gəlir, qıznan bir yerdə ətrafı gəzirlər. Qız bir yeri bəğənir, ənini, uzununu ölçür, verir çobana və deyir ki, get ver padşaha, nə qədər "bağışladım" desə, qəbul eyləmə! Padşaha qəbələsin* yazdır, gəl pulunu apar.

Çoban gəlir, ənini, uzununu yerin deyir. Padşah bağışlamaq istir. Çoban dəğərini təklif eyləyir, ta ki, padşahın dilinnən bir kağız alır, gəlir. Sabahı qız bənnəni, fələni tökdürür. İki-üç aya bir imarət tikdirir ki, heç padşahcun müyəssər olmazdı.

İmarət bitdikdən sora köçdülər, getdilər, əgləşdilər öylərində.

Bir neçə günnən sora padşahın qonaqlığa çağırır ki, nə badə padşahı qabağa salasan, əvvəlcə özün gəl, birdən həyətdə mən başıaçıq ollam. Padşah məni görsə, dayı sənün əlünən çıxaram.

Çoban padşahçün gəldi, onu öyünə aparır, qarıya gəlib çatanda çoban, padşah, buyur, dedi:

Padşah qapudan girəndə arvadı gördü:

– Vay, məni sancı tutdu!

– Padşah, nə oldu?

– Ölürem.

Padşahı apardılar yuxarı, bir az toxtadı. Yedilər, içdilər. Padşah genə də hıqqana-hıqqana öyünə getdi.

Arvad yapışdı çobanın yaxasinnən:

– Ay kişi, sənə demədim ki, padşahı qabağa salma. Bax, o sancı mənim sancımdı. Hindi, sabah səni apatdıracaq, sənə bir çox qulluğ təklif eyləyəcək. Nə badə boynuma tutasan.

* Qəbələ – qəbalə, qəbz

Çoban dedi:

– Heç tutaram!?

Padşahın bir ağıllı vəziri vardı, padşah bunuylə qöftgu* eylədi:

– Vəzir, mən necə eyləyim ki, çobanın başını batırım?

Vəzir dedi:

– Padşah, sən özünü salarsan azara, biz də onu madyanın dalıycan göndərərik. Bu yol gedər-gəlməz yoldur.

Sabah olacaq padşah çobanı istədi. Çoban gəldi, gördü ki, padşah yorğan-döşəkdədir.

Vəzir dedi:

– Məhəmməd çoban! Bax padşah azarlayıb, biz də onun-çün həkim gətirmişik. Həkim dedi ki, padşahçün çil madyanın sütünnən gəlsin, içsin, yaxşı olsun.

– Kim getsin?

– Kim getsin?

Çoban dedi ki, mən gedərəm!

Çıxdı bayıra, oldu peşiman. Başına vura-vura döndü evinə. Arvad balxonda durmuşdu, gördü ki, kişi sallana-sallana gəlir. Aşnamın kefi özündə döğü.

Kişi içəri girəndə arvad bunu qabaxladı.

– Hə, gənə də tələ çərtmişən?

Kişi dedi ki, ay arvad, bir qələtdir, eyləmişəm. Padşah azarrayıb, ona da çil madyanın sütü olmasa, sağalmaz. Mən də dil verdim ki, mən gedib çil madyanın sütünnən götürərəm!

Arvad bir güldü.

– A kişi! – dedi – bu səfər sənə yolunu öyrədəcəyəm. Nə badə munnan sora belə işləri boynuva çəkəsən. Bax, al bu pulu, get bazardan bir qətir al ki, tuluq da çəxir al. Min qətirin dalına, düş bax bu soldakı yola, get. İki günnən sora qabağuya bir meşənin içində üç yol çıxar. Nə sağa get, nə sola, tüşərsən yolun ortasıyla gedərsən. Qabağuya bir dəryanın qırağında bir

* Göftgu (goftü gu) – söhbət, danışiq, məsləhət

çərhovuz çıxar. Çeşmədən bu çərhovuza su axar tökülər. Çil madyan balasıyla günortalar dəryadan çıxıb hovuzdan su içər, sora bir qədər oynaxlar və genə də özünü vurar dəryaya, qərğ olar. O çeşməni bağlarsan, çəxiri axıdarsan çərhovuza. Nə badə çil madyan səni görsün, yoxsa atovu yandırar. Çil madyan dəryadan çıxar, çəxiri içər, məst olub düşəndə yəhəri vurur dalına, oturarsan üstünə, o qədər vurarsan ki, hər tükündən bir çeşmə açılısın. Onnan sora hara istəsən, sürə bilərsən.

Çoban bazardan bir qətir ilə iki tulux çəxir aldı, getdi arvadı dediyi kimi eylədi: bir meşəyə çıxır. Meşə içindəki yollardan ortasını tutub gedir. Qabağına bir çərhovuz çıxır, gəlir əvvəlcə qətiri gizdədir, çeşməni bağlıyır, çəxiri əndərir hovuzla. Günorta vaxtına gələndə dərya təlatümə gəlir, sular yarılr, çil madyanın balası dəryadan çıxır. Çil madyan gəlib ağnayır, kişniyə-kışniyə bir oyana gedər, bir bu yana gedər, gəlib qablanır hovuzla, o qədər içər ki, məst olub düşür. Çoban öz marığının baxırdı. Çıxdı, topuxlarını çəkib bərkidib yəhəri vurdu. Mindi atın dalına, onun dalına o qədər vurdu ki, qorxudan hər tükündən bir çeşmə açıldı. Mindi çil madyanın dalına, sürdü.

Arvad külafirəngidən baxırdı, gördü ki, çoban Məhəmməd gəlir, çil madyan altında, balası da yanında.

Sabah olu, çil madyanın sütünnən sağıb apardı. Padşah sütü aldı, dedi ki:

– Mən nə bilim, bu at sütüdü, eşşək sütü, keçi sütüdü, nədir? Gedib hardansa tapıb gətirmişən.

Məhəmməd dedi ki:

– Sən çil madyanın sütünnən deyirsən, mən özünü də gətirmişəm. İnanmırsan, adam göndər, getsin baxsın.

Padşah əlaltının adam göndərir. Gəlib xəbər gətirirlər ki, evin yıxılısın, çil madyanı gətirib, balası da yanında.

Padşah deyir:

– Vəzir, tədbir.

Vəzir deyir ki, padşah, tədbiri yoxdur. Sabah gələr, çobana deyərik, padşahçın Güli-qahqahın gülünnən birini gətirər-

sən, padşah yaxşı olar.

Sabah olur, Məhəmməd gedir padşahın yanına, görür ki, padşah nağğıllayır.

– Padşah, genə nə var?

– Nə olacaq, ta Güli-qahqahın ağzından bir dəstə gül gəlməsə, sağalmıyəcəgəm.

– Kim getsin?

Məhəmməd deyir ki:

– Mən gedərəm.

Genə çıxır bayıra, olur peşiman. Arvad balxondan baxırdı. Gördü ki, Məhəmməd gəlir. Amma necə? Bir ayağı gəlir, o biri ayağı gəlməyir. Kişi gəldi içəri. Arvad onu qabaxladı.

– Ay kişi, genə nə tələ çərtmişən?

– Ay arvad, bir qələtdir, eyləmişəm. Padşah deyir ki, həkim gətirmişəm. Gərək Güli-qahqahın kolundan olsun, iyləyəsən, sağalasan... Hindi, arvad, demişəm də!

Arvad buna qapaz, buna qapaz.

– Ay zalım oğlu, bilmirsən ki, padşah boşu əkmək istəyir, məni özü için alsın. Dayı yazıqsan, bu səfər də yolunu diyəcəgəm, nə badə bunnan sora boynuva alasan ha!

– Baş üstə, arvad.

– Bax, minərsən çil madyanı, gedərsən. Qabağuya üç yol ayrıcı gələr. Gedərsən bu yolun soluyla. İki gün gedərsən, qabağuya bir meşə çıxar. Meşəynən gedərsən, qabağuya bir dərya çıxar. Dəryaın yanında çil madyanı gizdədərsən, özünçün də bir kodan misal qayırsan. İki göz yeri qoyarsan. Günorta çağı dəryaın üstünə üç gögərçin gələr. Birisinin adı Güli-qahqahdır, hər haçan güldü, ağzından bir gül düşər. Gül öylə iy verir ki, dünyada misli olmaz. Olar üç bacıdı, olar oynar, tazadan suya girər. Baxarsan, güləndə hansının ağzından bir dəstə gül düşdü, onun çildini gətirərsən, gizdədərsən, o çaxacan verməzsən ki, o deyər: “Anamın süti haqqı gedərəm”.

Çoban mindi çili, düşdü yolun soluna, getdi, çıxdı arvadının dedigi dəryaın qırağına, çil madyanı gizdətdi. Özü için

kodan misal qayırdı, üstünə də haşavar tökür, göz yeri qoyur ki, baxmağa. Günorta çağı üç gögərçin gəlib dəryaın qırağında cildini soyunur. Üç qız olurlar. Məhəmməd görür ki, bunun arvadı buların yanında heç qaravaş da döğü. Məhəmməd dedi ki, kaş ki bularan birisini aparaydım, tamaşa eyləyərdi, gördü ki, üç bacı çimdir, gülüşdür, birisinin ağzından bir dəstə gül düşdü dəryaaya. Məhəmməd yavaşığnan çıxdı, onun cildini gətirdi, genə girdi yerinə.

Qızdar çıxdı, ikisi geyindi, üçüncü o yana baxdı, bu yana baxdı. Gördü ki, cildi tapılmayır. Dedi:

– İnsən, cinssən, bəni-adəmsən, hər nəsən, gəl mənim paltarımı ver.

Məhəmməd çıxdı dedi:

– Ey qız, çoxdan bəri sənin sorağındaşam, sən için göydə gəzirdim, yerdə əlimə düşmüşəm.

Qız dedi ki:

– Cildimi ver. Sənnən gedərəm.

Məhəmməd çoban dedi ki:

– Deginən ki, anamın süti haqq sənnən gedərəm.

Sora qız gördü ki, verməyəcək. Dedi ki:

– Anamın süti haqqı sənnən gedərəm!

Məhəmməd çoban Güli-qahqahın cildini verdi özünə. O da geyindi, oldu bir gögərçin. Aldı qucağına, mindi çil atı, döndü evinə. Qırx günnük yolu iki günə gəldi. İki arvadnan kef çəkdi, ta ki otuz doqquz gün başa gəlinə. Güli-qahqah güldü, danışdı və hər güləndə ağzından bir dəstə gül düşürdü. Qırxıncı gün Məhəmməd çoban iki dəstə gül götürdü, apardı padşahıçun. Padşah gülü aldı, iylədi, gördü, doğurdan, belə gül heç onun bağında yoxdu. Bildi, bu zalım oğlu əsl Güli-qahqahın tapıb.

– Məhəmməd çoban! Görəsən, hansı dərədən, dağdan bu gülü yığıb gətirmişən. Mən nə bilim, bu gül Qahqahın ağzından düşən güldü.

Məhəmməd çoban dedi ki:

– Padşah, sən Güli-qahqahın gülün deyirsən, mən özünü

gətirmişəm. İnanmırsan, adam göndər, gessin baxsın.

Padşah əlaltınnan adam göndərdi. Gəldi xəbər verdi, evin yıxılsın, Güli-qahqahı gətirib. Sən əvvəlki arvada aşıq olmuşdun, Güli-qahqahın yanında o, kənizliyə yaramaz.

Bu xəbəri eşidən kimi padşahın sancısı daha da artdı.

– Vəzir, tədbir. Sancı məni öldürdü.

– Padşah sağ olsun, tədbiri yoxdu. Hər yerə göndərdin, gəldi. Bir daha gedər-gəlməz yolum qalmış. Atovun dalınca göndərmək. Səni atovun ruhu tutub. Onnan sənə bir xəbər götürsələr, sən yaxşı olacaqsan.

Sabah Məhəmməd çoban padşahın yanına gedəndə böyük arvad buna dedi, nə badə boynuva bir şey alasan! Padşah səni bir yerə göndərsə, dayı mən sənə yol göstərə bilməyəcəyəm. Bu səfər padşah ikimizi də özünə alar.

– Yox, arvad, heç boynuma alaram, dəli dogürəm ki.

Məhəmməd çoban gəldi gördü ki, padşahın rəngi pozulmuş. Xəbər aldı, nə olub.

Padşah dedi ki:

– Rəmçi götürmüşdüm. Rəm atıb deyir ki, məni atamın ruhu tutub, bilmirəm atama nə olub. O dünyaya gedən yoxdu ki, onnan xəbər götürsün. Onu incidirlər ki, məni tutub.

– Mən gedərəm.

Çoban sözü dedi, oldu peşman. Gördü ki, dayı bu səfər işi pişdi. Üz qoydu öyə. Arvattar balxonnan tamaşa eləyirdilər. Gördülər ki, kişi gələ bilmir. Ölüm-zülüm həyəətə gəldi. Arvad bunu qabaxladı.

– Ay kişi, genə tələ çərtmişən?

– Ay arvad, bu dəfə qələtdir eyləmişəm, dayı bir də belə qələt eyləməyəm. Hindi yolum qiyamətə tüşüb. Padşahı atasının ruhu nöş* tutduğundan xəbər götürən olmasa, onu buraxmayacaq.

Arvad dedi ki:

*Nöş – nə üçün

– Bu səfər mənim heç fənnim keçməz, padşah səni ölümə göndərir.

Güli-qahqah güldü, dedi ki:

– Oları sən düzəldibsən, buları da mən düzəldim. Get padşahdan qırx gün möhlət al. Sabah axşam padşah şəhərin qırağına odun yığdırsın, səni qoysunlar onların üstünə, eşələrsən vursunlar odu. Qırx gününən sora gəlib külü eşələrsən, çıxarsan, sən heç qorxma. Mən gəlləm, səni otun içindən çıxartaram.

Məhəmməd çoban getdi padşahından qırx gün möhlət aldı. Şəhərin qırağında onu odun qalağının üstünə qoyub od vurulmasını istədi. Dedi ki:

– Qırx gününən sora, padşah sağ olsun, atannan sənə bir namə gətirərəm.

Sabah axşam padşah hökm eylədi, meşədən odun daşdırlar, Məhəmməd çobanı qoydular qalağın üstünə, altınnan vurdular otu. Qız gəldi, göznən qaş arasında çobanı apardı. Otuz doqquz gün kef eylədilər. Qırxıncı gün çatanda səhər ertədən qız bir kağız yazdı, verdi çobanın əlinə, apardı basdırdı külə, tapşırırdı ki, padşah soruşsa ki, atamın ruhunu gördün? Deyərsən ki, atovu asmışdılar cəhənnəmin qapısından. Gedən də onu kötəkləyirdi, gələn də. Yüz tümən atovun borcu var. Deyir ki, oğlum özün mənə yetirsin.

Padşah adam göndərdi, külü axtartdı. Məhəmməd çoban özünü haçandı atdı, əlində bir parça kağızı.

– Bu nədir?

– Padşahın atasından namədir.

Bunu götürdülər. Naməni verdi padşaha, gördü ki, atası yazıb, yüz tümən istəyir ki, əzabdan qurtulsun.

Məhəmməd çoban dedi ki:

– Padşah, atovu gördüm, yazığımı gəldi. Onu asmışdılar cəhənnəmin qapısından. Sən gedənəcən onu döğəcəklər.

Padşah yüz tümən götürdü, şəhərin qırağında odun yığdırdı, özünü qoydurdu odunların üstünə, dedi ki:

– Mən gedirəm atamın yanına. Qırx gününən sora gəlib

məni burada axtararsuz, çıxaram.

Vurdılar padşaha odu, padşah yandı.

– Qırx günnən sora gəlib axtardılar, kəllə çanağını bir yandan, ələngələrini bir yandan tapdılar.

Vəzir-vəkil yığışdı. Məhəmməd çobandan ağıllısını görmədilər. Onu özlərinə padşah tikdilər. Yeni padşahın əv-vəlki arvadın – şah qızının bir qızı oldu.

Bir gün padşah Məhəmməd hərəmxanada yatmışdı, balasını da qoymuşdu sinəsinin üstünə. Bir yanında Güli-qahqah, bir yanında şah qızı yatmışdı. Yadına qocanın yuxusu düşdü, dedi ki:

– Ha, hindi yuxuma çatdım.

Bu cürnən allaverdi* çoban Məhəmməd qocanın yuxusunun dalınca getdi. Axırda iki arvadınan, bir qızınan mətləbi-muradına çatdı. Onlar yedi, içdi, orda qaldı, mən də bu yana gəldim. O gün olsun ki, çatmıyanlar çatsın, inşallah.

Bakı dastan firaş

Nağıl qurtardı, qardaş.

*Allaverdi – əlavə etdi.

AĞ ATLI OĞLAN

Biri var idi, biri yox idi, Döşgüvar adlı zülmkar bir padşah var idi. Dünya görmüş qocaların dediyinə görə, bu padşah elə cavanlıqdan əzazil adam imiş. Padşahlığı ələ almaq üçün qoca atasını özü zəhərləyib öldürübmiş.

Bu padşah taxta çıxan gündən camaatın günü lap qara olmuşdu. O, istəyinə çatmaq üçün yüzlərcə adamı öldürər, bircə dəfə də olsun “uf” deməzdi. Qonşu padşahlarla da yola getməzdi. İldə bir yerə hücum edərdi. Savaşırdı, vuruşardı, qanı su yerinə axırdı. Belə ki, hamının gözünü qorxutmuşdu. Bu padşahın uşağı yox idi. Nə qədər evlənirdisə, uşağı olmurdu.

Padşah ildə üç arvad alırdı. Elə ki, gördü uşaq olmadı, arvadın üçünü də ya öldürərdi, ya zindana saldırdı, ya da qovub ayrı üç arvad alardı.

Günlərin bir günündə bir dərviş bu padşahın yanına gəldi, dedi:

– Padşah sağ olsun, mən sənə bir dərman verərəm, hər arvaddan bir oğlun olar. Amma bir şərtim var.

Padşah dedi:

– Nə şərt?

Dərviş dedi:

– Uşaqlar on beş yaşa çatanda birini mənə verməlisən. Padşah razılaşdı. Dərviş padşaha bir dərman verdi. Sonra dedi:

– Bu dərmanı dörd yerə bölərsən. Bir payını özün yeyərsən, üç payını da arvadlarına verərsən.

Padşah dərmanı aldı. Dərviş çıxıb getdi. Padşah dərvişin dediyi kimi elədi. Gün keçdi, ay dolandı, padşahın hər arvadından bir oğlu oldu. Padşahın arvadlarından biri xan qızı idi. Odur ki, ondan olan oğlanın adını Xanbala qoydular. İkinci arvad bəy qızı idi. Onun da oğlunun adını Bəybala qoydular. Üçüncü arvad bir yoxsul dəvəçinin qızı idi. Padşah onu çox gözəl olduğuna görə almışdı. Ondən olan oğlanın da adını

Nərbala qoydular.

Aylar keçdi, illər dolandı, uşaqlar on dörd yaşı qurtarıb, on beşə ayaq qoydular. Nərbalanı sarayda həmişə ələ salardılar. O biri qardaşlar onu gah nər balası, gah dəvə balası, gah da köşək deyə çağırardılar. Nərbaların anasına da hamı aşağı nəzərlə baxardı. O biri arvadlar onu qulluqçu kimi işlədirdilər. Padşah özü də Nərbalanı saymırdı. Həmişə o biri oğlanlarını "Mənim Bəybalam", "Mənim Xanbalam" deyə sevib oxşayırdı. Buna gələndə gülüb deyirdi:

– Pəh, pəh... Bir adamın ki, babası dəvəçi ola... Gör onun axırı nə olar da...

Nərbala neçə dəfə istəmişdi ki, qaçıb getsin, amma anası qoymamışdı, demişdi:

– Bala, atan çox hirslidi. Haraya qaçsan, səni tapıb öldürər.

Əslində Nərbala o biri qardaşlarından həm güclü, hara da ağıllı idi.

Gün o gün oldu ki, uşaqların on beş yaşı tamam oldu. Axşama bir az qalmış dərviş gəlib çıxdı. Padşah dedi:

– Dərviş, bilirəm nəyə gəlibsən. Ancaq sən gəl məndən uşaq istəmə. Mal, dövlət nə qədər istəyirsən sənə verim, çıx get.

Dərviş dedi:

– Yox, mənə heç nə lazım deyil, ya uşaqlardan birini ver, ya da bu saat elə bir şey elərəm ki, üçü də ölər. Padşah dedi:

– İndi ki, belədi, onda qoy Nərbala qurban olsun Xanbala ilə Bəybalaya. Apar, nə eləyirsən, elə.

Padşah əmr elədi, cəlladlar Nərbalanı tutub qollarını bağladılar, verdilər dərvişə. Nərbalanın anası işi bilib özünü atdı padşahın ayaqlarına dedi:

– Aman günüdü, mənim oğlumu bədbəxt eləmə.

Padşah qəzəblənib əmr elədi, arvadı da saldılar zindana. Dərviş Nərbalanı götürüb yola düşdü. Amma Nərbala anasının zindana salınmasından xəbər tutmadı.

Nərbala ilə dərviş az getdilər, çox getdilər, səhərə az qalmış çatdılar iki dağın arasına. Dərviş qabaqda, Nərbala da qolları bağlı onun dalınca gedirdi. Birdən bir səs eşitdi. Baxdı ki, bir quru kəllə onun yanınca dığırlana-dığırlana gedir. Özü də danışır. Nərbala diqqətlə qulaq verdi, gördü kəllə deyir:

– Nərbala, eşit, bil! Bu dərviş adam yeyəndi. Mən də sənə kimi cavan bir oğlan idim. Dərviş məni atamnan, anamnan alıb gətirdi, təndirə salıb bişirdi, yedi. Özünü qoru. Bizim qanımızı onnan al.

Kəllə bu sözləri deyib yox oldu. Nərbala getdi fikrə, bilmədi ki, nə eləsin. Qayıdıb qaça bilməzdi, çünki əlləri bağlı idi. Nə qədər qaçsaydı da, axırda dərviş onu tutacaqdı.

Nərbala başı aşağı belə fikirlərlə gedirdi, birdən dərviş dayandı, dedi:

– Çatdıq.

Nərbala başını qaldırıb gördü ki, dərvinin lap qurtaracağına, heç kəsin ağına gəlməyən yerdə, böyük bir binanın qabağında dirlər. Dərviş cibindən bir dəstə açar çıxartdı. Bu açarlardan biri ilə qapını açdı. Qabaqca Nərbalanı içəriyə saldı, sonra da özü girib, yenə də qapını bağladı. Onlar dar, qaranlıq bir yerdən keçib, bir otağa girdilər. Otaq da qaranlıq idi. Dərviş onu salınmış bir dəst yorğan-döşəyin yanına gətirib dedi:

– Həm gecədi, həm də yorulmuşuq. Yataq, sabah danışarıq. Mənim heç kəsim yoxdu. Səni özümə oğul eləyəcəyəm.

Bunu deyib dərviş otaqdan çıxdı, qapını da daldan bağlayıb getdi. Nərbala, doğrudan da, yorulmuşdu. Elə qolları bağlı uzanıb yatdı. Amma səhərə qədər rahat yata bilmədi. Tez-tez diksinib yuxudan oyanırdı. Ətrafa qulaq asıb yenə də yatırdı. Səhər dərvişin ayaq səsləri onu oyatdı. Qulaq verib gördü ki, dərviş qapını açır. Onun qollarını açıb dedi:

– Bu mal, bu dövlət hamısı sənindi. Biz burada ata-bala kimi dolanacağıq. Ancaq çörəyimiz yoxdu. Gəl qabaqca təndiri yandırıb çörək bişirək, sonra gör sənə nələr göstərəcəyəm.

Təndir deyəndə kəllənin dedikləri Nərbalanın yadına

düşdü. Ancaq o, indi qorxmurdu. Əlləri açıq idi. Dərvişin ona gücü çatmazdı. Ancaq belə şirin-şirin danışmağından başa düşmüşdü ki, dərviş çox hiyləgər adamdı. Ona görə də dərvişin bütün sözlərinə, hərəkətinə çox diqqətlə fikir verirdi.

Dərviş Nərbalanı yan otağa apardı. Nərbala baxdı ki, bu-
ra təndir damıdır. Dərviş dedi:

– Oğul, həm xəmir yoğurmaliyıq, həm də təndiri yandırmalıyıq, hansını sən eləyirsən?

Nərbala dedi:

– Baba dərviş, biz ki, ata-bala oluruq, daha yaramaz ki, mən duran yerdə sən iş görəsən. Bundan sonra bu işlərin hamısını mən görəcəyəm. Ancaq hələ heç birini bacarmıram. Bu günlüyə sən elə, mən baxım, öyrənəm.

Dərviş dedi:

– Doğru deyirsən, bala. Bax öyrən!

Bunu deyib dərviş təndiri yandırdı. Sonra un gətirib xəmir yoğurmağa başladı. Elə ki, xəmir hazır oldu, təndir də istidən düşüb közərdi, dərviş ayağa durub yekə, qara bir tiyan gətirdi, təndirin içinə saldı. Nərbala baxdı ki, bu tiyan elə bu təndir üçün düzəldilib. Tiyanın qulpları təndirin qırağına dayanmışdı, onu çox aşağı düşməyə qoymurdu. Tiyanın dibi təndirdəki oddan bir az yuxarıda dayanırdı. Nərbala soruşdu:

– Baba dərviş, bəs bu tiyan nə üçündür?

Dərviş dedi:

– Oğlum, çörəyi təndirə yox, bu tiyanın divarlarına yapacağıq. Bu onun üçündür ki, çörək küt düşəndə təndirə düşüb xarab olmasın.

Nərbala başa düşdü ki, dərviş yalan deyir. O saat kəllənin sözləri onun yadına düşdü. Dərvişin məqsədi aydın idi. O, istəyirdi ki, Nərbalanı həmin tiyanın içinə basıb bişirsin. Nərbala heç bir söz deməyib, gözlədi ki, görsün işin axırı necə olur.

Dərviş əyləşib xəmiri kündələdi, sonra kündələri yastılatdı, Nərbala da ona kömək edirdi. Amma Nərbala açıq görürdü ki, dərviş qəsdən yavaş tərənir. Dərviş o qədər gözlədi ki,

təndirdəki tiyan od kimi qızardı. Ayağa qalxıb təndirin kənarında oturdu, tiyanın istiliyini yoxladı, sonra Nərbalaya dedi:

– İndi gəl otur, çörəkləri yap.

Nərbala bu dəfə də heç bir söz deməyib təndirin başında oturdu. Dərviş çörəklərdən birini ona verdi, dedi:

– Amma təndirin içinə elə sallat ki, çörəyi oda yaxın yapa biləsən, yoxsa bişməz.

Nərbala “Baş üstə”, – deyib özünü elə göstərdi ki, guya çörək yapmağa hazırlaşır. Amma əslində bir balaca əyilib qoltuğunun altından dərvişə baxmağa başladı. Gördü ki, dərviş səs olmasın deyə barmaqlarının ucunda divara yaxınlaşdı, oradan tiyanın qapağını götürdü. Bir əlinə balaca bir balta alıb ona tərəf gəlməyə başladı. Nərbala gördü ki, kəllənin dedikləri düz imiş. Dərviş istəyir ki, onu balta ilə vurub tiyanın içinə salsın, sonra da qapağını örtüb bişirsin.

Dərviş yaxınlaşanda Nərbala cəld bir hərəkətlə sıçrayıb ayağa qalxdı, dedi:

– Baba dərviş, mən heç vaxt təndirə çörək yapmamışam. Əlimdə xəmir təndirə əyilsəm, özüm də yıxılamam, çörəyi də salaram. Al, birini sən yap, baxım, öyrənəm, o birilərini mən yaparam.

Dərviş acıqlanmışdı. Amma qəsdən üzə vurmayıb, tez əlindəki şeyləri yerə qoydu, çörəyi Nərbalanın əlindən aldı, özü təndirin başında əyləşdi.

Nərbala o qədər gözlədi ki, dərviş əlindəki çörəyi yapmaq üçün başıaşağı təndirə sallandı. Nərbala “Başqası üçün quyu qazanın özünü quyuya salmaq lazımdı” deyib dərvişə bir təpik vurdu. Dərviş başı üstə təndirə yıxıldı. Nərbala tez qapağı tiyanın ağzına basdı. Özü də çıxıb üstündə oturdu. Dərviş nə qədər qışqırdısa, Nərbala qapağın üstündən durmadı. Bir az keçdikdən sonra dərvişin səsi kəsildi.

Dərviş öləndən sonra Nərbala dərvişin sarayını gəzməyə başladı. Sarayda qırx otaq var idi, hamısı bir-birindən gözəl idi. Dünyada hər nə istəsən, burdan tapmaq mümkün idi.

Nərbala otuz doqquz otaq gəzib qurtardıqdan sonra, qırxıncı otağın qapısını açdı. Baxdı ki, bura təmiz, səliqəli, gözəl bir tövlədi. Tövlədə bir at, bir aslan bağlanıb, böyük bir qəfəsdə də gözəl bir quş var. Nərbalanı görcək at kişnədi, aslan nərildədi. Quş adam kimi danışib Nərbalaya dedi:

– Xoş gəlmisən! Biz neçə müddətdi ki, burada əsirik. Amma bilirdik ki, dərviş nə qədər hiyləgər olsa da, axırda elə bir igid tapılacaq ki, ona qalib gələcək.

Nərbala baxdı ki, dərviş atın qabağına ət qoyub, aslanın qabağına dən töküüb, quşun da qabağına ot qoyub. Tez götürüb dəyişirdi, ət aslana, otu ata, dənə də quşa verdi. Heyvanların üçü də səslənib Nərbalaya "sağ ol" dedilər. Sonra quş dedi:

– Nərbala, sən bizim yemlərimizi dəyişdin, hər kəsə öz yemini verdin, görünür ki, sən haqsızlığı sevməyən, insafli bir adamsan. Biz belə bir adamın yolunda ölümə də gedərik. Hər nə çətin işin olsa bizə de. Biz sənə kömək eləməyə hazırıq.

Nərbala dedi:

– Mənim insafım qəbul eləməz ki, siz burda, bu qaranlıq tövlədə, qəfəsdə, zəncirlə bağlı qalasız. Mən sizi açıb buraxıram. Sonrasını özünüz bilərsiniz, yox, əgər qalarsız, mən də ölənə qədər sizinlə dostluq eləməyə hazırım.

Bunu deyib, Nərbala onların üçünə də açıb buraxdı. Heyvanlar qaçmaq əvəzinə üzlərini Nərbalanın əllərinə, ayaqlarına sürtməyə, onu yalamağa başladılar.

Quş dedi:

– Biz gündüzləri gedib gəzəcəyik, özümüzə yem tapaçağıq, axşamları həmişə buraya gələcəyik.

Quş sözünü qurtarıb uçdu. Atla aslan da çıxıb bir dəqiqədə yox oldular.

Nərbala dərvişin bağçasını gəzməyə başladı. Bağça elə bir bağça idi ki, necə deyərlər, gül bülbülü, bülbül gülü çağırırdı. Burada elə gözəl meyvələr, güllər, çiçəklər var idi ki, Nərbala bunları öz atasının ən məşhur bağlarında da görməmişdi. Nərbala o qədər gəzdi ki, lap yorulub əldən düşdü. Axırda yığ-

dığı meyvələrdən yedi, bulağın başında uzanıb yatdı. Az yatdı, çox yatdı, bilmədi, bir vaxt gözlərini açanda gördü ki, at bir tərəfində, aslan o biri tərəfində durub, quş da başının üstündəki daşda oturub. Heyvanlar Nərbalaya yemək də gətirmişdilər. Aslan bir ceyran ovlayıb gətirmişdi. Quş isə bir kəklik tutub gətirmişdi. Nərbala özünə xörək hazırladı, yedi, içdi, yatdı.

Bu gündən Nərbala heyvanlarla dost oldu. Günlər keçdi, həftələr dolandı. Nərbala darıxmağa başladı. Heyvanlar bunu başa düşdülər. Bir axşam quş dedi:

– Əgər çox darıxırsansa, biz səni şəhərə aparacaq.

Nərbala öyrənib bildi ki, bu şəhər atasının çox incitdiyi bir padşahın ölkəsinin paytaxtıdır. Qorxdu ki, şəhərdə tanınıb ələ keçə bilər. Axı, onlar nə bilirlər ki, atası onun özünün də düşməni olub, bilə-bilə qəsdən ölümə göndərib. Quş Nərbalanı fikirli görüb dedi:

– Biz bilirik, sən nə fikir eləyirsən. Ancaq qorxma. Paltarını dəyiş. Köhnə bir paltar gey. Biz səni səhər tezdən, hələ işıqlanmamış şəhərə çatdırırıq. Gəzərsən, dolanarsan, axşam qaranlıq düşəndən sonra da gəlib səni gətiririk.

Nərbala razılaşdı. Gecəni yatdılar. Səhər hələ işıqlanmamış Nərbala qalxdı, bir dəst köhnə paltar geyindi, başına da bir köhnə dəsmal bağladı, atı mindi. At altında, aslan yanında, quş da başının üstündə hələ səhər açılmamış şəhərə çatdı. At şəhərin kənarında uca bir hasarın yanında dayandı. Nərbala düşdü. Quş hasarı göstərib dedi:

– Bura padşahın gül bağıdır. Yaz, yay, bir də payız fəsilərində padşahın qızları bu bağdakı sarayda yaşayırlar. Sonra tükündən bir dənə çəkib Nərbalaya verdi:

– Gəzib dolanarsan, axşam isə bizi burda gözləyərsən. Ancaq işdi, birdən biz gələnə qədər başına bir qəza gəlsə, bu tükü yandırarsan, biz harda olsaq, sənə köməyinə gələrik.

Heyvanlar getdilər. Nərbala da yavaş-yavaş şəhərə tərəf gəldi. Şəhər böyük idi, tanış da yoxudu. Nərbala təkbaşına o qədər gəzdi ki, lap yorulub əldən düşdü. Axşama bir qədər

qalmış, həmin bağın yanına gəldi, hasarın yanında dayandı, gözləməyə başladı. Birdən bağın qapısı açıldı, içəridən ağsaqqal bir qoca çıxdı. Nərbala ədəblə salam verdi. Qoca salamu alıb dedi:

– Oğlum, qərib adama oxşayırsan. Kimsən? Burada niyə dayanıbsan? Bəlkə yatmağa yerin yoxdu?

Nərbala indiyə kimi heç kəsdən belə şirin söz eşitməmişdi. Gördüyü kişilər – atası, qardaşları, saraydakı adamlar olmuşdu ki, onların hamısı da onu ələ salıb gülərdi. Bunlardan başqa Nərbala bir də dərvişi görmüşdü ki, o da onu öldürmək istəmişdi. Nərbalanın qocadan çox xoşu gəldi, dedi:

– Bəli, qəribəm. Birinci dəfədi ki, şəhərə gəlmişəm. İndi yoldaşlarımı gözləyirəm ki, onlara qoşulub kəndimizə gedim.

Qoca dedi:

– Oğlum, mən bu bağın bağbanıyam. Buranı mən salmışam. Bu ağacları mən becərüb yetişdirmişəm. Bir neçə dəfə bizim qonşuluqda olan padşah qoşun çəkib bizim üstümüzə gəlib, şəhərimizi talayıb, adamlarımızı qırıb, amma duruş gətirə bilməyib, qaçıb gedib. Hər dəfə gedəndə bizim bağı da vuranə qoyub, sonradan yenə də düzəltmişəm. Mən görürəm ki, sən bir yaxşı uşaqsan. Mənim də heç kəsə yoxdu. O padşah axırıncı dəfə bizim üstümüzə gələndə mənim də evimi talan elədi, var-yox bircə oğlum var idi, onu da öldürdü. İndi səni gördüm, yaman ürəyimə yatdın. Əgər ayrı bir işin, peşən yoxdursa, gəl mənə şagird ol, birlikdə işləyək, mənim ömrümə çox qalmayıb. İstəmirəm ki, məndən sonra bağ naşı adam əlinə düşüb xarab ola.

Nərbala dedi:

– Gələrəm əmi, ancaq bu gün gərək kəndimizə gedib anamdan icazə alam, sonra gələm.

Qoca öz evini Nərbalaya göstərdi, dedi:

– Əgər gəlsən, qapını döyüb məni çağırırsan.

Nərbala dedi:

– Baş üstə.

Bağban evinə girdi. Nərbala da hasarın yanına qayıtdı. Amma Nərbalanı fikir götürmüşdü ki, görəsən bağban hansı qonşu padşahdan danışır. Bəlkə elə onun atasından danışır. Nərbala bu fikirdə idi ki, at, aslan və quş gəldi. Nərbala yenə də atı mindi, aslan yanında, quş da başının üstündə evə gəldi. Evdə Nərbala dostlarına dedi:

– Mən burda adamsızlıqdan, bir də işsizlikdən darıxıram. Gedib bağbana şagird olacağam.

Şəhər tezdən heyvanlar onu yenə də həmin bağın yanına gətirdilər. Quş tükündən bir neçə dənə çəkdi, ona verib dedi:

– Biz orda qalacağıq, nə zaman sənə lazım olsaq, tükü yandırıp bizi çağırırsan.

Nərbala dostları ilə görüşdü. Onlar getdilər. Nərbala da bağbana şagird olub bağda işləməyə başladı.

Bu, şəhərin ən gözəl bağı hesab olunurdu. Özü də padşahın idi. Padşahın üç qızı var idi. Qızlar hər gün axşam bağı gəzərdilər. Nərbalanın bağı gəlidiyi günün axşamı qızlar adətləri üzrə bağı gəzməyə çıxmışdılar. Nərbala da bağın bir tərəfində bağbanla işləyirdi. Qızlar bir qədər gəzdikdən sonra bağbanın yanına gəldilər. Böyük qız dedi:

– Bağban, bağdakı güllər açılıb, bunlardan niyə səhərlər dəstə tutub bizə gətirmirsən?

Bağban dedi:

– Xanım, mən qəsdən dəstə tutub gətirmirəm ki, özünüz gəlib dərəsiz.

Ortancıl qız ağzını büzüb dedi:

– Yaxşısı... Güllü biz özümüz gəlib dərəcəyihəsə, bəs səni niyə saxlayırıq?

Bağban dedi:

– Xanım, mən elə demədim. Axı gül dərməyin özünün başqa bir ləzzəti var. Mən elə bildim ki, bu, sizə də lazımı ləzzət verir. İndi ki, belədi, baş üstə, səhər dəstə tutub Nərbala ilə göndərəm.

Böyük qız soruşdu:

– Kimlə göndərərsən?
Bağban Nərbalanı göstərib dedi:
– Nərbalaynan.
Böyük qız Nərbalaya baxıb, başladı gülməyə.
– Nərbala... Nərbala... Ada bax ha... Nərbala...
Ortancıl qız dedi:
– Yaxşı addı... nər, yəni dəvə... Nərbala, yəni dəvə balası.
Böyük qız dedi:
– Yəni köşək... elə özü də lap dəvə balasına oxşayır.
Ortancıl qız dedi:
– Mənə gülü özün gətirərsən. Mən onun paltarından iyənirəm.
Kiçik qız hirsələnib bacılarına dedi:
– Siz elə həmişə beləsiniz. Niyə, ona nə olub ki? Nə olsun ki, paltarı bir az köhnədi, siz onun gözlərinə baxın. Görün nə ağıllı gözləri var.
Böyük qız dedi:
– Hə... yekə... qara...
Ortancıl qız dedi:
– Elə lap dəvə gözünə oxşayır.
Kiçik qız üzünü Nərbalaya tutub dedi:
– Sən bunlara fikir vermə, ay oğlan. Səhər mənə gülü özün gətirərsən.
Bacılar gülüşüb dedilər:
– Səhər tezdən sənə bir dəstə dəvə gülü gətirəcək.
Nərbala dedi:
– Xanımlar, varın verən utanmaz. Hər kəs öz qabiliyyətinə, öz qanacağına görə iş görür. Mən elə gül gətirərəm ki, balaca xanımın başı aşağı olmasın.
Qızlar gülüş-gülüşə dedilər:
– Səhər baxarıq.
Qızların Nərbalanı ələ saldıqlarını görən bağban çox qəmgin olub dedi:
– Darıxma, oğlum. Onların sözləri sənə toxunmasın.

Nərbala dedi:
– Yox, əmi. Bu sözlər mənim üçün təzə deyil. Belə sözləri çox eşitmişəm.
Bağban Nərbalanı da götürüb evə gətirdi. Bir az çörək yeyib yatdılar. Elə ki, bağban yuxuya getdi. Nərbala qalxıb çölə çıxdı. Quş verən tükün birini yandırdı. Beş dəqiqə keçməmiş quş hazır oldu. O dedi:
– Nə olub, Nərbala?
Nərbala dedi:
– Gərək səhər açılmamış mənə bir dəstə gül gətirəsən. Amma elə gül tapmalısın ki, bu padşahın məmləkətində olmasın.
Quş cavab verdi:
– Baş üstə. Mən sənə bir dəstə gül gətirərəm ki, gələn il bu vaxta qədər qalsın, heç solmasın.
Quş uçub getdi. Nərbala da gəlib yatdı. Səhər tezdən bağban Nərbalanı oyatdı ki:
– Dur, bala. Mən böyük xanımlar üçün gül yığmağa gədirəm. Dur, sən də gedək. O balaca xanım böyükklərin ikisindən də ağıllı, yaxşı qızıdır. Sən gərək ona elə dəstə tutasan ki, başı aşağı olmasın.
Nərbala dedi:
– Sən get, mən də bu saat gəlirəm.
Bağban bağa getdi, iki dəstə gül yığıb, qızlara apardı. Qızlar baxdılar ki, bağban gülü gətirdi, amma Nərbala yoxdu. Yenə də gülüb, kiçik qızı ələ salmağa başladılar. Elə bu vaxt Nərbala gəldi. Ədəblə salam verib, əlindəki gül dəstəsini kiçik qızın qabağına qoydu, dedi:
– Xanım, bu elə güldü ki, gələn il bu vaxta qədər qalacaq, solmayacaq.
Güllər o qədər gözəl idi ki, qızlar heç bir söz deyə bilmədilər. Hər öz gülünü otağına apardı. Gecəni yatdılar. Səhər durub gördülər ki, bağbanın gətirdiyi güllər yavaş-yavaş solur. Amma kiçik qızın gülü elədi ki, elə bil, bu saat dərilib.
Bir gün, iki gün, üç gün, bir həftə keçdi, Nərbalanın gə-

tirdiyi güllər solmadı ki, solmadı. Bacılar kiçik qızdan gizli bağı gəzdilər. Başa düşdülər ki, Nərbala bu gülləri ayrı yerdən gətirib. Bacılar paxılıqdan azarladılar. Xəbər gedib padşaha çatdı ki, bəs bağbanın şagirdi onun kiçik qızına bir dəstə solmayan gül gətirib, o biri qızlar da buna dözə bilməyiblər, azarlayıblar. Padşah dedi:

– Burda nə çətin iş var ki? Sabah çağırıb deyərəm, gedib onlar üçün də gətirər.

Sabahısı gün padşah Nərbalanı yanına çağırdı, dedi:

– A gədə, o gülü sən gətiribsen?

Nərbala cavab verdi:

– Bəli.

Padşah dedi:

– Bu gün gedib ondan iki dəstə də gətirərsən.

Padşah bu sözləri dediyi vaxt vəzirin, vəkilin oğlanları da burda idilər.

Vəzirin oğlu durub dedi:

– Padşah sağ olsun, bunun özü nədi ki, gətirdiyi gül nə ola?

Vəkilin oğlu dedi:

– Sən icazə ver, biz gedib ondan da yaxşı gül tapaq.

Nərbala çox sakit dedi:

– Siz ondan yaxşı gül tapa bilməzsiz. O elə güldü ki, dərildikdən sonra bir il solmur. Çalışın, onun özündən tapın.

Padşah dedi:

– Sən onu hardan dərmişən?

Nərbala dedi:

– O gülləri mən dərmişəm. O gülləri ağ atlı, ağ çuxalı, ağ papaqlı bir oğlan bazara aparırdı, mən ondan aldım, aparıb xanıma verdim.

Padşah dedi:

– Bəs bilmədin, o, gülü hardan gətirirdi?

Nərbala dedi:

– Soruşdum, dedi ki, bax, o dağın dalından yığmışam.

Padşah dedi:

– Yaxşı, get, yığ gətir.

Nərbala dedi:

– Padşah sağ olsun, mən burda qərib bir oğlanam. Özümün də atım yox, ulağım yox, nə ilə gedim?

Vəzirin oğlu ilə vəkilin oğlu qalxdılar ki:

– Padşah sağ olsun, biz duran yerdə o kimdi ki, şah qızlarına gül gətirə. İzin ver, biz gedək.

Padşah icazə verdi. Oğlanlar hazırlaşmağa getdilər. Nərbala da bağa gəldi. Gün keçdi, axşam oldu. Nərbala ilə bağban yatmağa hazırlaşdılar ki, qapı yavaşca döyüldü. Bağban durub qapını açdı. Padşahın kiçik qızı içəriyə girdi. Nərbala ədəblə ayağa qalxıb salam verdi. Qız soruşdu:

– Sən gülün yerini onlara dedinmi?

– Bəli, xanım, dedim.

– Sabah onlar o güldən gətirə biləcəklərmi?

Nərbala duruxdu. Qız bir də soruşdu:

– Demək ki, sabah onlar o güldən gətirəcəklər.

Nərbala dedi:

– Mən sizə yalan demək istəmirəm, xanım. Ona görə də sizin xoşunuza gəlsə də, gəlməsə də düzünü deyəcəyəm.

Qız baxdı ki, Nərbala çox ciddi oğlandı, dedi:

– Elə mən də istəyirəm ki, düzünü deyəsən.

Nərbala dedi:

– O gülü onlar tapa bilməzlər.

Qız dedi:

– Demək ki, sən gülün yerini onlara düz deməmişsən.

Halbuki bu saat deyirdin sən yalançı deyilsən.

Nərbala dedi:

– Mən yalan deməmişəm. Mən demişəm ki, o gülü ağ atlı, ağ çuxalı, ağ papaqlı bir oğlan gətirib. Bu da düzdü.

Qız dedi:

– Bəs o oğlan kimdi? İndi o hardadı?

Nərbala dedi:

– Xanım, bayaq dedim ki, mən sizə yalan danışa bilmə-

rəm. Düzünü də hələlik demirəm. Odu ki, xahiş edirəm bu sualı mənə verməyəsiz.

Qız baxdı ki, xeyr, Nərbala çox ağıllı adamdı. Fikrə getdi, dedi:

– Nərbala, mən istəyirəm ki, sabah onlar o güldən tapıb gətirsinlər.

Nərbala soruşdu:

– Niyə?

Qız dedi:

– Mənim bacılarım çox hiyləgər, insafsızdırlar. Mən bu saat onların söhbətini eşitmişəm. Onlar bu iş üçün səndən, bir də bağbandan intiqam almaq istəyirlər. Əgər sabah gül tapılmasa, onlar vəzirin oğlu ilə vəkilin oğlunu öyrədəcəklər ki, gülün yerini deyənə qədər sənə cəza versinlər, sonra da öldürsünlər.

Nərbala gülüb dedi:

– Xanım, sən mənim bağban oğlu olduğuma baxma. Onlar heç yel olub mənim yanımdan da ötə bilməzlər.

Qız baxdı ki, yox, Nərbala həm də igid oğlandı. Ürəyində lap sevindi, dedi:

– Nərbala, onlar atamı da yoldan çıxaracaqlar ki, bağbana cəza versin.

Nərbala soruşdu:

– Ona niyə?

Qız dedi:

– Birinci, ona görə ki, o səni haradan tapıb gətirib?

Nərbala dedi:

– Bu barədə ona heç kəs bir söz deyə bilməz. Çünki mən onun nəvəsiyəm. Mənim anam onun qızı idi. Biz kənddə yaşayırdıq. İndi anam ölüb, babamın yanına gəlmişəm.

Qız bağbana baxdı. Bağban gördü ki, oğlan çox ağıllıdı, dedi:

– Bəli, xanım. O, mənim nəvəmdi.

Qız Nərbalaya dedi:

– İndi ki, belədi, sən gərək razı olmayasan ki, atam sənə babana cəza verə. Onlar istəyirlər, atam ona cəza versin ki, niyə indiyə kimi o güldən tapıb bu bağda əkməyib.

Bunu eşidən Nərbala fikrə getdi.

– Xanım, xahiş eləyirəm beşcə dəqiqə burda dayanasan. Mən bu saat gəlirəm.

Nərbala çölə çıxıb tükü yandırdı. Quş o saat özünü yetirdi. Nərbala quşdan soruşdu:

– De görüm, o güllün tumundan tapıb gətirə bilərsənmi?

Quş dedi:

– Taparam.

Nərbala dedi:

– Səhər açılmamış atı mənə çatdırarsan. Üstündə də atın öz rəngində bir dəst ağ paltar, ağ papaq olsun.

Quş dedi:

– Baş üstə.

Quş uçub getdi. Nərbala içəriyə qayıdıb qıza dedi:

– Xanım, siz ki, bacılarınız kimi dikbaş, başqalarını ələ salan, özünü hamıdan uca tutan deyilsiniz, mən ömrümün axırına qədər sizinlə dost olacağam. Hər bir arzunuzu yerinə yetirəcəyəm. Araxayın ola bilərsiz. Sabah onlar gül tapacaqlar.

Qız bağbana baxdı, bağban qıza, amma heç biri bir söz demədi. Qız çıxıb getdi. Nərbala ilə bağban da yerlərinə girib yatdılar.

Səhərə yaxın quş iki dəstə gül, bir də atı gətirdi. Nərbala ağ paltarını geydi, ağ papağı qoydu, atı mindi, gülləri götürüb birbaşa padşaha dediyi dağın arxasına getdi. Səhər açıldı. Nərbala baxdı ki, budu vəzirin oğlu ilə vəkilin oğlu gəlirlər. Tez üzünü ağ bir dəsmalla örtüdü ki, tanımasınlar. Atı minib yavaş-yavaş onlara tərəf sürməyə başladı. Oğlanlar baxdılar ki, Nərbalanın dediyi kimi, ağ paltarlı, ağ atlı adam gəlir. Özü də əlində həmin güldən iki dəstə gətirir. Bir istədilər hücum eləyib onu vurub öldürsünlər, atı da, gülü də alsınlar. Amma bir ata, bir də oğlana baxıb qorxdular. Salam verib soruşdular ki:

– O gülü hardan alıbsan?
Nərbala səsini dəyişib dedi:
– Bu gül mənim bağımnda bitir.
Dedilər:
– Neçiyə deyirsən, sat alağ.
Nərbala dedi:
– Satmıram.
Dedilər:
– Onda elə-belə ver. Xəstəmiz var. Həkimlər bu gülü dərman deyiblər.
Nərbala dedi:
– İndi ki, xəstəniz var, verərəm. Amma əvəzində hərənizin qoluna bir damğa basmalıyam.
Oğlanlar gördülər ki, ayrı yolla gülü ala bilməyəcəklər. Fikirrəşdilər ki, paltarın altında bizim qolumuzda damğa olduğunu kim görəcək. Razılaşıdılar. Nərbala hərəsinin sağ qoluna bir damğa basıb, gülləri onlara verdi, özü də atı vurub bir dəqiqədə gözdən itdi. Elə ki, tərənin dalına yetişdi, atdan düşdü, paltarını dəyişib atı yola saldı, evə gəldi. Bir-iki saatdan sonra bütün şəhərə səs yayıldı ki, vəzirlə vəkilin oğlanları böyük igidlik göstəriblər. Amma qollarındaki damğadan heç kəsin xəbəri olmadı. Elə həmin gün vəzirlə vəkil padşahın yanına gəldilər. Vəzir baş əyib dedi:
– Padşah sağ olsun, mənim oğlum çox böyük igidlik göstərdi. Sənin böyük qızının istədiyi gülü tapıb gətirdi. İndi mən elçiliyə gəlmişəm. Əgər icazə versən, böyük qızını oğluma istərəm.
Vəzirdən sonra vəkil baş əyib dedi:
– Padşah sağ olsun, razılıq ver, ortancıl qızını mənim oğluma nişanlayağ.
Padşah dedi:
– Sizin oğlanlarınız igid olduqlarını sübut elədilər. Mənim sözüüm yoxdu. Ancaq gərək mənim qızlarım üçünün də toyu birdən ola. Bir də gərək qızlar özləri deyələr ki, kimə get-

mək istəyirlər.

Padşah əmr elədi, sabahısı gün bütün əhali sarayın qabağına yığışdı. Qızların üçü də eyvanda oturdu. Hərəsinin də əlinə bir alma verdilər. Tapşırdılar ki, kim hansı oğlanı istəyirsə, almanı ona atsın. Sonra oğlanlar bir-bir gəlib eyvanın qabağından keçməyə başladı. Kiçik qız almanı atmadı ki, atmadı. Bütün oğlanlar keçib qurtardı. Padşah axırda adam göndərdi ki:

– Qız niyə almanı atmır?

Qız cavab verdi ki:

– Mənim gözlədiyim hələ gəlməyib.

Ha fikirləşdilər kim qalıb, tapa bilmədilər. Çünki şəhərin oğlanlarının hamısı gəlib keçmişdi. Axırda adamlardan bir dedi:

– Bağbanın nəvəsi Nərbala qalıb.

Adam göndərdilər, o da gəldi. Onu əslində elə-belə çağırmışdılar. Heç kəs inanmırdı ki, padşahın qızı ona alma ata. Amma iş başqa cür oldu. Nərbala gəlib eyvanın qabağından keçəndə, kiçik qız əlindəki almanı ona atdı. Bunu görəən padşah cin atına mindi, dedi:

– O ki, bu gədəyə alma atdı, daha mənim qızım deyil. Özünü də elə o gədəyə verəcəyəm. Qoy hamı ona gülsün.

Padşah böyük qızı ilə ortancıl qızına çoxlu cəhiz verdi, yaxşı toy elədi, kiçik qıza isə heç bir şey verməyib bağbanın evinə göndərdi. Bağban, Nərbala, bir də kiçik qız bir evdə yaşamağa başladılar. Amma qız igid qız idi. Özü də heç fikir elə-mirdi, bağbanı, Nərbalanı da fikir eləməyə qoymurdu.

Bu işin üstündən bir müddət keçdi.

Bir gün padşah bərk azarladı. Boğazı elə şişdi ki, heç bir şey keçmədi. Nə qədər dərman verdilər, kömək eləmədi. Axırda məşhur bir həkim tapıb gətirdilər. Həkim dedi:

– Sən gərək bir neçə gün ov ətinin suyunu içəsən.

Kürəkənlər bunu eşitdilər. Atlarını minib ov axtarmağa getdilər. Bu əhvalatı Nərbala da eşitdi. Quşun tükünü yandırdı. Ağ paltarı geydi, atı mindi, aslan yanında, quş başının üstündə özünü yetirdi bir bulağın başına. Atdan düşdü, heyvanlara dedi:

– Nə qədər bu ətrafda ov varsa, hamısını yığın buraya.

Bir saatin içində bulağın başı doldu ovla. Bir tərəfdən at, bir tərəfdən aslan, bir tərəfdən quş, bir tərəfdən də oğlan özü dörd tərəfi kəsdilər.

Kürəkənlər hər yeri axtarıb, əldən-ayaqdan düşdülər, ov tapa bilmədilər. Geri qayıdan baş baxdılar ki, bulağın başı doludu ovla. Oxlarını düzəldib vurmaq istəyəndə Nərbala bu tərəfdən çıxdı, dedi:

– Nə eləyirsiniz! Görmürsüz onların sahibi burdadı. Kürəkənlər baxdılar ki, həmin ağ paltarlı oğlandı, dedilər:

– Ovun nə sahibi.

Nərbala dedi:

– Onda bir balaca dayanın, bu saat görərsiniz ki, onların sahibi var, ya yoxdu.

Bunu deyib Nərbala kəmənd atdı, ovlardan birini tutdu. Sonra bir fit verdi. Bir tərəfdən at, bir tərəfdən də aslan onun yanına gəldilər. Ovlar hamısı qaçıb getdilər. Kürəkənlər işi belə görəndə lap məəttəl qaldılar. Nərbala dedi:

– Mən bilərəm ki, sizin qaynatanız bərk xəstədi. Həkimlər də ona ov ətinin suyunu dərman deyiblər. Bax, bu ovu mən sizin üçün tutmuşam. Amma şərtim var. İndi də hərənizin sol qoluna bir damğa basacağam.

Kürəkənlər baxdılar ki, ayrı çarə yoxdu. Rازی oldular. Nərbala onların qollarına damğa basdı, sonra dedi:

– Ancaq ovun başını kəsib götürəcəyəm.

Kürəkənlər buna da rازی oldular. Nərbala ovun başını kəsdi. Kəsə-kəsə deyirdi:

– Adı başına, dadı başına.

Nərbala elə ki, işini qurtardı, ovun kəlləsini götürdü, atı mindi, aslan yanında, quş da başının üstündə beş dəqiqənin içində gözdən itdi.

Kürəkənlər ovu gətirib gəldilər. Arvadları ovu bişirdilər, suyunu padşaha verdilər. Amma bu, padşaha heç bir kömək eləmədi. Ona görə kömək eləmədi ki, Nərbala ovun başını

kəsəndə demişdi: "Adı başına, dadı başına". Ovun da bütün dadı başına keçmişdi.

Nərbala elə ki, təpənin dalına çatdı, yenə də heyvanları buraxdı, paltarını dəyişdi, ovun kəlləsini də götürüb evə gəldi. Bağbanla qız kəlləni görüb soruşdular:

– Bu nədi?

Nərbala dedi:

– Padşahın kürəkənləri ov vurdular, başını kəsib atdılar, mən də götürüb gətirdim, bişirəsiniz.

Bağban qıza baxdı, qız bağbana baxdı, şübhələndilər, amma bir söz demədilər. Oğlan qıza dedi:

– Əgər istəyirsən ki, atan yaxşı olsun, o kəlləni bişir, suyundan bir qab ona ver.

Qız kəlləni bişirmək istəmədi. Çünki atası onun üzünə heç baxmaq istəmirdi. Onun gətirdiyi xörəyi yeyərdimi? Özü də ki, xörək də bir xörək ola. O biri kürəkənlərin vurduqları ovun kəlləsinin suyu.

Bağban dedi:

– Qızım, o nə deyir, eləcə də elə, o bir şeyi bilməsə, deməz.

Qız kəlləni bişirdi, suyundan bir qab atasına apardı. Amma qorxudan özü onun yanına girə bilmədi. Bir qoca dayəsi var idi. Ona verib göndərdi. Padşah kəllənin suyundan bir qaşiq içdi, gözləri işıqlandı. Bir qaşiq da içdi, elə bil boğazı açılmağa başladı. Qabı ikiəlli tutub başına çəkdi, qurtarandan sonra qışqırdı ki:

– Bundan yenə də verin.

Dayə qaçıb kiçik qızın xörək qazanını götürüb gəldi. Axşama qədər padşah kəllənin suyunu içib qurtardı. Səhər sapsağlam olub ayağa durdu. Bütün şəhərə səs yayıldı ki, kürəkənlərin vurub gətirdikləri ovun suyu padşahı sağaldı. Padşah elə ki, sağaldı, dayəni yanına çağırırdı:

– Sən o xörəyi hardan almışdın? Onun dadı başqa idi, kürəkənlərinin vurduğu ovdan deyildi.

Dayə açıb əhvalatı danışdı. Padşah bircə kəlmə də olsun danışmadı. Əhvalat gizli qaldı. Kürəkənlər də ki, onsuz da lovğa idilər. Bu işdən sonra bir az da lovğalanmağa başladılar. Özlərini elə çəkirdilər ki, daha yerə-göyə sığışmırdılar.

Bu işin üstündən bir müddət keçdi. Bir gün qasidlər xəbər gətirdilər ki, Döşgüvar padşah yenə də qoşun çəkib onların üstünə gəlir. Bütün əhali bir-birinə dəydi. Çünki bu yerin əhalisi Döşgüvar padşahın davasını, zülmünü görmüşdü.

Padşah əmr eləyib vəzir, vəkili yığdı. Qoşun hazırlamağa başladılar. Üç gündən sonra Döşgüvar padşah qoşunu ilə gəlib şəhərin ətrafını tutdu, padşaha da belə bir məktub göndərdi: "Ey padşah, gəlib şəhərinin ətrafını tutmuşam. Bircə dəfə qoşuna əmr versəm, şəhərində daş daş üstündə qalmaz. Sənə üç gün möhlət verirəm. Mənim iki oğlum var, sənin iki kürəkənin. Birinci gün mənim Xanbala oğlum sənin böyük kürəkəninlə vuruşacaq. İkinci gün Bəybala oğlum o biri kürəkəninlə vuruşacaq, üçüncü gün mənim özüm səninlə vuruşacağam. Hansı tərəf basıldı, o tərəf təslim olmalıdı. Ya şərti qəbul elə, ya da şəhəri xarabaya çevirib yerində turp əkəcəyəm".

Padşah saray adamlarını çağırıb məktubu oxudu. Çarələri kəsilib şərti qəbul elədilər. Kürəkənlər geyinib hazırlaşmağa başladılar.

Səhər qoşunlar üz-üzə dayandı.

Kürəkənlər geyinib getdilər. Nərbala kiçik qıza dedi:

– Get, atana de, mənə də bir at, bir qılınc versin. Düzdü mən gücsüzəm, dava-zad görməmişəm, amma heç olmazsa qoşunun içində dayanıb qaraltı elərəm ki...

Qız getmək istəmədi. Çünki sarayda hamı ona, bir də Nərbalaya çox pis nəzərlə baxırdı. Həmişə ələ salıb gülürdü. Bacıları ilə yeznələri də ki, Nərbalanın adını dəvə balası qoymuşdular. Bilirdi ki, indi də gedib at istəsə, hamı ona güləcək. Odur ki, getmək istəmirdi. Amma Nərbala əl çəkmədi. Qız axırda durub atasının yanına getdi.

– Ata, əmr elə, bir atla, bir qılınc da bizə versinlər.

Padşah gülüb dedi:

– Nə var? Yoxsa dəvə balası qeyrətə gəlib.

Qız hirsələnib dedi:

– Ata, niyə bizi ələ salırsan?

Padşah da hirsələnib cavab verdi:

– Sən gərək elə oğlana ərə gedəydin, indi qoşunun qabağında dayana idi. Amma kimə getdin, bir gədənin birisinə. Bacılarını görürsən?

Qız dedi:

– Nə olar. Bütün bacılar ağıllı olmaz, bütün kürəkənlər də igid olmaz.

Padşahın ürəyi kövrəldi. Bir də onun gətirmiş olduğu xörək yadına düşdü. Dedi:

– Bir mənə de görüm, sən onda xörəyi haradan alıb mənə göndərmişdin?

Qız əhvalatı danışdı:

– O biri kürəkənlərin ov vurmuşdular, başını kəsib atmışdılar. Nərbala götürüb evə gətirmişdi. Mən xörəyi həmin o kəllədən bişirmişdim.

Padşah fikrə getdi, dedi:

– Yaxşı, bəs sənin hardan ağına gəldi ki, ondan mənə göndərdin?

Qız dedi:

– Nərbala mənə dedi ki, əgər atanın sağalmasını istəyirsənsə, o xörəkdən ona göndər.

Padşah daha heç bir söz demədi. Çağırıb tapşırırdı ki, Nərbalaya bir at, bir də bir qılınc versinlər.

Qoşunun böyüyü gülmək üçün Nərbalaya bir axsaq yabı, bir də yarısı qırılmış bir qılınc göndərdi.

Bağban yabı ilə qılıncı görüb elə ucadan güldü ki, oğlan da, qız da qorxdular. Bağban dedi:

– Ay bala, ürəyini sıxma.

Nərbala dedi:

– Ürəyimi niyə sıxıram? Gəl, görək.

Nərbala qabaqda, bağban da dalda yabının ipindən tutub meydana gəldilər.

Süpürgəçilər meydanı süpürdülər, təbil vuruldu. Döşgüvar padşahın tərəfindən Xanbala meydana çıxıb pəhlivan istədi. Bu tərəfdən də böyük kürəkən meydana çıxdı. Elə birinci vuruşda Nərbala bildi ki, Xanbala kürəkəni basacaq, odur ki, bağbana dedi:

– Sən burda dayan, mən bu saat gəlirəm.

Nərbala meydandan çıxdı, bir dalda yerə çəkilib tükü yandırdı. Quş hazır olub dedi:

– Nə olub, Nərbala?

Nərbala cavab verdi ki:

– Bu saat atı, bir də paltarımı mənə çatdır.

Beş dəqiqə keçməmiş hamısı hazır oldu. Nərbala atı mindi, tərənin üstünə qalxıb baxdı ki, Xanbala kürəkənin qollarını bağlayır.

Xanbalanın adamları böyük kürəkəni əsir eləyib apar-dılar. Döşgüvar padşahın qoşunu şadlıq təbili çaldı. Xanbala lovğa-lovğa meydanı gəzib, pəhlivan istəməyə başladı.

Nərbala atı vurdu. Bir də baxdılar ki, bir ağ paltarlı, ağ atlı adam budu ildırım kimi gəlir.

Nərbala meydanı bir dəfə dolanıb Xanbalaya dedi:

– Xanbala, lovğalanma, padşahın kürəkəni mənəm. Sənin indi tutub əsir elədiyən mənim qullarımdan biridi. İnanmırsan, əmr elə, onun qollarındaki damğalara baxsınlar.

Nərbalanın sözlərini hər iki tərəf eşitdi. Bu tərəfdə də hamı məəttəl qaldı ki, görəsən bu kimdi?

Döşgüvar padşah isə o saat əmr elədi. Əsir tutulmuş böyük kürəkənin qollarına baxdılar. Gördülər ki, hər iki qolunda damğa var. Elə zənn elədilər ki, əsil kürəkən doğrudan da meydandakı oğlandı, bu da onun quludu.

Təzədən dava təbili vuruldu. Xanbala ilə Nərbala vuruşmağa başladılar. Amma bu vuruşma çox çəkmədi. Nərbala elə birinci zərbədə Xanbalanı vurub atdan saldı, düşüb qollarını

bağladı, padşahın qabağına gətirdi. Padşah Nərbalanı tanıya bilmədi, çünki onun üzü örtülü idi. Nərbala Xanbalanı təhvil verib dedi:

– Padşah, ona heç bir şey eləməyib zindanda saxlarsan. Sabah keçər, ikinci gün keçər, üçüncü gün onu səndən istəyəcəyəm.

Sonra Nərbala atını Döşgüvar padşahın qabağına sürüb dedi:

– Padşah, dava qurtarana qədər mənim nökrəm sizdə qalacaq. Başına bir iş gəlsə, özündən küs.

Bunu deyib Nərbala atını vurdu, getmək istədi. Elə bu vaxt Xanbalanın qardaşı Bəybala ona bir ox atdı. Ox Nərbalanın qoluna dəydi. Nərbala dönüb dedi:

– Mən bilirəm, bu oxu atan Bəybaladı. Mən də beləcə oxla onu vura bilərdim. Amma namərd deyiləm. Sabah meydana görüşerik.

Nərbala geri qayıdıb bu biri tərəfə gəldi. Üzünü camaata tutub dedi:

– Qorxmayın, sabah bu vaxt mən yenə gələcəyəm.

Padşah baxdı ki, Nərbalanın qolundan qan axır. Tez öz dəsmalını çıxarıb onun yarasını bağladı. Nərbala atı vurdu. Bir dəqiqənin içində gözdən itdi. Elə ki, tərənin dalına keçdi, piyada bağbanın yanına qayıtdı.

Bağban dedi:

– Oğlum, gördün nə oldu?

Nərbala dedi:

– Hamısını gördüm. O həmin oğlandı ki, solmayan gülü mənə vermişdi.

Camaat geri qayıtdı. Bağbanla Nərbala da qayıdıb evə gəldilər. Əhvalat bütün şəhərə yayıldı. Amma heç kəs bilmədi ki, ağ atlı kim imiş.

Gecə yatdılar. Nərbalanın yarası onu incitməyə başladı. Bağbanla qız yuxudan oyandılar. Baxdılar ki, Nərbala yuxuda zarıldayır. Qız yorğanı qaldıranda baxdı ki, Nərbalanın qolu bir

dəsmalla bağlıdı, dəsmal da qanlıdı. Əhvalatı bağbana dedi. Bağban Nərbalanı oyatdı. Nərbala baxdı ki, işin üstü açılıb dedi:

– Səhər meydanda bir əsgərin nizəsi qoluma batdı.

Nərbalanın yarasını açdılar. Qız da dəsmalı yuyub həyətdəki ağacın budağına sərdi.

Səhər açıldı. Hamı durdu. Bağbanla Nərbala da çolaq yabını götürüb meydana getdilər.

Padşah həyətdən keçəndə gördü ki, dünən meydana vuruşan oğlanın qoluna bağladığı dəsmal kiçik qızgilin qapısında ağaca sərilib. Qızı çağırıb soruşdu:

– Bu nə dəsmaldı?

Qız dedi:

– Dünən meydanda bir əsgərin nizəsi Nərbalanın qolunu yaralayıb. Bilmirəm, hardansa bu dəsmalı tapıb qoluna bağlamışdı.

Padşah fikrə getdi. Amma bir qərara gələ bilmədi. Meydanda döyüş təbili vuruldu. Padşah meydana yollandı.

Bu gün də Bəybala ilə ikinci kürəkən meydana çıxdılar. Yenə də Nərbala bir bəhanə ilə bağbanı orada qoyub özü tərəninin dalına keçdi. Geyinib atı mindi, hazır dayandı. Yarım saat keçməmiş Bəybala ikinci kürəkəni atdan vurub yıxdı, qollarını bağladı.

Nərbala atı mahmızladı. Yenə də baxdılar ki, ağ atlı oğlan budu yel kimi gəlir. Nərbala özünü meydana yetirib dedi:

– Mən bu gün də sizi aldatdım. O tutduğunuz da mənim qulumdu. İnanmırsız, qollarındaki damğalara baxın.

Baxıb gördülər ki, bu oğlanın da qolları damğalıdı. Yenidən döyüş təbili vuruldu. Nərbala Bəybalanı da tutdu, qollarını bağladı, gətirib padşaha təhvil verdi. Amma bu dəfə Nərbala alnından yaralanmışdı. Dəsmal əhvalatı padşahın yadına düşdü. Tez cibindən təzə bir dəsmal çıxarıb onun alnını bağladı. Nərbalagil evlərinə gəldilər.

Nərbala alnının qanını yuyub təmizlədi, dərman vurdu, dəsmalı bir tərəfə atıb yatdı. Səhər qız bunu da yuyub ağacın

budağına sərdi. Padşah gedəndə qəsdən yolunu bu tərəfdən saldı. Baxdı ki, həmin dünənki dəsmal yenə də yuyulub kiçik qızgilin qapısındakı ağaca sərilib. Qızdan soruşdu:

– Bu nə dəsmaldı?

Qız Nərbalanın dediyi kimi cavab verdi:

– Əsgərlərdən birinin nizəsi Nərbalanın alnını cızmışdı.

O da alnını bu dəsmalla bağlamışdı. O dəsmaldı, yumuşam.

Padşah qaldı məəttəl ki, görəsən bu nə sirrdir. Ancaq yenə də məsələni aydınlaşdırmağa vaxt tapa bilmədi. Çünki bu gün onun növbəsi idi. Döşgüvar padşahla vuruşmalı idi.

Döyüş təbili vuruldu. Döşgüvar padşah meydana gəlib, onu döyüşə çağırdı. Padşah elə atına minmək istəyirdi ki, ağ atlı oğlan yenə də göründü. Özünü Döşgüvar padşaha yetirib dedi:

– Sənin tərəfindən hələ mənə üstün gələn adam olmayıb. Qanuna görə sən qabaqca məni basmalısən. Buyur.

Döşgüvar onsuz da onun əlindən yanıqlı idi. Elə qəzəblənmişdi ki, ağızından köpük daşırdı. Qılıncını çəkib hücum etdi. Nərbala kəməndi atıb yarı yolda onun boğazına keçirdi, çəkib atdan saldı. Hər iki tərəfin adamları əl vurub "sağ ol" dedilər, səs göyə ucaldı. Nərbala onu yerdən qaldırdı, əllərini bağladı. Sonra ata minib uca səslə hər iki tərəfə dedi:

– Dava qurtardı. Sabah bu vaxt, bax elə buradaca danışıq aparacağıq. Özünü də danışığı mən aparacağam.

Hər yerdən əl vurdular. Nərbala üzünü Döşgüvar padşaha tutub dedi:

– Əmr elə ki, sabah tutduğunuz iki nəfəri buraya gətirsinlər. Bir də mən eşitmişəm ki, sənin dəvəçi qızı arvadın var imiş. O da gərək sabah burda olsun.

Döşgüvar dedi:

– Mən nə bilim indi o hardadı.

Nərbala dedi:

– Bilmirəm, sabah o burda olmasa, sənin də, oğlanlarının da başını öz əllərimlə kəsəcəyəm.

Sonra Nərbala üzünü o biri padşaha tutub dedi:

– Sənin tərəfindən də sabah sən özün, vəzirin, vəkilin, üç qızın, bir qoca bağbanın burda olmalıdırlar. Əmr elərsən, bu padşahın əsir düşmüş oğlanların gətirərlər.

Nərbala sözlərini qurtarıb atı çapdı. At bir dəqiqənin içində gözdən itdi.

Hər iki tərəf intizarla sabahın açılmasını gözlədilər. Nərbəla da evlərinə gəldi. Bağban dedi:

– Ay bala, o oğlan kimdisə, çox böyük igidlik elədi, qırğının qabağını aldı. Özü də sabah bizi meydana çağırıdır.

Nərbala dedi:

– Yaxşı-yaxşı qulaq asarsınız, sonra gəlib mənə də danışarsınız.

Gecəni yatdılar. Səhər meydan süpürüldü. Hər iki tərəfin adamları meydana toplaşdılar, ağ atlı igidi gözləməyə başladılar.

Düz dünənki vaxt çatanda Nərbala ağ geyimdə, ağ atın üstündə meydanın ortasına gəldi. İşarə elədi. Qolları bağlı Xanbalanı, Bəybalanı və Döşgüvar padşahı gətirib bir tərəfdə oturdular. Bu tərəfdən də qolları bağlı kürəkənləri gətirib oturdular. Sonra padşah, vəzir, vəkil, qızlar və bağban gəldi. Nərbalanın anasını da gətirdilər. Nərbala gözaltı anasına baxıb gördü ki, arvad qocalıb, arıqlayıb, bir dəri, bir sümük qalıb.

Nərbala atını meydanın ortasına sürdü ki, hamı onu görsün, səsini eşitsin. O, uca bir səslə dedi:

– Mən bilirəm ki, hamı mənim kim olduğumu bilmək istəyir.

Hər yerdən dedilər:

– Düzdü, bilmək istəyirik.

Nərbala dedi:

– Burda oturanlardan ikisi məni elə bu geyimdə tanıyır.

Onlar kimdirlərsə, dursunlar ayağa.

Heç kəs durmadı. Nərbala dedi:

– Utanmaqdan keçib. Əgər durmasalar, mən özüm boğazlarımdan yapışib qaldıracağam.

Kürəkənlər bir-birinə baxdılar. İstər-istəməz ayağa

durdular. Nərbala üzünü padşaha tutub dedi:

– Bunlar sənin kürəkənləridir. Sən ona görə də qızlarını bunlara verdin ki, bunlar qəhrəmanlıq göstərib solmayan gülü tapıb gətirmişdilər. Qoy hamı eşitsin ki, o gülü onlara mən vermişdim. Əvəzində hərəsinin sağ qoluna bir damğa vurmuşdum. İnanmırsınız, baxın!

Açıb gördülər ki, doğrudur. Nərbala padşaha dedi:

– Sən azarlayanda bunlar ikinci dəfə qəhrəmanlıq göstərdilər. Gedib səninçün ov tutub gətirdilər. O ovu da bunlara mən tutub vermişdim. Əvəzində də sol qollarına damğa vurmuşam. İnanmırsınız, baxın!

Açıb gördülər ki, bu da doğrudur. Nərbala dedi:

– Hamı gördü. Əgər mən olmasaydım, onlar da əsir getmişdi, sən də.

Hamı dedi:

– Düzdü.

Nərbala dedi:

– Qoy indi hamı görsün ki, mən kiməm.

Bunu deyib üzünü açdı, üstədən geyinmiş olduğu ağ pal-tarı çıxartdı. Hamı bildi ki, Nərbaladır. Bütün meydandakılar əl çalındılar. Kiçik qızla bağban bir-birini qucaqlayıb sevindiklərindən uşaq kimi ağladılar. Nərbala dönüb Döşgüvargilə tərəf gəlib dedi:

– Məni tanıyırsınızmı?

Nə Döşgüvar, nə Xanbala, nə də Bəybala Nərbalanı tanıya bilmədilər. Nərbala anasının qabağına gedib dedi:

– Sən necə? Məni tanıya bilirsənmi?

Arvad ona baxdı, gözlərini yumdu. Sonra yenidən gözlərini açıb bir də baxdı.

– Nərbala! Oğlum!.. – deyib özünü onun üstünə atdı.

Onlar qucaqlaşdılar, sonra Nərbala soruşdu:

– Ana, de görüm, bu müddətdə sən harda idin.

Anası dedi:

– Döşgüvar padşah səni dərvişə verdikdən sonra, məni

də zindana saldı. Dünən axşam məni ordan çıxarıb gətiriblər.

Döşgüvar padşah onun Nərbala olduğunu bilən kimi durub yüyürdü, dedi:

– Nərbala! Oğlum!

Nərbala onun yaxasından tutub yerində oturtdu, dedi:

– Mən sənin oğlun olsaydım, məni qurban verməzdin.

Sonra üzün camaata tutub dedi:

– Bunlar da, bu biriləri də, o, Döşgüvargili və o biri padşah tərəfi göstərdi, məni həmişə ələ salırdılar. Adıma dəvə balası deyirdilər. Ona görə ki, mənim bu anam xan qızı, bəy qızı deyildi, yoxsul bir dəvəçinin qızı idi. Buna görə də Döşgüvar o biri oğlanlarını məndən üstün tutdu, məni dərvişə verdi, anamı da zindana saldı. Bu biri padşah isə öz kiçik qızını evindən qovdu. Nədi, nədi qızı məni sevirdi. Məni oğulluğa götürdüyünə görə bağbanı çox incitdilər. İndi bunların hamısı mənim əlimdə əsirdi. Mənim bunları öldürməyə haqqım var. Amma öldürməyəcəyəm. Bunların hərəsinin alınına bir damğa vuraçağam. Qoy bütün aləm bilsin ki, bu damğaları kim vurub, və nə üçün vurub.

Sonra üzünü bağbana tutub dedi:

– Baba, dur, bunların hərəsinin alınına bir damğa vur.

Bağban durdu. İki padşahın, iki vəzir, vəkilin, iki şah oğlunun, iki şah qızının, iki kürəkənin alınına qara damğa vurdu. Sonra Nərbala hər iki tərəfə dedi:

– Camaat, mən, bax o iki dağın arasındakı qalaçada yaşayacağam, kim sizə zülm eləsə, mənə deyərsiz.

Nərbala sözünü qurtarıb anasını, bağbanı, bir də kiçik qızı götürüb qalaçaya getdi.

Deyirlər, nə qədər ki, Nərbala sağ ıdı, qorxudan heç kim yoxsullara zülm eləyə bilmirdi.

TİLSİM PADŞAHININ QIZI

Biri varıydı, biri yoxuydu, bir padşah varıydı. Bu padşahın da üç oğlu varıydı. Bir gün padşah xəstələnib yorğan-döşəyə düşdü. Hər yerdən təbib gəldi, padşahın dərfinə bir əlac olmadı. Padşah bildi ki, bu xəstəlihdən ayağa qalxmayacaq. Odur oğlanlarını çağırub dedi:

– Oğullarım, işdi ova getməli olsanız, nəbadə günbatan tərəfə gedəsiniz, zərər çəkərsiniz.

Oğlanları dedilər:

– Ata, baş üstə, getmərih.

Padşah bunu deyib bir neçə günnən sonra Allah rəhmətinə getdi. Oğlanları atalarını torpağa tapşırub, ehsan verdilər.

Günnərin bir günü böyüh qardaş atını yəhərləyib, yayoxunu götürüb ova getməyə hazırraşdı. Atına süvar olub həyətdən çıxanda anası dedi:

– Oğul, atanın vəsiyyətinə yaddan çıxartma, günbatan tərəfə ova getmə!

Oğlan dedi:

– Ana, bilirsən nə var? Atam ölüb ölüb, vəsiyyəti də özü ilə gedib. Mən günbatan tərəfə ova getməliyəm.

Böyüh qardaş həyətdən çıxıb atını sürdü günbatan tərəfə. Bir xeyli at sürdühdən sonra gördü bir talagöz yerdə ceyran otdayı. Dedi:

– Hə, Allahım yetirib mənimçün. Axşam bazarı bu ceyran mənə yaxşı düşdü, elə bunu vurub apararam.

Ceyranı ora-bura qovub ox atdı. Ceyran axsamağa başladı. Oğlan atını saldı ceyranın dalınca. Ceyran axsaya-axsaya bir şəhərə girib gözdən itdi. Oğlan oranı-buranı ələk-vələk elədi, ceyranı tapa bilmədi. Bir də baxdı qaş qaraldı. Bir evə rast gəldi. Qapını döydü, bir qarı çıxdı. Oğlan xəbər aldı:

– Nənəcan, bir gecəliq Tanrı qonağı saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– A bala, Tanrıya da qurban olum, qonağına da. Yerimiz

var, yeməyə bir şey yoxdu.

Oğlan dedi:

– Nənəcan, təki yer olsun, yeməh düzələn şeydi.

Oğlan cibindən bir qızıl çıxardıb qarıya verdi. Dedi:

– Nənəcan, yeməhdən, işməhdən bir şey al gətir, yeyəh.

Qarı bükəlib bazardan yeməh-işməh alıb gətirdi. Yeməh-işməh əsnasında qarı ondan xəbər aldı:

– Oğul, nəçisən, nəkarəsən?

Oğlan dedi:

– Mən filan padşahın oğluyam, bir ceyran qovub sizin şəhərdə itirmişəm. Onnan ötrü gəlmişəm, tapa bilmirəm.

Qarı dedi:

– Ay oğul, o, ceyran deyil. Ceyran donu geymiş tilsim padşahının qızıdır. Sənin kimi çoxlarının başına belə işlər gətirib. Belə şərt kəsib, kim onu dindirə bilsə, ona ərə gedəcəh. İndi onu dindirə bilsən, sənə ərə gedəcəh. Bilməsən, zindana salacax.

Oğlan gecəni qarının evində qalıb yatdı. sabah üzünü xeyirriyə açılısın, oğlan səhər durub qarıya dedi:

– Qarı nənə, mən gedirəm tilsim padşahının qızının yanına.

Qarı dedi:

– İndi ki, gedirsən, get elçi daşının üstündə otur, özdəri gəlib səni xanımın yanına aparacaxlar.

Oğlan qarı ilə görüşüb getdi tilsim padşahının sarayına. Gəlib elçi daşının üstündə oturdu. Xanıma xəbər verdilər, bəs bir nəfər cavan oğlan elçi daşının üstündə oturuf. Dedi:

– Gətirin bura.

Kəniz gəlib dedi:

– Oğlan, buyur xanımın hüzuruna.

Oğlan gəlib oturdu tilsim padşahının qızının yanında. Gətirib qıza bir boşqab aş verdilər. Qız başladı aş yiməyə. Oğlan nə aş yedi, nə də bir söz deyib qızı dindirə bildi. Qız əmr elədi oğlanı aparıb zindanda salsınar. Kənizdər aparıb oğlanı zindana saldılar.

Oğlan zindanda qalmaxda olsun, sizə xəbər verim ortancıl

qardaşdan. Ortancıl baxıb gördü ki, böyüh qardaş gəlib çıxmadı. Qardaşının dalınca getməyə hazırlıq gördü. Anası xəbər aldı:

– Ay oğul, səfərin haradı?

Dedi:

– Gedirəm qardaşımı axtarmağa, daha dözmürəm.

Anası dedi:

– İndi ki, gedirsən, atanın vəsiyyətinə əməl et! Günbatan tərəfə getmə!

Oğlan dedi:

– Atam ölüb, vəsiyyəti də özüylə gedib, qardaşımı tapmalıyam.

Oğlan atı minib yola düşdü. Az getdi, çox getdi, dərə-təpə düz getdi, acı yovşannıx, şirin biyannıx, iynə yarım yol getdi. Gəlib həmin göy çəmənnyə çatdı. Baxıb gördü bir ceyran otlayır. Yay-oxunu çıxarıb ox atdı. Gördü hə, ox dəydi, ceyran axsadı. Başladı ceyranı qovmağa, ha ora, ha bura, ceyran yenə həmin şəhərdə gözdən itdi. Oğlan həlak oldu, ceyranı tapa bilmədi. Gəlib çıxdı həməən qarının evinə. Dedi:

– Qarı nənə, Tanrı qonağı saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– Tanrıya da qurban olum, qonağına da. Niyə saxlamıram. Yerimiz var, amma yeməyə bir şeyimiz yoxdu.

Oğlan pul verib dedi:

– Oğlan, bizim şəhərə nə işə gəlmisən?

Oğlan ceyranın məsələsini ona nəql eləyəndə qarı dedi:

– Ay oğul, bil və agah ol, o, ceyran deyil, tilsim padşahının qızıdır, ceyran donu geyinib. Sənə oxşayan bir oğlan da dünən həməən ceyranın eşqinə bura gəlmişdi. Səhər getdi qızı görməyə. Yazıx hələ də qayıtmayıb. A bala, o, çoxlarının başına oyun açıb. Qardaşın otuz doqquzuncu oldu.

Oğlan bildi qardaşı da tilsim padşahının qızının fitnə-felinə düşüb. Gecəni qarının evində qaldı. Sabah üzünü xeyirriyə açılısın, səhər oğlan qarıya dedi:

– Qarı nənə, gedim mən də bir bəxtimi sınayım.

Oğlan qarıdan ayrılıb gəldi tilsim padşahının sarayına. O da elçi daşında oturub gözdəməyə başladı. Kənizdər gəlib onu xanımın yanına apardılar. Oturdular xanımla üzbəüz. O, xanıma baxdı, xanım ona baxdı. Bir xeyli belə dinməz-söyləməz baxışdılar. Axırda xanım əmr elədi oğlanı zindana salsınlar. Ortancıl qardaş da oldu qırxıncı.

Onlar burda qalmaqda olsunnar, görəh kiçih qardaş neylədi. Kiçih qardaş bir gün, iki gün, üç gün gözdədi, gördü qardaşdarınnan bir xəbər-ətər yoxdu. Öz-özünə dedi: "Gərəh bu işin axırına çıxıb qardaşdarınnan bir xəbər biləm".

Bir gün kiçih qardaş bağda gəzəndə bir səs eşitdi. Başını qaldıranda gördü bir bülbüldü. Bülbül dedi:

– Bil və agah ol, sən qardaşdarın tilsimlər padşahının qızının əlindədi. Bu qız tilsimkardı. Şərt kəsib kim onu dindirə bilsə, o adama ərə getsin. Təkbaşına sən onu dindirə bilməsən, məni də özünə apar. Sənə köməh edərəm.

Kiçih qardaş dedi:

– Ay bülbül, sən mənə nə köməh edə bilərsən? Bapbalaca quşsan.

Bülbül dedi:

– Apar, görərsən.

Kiçih qardaş razılaşdı. Başladı yol hazırlığı görməyə. Anası gördü bu oğlu da gethagetdədi. Xəbər aldı:

– A bala, sən hara gedirsən?

Kiçih qardaş dedi:

– Anacan, gərəh gedəm qardaşdarımı tapam.

Anası dedi:

– Böyüh qardaşdarın günbatana getdilər, gəlmədilər. Atanın vəsiyyəti var, günbatana getmə!

Kiçih qardaş dedi:

– Atamın vəsiyyəti yadımdadı. Qardaşdarımın başına nə gəlibsə, elə günbatanda gəlib.

Kiçih qardaş anası ilə görüşdü. Bağa gəlib bülbülü də götürüb yola düşdü. Kiçih qardaş az getdi, çox getdi, dərə-

təpə, düz getdi, gəlib bir çəmənnyə çatdı. Gördü çəmənnyədə bir ceyran otdayı. Kiçih qardaş o saat əl atdı yayı-oxu götürüb ceyranı vursun, bülbül dedi:

– Əl saxla, o, ceyran deyil, tilsim padşahının qızıdır. Qardaşdarın elə bu ceyranın badına gediblər.

Kiçik qardaş bülbülün sözünə baxıb daha ceyrana ox atmadı. Burdan keçib tilsim padşahının şəhərinə gəldi. Bülbül dedi:

– Oğlan, burda bir qarı var, gəl gedəh onun evinə.

Gəlib qarının evini tapdılar. Oğlan xəbər aldı:

– Qarı nənə, bir gecəliyə Tanrı qonağı saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– Tanrıya da qurban olum, qonağına da. Gəl, keç evə!

Kiçih qardaş atdan düşüb evə keçdi. Qarıya pul verib dedi:

– Qarı nənə, bir az yeməh-işməh al, yeyəh, yoldan gəlmişəm.

Qarı ondan pulu alıb gedib yeməh-işməh gətirdi. Yedi-

lər, işdilər, qarı xəbər aldı:

– A bala, bizim şəhərə nə işə gəlmişən?

Kiçih qardaş dedi:

– Qarı nənə, iki qardaşım itkin düşüb, gəlmişəm onları tapım.

Qarı dedi:

– Sənə oxşayan iki oğlan gəlib burda qaldılar. Yəqin ki,

sənin qardaşdarınmış. Getdilər padşahın qızının yanına. Daha qayıtmadılar.

Səhər kiçih qardaş qarıya dedi:

– İndi mən qızın yanına gedəcəm.

Qarı dedi:

– A bala, canına yazığın gəlsin, getmə.

Bülbül dedi:

– Oğlan, indi ki, gedirsən, gəl belə et. Burax məni uçum gedim tilsim padşahının sarayına, sən qızın yanına gələndə məni onun qarısının üsdündə görəcəhsən. İçəri girəndə qarıya salam verərsən. Sonrası ilə işin yoxdu.

Kiçih qardaş bülbülü uçurtdu. Sonra da özü padşahın sarayına yollandı. Gəlib elçi daşının üstündə oturdu. Kənizdər

onu padşahın qızının yanına apardılar. Oğlan qızın otağına gələndə gördü bülbül qapının üstünə qonub. Kiçih qardaş dedi:

– Salam-əleyk, qapı qardaş!

Bülbül dedi:

– Əleyk-salam, oğlan!

Oğlanı gətirib qızın qarşısında oturdular. Qabağına yeməh-işməh qoydular. Bülbül dedi:

– Oğlan, bir söhbətim var, qulax as.

Kiçih qardaş dedi:

– Buyur, qapı qardaş!

Bülbül dedi:

– Oğlan, belə deyirlər üç yoldaş olub. Bu üç yoldaş şəhərlərin birində dərs oxuyub geri qayıdırmışdır. Yoldaşlardan biri dülgər, biri dərzi, o biri də molla imiş. Axşam vaxdı şər qarışanda onlar gəlib bir meşəyə çatırlar. Yoldaşlardan biri deyir:

– Gecə vaxtı meşə qurd-quşdan əksik olmaz. Odur gəlin hər birimiz növbə ilə qarovul durax.

Gecənin birinci yarısı qarovul durmaq dülgərin növbəsinə düşür. O biri iki yoldaş yığılıb yatdı.

Bir az keçmiş dülgər baxdı ki, yuxusu gəlir. Bir uzun, yüngün ağac tapdı. Baltasını götürüb başladı ağacı yonmağa. Ağacdən yonub bir zənən heykəli düzəltdi. Sonra dərzi yoldaşını yuxudan oyadıb dedi: "Dur, indi sənənin növbəndi". Dülgər uzanıb yatdı. Dərzi qarovula durdu. Birdən baxıb gördü ki, bir nəfər ona baxır. Əvvəl qorxdu, bir az gözdədi, gördü adam yerinnən tərənəmədi. Yaxınlaşıb baxdı adam deyil, heykəldi. Tez parça, iynə, sap götürüb bir paltar tikdi. Paltarı tikib heykəli geyindən sonra o biri yoldaşını oyadıb dedi: "Qardaş, qalx qarovulda, dur". Molla durub baxdı bir az aralıda gözəl bir zənən xeylağı durub. Məttəl qaldı, bu kim ola bilər? Yaxınlaşıb baxdı, cansız heykəldi. Üzünü göyə tutub, Allaha əl götürüb dedi: "Ya Allah, ya mən ölüm, ya da bu zənənə bir can ver". Molla bir də baxdı gördü heykələ can verildi. Səhər yoldaşları yuxudan ayılıb duranda gördülər ki, molla göyçək bir zənən xeylağı ilə söhbət

edir. çox təəccübləndilər. Molladan xəbər aldılar: "A molla qardaş, bu zənən xeylağı hardan gəlib çıxdı"? Molla məsələni necə var elə də dülgərnən dərziyə nəql eləyəndə onlar başladı cəhləşməyə. Dülgər dedi: "Zənən mənimdi", dərzi dedi: "Yox, mənimdi", molla dedi: "Heç birinizin deyil, mənimdi"!

Bülbül dedi:

– İndi oğlan, de görəh zənən xeylağı kimə düşər?

Kiçih qardaş dedi:

– Əlbəttə, dülgərə düşər!

Birdən padşahın qızı yerinnən qışqırıb dedi:

– Mollaya düşər!

Qız belə deyəndə kiçih qardaş dedi:

– O, mollaya düşər, sən də mənə.

Qız dedi:

– Oğlan, get, bu gün sən apardın, səhər gələrsən. Kiçih qardaş çıxıb gəldi qapının evinə. Qarı onu görüb çox fərəhləndi. Kiçih qardaş ona pul verib dedi:

– Qarı nənə, yeməh-işməh al gətir, yeyəh.

Qarı pulu götürüb getdi. Bir az keçmiş bülbül də uçub gəldi. Bülbül dedi:

– Oğlan, səhər qızın yanına gedəndə mən sənnən qabax gedib qızın balıncının altında gizlənəcəm. İçəri girəndə bu dəfə balınca salam verərsən. Nəbadə, nəbadə bu işdən bir adamı xəbərdar edəsən?

Qarı da gedib yeməh-işməh gətirdi. Yeyib içənnən sonra qarı xəbər aldı:

– A bala, danış görəh nə gördün, nə eşitdin?

Kiçih qardaş dedi:

– Nənəcan, bir az səbrin olsun, hələ vaxtı deyil. İndi qoy yatım, səhər yenə qızın yanına gedəcəm.

Səhər oğlan yerinnən qalxıb duranda gördü bülbül uçub saraya gedib. O da geyinib, kecinib üz tutdu saraya. Gəlib elçi daşının üsündə oturdu. O saat kənizdər gəlib onu xanımın yanına apardılar. Kiçih qardaş içəri girəndə baxıb gördü qapını

dəyişdiriblər. Dedi:

– Salam-əleyk, balınc qardaş.

Balınc dedi:

– Əleyk-salam, oğlan!

Kiçih qardaş yenə keçib padşahın qızının qarşısında oturdu. Balınc dedi:

– Oğlan, qulax as, yenə bir söhbət edəcəm.

Kiçih qardaş dedi:

– Buyur, balınc qardaş.

Balınc nəql etməyə başladı:

– Deyirlər İsfahan şəhərində bir padşah var imiş. Bir gün bu padşahın, vəzirin, bir də mollanın arvadı hamama getdilər. Padşahın arvadı gördü ola bir üzüh düşüb, götürmədi. Vəzirin arvadı da gördü, götürmədi. Mollanın arvadı üzüyü görüb əyilib götürdü. Hamamnan qayıdanda da onlar başdadılar cəhləşməyə. İndi de görüm, üzüh kimə düşür?

Kiçih qardaş dedi:

– Üzüh əlbəttə, padşahın arvadına düşür. Birinci o görüb.

Qız özünü saxlaya bilməyib dedi:

– Üzüh mollanın arvadına düşür. Üzüyü əyilib o götürüb.

Kiçik qardaş dedi:

– Üzüh bilmirəm kimə düşür, amma, sən mənə düşürsən.

Qız dedi:

– Oğlan, baxıram sən məni gələn dəfə də dindirəcəhsən, dur gedəh harda olursan ora.

Kiçih qardaş padşahın qızını qarının evinə gətirdi. Qarı gəlib qıznan görüşüb öpüdü. Bülbül fürsət tapıb oğlana dedi:

– Oğlan, nəbadə qıza sirmimizi açasan ha?

Yeyib içənnən sonra qıznan oğlan yıxılıb yatdılar. Gecə qız oğlanın çox o tərəfinə, bu tərəfinə keçib axır saqqızın oğuradı. Qız xəbər aldı:

– Oğlan, olan olub, de görüm bu nə sirri di ki, sən məni dindirə bildin. Çoxları gəlib məni dindirə bilməmişdi.

Kiçih qardaş qızın şirin dilinə aldanıb məsələni açdı. Qız

ürəyində dedi: "İndi gör sənün başına nə oyun açıram". Qız bir tilsim oxuyub gözdən itdi.

Səhər kiçih qardaş yerinnən qalxanda gördü qız yoxdu. Oranı axtardı, buranı axtardı, qızı tapa bilmədi.

Kiçih qardaş qızı axtarmaxda olsun, görəh qız nə oldu. Elə ki, qız tilsim oxuyub gözdən itdi, gəldi atasının sarayına, səhərin açılmasını gözlədi. İki fərraşı yanına çağırıb dedi:

– Gedərsiz filan qarının evinə, orada bir cavan oğlan var, onu tutub gətirərsiniz.

Kiçih qardaş bir də gördü iki fərraş qarının evinə gəlir. Fərraşlar onu tutub sarayın həyətinə gətirəndə o gördü burda bir dar ağacı qurulub. Kiçik qardaş bildi ki, dar ağacı onun üçün qurulub. O tərəf, bu tərəfə baxanda gördü tilsim padşahı eyvanda dayanıb. Kiçik qardaş baxdı fərraşlar onu dar ağacının ayağına apardılar. Üzünü padşaha tutub dedi:

– Qibleyi-aləm, iki sözüm var, əgər düz deməsəm, məni dara çəkdir!

Padşah dedi:

– Oğlan, de sözünü!

Kiçih qardaş dedi:

– Yatmışdım, yuxuda gördüm göydə qaz gedir. Biri düşdü yerə, yoldum, bişirdim, döşümə qoyanda qaz uçdu.

Padşah dedi:

– Ay oğlan, heç belə də yalan olar? Yolasan, bişirəsən, sonra da uça? Bunu dara çəkin!

Padşah belə deyəndə oğlan cibinnən qızın yelçəyini çıxartdı, demə qız qarının evində yatanda yelçəyi yadınnan çıxıb qalmışdı oğlanda. Kiçih qardaş dedi:

– Qazın şahidi budu.

Padşah qızının yelçəyini görüb məsələni başa düşdü. Əmr verib oğlanı buraxdırdı. Sonra da qırx gün, qırx gecə toy çaldırıb qızını verdi kiçih qardaşa.

Bir gün belə, beş gün belə. Bir gün kiçih qardaş padşaha dedi:

– Ata Ruxsət versən gedərik öz vilayətimizə. biz də

padşah oğluyuq, amma atımız rəhmətə gedib. onun taxtında gərək biz oturaq.

Dedi:

– Oğul, rüsxətədi, gedə bilərsən.

Padşah qızı üçün bir kəcavə düzəltdirib ağırdan, yüngüldən nə vardısı yığışdırıb yola düşəndə qardaşları da ona qoşuldular. Bir az yol gedənnən sonra böyüh qardaş ortancıl qardaşa dedi:

– Kiçih qardaşı gərəh öldürəh. Padşahın qızı mənim olmalı idi. Siftə mən onun dalınca getmişdim.

Gəlib bir susuz yerə çatdılar. Axırda dərin bir su quyusu tapdılar. Baxdılar nə işdisə quyuda su yoxdu. Bu vaxtı arvadı kiçih qardaşı yanına çağırır dedi:

– Nəbadə quyuya sən düşəsən, böyüh qardaşın səni öldürməh istəyir.

Kiçih qardaş gülüb dedi:

– Bu ola bilməz, quyuya özüm düşəcəm.

Qız görəndə ki, o, sözünnən dönməyəcəh, dedi:

– Bil və agah ol, böyüh qardaşın səni öldürüb məni almax xəyalına düşüb. İşdi quyuda qalsan, üsdünə buynuzlaşa-buynuzlaşa iki qoç gələcəh. Biri ağdı, biri də qara. Çalış ağ qoçu minəsən. Qara qoçu minsən səni qarannıx dünyaya aparacax.

Kiçih qardaş arvadınan aralanıb gəldi qardaşdarının yanına. Böyüh qardaş dedi:

– Gərəh birimiz düşəh quyuya. Görəh bu nə işdi, quyuda su niyə yoxdu?

Kiçih qardaş dedi:

– Elə mən özüm düşərəm.

Bir ip tapıb kiçih qardaşın belinə bağladılar. O, quyuya enməmişdən qardaşlarına dedi:

– Gördünüz ki, quyuya su gəldi, məni yuxarı çəkin.

Qardaşları dedi:

– Arxayın ol, səni çəkib çıxardacağıx.

Kiçih qardaşı quyuya salladılar. O, quyunun təkini o

tərəf, bu tərəfə gəzib gördü bir əjdaha bir mağaranın ağzında uzanıb. Demə, quyunun suyu da mağaradan gəlirmiş. Kiçih qardaş ipi belinnən açıb əjdahaya yaxınlaşanda əjdaha gözdərini açıb ona baxdı. Kiçih qardaş bildi əjdaha özünü yığıb onun üsdünə gəlsə, çətin olacax. Daha fürsəti əldən verməyib bir zərbə ilə əjdahanın boynunu vurdu. Əjdahanı sürüyüb bir kənara çəkdi. Su mağaradan çıxıb quyunun təkine dolmağa başladı. Bir də gördü qardaşları onu yuxarı çəkməyə başladılar. Kiçih qardaş quyunun ağzına çatar-çatmaz böyüh qardaş qılınc vurub ipi kəsdi. O, yenə quyunun təkine düşdü.

Kiçih qardaş quyuda qalsın, böyüh qardaşlar yığış yola düşməyə hazırlaşdılar. Padşahın qızı gördü əri gəlmədi. Böyüh qardaş onun kəcavəsinə yaxınlaşıb dedi:

– Bu işin üstünü açmış olsan, özünü ölmüş bil!

Bir gün yol gedib gəlib öz şəhərlərinə çatdılar.

Xəbəri xəbərən, xəbəri kiçih qardaşdan. Kiçih qardaş bu qalmaqla quyunun təkində qaldı. Birdən hardansa tappıltı səsi eşidildi. O saat arvadının sözü yadına düşdü. Bir az keçdi, gördü iki qoç buynuzlaşa-buynuzlaşa, ona sarı gəlməkdədi. Qoçlar ona lap yaxınlaşanda özünü ağ qoçun belinə tulladı. Ağ qoç silkələnib onu qara qoçun belinə atdı. Qara qoç kiçih qardaşı qarannıx dünyaya apardı. Qarannıx dünyada qara qoç onu belindən yenə atıb çıxıb getdi. kiçik qardaş bilmədi neynəsin. axırda bir yol tutub getməyə başladı. gethaget gəlib bir düzəngaha çatdı. Bir ağacın kölgəsində uzandı yorğunluğu çıxsın. Birdən çığırtı səsləri eşidəndə ayağa durdu. Səs gələn tərəfə gəldi. Gördü bir ilan ağaca sarmaş yuxarı çıxmıxdadı. Başını yuxarı qaldıranda gördü ağacın başında quş yuvası var. Qışqıran da quşun balalarıdı. Kiçih qardaş qılıncını çəkib ilanı vurub doğram-doğram elədi. İlanın bir-iki parçasını quşun balalarına verdi. Bunnan sonra o elə həmin ağacın altında uzandı.

Birdən göyün üzü tutuldu, hava qaraldı. Kiçih qardaş başını qaldırdı göyə baxsın, bu nə işdi. Gördü göyün üzü bir quşun qanadlarının şəvgəsindən tutulub. Bu quş sən demə Züm-

rüd quşu imiş. Zümrüd quşu onu görüb bir tərəfə uçub getdi. Caynaxlarına iri qaya alıb kiçih qardaşın üsdünə gəldi ki, qayanı onun üsdünə salsın. Bu vaxd Zümrüd quşunun balaları yuvadan qışqırdılar:

– Ana, amandı, bəni-insana dəymə, o, bizi ilannan qurtardı.

Zümrüd quşu qayanı bir tərəfə atıb kiçih qardaşın yanına uçub gəldi. Xəbər aldı:

– Oğlan, nəçisən kimsən?

Kiçih qardaş başına gəlennəri nəql etdi. Zümrüd quşu dedi:

– Oğlan, bu ilan hər il gəlib balalarımı yeyirdi. Bala üzünə həsrət qalmışdım. İndi sən o ilanı öldürdün. Bu yaxşılığın əvəzində mənnən nə isdəyirsən?

Kiçik qardaş dedi:

– Məni işıxlı dünyaya çıxart.

Zümrüd quşu dedi:

– Səni işıxlı dünyaya çıxardaram, amma sən gərəx qırx tulux su, qırx inəh cəmdəyi hazır edəsən.

Kiçih qardaş Zümrüd quşunna ayrılıb yola düşdü. Gəlib bir şəhərə çıxdı. Baxıb gördü şəhərin kənarında bir koma var. Gəlib komanın qapısını döydü. Qapıya bir qarı çıxdı. Kiçih qardaş xəbər aldı:

– Qarı nənə, Tanrı qonağı saxlayırsanmı?

Qarı dedi:

– A bala, niyə saxlamıram, Tanrıya da qurban olum, qonağına da.

Kiçih qardaş keçdi içəri. Qarı xəbər aldı:

– A bala, baxıram bizlərə oxşamırsan? Haradan gəlib, hara gedirsən?

Kiçih qardaş başına gəlennəri qarıya danışdı. Qarı dedi:

– Oğul, bizim padşah çox ədalətli padşahdı. Köməh etsə, bircə o sənə köməh edəcəh. Səhər gedərik yanına. İndi gəl Allah verənnən yeyəh.

Qarı gəlib süfrəyə pendir, soğan qoydu. Yeyib-işdihdən sonra qarı dedi:

– Oğul, indi isdədiyin yerdə yat, yorğunnuğun çıxsın.

Səhər kiçih qardaşla qarı padşahın yanına gəlib hüzurunda dayandılar. Padşah qarıdan xəbər aldı:

– Qarı nənə, sözün nədi?

Qarı kiçih qardaşı ona göstərib dedi:

– Qibleyi-aləm, bu qərib oğlanın xahişinə gəlmişəm.

Padşah kiçih qardaşdan xəbər aldı:

– Oğlan, nə xahişlə gəlmisən?

Kiçih qardaş padşaha nə işdən ötrü gəldiyini nəql edənən sonra padşah əmr elədi, ona qırx tulux su, qırx inəh cəmdəyi versinnər. Kiçih qardaş bütün bunları arabalara yüklədi Zümrüd quşunun yanına gəldi.

Zümrüd quşu onnan xəbər aldı:

– Oğlan, hazırsan?

Kiçik qardaş dedi:

– Bəli, hazıram.

Zümrüd quşu dedi:

– İndi ki, hazırsan, gətirdihlərini yüklə. Bir qanadıma suyu, o biri qanadıma əti yığ.

Kiçih qardaş su tuluqlarını, bir də cəmdəhləri Zümrüd quşunun belinə yüklədi. Zümrüd quşu dedi:

– İndi özün də belimə min. Mən "qa" deyəndə ət, "qu" deyəndə su verərsən.

Kiçih qardaş qalxıb Zümrüd quşunun belində oturdu. Zümrüd quşu qanad vurub göyə qalxdı. Zümrüd quşu "qa" deyəndə ət, "qu" deyəndə su verdi. Birdən bir ət cəmdəyi yerə düşdü. Kiçih qardaş bu işin üsdünü vurmadı, ürəyində dedi: "Allah kərimdi, azuqəmiz mənziləcən kifayət edər". Zümrüd quşu bir xeyli uçub kiçih qardaşın vilayətinə çathaçatda "qa" dedi. Kiçih qardaş baxdı ət yoxdu. Qaldı məəttəl nə etsin. Bir az fikirləşib budundan bir az ət kəsib Zümrüd quşuna verdi. Zümrüd quşu baxdı bu ət, o biri ətə bənzəmədi, şirindi. Əti yeməyib dilinin altında saxladı. Gəlib kiçih qardaşın vilayətinə çatdılar. Kiçih qardaş Zümrüd quşunun belinnən düşdü. Züm-

rüd quşu ona dedi:

– Oğlan, get.

Kiçih qardaş quşla halal-hümbət edib getməyə başladı. Zümrüd quşu baxıb gördü oğlan axsayır. Dedi:

– Oğlan, nədən axsaydı?

Kiçih qardaş dedi:

– Yolda sən "qa" deyəndə baxdım, gördüm ət qurtarıb. Odur ki, budumnan ət kəsib sənə verdim.

Kiçih qardaş belə deyəndə Zümrüd quşu dilinin altınan əti çıxardıb dedi:

– Oğlan, yaxın gəl!

Zümrüd quşu dilinin altındakı əti çıxardıb kiçih qardaşın buduna yapışdırdı, oğlan oldu anadangəlmə.

Zümrüd quşu uçub gedənnən sonra kiçih qardaş şəhərə yol tutub etdi. Yolda bir cütçüyə rast gəldi. Baxdı cütçü qara libas geyinib, özü də ağlayır. Salam verib xəbər aldı:

– Ata, niyə ağlayırsan?

Cütçü dedi:

– Oğlan get işinə, sən ki, dərdə dərman etməyəcəhsən.

Kiçih qardaş əl çəhməyib dedi:

– Ata, deyinən bəlkə dərman elədim.

Cütçü dedi:

– Oğlan, bizim padşahın üç oğlu vardı. Kiçih oğlu tilsimlər padşahının qızını alıb gətirmişdi. Yolda onu vurub öldürdülər. İndi böyüh qardaş isdiyir qardaşının arvadını özünə alsın. Qız da əlində qılınc oğlanı yaxın buraxmır. İndi də oğlan gündə bir pəhləvan göndərir qızın üsdünə, onu özünə tabe etsin. Qız da qabağına çıxan pəhləvanları öldürür. Sabah mənim oğlumun növbəsidir. Mən də onun üçün ağlayıram.

Kiçih qardaş dedi:

– Ata, ürəyini sıxma. Sən işini qoy, get saraya. De sabah mənim oğlumun növbəsidir. Oğlum padşahın kiçih oğlunun atını, dava libasını, əslihəsini istəyir. Sən dediyimi gətir, sonrası ilə işin yoxdu. Sabah özüm o qızın qabağına çıxacam.

Cütçü onnan bu sözü eşidib sevinə-sevinə saraya getdi, gəldi padşahın yanına. Padşah ondan xəbər aldı:

– Kişi, nə isdəyirsən?

Cütçü baş əyib dedi:

– Qibleyi-aləm, sabah qızın qabağına oğlum çıxmalıdı. Sənnən kiçih qardaşın atını, libasını, bir də silahını istəyir.

Padşah əmr elədi isdədiyini cütçüyə versinlər. Cütçü bunnarı götürüb kiçih qardaşın yanına gəldi. Cütçü ona dedi:

– Oğul, indi gəl gedəh evimizə. Görürəm qəribəsən. Qalmağa yerin yoxdu.

Cütçü ilə kiçih qardaş getdilər onun evinə.

Ertəsi gün kiçih qardaş dava libasını götürüb atı mindi. Gəlib sarayın tuşundakı meydana çıxdı. Bir də baxıb gördü şəhərin bir tərəfindən tozanax qalxdı. gilsim padşahının qızı da dava libasında at üstündə meydanda idi. Gördü ona tərəf bir heybətli atlı gəlir, daha nə deyim. Atın ayaxlarının altınan od çıxır. Kiçih qardaş atını padşah qabağına sürüb dedi:

– Qibleyi-aləm, mən qızı tutacam, işarə edəndə siz də gələrsiz, sonra nə edəcəksiz öz işinizdi.

Kiçih qardaş sözünü deyib qızın meydanına gəldi. Oğlan atı sürüb qızın qabağında dayandı. Əl atdılar qılınclar. Çox döyüşdülər, qılınc çaldılar, bir şey hasil olmadı. Atıdan düşüb qurşax tutdular. Axır kiçik qardaş bir fənd işlədib qızı yıxdı. Gördü qız başladı ağlamağa. Kiçih qardaş dedi:

– Qız, ağlama, işin dalını gözdə.

Kiçih qardaş işarə verdi padşah gəlsin. Padşah ona yaxınlaşanda kiçih qardaş əl atıb qılıncla onun boynunu vurdu. Qıza əl uhadıb yerdən qaldıranda başından dəbilqəni götürdü. Qız onu tanıdı. Qucaqlaşdı görüşdülər. Hər ikisi saraya gəldi. Gəlif sifətə anası ilə görüşdü. Başına gələnləri ona nəql elədi. Anası əmr elədi ortancıl qardaşı vilayətdən qovsunnar.

Kiçih qardaş şah taxtına çıxıb məmləkəti ədalətlə idarə etməyə başladı. Var-dövlətləri başdan aşdı, şah təzədən toy vurdurdu. Onlar murada yetdi, siz də muradınıza çatasınız.

CAHAN KEŞDİ DƏRVIŞ

Biri vardı, biri yoxuydu, dərviş Yusif addı varrı bir kişi vardı. Dərviş Yusif o qədər yerrər gəzif dolanmışdı kı, buna el içində Cahan keşdi Dərviş deyərtilər. Bu dərvişin varı-halı çox olsa da, çırağını yandıran bir övladı yoxuydu. Odu ku, Cahan keşdi Dərviş çox fikirrəşdi, az fikirrəşdi, öz-özünə belə qərara gəldi ki, bu qədər varım-dövlətim var, heç olmasa bir səfərə çıxım, həja ziyarət edim.

Bu fikirnən dərviş azuqə düzəldif yola çıxdı. Bir az getmişdi ki, bir adama rast gəldi. Həmin adam da ziyarətə gedirmiş. Onnar az getdilər, çox getdilər gəlif bir şəhərə çıxdılar. Bir qədər dinclərini alıf şəhərə girdilər. Gəlif bir qarıya qonax oldular. Dərviş Yusif qarıdan neyə dolanmasını və xalqın necə yaşamasını soruşanda qarı dedi:

– Necə olajaq, ay bala, bir təhər dolanardıx. Padşahımız da pis qadın deyil.

Bu sözü eşidən Yusif yoldaşına dedi:

– Mən gərəh bu sirri öyrənəm, sonra gedəm. Axı bu şəhərdə bir kişi yoxdu ki, qadını padşah qoyuflar?

Yoldaşı nə qədər yalvardı:

– Əşi, bizim nəyimizə lazımdı ki, padşah kişidi, ya arvad?

Dərviş Yusif dediyinnən dönmədi. O, birbaş düz padşahın hüzuruna gəldi. Salam verif bir başa mətləbə keçdi. Padşah bir qədər Cahan keşdi Dərvişi başdan-ayağa süzüf, bu sirrin açılması olmadığını ona başa salmax istədi. Ancax Dərviş Yusif əl çəkmədi ki, çəkmədi. Şah işi belə görəndə dedi:

– Mən bu sirri sana danışırım, ancax bu şərtlə ki, gərəh sən gedib gündoğan tərəfdə Molla Əhməd addı bir adamın sirrini öyrənif mana deyəsən. Mən bilməh isdiyirəm ki, Molla Əhməd nə üçün hər cümə günü çinarın başına gülə-gülə çıxır, ağıly-ağıly yerə enir.

Cahan keşdi Dərviş ələssiz qalıt Molla Əhmədin sirrini örgənməh üçün yola rəvan oldu. Az getdi, çox getdi, axır kı,

Molla Əhməd yaşıyan şəhərə gəlif çatdı. Soraxlaşa-soraxlaşa Molla Əhmədi axtarıf tapdı. Onnan görüşüf tanış olannan sonra mətləb üstünə gəlif dedi:

– Molla Əhməd, buraya sənin sirrini öyrənmək üçün gəlmişəm. Bilməh isdiyirəm ki, nə üçün hər cümə günü çinar ağacına gülə-gülə çıxıf, ağıly-ağıly enirsən.

Molla Əhməd bu sirri hələ heş kimə açmamışdı. Odu ku, dərvişdən yaxa qurtarmax üçün onu elə bir yerə göndərməh isdədi ki, bir də üzünü görüf, könlünü bulandırmayın. Ona görə də Dərviş Yusifə dedi:

– Bunu bilməhdən ötrü gərəh sən mana Hasan padşahın nə üçün hər gün qonax otağında daş-qaşı əzif töhdüyünü və səhər yığıf çölə atdığını öyrənif deyəsən. Bu işi bajarsan, mən öz sirrimi açıf sana danışaram.

Dərviş Yusif nələc qalıt Hasan padşahı axtarmağa başdadı. Dərviş Yusifin yoldaşı ona yalvarıf dedi:

– Gəl biz yolumuzdan qalmıyax, bu heş baş tutan işə oxşamır.

Ancax Dərviş Yusif əl çəkmədi ki, çəkmədi. Axır kı, axtara-axtara gəlif Hasan şahın ölkəsinə çatdılar. Dərviş gedif onun elçi daşının üstündə oturdu. Şahın gözətçiləri dərvişi şahın hüzuruna gətirdilər. Dərviş Yusif dedi:

– Mən bir sirr üçün gəlmişəm. Gərəh öyrənəm, görə mən siz nə üçün hər geje bir dənə daş-qaşı əzif otağa tökür və səhər tezdən yığıf çölə atırsınız.

Şah dərvişi nə qədər başdan eləməyə çalışsa da, bir şey çıxmadı. Belə olduxda Hasan şah öz sirrini söyləməh üçün onu ən çətin bir yola göndərmək qərarına gəldi. Bu sirri öyrənməyə gedənnərin heş biri hələ sağ qayıtmamışdı.

Şah dedi:

– Dərviş Yusif, əyər gedif Misir ölkəsində şah qızını nə üçün qollarınnan qayaya bağladığının səbəbini öyrənif çatdır-san, mən də öz sirrimi sana danışaram. Əyər gətirə bilməsən, onda bu söhbəti bir də dilinə alma.

Bunu eşidən Dərviş Yusif yola düşdü. Yoldaşı gördü kü, bu hesafnan ondan ziyarətə gedən çıxmıyax. Odu ku, Dərviş Yusifdən ayrılıf yola düşdü. Dərviş Yusif dəryanın kənarında təh-tənha qaldı. O, dincini almax üçün bir qədər uzandı. Elə burda da yuxuya getdi. Yuxusunda gördü kü, bir nurani qoja başının üstündə duruf ona deyir: "Cahan keşdi Dərviş, bilirəm bu getdiyin yol çox çətin yoldu. Amma sən hər şeynən maraxlandığın üçün mən sana köməh edəjəm. Sən dəryanı keçən kimi görəjəhsən ki, dəryanın kənarında bir kirpi balalıyif. Gərək kirpi yatanda onun balalarını altınnan elə götürəsən ki, kirpinin xəvəri olmasın. Tez həmin balaların başını kəsif qanını şüşələrə yığarsan. O, qızın dərmanı kirpi balalarının qanıdı.

Bunu eşidən kimi Dərviş Yusif yerinnən dik qalxdı və heş kimi görməyif öz-özünə fikirəşməyə başdadı. Axır kı, yuxusunun düz olmasını sınımax üçün qayığa minif dəryanın o tayna keşdi. Gördü kü, doğrudan da burda bir kirpi balalıyif. Dərviş Yusif yaxınnaşif o qədər gözdədi ki, kirpi yuxuya getdi. O, tez sürünə-sürünə gəlif balaları ehtiyatnan kirpinin altınnan çıxartdı. Onnarın başını kəsif qanını şüşüyə yığdı. Sonra da bir dəs təbib paltarı geyinif şahın hüzuruna gəldi. Təbib olduğunu və şahın qızını sağaltmax üçün gəldiyini söylədi. Bunu dinliyif şah dedi:

– Əyər, mənim qızımı sağaltsan, həm qız sənindir, həm də nə qədər istəsən sana qızıl verəjəm. Sağalda bilməsən, boy-nunu vurdurajam. Çünki qızımın bədənini görüf sağaltmıyan adamı buradan salamat buraxa bilmərəm.

Dərviş Yusif şahnan razılaşif qız bağlanan qayaya tərəf gəldi. Gördü kü, qız əynində paltar qoymuyuf hamısını çırif atıf. Dərviş Yusif qıza yaxınnaşan kimi qız bağırif özünü didişdirməyə başdadı. Dərviş Yusif buna fikir vermədi. Qızın lap yanına gəlif şüşənin birindəki qanı qızın üstünə atdı. Qız bir qədər diksinən kimi oldu. Dərviş Yusif o biri şüşəni də açıf tökəndə qız utanıf yerə oturdu. Dərviş Yusif qızın qollarını aşdı və ona bir dəs paltar verif dedi:

– Al, geyin.

Qız yerinnən qalxıf utana-utana paltarı geyindi. Bu xəvər saha çatan kimi özünü yetirif qızını qucaxlıyif bağına basdı. Dərviş Yusif də götürüf öz sarayına gəldi. Dərviş Yusifə özü ağırırığında qızıl verdi və öz qızını da təklif etdi. Dərviş Yusif heş birinə razı olmuyuf, yalnız qızın bu hala düşməsinin səvəvini örgənmək isdədiyini bildirdi.

Şah dedi:

– Bu sirri biz də hələ bilmirih. İndi qız sağalıf, çağır danışsın, qulağ asax.

Qız gəlif Dərviş Yusifin qavağında diz çöküf başına gələnnəri danışmağa başdadı:

Mən bir huri oğlunu sevirdim. Hər gün gəlif xəlvət görüşürdüh. Bir gün o mana dedi:

– Daha bəsdı, mən səni qaçırıf aparajam.

– Mən razı oldum. Biz qaçıf bir gölün qırağına gəldik. Qayığa minif oradan uzaxlaşmağa başdadıx. Bir qədər getmişdik ki, oğlan dəli kimi qışqırmağa başdadı:

– Budu, düşmənnərim məni tafdılar. İndi onnar məni öldürəjəhlər. Mən ora-bura baxdım, amma heş nə görmədim. Bir də gördüm bir-neçə əl uzanıf oğlanı götürdü. Mən ağılyıf özümü yeyif-tökməyə başdadım. Bir az keçmiş oğlanın qolları, qışdarı və ən axırda isə başı gəldi. Mən oğlanın başını görən kimi özümü itirif qayığın içinə yıxıldım. Qayıxçı məni geri qaytarıf, gölün sahilində saldı. Bunnan sonrasını daha özüm də bilmirəm.

Dərviş Yusif bu sirri öyrənif şahnan xudafisdəşif yoluna düzəldi. Çox gəzdi, az gəzdi, axır gəlif Hasan şahın məmləkətinə çıxdı. Gedif elçi daşının üstündə oturdu. Şah çölə çıxanda gördü kü, Cahan keşdi Dərviş gəlif çıxıf. Onu hörmət-izzətnən içəri çağırıf yer göstərdi.

– Hə, dərviş Yusif, indi söylə görüm, mən deyən sirri öyrənə bildin, ya yox.

Dərviş Yusif bütün başına gələnləri və qızın bu hala

düşməsinin səvəvinə söyləməyə başladı. Hasan şah hər şeyə diqqətnən qulax asdıxdan sonra dedi:

– Sən ki, bu qədər yer dolanıf, bu sirri öyrənif mana çatdırırsan, insafsızdıx olar ki, mən də öz sirrimi sana danışmayam. Bunu deyif Hasan şah öz sirrini Dərviş Yusifə söyləməyə başladı.

– Baba dərviş, mən həmin bu ölkənin şahıydım. Vəzirim, vəkilim, cəlladdarım bir sözümlü iki eləməzdilər. Məmləkəti elə idarə eliyirdim ki, hamı başıma and içirdi.

Bir gün geşə yatanda yuxumda bir kişi mana dedi ki, Hasan şah, sən taxtdan düşəcəksən, indimi düşmək istəyirsən, yoxsa qojalandamı? Mən buna heç bir söz demədim, oyandım kı, yuxudu. Səhəri yenə həmin kişi yuxumda məni hədələyif dedi:

– Hasan şah, mən ikinci dəfə sana söz deyirəm, nə fikirdəsən?

– Oyandım ki, yenə yerimin içindəyəm. Mən bu yuxunu arvadıma söylədim. Arvadım bir qədər fikirreşif dedi:

– Ay kişi, qojalanda çıxıf nə iş görəcəksən. De ki, indi çıxmaq istəyirəm. İndi cavansan, çalışıf özümüzü dolandırarıx. Gördüm arvadımın məsləhəti pis deyil, odu ku, yatağıma uzanıf yatdım. Geşənin bir vaxtı gördüm kü, həmin kişi yenə həmin sözü deyir. Mən də cavavında dedim ki, indi istəyəyəm çıxam. Səhər açılarda nə görsəm yaxşıdı. Bütün taxt-tac əldən gedif, qalmışx arvadnan bir komanın içində. Yerimizdən qalxıf o yana, bu yana boylandıx, amma heş kimi görmədik. Axırda məjbur oluf dedim:

– Arvad, bir az yeməh hazırta, gedim vəziri, vəkili çağırım. Bir yerdə çox çörək yemişih, onnarnan bir tikə çörəh kəsim, sonra da xudafisdəşim, çıxax gedəh. Daha bizim bu ölkədə yaşamağımıza dəyməz.

Arvad qalxıf oranı-buranı çox axtardı, amma dişə dəyəyən bir şey tapmadı. Dedi:

– Ay kişi, filan vaxtı qolbağımlı qoyun sağanda daşın altına qoymuşdum. Gedim görüm, ordadımı? Əgər ordadısa,

aparım zərgərə verim, bir az pul alax, həm köhnə dostları çağırax, həm də yol üçün bir az azuqə düzəldəh.

Arvadım gödif gördü kü, qolbağı həmin daşın altında durur. Qolbağımlı götürüf zərgərin yanına getdi. Qolbağımlı ona uzadıf dedi:

– Al bu qolbağımlı, əvəzində bir az pul ver. Zərgər qolbağımlı baxıf dedi:

– Bunun qiyməti beş şahıdı.

Arvadım yalvardı kı, ay kişi, nə danışırısan, bu qolbağı ölkənin yeddi illik bac-xaracı ilə tökülmüşdü. Zərgər bunu eşidən kimi dedi:

– Yox, hələ mən baha demişəm. Bunun qiyməti cəmi-cümlətən üç şahıdı. Biz məcbur oluf qolbağı üç şahıya verif, bazardan bir az çörəh və qatıx alıf evə gəldih. Mən gedif vəziri, vəkili çağırıf, görüşüf ayrılmaq istədim. Elə vəzir, vəkil içəri girəndə arvad dedim:

– Ay kişi, qatığı pişik tökdü.

Mən məcbur oluf arvada dedi:

– Zərər yoxdu, duz-çörəh gəti.

Arvad duzla çörəyi gətirif ortalığa qoyanda vəzir də vəkil də mana olmazın söyüşlər söyüf çıxıf getdilər. Bunnar gedənnən sonra dedim:

– Arvad, burada qalıf dolanmaqdası, ölüm yaxşıdı.

Arvadımı da götürüf yola düşdüm. Az getdih, çox, getdih, gəlif bir səhrıya çıxdıx. Yeməyimiz qurtardı. Susuzduxdan dilimiz-ağzımız alışıf yandı. Gördüm arvad təmiz özünü itirif, elə su deyif, su eşidir. Bir qaf götürüf qum təpəsinin başına çıxdım kı, görüm yaxınnıxda kənd-kəsək varmı? Bir də gördüm kü, canavar ağzında bir səməh düz mana tərəf gəlir. Aşağı öyilif canavarın lap yaxınlaşmasını gözdədim. Elə ki, canavar gəlif mana çatdı, mən birdən yerimnən qalxıf çığırbağır saldı. Mənim səsimi eşidən canavar qorxusunnan ağzındakı səməyi buraxıf qaşdı. Mən gedif səməyi götürəndə gördüm kü, içində bir oğlan uşağı var. Mən uşağı da gətirif

arvadımın yanına qoyanda arvad zarıldıyıf dedi:

– Ay kişi, biz burdan sağ-salamat gedə biləyəyihmi, hələ üstəlih bir uşax da tapıf gətirifsən.

Mən oturuf fikirri-fikirri yeri qurdalamağa başdadım. Bir də gördüm kü, səməhdəki uşax yavaş-yavaş qımıldıyıf astadan nə isə deyir. Qulağımı uşağın ağzına aparanda bu sözdəri eşitdim: “Hasan padşah, sən məni belə ucuz tutma. Mən cinnər padşahının oğluyam. Bu dəqiqə qoşun yeriyyəh, məni onnara göstərmə, əgər göstərsən, səni öldürüf məni aparıf atama peşkəş çəkəjhələr. Gözdüyərsən qoşunun lap axırında bəzəhli haravada başında tac olan atam-anam gələjh. Elə onnar sana çatan kimi məni götürüf onlara peşkəş çəkərsən. Onlar sana nə versələr, razılaşma, yalnız anamın nişan üzüyünü istə.

Bu söz oğlanın ağzınan qurtarmışdı kı, qoşun yeridi. Mən tez uşağı arvadın paltarının içində gizlətdim. Qoşun gəlif mana çatan kimi canavarı soruşdular. Mən də uzaxdakı dağı göstərif dedim ki, canavar o dağa tərəf qaşdı. Qoşun dağa tərəf yeridi. Bir də gördüm lap arxadan bəzəhli bir harava gəlif düz yanımda dayandı. Mənnən canavarı soruşanda mən tez uşağı paltarın arasınan çıxarıf həmin adama peşkəş çəkdim. Həmin adam uşağı bağına basıf nə istədiyimi soruşdu. Mən cavavında dedim:

– Mənə heç bir şey lazım döyül, verirsen arvadının barmağındakı o nişan üzüyünü ver.

Şah məni nə qədər dilə tutdu ku, gəl özün ağırırığında qızıl verim, öz şahlığımı verim, bircə bu üzüyü alma. Mən dedim:

– Verirsən üzüyü ver, vermirsən mana başqa heç bir şey lazım döyül.

Belə olduxda arvadı barmağınan üzüyü çıxarıf mana verdi və atdarını sürüf oradan uzaxaşdılar. Mən üzüyü əlimə alıf öz-özümə fikirəşdim ki, nə ağılsız adamam, indi bunu neyniyəjəm. Hirsimmən üzüyü ovcumda sıxıf tullamax istiyirdim ki, bir də gördüm enni kürək, pəhlivan geyimli-geyimli bir

nəfər qavağında dayandı. Mana baş əyif nə istədiyimi soruşdu. Mən dedim:

– Bir az yeməh, bir az da sərin su gətir.

O dəqiqə sinidə toyux qızartması və bir küpə sərin su hazır oldu. Mən arvadımnan çөрəhdən yeyif, sudan işdim. Bir qədər özümüzə gələndən sora üzüyün sirrini öyrəndim. O dəqiqə üzüyü sıxıf dedim:

– Məni öz ölkəmə aparıf yerimə şah qoy.

Bir də gözümü açanda gördüm kü, şah taxtında əyləşmişəm, vəzir-vəkilim də yanımda. Tez cəlladı çağırıf əmr etdim ki, vəzirin-vəkilin boynunu vur. Adam göndərif zərgəri çağırtdırdım. Dedim:

– Zərgər, üç şahıya qolbağı harda var?

Zərgər ayağıma yıxılanda cəllada əmr etdim:

– Vur zərgərin boynunu.

– Hə, Yusif Dərviş nə olajax? Təzədən özümə vəzir, vəkil seçif yaşamağa başdadım. İndi o vaxtdan cinnər padşahının adamnarı hər geje gəlif üzüyü oğurramax istiyillər. Mən də üzüyü otağın ortasına qoyuf daş-qaşı əzib ətrafına tökürəm ki, gəlif oğurlaya bilməsinnər. Çünki, daş-qaş onların gözünə almaz kimi görünür və yaxın gələ bilmirlər."

Şah sözünü qurtarıf Dərviş Yusifə dedi ki, indi mənnən nə istəyirsən, istə. Sən doğurdan da, çox igid və ağıllı adamsan.

Dərviş Yusif şaha öz razılığını bildirib heç bir şey də götürmüyüf yola düzəldi. Çox gəzif dolandı, gəlif Molla Əhmədi tapdı. Hasan şahın sirrini başdan-ayağa Molla Əhmədə danışdı. Molla Əhməd məjbur oluf öz sirrini Dərviş Yusifə danışmağa başdadı:

– Ey Dərviş Yusif, mən, ata-anam bir yerdə çox kasıf dolanırdıx. Uşax vaxdı atam öldü, anamnan birrihdə qaldım. Bir gün aj, bir gün tox bir təhər dolanırdıx. On üç, on dörd yaşına çatanda anam məni molla məhtəvinə qoydu. Elə bu vaxtı anam da öldü, təh qaldım. Hər gün ac-susuz gedif, oxuyuf gəlirdim. Çox vaxtı evdə yeməyə bir şey tapmırdım, elə ac-

susuz da yıxılıf yatırdım. Bir-iki il beləjə dolandım. Hər gün uşaxlar sevinə-sevinə danışırdılar. Mən bu gün qovurma yedim, o biri deyirdi mən bu gün plov yedim, hərə bir yeməh adı çəkirdi. Mən də heç bir söz demir, yavaşca onlardan aralanıf xəlvətə çəkiliş için-için ağlıyırdım. Bir gün dərindən çıxıf evə gedəndə gördüm k1, ojağım qalanıf, yeməyim hazır buğlanır, evim-əşiyim süpürülüf tər-təmizdir. Dedim yaqın yoldaşlarımmın birinin yazığı gəlif. Mən yeməyimi yeyif yatdım. Səhər yenə qalxıf məktəvə getdim. Dərsimi alıf geri qayıdanda yenə gördüm k1, yeməyim hazır, ojağım yanır, evim-əşiyim də süpürülüf. Bir gün belə, iki gün belə, dedim yox, bu qonşuların işi deyil, burada nə isə bir sirr var. Bir gün məhtəbə getmiyif yükün dalında gizdəndim. Bir azdan gördüm kü, bir göyərçin gəlif bajaranın ağzına qondu. Oradan pırıldayıf evin ortasına düşdü. Donunu dəyişif bir qəşəng qız oldu. Evi süpürdü, ojağı qaladı, ürəyim istəyən xörəyi də bişirif öz-özünə dedi:

– Molla Əhmədin vaxdıdı, daha mən çıxım gedim. Elə bunu eşidən kimi yerimnən sıçrayıf qızın qolunna yapışdım. Qız nə qədər yalvardısa da buraxmadım. Axırda qız nələc qalıf dedi:

– Molla Əhməd, mən hürülər şahının qızıyam. O ku, sənin əlin mana dəydi, mən səninem. Amma bizi döyməh, söyməh olmaz. Mən nə iş görsəm, heş bir söz deməməlisən.

Mən razı oldum. Günüm çox yaxşı keçir, arvadımla çox mehriban dolanırdım. Vaxd o yerə gəlif çatdı k1, bizim bir oğlumuz oldu. Mən hər axşam oğlumu öpüf-oynadırdım. Uşax yavaş-yavaş böyüyüf dil açdı. Bir gün təndirin başında oturuş uşağı oynadırdım. Birdən arvad təndirin ağzını açıf uşağı təndirə atdı. Mən bir istədim, arvadı döyüf-söyəm, tez özümü saxladım. Mənim halımı görən arvad gülə-gülə dedi:

– Molla Əhməd, yoxsa incidin.

Mən də dedim:

– Ay arvad ikimizin də uşağıydı, özün bilərsən.

Ay keşdi, il dolandı, yenə bir uşağımız oldu. Bunu da bö-

yüdüf oynadırdıx k1, bir də gördüm eyvanın altında bir canavar durur. Arvad tez uşağı götürüf canavara atdı. Canavar uşağı götürüf özünü çölə verən kimi daha mən dözə bilmiyif arvada bir-iki vurdum. Elə bu vaxt arvadım qavağımdaya dayanıf dedi:

– Molla Əhməd, daha sən məni görə bilməzsən. Uşaxları isə mən bəjələrə atmışdım-deyif, göyərçin paltarını geyinif uçuf bəjələrə qondu və dedi:

– Məni hər cümə günü uşaxarımmın baravar qapıdakı çinar ağajının başında görərsən.

İndi hər cümə günü arvadım yanında da iki uşağım uçuf çinarın başına qonullar. Mən onları görən kimi gülə-gülə çinara dırmaşif görüşməh istiyirəm. Elə ki, mən onlara çatıram, üçü də uçuf gedillər. Cahan keşdi Dərviş, bax mənim də dərdim budur. Hər cümə günü gülə-gülə çinara çıxıram, ağlıya-ağlıya yerə enirəm.

Cahan keşdi Dərviş Molla Əhmədin dərini öyrənif, arvad padşahın yanına üz qoydu. Dolana-dolana axır k1, gəlif arvad padşahı tafdı. Ədəb-ərkannan salam verif hüzurunda dayandı. Görüf eşitdiklərini ona danışmağa başladı.

Bunnarı eşidən şah Cahan keşdi Dərviş üzünü tutuf dedi:

– Ey Cahan keşdi Dərviş, sənin gətirdiyin sirrərin yanında mənim sirmim heş bir şeydi. Odu ku, bu qədər əziyyətdən sonra mən danışmasam olmaz. Dərviş baba, biz bax bu dağın döşündəki kənddə yaşıyırdıx. Hər geje bir xəvər çıxırdı k1, filan evin adamları qırılıf, mal-dövlətdəri də yoxa çıxıf. Mən də evdə qoja anamla yaşıyırdım. Bir geje bizim də qapımızı döydülər. Anam dedi:

– Bala, geyin-geçin, silahını bağla, zirzəmidən evin dalına çıx.

Mən geyinif silahımı bağladım və anam dediyi kimi qarranıxdə evin dalına endim. Bir də gördüm haramılar qapıyı sındırdılar, anamı öldürüf mal-qaramızı sürüf apardılar. Mən öz-özümə dedim, gərəh bunnardan anamın qisasını alam.

Hər gün camaat şaha şikayətdənir, amma hər yeri axtarıf

bir şey tapa bilmirdilər. Mən bir gün bunnarın arxasından getməyə başladım. O qədər yol getdim ki, səhər açılana yaxın bir dar dərəyə çatdım. Bunnardan aralanıf bir qayanın divində gizləndim. Qalxanda gördüm kü, bir on nəfərə yaxın quldur toplanıf bir yerə yığılıf yeyif-içillər. Bütün oğurranan maldövlət hamısı burdadı. Mən qarannıx düşünə qədər buradan heş yerə çıxmıdım. Elə ki, qarannıx düşdü gizləndiyim yerdən çıxıf gəldiyim yolnan geri qayıtmağa başladım. Gəlif kəndin, şəhərin adamları bir yerə toplanıf gejdə səhərə kimi yol gəlif mən dediyim dərəni tafdım. Səhər açılarda haramilərin hamısını tutuf, boyunlarını vurdular. Kimin nəyi oğurranmışdısa da, hamısını götürüf geri qayıtdım. Şəhərə çatanda köhnə şahı taxtdan salıf məni onun yerinə şah qoydular. Dedilər ki, sən kişi ola-ola bizim düşmənimizi tapıf cəzasını verə bilmədin, bu qadın sənnən bəjarıxlı və ağıllı çıxdı. O vaxtdan mən bu ölkənin şahıyam.

Cahan keşdi Dərviş bu sirri də öyrənif gördü kü, dünyada elə bir adam olmaz ki, onun sirri, dərdi olmasın. Odu ku, övlatsızdığı özünə bir dərd etməyin mənasız olduğunu başa düşüf evinə qayıtdı. Öldüyü günə kimi arvadından şad-xoşbəxt yaşayıf, ömür sürdülər.

Onnar yeyif-içif yerə keşdilər. Siz də yeyin-için, dövrə keçin.

PƏRİLƏR PADŞAHININ QIZI

Biri varyımiş, biri yoxıymiş, bir padşah varyımiş. Belə nağıl eliyillər ki, bu padşah ədalətli, əlsiz-əyaqcızları yola verən bir adamıydı. Oğul-uşaxdan onun Məmməd adlı bir oğlu varyıdı.

Padşahın vəzirinin də Soltan Məliy adında hağıllı, mərd bir oğlu varyıdı. Məmmədlə Soltan Məliy bir məktəbdə oxuyuf doslux eliyirdilər. Onnar o qədər mehriban idilər ki, bir-birinnən ayrılmırdılar. Günnərin bir günü şahın vəziri Allah rəhmətinə gedir. Padşah vəzirinin xətrini çox istiyirdi, odur ki, onu el adət ilə bassırannan sora Soltan Məliyi yanına çağırıf didi:

– Oğul, atan Allah rəhmətinə getdi, nə eləmax olar, olacağa çarə yoxdu. Neçə illər iydi ki, maa sədaqətlə xidmət eliyirdi. İndi mən çox götür-qoy eliyənnən sora fikir rəşdim ki, elə sən ataan yerinə maa vəzirlik eliyəsən. Bu işə nə diyirsən?

Soltan Məliy təzim eliyif didi:

– Padşah sağ olsun, siz büyrənnən sora mən nəçiyəm ki.

Elə o günnən Soltan Məliy Abdulla şahın divanında atasının yerində oturub vəzirlik eləmaxda oldu.

Bu işin üstünnən çox keşmədi ki, padşah da axirət dünyasına köşdü. Oğlu Məmməd də onun yerini tutdu, oldu Məmməd padşah. Məmməd padşah vəziri Soltan Məliyin xətrini çox isdiyirdi, hər işi onun məsləhətilə eliyirdi.

Bunlar burda qalsın, eşit padşahın vəkilinnən. Məmməd padşahın atasının bir xəbis, paxıl vəkili varyıdı. O, gözünü çoxdan vəzirriyə tikmişdi, elə bir firsət axtarırdı ki, vəzir olsun. Hindi də baxıb görəndə ki, Məmməd padşahla vəziri Soltan Məliy canbir qəlbədi, lap dilxor oldu. Öz-özünə didi: “Nə vaxtadək vəkil olucam. Dimax, vəzirlik maa yaraşmır? Yox, bu işə gərəyh bir əncam qılam”.

Günnərin bir günü vəkil baxıf gördü Məmməd padşah tək oturuf. Padşaha təzim eliyif didi:

– Padşah sağ olsun, sizə bir söz ərz eləmax istiyirəm, amma qəzəbozdan qorxuram.

Məmməd şah didi:

– Vəkil, amandasan, sözu di?

Vəkil gənə təzim eliyib didi:

– Padşah sağ olsun, vəzirin Soltan Məliy saa qəsd hazır-riyir. İsdiyir səən öldürüb taxtına otursun.

Vəkilin sözünnən Məmməd padşah hiddətlənib qeyzə gəldi, gözdəri qan çanağına döndü. Bir fərraş göndərib Soltan Məliyi dərgahına çağırtdırdı. Soltan Məliy o saat padşahın hüzurunda hazır olub əmrə müntəzir dəyandı. Məmməd padşah ona didi:

– Soltan Məliy, səənlə bizim dostduğumuz qurtardı. Daa saa əl vurmuram, çıx get öz işaa. Bir də sarayda gözümə dəymə!

Soltan Məliy şahın sözünnən çox təəccüb qaldı. Baş əyib xəvər aldı:

– Padşah sağ olsun, mən nə günah yiyəsiyəm ki, öz yannın belə qoorsan?

– Səən heş bir günahın yoxdu. Amma, bir də səən görmax isdəmirəm. Pis yuxu görmüşəm. Çıx get! Əyər bir də səən burda görsəm, boynu vurduracağam.

Soltan Məliy ağıliyə-ağıliyə saraydan çıxdı. Atına minib baş alıb getdi. Gəlib bir meşəliyə çatdı. Atı buraxıb piyada getməyə başladı. O gün də işin tərsliyindən hava yaman soyux idi, hər tərəfi qar altına almışdı. Soltan Məliy bir bulağa rast gəldi. Oturub bulağa baxmağa başladı. Bir də gördü suda təzə açılmış bir qızılgül üzür. Soltan Məliy tez əyilib qızılgülü götürdü. Baxdı ki, lap tər güldü. Öz-özünə dedi: “Görəsən bu nə hikmətdi? Qışın bu oğlan çağ qızılgül hardan ola bilər?” Soltan Məliy gülü təzəcə götürmüşdü ki, baxdı ki, gənə suyünən qızılgül gəlir. Bu iş lap mat-məhəttəl qaldı. Bu minvalla bir dəsdə qızılgül bağladı. Güllərin ətri ətrafa yayılıb adamı lap bihuş eliyirdi. Didi:

– Elə lap yaxşı oldu. Bu gülləri Məmməd padşaha aparım, qoy günahınnan keşsin.

Soltan Məliy qızılgülləri götürüb qayıtdı. Anası Soltan Məliyi görüb çox söyündü. Soltan Məliy başına gələnnəri anasına nağıl elədi. Anası oğlunun alınından öpüb didi:

– Oğul, fikir, qəm-qüssə çəhmə! Allahın köməyilə hər işin yoluna düşər. Görünür, kimsə aranızda girib qurğunalıx eliyif. Daa gözdəmə, gülləri apar ver padşaha, qoy səən bağışdasın.

Soltan Məliy gülləri götürüb saraya getdi.

O, saraya getməkdə olsun, görax Məmməd padşah nə elədi. Soltan Məliy saraydan çıxıb gedənnən sonra padşah başındakı adamları dağıdıb didi:

– Çıxın gedin öz işoza, bir az təh qalmax isdiyirəm, kefim yoxdu.

Məmməd padşah divandan çıxıb getdi düz anasının yanına. Anası oğlunu qucaqlıyif öpdü, amma baxıb gördü ki, oğlunun halı özündə döyül, halı yaman pərişandı. Xəvər aldı:

– Oğul, gözümə bir tər dəyirsən? Olmiyə azarlamısan nədi?

Məmməd padşah didi:

– Yox, ana azarlamamışam.

Nəyisə, Məmməd şah vəziri Soltan Məliylə olan söhbətini anasına danışdı. Anası ona qulax asıb didi:

– Oğul, adam hər yoldan ötənin sözüylə dosdunna üz döndərməz. Bu yolla şahlıx eləmax olmaz. Allaha şükür, Soltan Məliylə bir yerdə boya-başa çatmışsooz. O, saa xəyanət eləməz. Özo vəkildən qoru! Soltan Məliyi çağır, ürəyini al. Qoy, sənnən inciməsin!

Anasının sözünnən Məmməd padşahın kefi lap pozuldu. Bu nigarançılıx içində axşamı səhər elədi.

Savağı gün Məmməd padşah divana gələndə gördü ki, Soltan Məliy əlində bir dəsdə qızılgül onu gözdüyür. Soltan Məliy onu görüb qavağında diz çökdü. Şah onun çiyinnərindən

tutub qaldırdı. Qucaxlaşır öpüşdülər. Soltan Məliy qızılgül dəsdəsini padşaha verdi. Padşah xəvər aldı:

- Qardaş, qışın bu vaxtı bu tər gülləri haradan tapbısan?
- Padşah sağ olsun, mən özüm də bu işdən təcüblüyəm.

Burda nəşə bir sırr var, diyə Soltan Məliy cavab verdi.

Hər ikisi qol-qola girib divana girdilər. Bəkil padşahla Soltan Məliyi bir yerdə görüb qorxuya düşdü. Öz-özünə dedi: "Mən isdədim bular qannı-piçax olsunnar, amma daa da mehribannaşdılar. Ziyan yoxdu. Gənə bi şey fikirrəşərəm". Qızılgüllərin iyi bütün sarayı bürümüşdü. Ordan-burdan söhbət eliyənnən sonra vəkil Məmməd padşaha dedi:

– Padşah sağ olsun, nə tər güllərdi! Elə bil cənnət bağının bu saat dərili. Hayıf ki, azdı, yoxsa sarayın bütün küş-bucağını bu güllərlə bəzəməx olardı.

Məmməd padşah dedi:

- Vəkil, bu düzələ işdi. Təki dərdimiz gül dərdi olsun.

Sonra Soltan Məliy üz tutub dedi:

- Soltan Məliy, bu işə nə deyirsən?
- Padşah sağ olsun, gətirərəm. İzin ver, gedim.

Soltan Məliy saraydan çıxdı, atına minib düz meşiyə tərəf çapdı. Gəlib meşədə həmin bulağı tapdı. Baxdı ki, qızılgüllər gənə bulağın suyu ilə çıxıb gəlir. Soltan Məliy bu işi görüb çox söyündü. Tez atdan düşüf güllərdən bir dəsdə bağladı. Sonra dedi:

– Yaxşısı budu, qoy gedim güllərin yerini tapım. Bilirəm, vəkil əvvəl-axır şahın başını aldadacax, onun əlilə mənə gənə bura gül dalınca göndəricih.

Soltan Məliy bunu diyif atına mindi, bulax uxarı getməğa başladı. Bu getməxla üç gün, üç gecə yol getdi. Axırda gəlib uca bir qaliyə rast gəldi. Sən dimə, bulax qala divarının altınan axıb keçirmiş. Soltan Məliy axdara-axdara gəlib qalanın qapısını tapdı. Qapını itəliyif içəri keşdi. Baxdı, qalada da bir ins-cins görünür, amma bir qədər aralıda bir imarət var. Başdadı imarətə tərəf getməğa. Gəlib imarətin həyətinə girdi.

Birdən gözünə ağacdan asılmış kəsik bir baş sataşdı. Başdan damcı-damcı axan qan ağacın altınan bulağa düşüb qızılgülə çevrilirdi. Soltan Məliy öz-özünə dedi: "Başa düşdüm meşədə bulaxdan yığdığım qızılgüllər haradan imiş".

Birdən göy gürüldədi, ıldırım çaxdı, göydən nəhəng bir div imarətin həyətinə endi. Soltan Məliy tez bir küncdə yeşinif divi izləməğa başladı. Div gətirdiği bədəni yerdəki xalçanın üsdünə qoydu. Ağaşdan asılmış başı bədənə birləşdirdi. Sonra gənə imarətə daxil olub bir dolça ilə qayıtdı. Dolçadan bir kasa su götürüb meyidin üsdünə səpələdi, dedi:

- Süleyman peyğəmbərin eşqinə, diril!

Div bu sözü diyən kimi meyid dirildi. Soltan Məliy baxıb gördü bu gözəl bir qızdı. Qızın gözəlliyi ətrafa şövq saçır. Qız divi görüb dedi:

– Ey zalım div, məəm canımnan nə vaxt əl çəkicihsen? Öldürsən, bir dəfəliş öldür. Amma bil ki, mənənnən saa arvad olmiyicih.

Div diz çöküf qıza yalvardı:

– Ey pərilər padşahının qızı, sən gəl inad eləmə. Pazı ol, toyumuzu eliyax. Yoxsa, atan-anan gəlib sən əlimnən alallar.

Div çox yalvardı, qız az eşitdi. Axırda div gənə hirsənib qızın başını bədəninən ayırdı. Qızın başını houzun üsdəki ağaşdan asdı, bədənini isə qucağında imarətə aparıb bir taxtın üsdə atdı. Sonra qalxıb göyə uşdu.

Div uçub gedənnən sonra Soltan Məliy gizləndiyi yerdən çıxıb, meyidi gətirdi. Ağacdan asılmış başı götürüb bədənə birləşdirdi. Sonra meyidin üsdə dolçadan su səpib dedi:

- Süleyman peyğəmbərin eşqinə, diril!

Pərilər padşahının qızı o saat dirilib gözlərini aşdı. Didi:

– Ey mənfur div, nə vaxda kimi maa əziyyəət vericihsen? Soltan Məliy dedi:

– Ey pəri, bax, mən div döyüləm, bəni-adəməm. Mən sənənn divin zülmənnən qurtarmağa gəlmişəm.

Pəri qız baxıb gördü ki, qabağında gözəl bir oğlan daya-

nıf. Utandığın başını yerə tikdi. Didi:

– Ey cavan, bu nə işiydi gördün. Öza yazığın gəlsin. Hindi div gəlib sən də öldürər, məən də.

Soltan Məliy ata mindi, qızı da tərkinə aldı. “Asda qaçan namərddi” – diyərək ata bir qunut vurub yola düzəldi. Xeyli gedənnən sora birdən yadına düşdü ki, qızılğülləri götürmüyüdü. Odur ki, atın başını geri döndərəndə qız soruşdu:

– Oğlan, fikrin nədi?

– Padşah üçün qızılğül dəsdəsi düzəltmişdim, o da yadımnən çıxıb divin imarətində qaldı.

Pəri qız didi:

– Oğlan, fikir eləmə! Sən məən birçə bir yerə çatdır, qızılğüllərin hazır olasıdı. Qızılğüllər məəm qanımnən əmələ gəlir. Bil və agah ol, mən pərilər padşahının qızı Pəri xanımmam. Mən güləndə ağzımnən qızılğüllər tökülür, ağılyəndə göz yaşım mirvari olur. Ona görə də atı sür gidax. Yoxsa, div gəlib gərsə ki, mən yoxam, dalımızca gələr.

Soltan Məliy bu işə çox söyündü, atı sürüb yoluna davam elədi. Üş gün, üç gecə yol gedif öyə çatdılar. Anası oğlunun sağ-salamat gəlib çıxmağına çox söyündü. Pəri xanımı da öpüb bağına basdı.

Soltan Məliy adam göndərüb qazını yanına çağırtdırdı. Pəri xanımla kəvin kəsdirdi. Elə həməən axşam da Soltan Məliy bir toy məclisi düzəldib Pəri xanımı özünə arvad elədi. Pəri xanım söyündüğünən diyif-gülürdü. Hər dəfə də ağzımnən ətrafa qızılğüllər səpələnirdi. Soltan Məliy qızılğüllərdən bir böyük dəsdə bağliyif Məmməd padşaha göndərdi.

Səhər Soltan Məliy padşahın hüzuruna gəlib onunla görüşüf öpüşdü, didi:

– Qibleyi-aləm, ürəyin nə vaxt tər qızılğül isdəsə, buyur, gedim gətirim.

Bu əsnada vəkil padşaha təzim eliyif didi:

– Padşah sağ olsun, Soltan Məliyə buyur Hindistannən fil sümüyü gətirsin.

Məmməd padşah acıqlanıf vəkildən xəvər aldı:

– Bəkil, fil sümüyü nəyimə lazımdı?

– Sən padşahlıx taxtoo bəzəmax üçün, qibleyi-aləm, – deyə vəkil cavab verdi.

Bu söz padşahın ağına batdı. Dönüb Soltan Məliydən xəvər aldı:

– Soltan Məliy, bu işə nə diyirsən?

– Padşah sağ olsun, mən əmr quluyəm. Nə vaxd disən, gedərəm.

Məmməd padşah didi:

– Eliysə, yoldan gəlmisən, bir həfdə dinco al, sora gedərsən.

Soltan Məliy şaha baş əyib hüzurunnən çıxıf öyünə gəldi. Pəri xanımm baxdı ki, ərinin halı pərişandı. Boynuna sarılıb xəvər aldı:

– Soltan Məliy, nədən pərişansən?

Soltan Məliy padşahın buyruğunu ona çatdıranda Pəri xanımm didi:

– Bu işin heş xüffətini çəhmə! Allah kərimdi, şaha fil sümüyü də gətirərsən. Hələ qabaxda bir həftəmiz var.

Soltan Məliy bir həftəni də Pəri xanımla eyş-ışrətdə keçirdi. Həftənin tamamında Pəri xanımm Soltan Məliyin barmağına bir üzüyü keçirif didi:

– Soltan Məliy, indi atın çapıb gedərsən meşiyə. Meşənin qalın yerində bir mağara var. Üzüyü tutarsən mağaranın ağzına, o saat mağaradan bir qoca qarı çıxacaq. Qarıdan qorxub eləmə, o, məəm büvümdü, iki ildi məni axtarır. Bu üzüyü barmağında görüb nə köməh diləsən, eliyicih.

Soltan Məliy Pəri xanımla halallaşib yola düşdü. Gəlib meşiyə çatdı, arvadının işarə verdiyi mağaranı axtarıb tapdı. Üzüyü mağariyə tərəf tutan kimi qoca qarı mağaradan çıxdı. Qarı Soltan Məliyin barmağındakı üzüyü görüb didi:

– Səni Allaha and verirəm, bu üzüyün yiyəsinnən maa xəvər ver.

Soltan Məliy didi:

– Bu üzüyün ziyəsi Pəri xanım mənim öyümdədi. Bu üzüyü də maa o özü verib.

Nə isə, Soltan Məliy Pəri xanımın başına gəlennəri bir-bir qarıya söylədi. Qarı ona qulax asannan sonra didi:

– Oğul, hindiki sən Pəri xanımı divin əlinnən qurtarmısan, nə diləyin varsa, di, yerinə yetirim.

Soltan Məliy didi:

– Qarı nənə, şahın taxdını bəzəmax üçün maa fil sümüyü lazımdı, elə bu niyyətnən səfərə çıxmışam.

Qarı didi:

– Soltan Məliy, arxeyin öyünə – Pəri xanımın yanına qayıt. Fil sümüyü hazır olıcih.

O, qarı ilə görüşüb atına minib geri döndü. Soltan Məliy öyünə çatanda gördü ki, dəvə karvanı eşihdə dayanıf. Elə bu dəmdə də Pəri xanım eyvana çıxıb onu salamlıyif didi:

– Soltan Məliy, muşduluğumu ver. Bu gördüyün dəvələrin yükünün hamısı fil sümüyüdü.

Soltan Məliy söyündüyünnən arvadını öpüf qucaqladı. Dedi:

– Savax fil sümüyünü aparıb Məmməd padşaha vericəm.

Axşam Soltan Məliy gördü ki, üç göyərçin öyün eşiyinə qonub arvadla iki qıza döndülər. Arvad didi:

– Soltan Məliy, xoş gördöx.

Soltan Məliy o saat başa düşdü ki, bunlar Pəri xanımın ana və bacılarıdı. Pəri xanım səsə-küyə çıxıb özünü onnarın üsdünə atdı. Görüşüf qucaqlaşdılar. Pəri xanım başına gəlennəri onnara nağıl elədi. Pəri xanımın anası, bacıları onunla söhbət eliyif gənə göyərçin cildinə girif uçuf getdilər.

Səhər Soltan Məliy dəvə karvanını çəkib saraya apardı. Məmməd padşah onun səfərdən sağ-salamat qayıtdığını görüf çox söyündü. “Xoş gəldin” eliyif yanında oturtdu. Vəkil Soltan Məliyin bu tapşırığını yerinə yetirib gəldığını görəndə elə bil başına qaynar su töhdülər. Öz-özünə dedi: “Mən bunu hər də-

fə ölümə göndərirəm, bu isə sağ-salamat qayıdıb gəlir, şah da onu gündən-günə daha da çox əzizdiyir”.

Günnərin bi günü Soltan Məliy ovdan qayıdanda baxıb gördü ki, saray tərəfdən bir göyərçin uçuf gəlir, amma göyərçinin boynuna nəsə bağlanıb. O saat göyərçini oxla vurdu. Gəlib göyərçini yerdən götürəndə gördü ki, onun boynuna bağlanan bir namədi. Bu işə çox təcüfləndi. Götürüb naməni oxuyurdu ki, Məmməd şahın fərraşları ona rasd gəldilər. Fərraşlardan biri təzim eliyif didi:

– Bəzir, padşah səən gərmax isdiyir.

Soltan Məliy fərraşlara qoşulub saraya getdi. Divana girəndə gördü ki, vəkil də burdadı. Soltan Məliy şaha təzim eliyib bir tərəfdə dəyandı. Öz-özünə dedi: “Hindi vəkil də burdadı, görünür, şahın maa nəsə bir tapşırığı var. Gözliyim görüm, bu işin axırı nəteri olıcih.” Məmməd padşah üzünü ona tutub didi:

– Soltan Məliy, vəkil yuxuda rəhmətli atamı görüb. Atam ona deyib ki, oğlum nə bivəfa çıxdı. Məni heş soruşuf eləmir. Qoy dosdlarınnan birini məəm yanına göndərsin. Oğluma diyiləsi sözüüm var. Yaxşı olar ki, Soltan Məliyi yanına göndərə. Odur ki, Soltan Məliy, gərəh o dünyiyə gedib atamnan maa bir xəvər gətirəsən.

Soltan Məliy bir padşaha baxdı, bir vəkilə. Ürəyində dedi: “Yaxşı, vəkil, mən səən başaa bir oyun açım, sən də bax! Biçarə şahın başını tovliyif başımı batırmax isdiyirsən?”

Soltan Məliy didi:

– Padşah sağ olsun, maa qırx gün möhlət versən, atannan saa bir xəvər gətirərəm.

Padşah onu qucaqliyif didi:

– Mən bilirdim ki, sən razı olıcihsən! Saa qırx gün möhlət verirəm.

Soltan Məliy şahın dərgahınnan çıxıf öyünə gəldi. Pəri xanım baxıb gördü ki, ərinin qanı çox qaradı. Xəvər aldı:

– Soltan Məliy, noolub saa?

Soltan Məliy başına gələnə arvadına nağıl eliyəndə o didi:

– Heş ürəyoo sıxma, bura gələndə divin dolçasını özüm-nən gətirmişəm. İsdiyirsən vəkili elə bir hala salım ki, ölmüş-dən betər olsun.

Belə diyəndə Soltan Məlik onu qucaxliyif öpdü. Didi:

– Bəkillə işin olmasın. Onnan məəm öz haqq-hesavım var.

Savağı gün Soltan Məliy Məmməd şahın yanına gedib didi:

– Padşah sağ olsun, mən hazır.

Şah o saat bütün carçılara əmr elədi elan eləsinnər ki, savax Soltan Məliy o dünyaya gedicih.

Savağı gün şəhər əhli meydana cəm oldu. Cəllad Soltan Məliyin boynunu vurdu. Fərraşlar Soltan Məliyin başı ilə bədənini öyünə apardılar. Soltan Məliyin anası oğlunun meyidini görüb vay-şivən qopartdı. Pəri xanım fərraşlar gedənnən sonra Soltan Məliyin başı ilə bədənini birləşdirif üsdünə divin dolçasınnan su səpdi. Didi:

– Süleyman peyğəmbərin eşqinə, diril!

Pəri xanım sözünü diyib təzəcə qurtarmışdı ki, Soltan Məliy dirildi.

Soltan Məliy anası və arvadı ilə görüşüb öpüşənnən sora Pəri xanım didi:

– Soltan Məliy, gərəy otuz doqquz gün həyət-baciyə çıx-miyəsən.

Heylə də razılaşdılar. Günnər, həfdələr keçdi. Qırxıncı gün Soltan Məliy şaha atasının adınnan bir namə yazdı. Naməni götürüf saraya yollandı.

Soltan Məliy getmaxda olsun, eşit vəkildən. Soltan Məliyin boynu vurulannan sonra vəkil elə zənn elədi ki, qırx gün keçənnən sonra şah onu Soltan Məliyin yerinə vəzir təyin edicih.

Soltan Məliy əlində namə saraya daxil olub padşahın

qavağında dəyananda daa vəkilin halını soruşma! Piçax vurse-ydin, qanı çıxmazdı. Məmməd padşah Soltan Məliyi görəcəh taxtdan düşüb onun yanına gəldi, qucaxlaşif öpüşdülər. Soltan Məliydən xəbər aldı:

– Qardaş, atamnan maa bir xəvər.

– Qibleyi-aləm, rəhmətliy ataaz sizə bu naməni göndərdi – diyif Soltan Məliy naməni ona verdi.

Padşah söyüncax naməni ondan alıb oxuyənnən sora üzünü vəkilə tutub didi:

– Vəkil, rəhmətliy atam yazır ki, o dünyada vəziri var, amma vəkili yoxdu. Odur ki, mənənnən təvəqqe eliyir ki, səni onun yanına yola salım. Hindi ki, iş belədir, hazırlaş savax səni o dünyaya, onun yanına yola salıcam.

Vəkil şahın sözünnən özünü itirdi, amma Soltan Məliyin o dünyadan sağ-salamat gəldiyini görüb özünə bir az toxtaxlıx verdi. Didi:

– Qibleyi-aləm, bu dünyada vəkil olan o dünyada da vəkil olar. Allah qoysa, savax yola düşərəm.

Savağı gün vəkilin boynu vuruldu. Bəkilin boynu vurulannan sonra Soltan Məliy didi:

– Yaxşı diyiblər: “Özgəsinə quyu qazan özü düşər”.

O, belə diyəndə padşah yuxudan ayılmış kimi təcüblə xəvər aldı:

– Soltan Məliy, bu nə sözdü?

Soltan Məliy padşaha bir namə uzadıb didi:

– Padşah sağ olsun, bu naməni oxuyun, hər şey sizə əyan olicih. Bəkil bu naməni qonşu vilayətin şahına yazıb göndərməh isdəyirdi ki, əlimə keçdi. Xain vəkil səni öldürüb taxtı-tacını həmin şaha təslim elamax isdiyirmiş ki, sora vəzir olsun.

Padşah naməni oxuyub didi:

– Vəzir, sözün doğrudu: “Özgəsinə quyu qazan özü düşər”.

ƏZİM SÖVDƏGƏRİN NAĞILI

Biri varıdı, biri yoxudu, bir paccah varıdı. Bu paccahın dünya malınnan nəyi desən varıdı. Qoyunna sürüsünü, inəhdən naxırını, atdan ilxısını düz-dünya tutmurdu. Amma bu paccahın bir nisgili varıdı k1, bu nisgilin qabağında bu var-dövlətin paccah üçün bir qara pul qədər qiyməti yoxudu. Bu nisgil övladsızdıx nisgiliydi. Elə kasıb yoxuydu doyuzdurmasın, elə pir, ocax qalmamışdı, ziyarət olunmasın. Amma xeyri olmamışdı k1, olmamışdı. Paccahın iki arvadının heş birinnən övladı olmurdu.

Bir gün genə paccahı övladsızdıx nisgiliynən dər-d-qəm basmışdı. Bu vax qarabaşdar gəlib xəbər verdilər ki, bəs paccah sağ olsun, sarayın qabağında elçi daşının üstündə bir nəfər dərviş oturub. Paccah deyir:

– Gedin soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin.

Gəlib paccahın dediyi kimi eliyillər. Amma dərviş deyir ki, mənə heş nə lazım deyil, mən paccahın özünü görməliyəm. Gəlib dərvişin dediyini paccaha xəbər verillər. Paccah deyir:

– Gedin gətirin.

Qarabaşdar o sahat gedib dərvişi gətirillər paccahın hüzuruna.

Dərviş içəri girir, paccahın qabağında iki qat əyilib qalxır. Görür paccahın üzü tühlüdü, deyir:

– Paccah sağ olsun, gərəh mən sənün üzünü qırxam.

Paccah deyir:

– Dərviş, mən paccah adamam, mənəm öz dəlləyim var. Sənün nəyinə lazımdı k1, mənəm üzüm tühlüdü, ya tühsüzdü. Sən öz isdəyini de. De görüm, mənən isdəyin nədi?

Dərviş deyir:

– Qibleyi-aləm, mən bura gələndə əhd etmişdim, əyər paccahın üzü tühlü olsa, mən onun üzünü qırxmalıyam. Yalnız bunnan sora nə istədiyimi deyə bilərəm.

Paccah baxdı k1, bu, öz dediyinnən dönən deyil. Əlaşsız qalıb razılaşdı.

Dərviş ədəb-ərkannan paccahın üzünü qırxıb qutardı.

Sora bir güzgü çıxardıb paccaha verdi. Paccah güzgülə baxıb köhsünü ötürdü. Bir ah çəhdi. Dərviş soruşdu:

– Paccah sağ olsun, niyə ah çəhdin?

Paccah dedi:

– Heş, elə-belə.

Dərviş əl çəhmədi:

– Yox, sən gərəh bu sirri mənə açasan.

Paccah gördü kü, dərviş genə əl çəkən dəyil, dedi:

– Dərviş, o ki əl çəhmirsən, onda eşit. Mənəm bu dünyada dünya malınnan heş nəyim əsgih deyil. Var-dövlətim saya, şanı-m-şöhrətim sana gəlməz. Amma nə edim ki, iki hərəmimin heş birinin övladı yoxdu. Fikirrəşirəm ki, mən ölüb gedənnən sora yerimdə kim oturacaq, varım, dövlətim kimə qalacaq? İndi də elə ona görə ah çəhdim.

Dərviş dedi:

– Paccah sağ olsun, mən sənə alma verəcəm, bölüb, bir üzünü bir arvadına verərsən, bir üzünü də o biri arvadına. Almaları yeyənnən sora hər iki arvadının övladı olacaq. Amma bir şərtim var, gərəh bu şərtə əməl edəsən.

Paccah dedi:

– Nədi şərtin?

Dərviş dedi:

– Şərtim odu ku, bir arvadınnan bir oğlun, o biri arvadınnan bir qızın olacaq, oğlan sənün, qız mənəm.

Paccah bir qədər fikirəşənnən sora razı oldu. Dərviş cibinnən bir alma çıxarıb iki yerə bölüb dedi:

– Paccah sağ olsun, almanın bu böyüh üzünü verərsən böyüh hərəminə, bu kiçih üzünü də verərsən kiçih hərəminə. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecədən sora bir oğlun, bir qızın olacaq. On beş ildən sora gələcəm qızı aparmağa.

Paccah dərvişi çoxlu xələtnən, böyüh hörmət-izzətnən yola saldı.

Axşam hərəmnərinin yanına gəlib, dərvişin dedihlərinə olduğu kimi əməl elədi – almanın böyüh üzünü böyüh hərəmi-

nə, kiçih üzünü kiçih hərəminə verdi.

Günlər, aylar ötdü, düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə, doqquz sahatdan sora paccahın böyüh arvadınnan bir oğlu, kiçih arvadınnan bir qızı oldu. Paccaha muşdulux çatdırıldılar. Paccah muşduluxu gətirənnərə yaxcica xələt verdi. Paccah sevindiyinnən az qalırdı uşsun. Tez dayələr, qulluxçular ayrıldı. Paccah xəzinəsinin qapısını aşdı, kasıblara əl tutdu, ajdarı doydurdu. Mallar, heyvannar kəsildi, düz qırx gün, qırx gecə ölkədə hamı yedi, işdi, şaddıx, şadyanalıx elədi.

Bu minvalnan aylar, illər ötməhdə, uşaxlar böyüməhdə olsun, sizə kimnən deyim paccahnan əhd-peyman bağlıyib, alma verən dərvişdən. Dərviş paccahdan ayrılannan sora qayıdıb on beş il quru odun yığdı. Elə ki on beş il gəlib keşdi, vədə tamam oldu, təzədən yön aldı paccahlığa. Dağlardan yel kimi, dərələrdən sel kimi keçib, bir aylıx yolu bircə gündə qət edib çatdı mənzil başına, gəlib oturdu elçi daşının üstündə.

Qarabaşdar o sahat paccaha xəbər çatdırdılar k1, bəs bir nəfər oturub elçi daşının üstündə. Paccah dedi:

– Soruşun görün nə isdiyir, verin çıxıb getsin. Gəlib paccahın dediyi kimi elədilər. Amma dərviş dedi ki, mənə heş nə lazım dəyil, mən paccahın özünü görməliyəm.

Gəlib dərvişin dediyini paccaha çatdırdılar. Paccah dedi:

– Onda gedin gətirin.

Qarabaşdar bir andaca dərvişi paccahın hüzurunda hazır elədilər. Paccah dərvişi görən kimi barmağını dişdədi. Yadına düşdü kü, verdiyi vədə tamam olub, dərviş gəlib əmanəti aparmağa.

Dərviş dedi:

– Paccah sağ olsun, mən həmin dərvişəm ki, on beş il əvvəl sənnən əhd-peyman bağlamışdım. İndi vaxt ötüb, vədə gəlib. Gəlmişəm qızı aparmağa. Öz vədinə əməl et.

Paccah dərvin fikrə getdi, ürəyinnən qara qannar axdı. Dərvişə çox dil töhdü, ha çalışdı k1, onu fikrinnən döndərsin, amma olmadı k1, olmadı. Dərviş öz dediyinnən dönmədi. Onda

paccah dedi:

– Dəviş, gəlibsən, göz üstə yerin var. Əziz qonağımsan. Əhd bağlamışım, sözüüm də sözdü. Mən istədim, sən özün bu fikirdən daşınasan. İndi ki, belə oldu, mən öz vədimə əməl edəcəm. Sən də uzax yol gəlibsən, bu gün dincəl, gecənin xeyrinnənsə səhərin şəri yaxcıdı.

Paccah elə ki dərvişdən ayrıldı, tez vəzir-vəkili çağırtdırdı, məsləhət-məşvərət elədi, çıxış yolu isdədi.

– Bir yol tapın dərvişi başdan edəh, – dedi:

Vəzir-vəkil bir-birinə baxdı.

– Paccah sağ olsun, sənin dərvişnən əhd-peyman bağladığını bütün ölkə bilir. Əgər indi sən öz əhdinə əməl eləməsən, bütün ölkədə hörmətdən düşərsən. Dərvişin tələbini ödəməh məsləhətdi, – dedilər.

Padşah bərh fikrə getdi, öz-özünə çox götür-qoy elədi, baxdı vəzir-vəkil düz deyir, başqa çıxış yolu yoxdu, razılaşdı.

Sabahısı paccahın qərarı bütün ölküyə car çəkildi. Paccah qızına düz qırx gün-qırx gecə toy elədi, ağırdan ağır, yüngüldən yüngül ayırıb qızı böyüh bir cehiznən, toy-bayramnan dərvişə qoşub yola saldı.

Karvan bir xeyli gedib şəhərdən uzaxlaşannan sora dərviş cer-cehizi də çalğıcılarla paylıyib adamnarı geri qaytardı, qızı götürüb yola düşdü.

Dərvişnən qız çox getdilər, dərədən, tərədən, tikannıxdan, daşdıxdan keşdilər. Daşdıxda əl-ayağı əzilən, tikannıxda üst-başı cırılan qız axır k1, əldən düşüb dayandı, dizi üstə çöküb, getməyə artıx əhədi qalmadığını dedi. Bunu eşidən dərviş onu döyüb-söyüb, möhkəm kötəhləməyə başdadı.

– Mən səni xanım kimi saxlamağa aparmıram, – dedi. On beş ildi quru odun yığmışam. Mən səni bişirib yeməyə aparıram.

Bunu eşidən qızın rəngi-ruhu tamam qaşdı. Bu sözdən sora istəsəydi də bir addım ata bilməzdi. Buna görə dərviş söyəsöyə onu belinə aldı. Xeyli gedənnən sora bu dəfə gəlib bir bulağın başına çatdılar. Dərviş bir qədər dincini almağ isdədi. O,

tütün büküb, çaxmax-qov çıxartdı, papirosunu yandırdı, ajgöz-düynən çəhməyə başladı. Bir azdan sora genə yola düşdülər. Amma çaxmax-qov yadınnan çıxıb elə bulağın başındaca qaldı.

Dərvişnən qız gəlib mənzil başına çatdılar. Dəriş möhkəm-möhkəm qızın əl-qolunu bağliyib odun tığının üstünə çırpdı. Əlini atdı, çaxmax-qovunu çıxarıb, oduna od vursun. Amma çaxmax-qovunu heş cürə tapammadı. Birdən yadına düşdü kü, çaxmax-qovu bayax bulağın başında qalıb. Dedi:

– Çəpəlin biri çəpəl, çaxmax-qovum bulağın başında qalıb, gözdə bu dəyqə götürüb qayıdıram.

Dərviş çaxmax-qovunu tapmağ üçün geri qayıtmada olsun, sizə kimnən deyim – Əzim Sövdəgərdən.

Əzim Sövdəgər bir nurani, insaflı, rəhimdil adam idi. Bu şəhərdən mal alıb, o biri şəhərə, bu ölkənin mətahını o biri ölküyə aparıb satırdı. Xeyirxahlığına görə də hamı onu tanıyır, bir kimsə karvanına dəyib-dolaşmazdı. Həmişə də yolu bu yerrərdən keçirdi. Bu dəfə də elə ki dərviş çaxmax-qovunu axtarmax üçün geri qayıtdı, Əzim Sövdəgər öz karvanıyan yaxınnıxdan keçirdi. Birdən uzaxdan səs eşidib karvanı saxlatdı. Səs gələn tərəfə getdi, odun tığının üstündə qızı görən kimi məsələni başa düşdü, bildi ki, bu dərvişin işi olacax. Dərviş də haralardasa buralarda yaxınnıxdadı. Dedi:

– Doğrudu, dərviş gəlib çıxsax, hamımızın dərisinə saman tərəcəh, amma bu yazıx qızı beləcə burada qoymax da insaf deyil.

Əmir elədi, tez qızın əl-qolunu açıb, onu götürdülər. Əzim Sövdəgərin tapşırığıyan karvanın lap qabağındakı qatırın yükünün içində gizdətdilər. Əzim Sövdəgər «ya Allah» deyib karvanı hərəkətə gətirdi.

Karvan yolda olsun, qayıdax görəh dərviş neynədi. Elə ki karvan uzaxlaşdı, dərviş gəlib gördü kü, lələ köçüb yurdu qalıb. Tez qalxdı tərən başına, uzaxda toz-duman görüb o sahat bildi ki, bu yerdən Əzim Sövdəgərin karvanı keçib. Bir azdan sora kəsdi karvanın üsdünü. Karvana çatar-çatmaz qışqırdı:

– Ey Əzim Sövdəgər! Dayan! De görüm, mənim ovumu hara aparırsan? Əzim Sövdəgər dərvişin səsini eşidib gördü kü, başqa əlacı yoxdu, karvanını saxladı. Dərviş gəlib çatdı, təkrar elədi:

– Ey Əzim Sövdəgər, de görüm, mənim ovumu hara aparırsan?

Əzim Sövdəgər and-aman elədi ki, mən nəkarəyəm ki, sən ovuna əl vuram. İnanmırsan, bu karvan, bu da sən. Dərviş o sahat qatırrarın yükünü yoxlamağa başladı. Otuz doqquz qatır yükünü bircə-bircə yoxladı, heş nə tapmadı. Fikirrəşdi ki, əşi, otuz doqquz yükü yoxladım, heş nə tapmadım, deməli, heş qırxıncıda da yoxdu. Ola bilməz ki, Əzim Sövdəgər bu otuz doqquz qatırı burada qoyub, qızı aparıb lap qabaxdakı qatırda gizdədə.

Dərviş kor-peşman geri qayıtdı. Gəlib odun tığının böyür-başını bir də axtardı. Birdən şübhələndi ki, nə bilməh olar, bəlkə qız yoxlamadığı o qırxıncı qatırın yükündəymiş. Axı burdan Əzim Sövdəgərin karvanınnan başqa bir ins-cins keşmiyib. Təzədən Əzim Sövdəgərin dalınca düşdü.

İndi sizə kimnən deyim, Əzim Sövdəgərdən. Dərviş Əzim Sövdəgərin karvanındakı otuz doqquz yükü yoxluyub, qızı tapbiyib geri qayıdandan sora Əzim Sövdəgər bildi ki, gejetz dərviş geri qayıdib qırxıncı yükə də baxacax. Tez əmr elədi, qızı karvanın lap qabağındakı qatırın yükünnən götürüb, karvanın lap axırındakı axsax yabının yükündə gizdətdilər.

Karvan bir xeyləh gedənnən sora Əzim Sövdəgər bir də gördü budu dərviş yel kimi gəlir. Özünü görməməzdiyə vurdu. Dərviş bir azdan qaranəfəs özünü karvana çatdırdı. Dedi:

– Əzim Sövdəgər, mən sən karvanında bir qatırın yükünə baxmadım. Yəqin ki, qız ordadı, gərəh baxam.

Əzim Sövdəgər dedi:

– Dərviş ağa, mən nəkarəyəm sən bir sözünü iki eliyim, buyur bax. Dərviş bu dəfə qızı tapbiyib kor-peşman geri qayıtdı. O, genə odun tığının böyür-başına baxdı. Ətrafa göz

gəzdirdi. Xeyləh fikirrəşənnən sora belə qərara gəldi ki, başqa cür ola bilməz. Burda nəşə genə Əzim Sövdəgərin bir hiyləsi var. Təzədən yola düşüb, Əzim Sövdəgərin karvanını izdəməyə başladı.

Bu gedişən Əzim Sövdəgərin karvanı az getdi, üz getdi, dərə-təpə-düz getdi, düz qırx günün tamamında gəlib böyüh bir şəhərə çıxdı. Əzim Sövdəgər dünyagörmüş adamıdı, bilirdi dərviş onnan əl çəkən deyil, harda olsa, gəlib onu tapacax. Həm də bu dəfə çətin ki, Əzim Sövdəgər dərvişin əlinnən can qurtara bilə.

Ona görə də Əzim Sövdəgər az fikirrəşdi, çox fikirrəşdi, axırda qızı dəyər-dəyməzinə satmaq qərarına gəldi. Fikirrəşdi ki, təhcə bu yolnan bəlkə izi itirə, dərvişi azdırı bildi.

Səhərisi Əzim Sövdəgər qızı da götürüb bazara gəldi. Onnar bazara daxil olanda bu şəhərdə paccahın oğlu da bazarı gəzirdi. Oğlan qızı görə kimi bir könüldən min könülə qızın gözəlliyinə vuruldu. Nə qiymətə olur-olsun, qızı almaq qərarına gəldi. Oğlan da Əzim Sövdəgərin xoşuna gəldiyinnən o, qızı belə bir oğlana satmağına sevindi. Qızı oğlana satannan sora rahat nəfəs alıb geri qayıtdı. Elə həmin gün də karvanıyan şəhərdən çıxdı.

Paccah oğlu qızı alannan sora bazardan birbaşa evinə gətirdi. Kənizdər o sahat onu hamama apardılar, təzə libas geydirib, tovuz kimi altdan-üsdən bəzədilər, paccah oğlunun hüzuruna gətirdilər. Paccah oğlu yerindəcə donub qaldı, dili söz tutmadı. Hannan-hana özünə gəlib gördü kü, qız əvvəl biri disə, indi min olub. Zalım balası elə bil ay parçasıdı, indicə göydən düşüb, elə bil ağappax quzey qarıdı, yanaxları isə bu qarın üsdünə düşmüş qızıl qan ləkəsidı. Təzədən bir könüldən min könülə qıza aşıq oldu. Xəbər paccaha çatdı. Paccahın gözünün ağı-qarası bir oğluydu. Həm də dünyagörmüş paccahıydı. Çox götür-qoydan sora razılıx verdi. Qırx gün, qırx gecə toy çalındı, paccahın oğluyunan qız evləndi, şad-xürrəm ömür sürməyə başladılar.

İndi görə dərviş necoldu. Dərviş o vax şəhərə çatdı ki,

paccahın oğlunun toyunun qırxıncı günüdü. Şəhəri çox gəzdi, Əzim Sövdəgəri çox axtardı. Amma öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər şəhərə gəlişinin ikinci günü gecəyənən karvanıyan şəhəri tərk edib. Ağına gəldi ki, bəke Əzim Sövdəgər qızı burada satıb. Bazara yollandı, bazarı çox dolaşdı, amma bir şey öyrənə bilmədi. Axırda bazarın çıxacağında tumanı əlində, quyruğu beyində, bir gözü kor, bir gözü çəp, cındırınnan cin hürkən bir köpəh qarıya ras gəldi. Fikirrəşdi ki, bu sir-sifət ki, bu qarıda var, dünyanın nə pisdiyi desən, onun əlinnən gələr. Qızdan mənə bir xəbər versə, bu qarı verəcəh. Demə, qarı da bayaxdan ona göz qoyurmuş. Dərviş qarıya yaxınnaşan kimi qarı kötüh dişdərinə ağardıb irişdi. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl pul qoyub qızın yerini soruşdu, öyrəndi ki, Əzim Sövdəgər bazarda bir qız satıb, o qızı da kim alsa yaxşıdı, paccahın oğlu. Şəhərdəki toy da elə o qıznan paccahın oğlunun toyudu. Dərviş qarının ovcuna bir qızıl da qoyub qalmağ üçün yer isdədi. Qarı qabağa düşüb onu öz evinə apardı. Dərviş qarının evində qalmaxda olsun, görə qızın başına nə gəldi.

Paccahın oğluna ərə gedənnən sora da qız narahatçılıxdan qutarmadı. O, dərvişin onu axtaracağını bilirdi. Ona görə də paccahın oğluna elə bir imarət tihdirtmişdi ki, quş quşduğuyunan bu imarətə yaxın düşə bilməzdi. İmarətin də qabağına əjdaha kimi üş yırtıcı it bağlamışdı. Qız bu imarətdə yaşayırdı.

Evləndihləri günnən düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz gecə keçənnən sora qızın ay parçası kimi gözəl bir oğlu oldu. Uşax əldən-ələ gəzdi, dayələr tutuldu. Qızın hörməti birə-min artdı. Dərviş söhbəti də yavaş-yavaş qızın yadınnan çıxmağa başladı. Günnərin bir günü paccahın oğlu bir neçə günnüyə səfərə çıxması oldu.

Dərviş düz bir iliydi ki, qarının evində qalırdı, qızın yaşadığı imarətə ayağ aşmaq üçün yollar axtarırdı. Amma bir yol tapırdı. Əslində, bu bir ilin ərzində paccahın oğlu heş şəhərə çıxmamışdı da. Onun səfər xəbərini bu dəfə dərviş çox sevincəh qarşıladı. Bu xəbəri dərvişə çatdırıyan da elə qarı oldu.

Dərviş çox götür-qoydan sora özüynən üç parça ət götürüb, qarının bələdçiliyynən birbaş paccahın oğlunun imarətinə yollandı. İtdərin hərəsinə bir parça ət atıb, özü imarətə girdi. Axtarıb qız yatdığı yeri tapdı. Uşaxsa beşihdə oynuyurdu. Dərviş bıçağı çıxarıb uşağın başını kəsdi. Qannı bıçağı da uşağın kəsilməmiş başının altına qoyub otaxdan çıxdı, genə itdərin hərəsinə bir parça ət atıb imarətdən uzaxlaşdı.

Dərviş gedən kimi qız ayıldı, uşağı al-qan içində, qannı bıçağı da kəsilməmiş başın altında görüb özünən getdi. Hannan-hana özünə gəlib məsələni başa düşdü, bildi ki, bu, olsa-olsa, dərvişin işi olacax. Qannı baçax da xəbərdarıxdı. Yəni bu sirri kimə desən, belə hadisə genə ola bilər. Qorxusunnan səsini içinə çəhdi.

Paccahın oğlu səfərdən qayıdıb işdən agah olanda qabaxca qızdan şübhələndi. Amma heş cürə kəsdirə bilmədi, necə ola bilər ana öz balasını öldürsün. Vəzir-vəkil çağırıb məsləhət elədi. Onnar da paccahın oğlunun fikrini təkrar elədilər. Axırda belə qərara gəldilər ki, burada nə isə sirr var. Amma qız qorxur, demir.

Paccahın oğlu əmir elədi bir qatır gətirsinnər. Qatır hazır olanda paccahın oğlu qızı bağlatdırdı qatırın quyruğuna. Sora üzünü qıza tutub dedi:

– Quş quşduğuyunan mənim imarətimə yaxın düşə bilməz. Heş bir insan övladı cürət edib imarətin qabağındakı itdərin qorxusunnan bu həndəvərdə görünə bilməz. İmarətdə isə sənən başqa heş kim olmuyub. Deməh, uşağı sən öldürürsən. Balasını öldürən ana özü öldürülməlidir. Mən sənə bu sahat elə bir cəza verəcəm ki, tikələrin qurd-quşa yem olsun.

Qız dedi:

– Paccah oğlu, əl saxla, mən sənə hər şeyi açıb deyərəm. Paccahın oğlu əl saxladı. Qız başına gələnnəri – paccah qızı olduğunu, dərvişnən bağlı əhvalatları – hamısını bircə-bircə paccah oğluna danışdı. Paccah oğlu qızı qatırın quyruğunnan açıb, imarətə gətirdi. O gunnən imarətin həndəvərində pusqu

qurdu, gözdəməyə başladı. Lakin dərvişdən heş bir səs-sorax yox idi.

Bir gün paccah oğlu şəhərə car çəhdi ki, bir neçə gününü səfərə çıxır. Qoşun-ləşkər yığıldı, paccahın oğlu da dər-tənin başında tənənəynən şəhərdən çıxdı. Amma elə ki, qoşun-ləşkər şəhərdən bir az aralandı, paccah oğlu xəlvətcə dər-dədən ayrılıb, geri qayıtdı, gəlib həmişəki pusqu yerində giz-dəndi. Elə ki, axşam oldu, bir də gördü, qız deyən dərviş gəlir, itdərin hərəsinə bir parça ət atıb getdi. Elə bu vax paccahın oğlu pusqudan çıxıb, dərvişi qılıncnən tən ortadan iki yerə böldü.

Səsə qız da imarətdən çıxdı. Öpüşdülər, qucaxlaşdılar. Qonşu paccahlığa xəbər göndərib qızın atasını da çağırtdılar. Qızın atası min ilin həsrətdiləri kimi öpüşdülər, görüşdülər. Təzədən qırx gün, qırx gecə toy elədilər, yedilər, işdilər, yerə keşdilər.

Göydən üç alma düşdü. Biri özümün, biri sözümün, biri də nağıl danışanın. Siz sağ, mən salamat. Siz yüz yaşayın, mən yüz əlli.

QARADAĞIN SİRRI

Biri var imiş, bir yox imiş. Bir paccah var imiş. Bu paccahın üç oğlu var imiş. Onlardan birinin adı Əhməd, ortancılığın adı Hübət, kiçiyinin adı isə Məhəmməd imiş.

Ömrünü sona çatdıran paccah bir gün ölüm yadığına baş qoyur. O, əmr edir ki, oğlannarını çağırınsınar. Paccahın əmrini yerinə yetirib onun oğlannarını çağırırlar. Oğlannarı atalarının başına toplaşılırlar. Atasını oğlannarına vəsiyyət edib deyir:

– Oğullarım, mən ölürəm. Sizə vəsiyyətim budu ku, Qara dağ deyilən yerə səfər etmiyəsiniz.

Ata vəsiyyətini eliyib ölür. Paccahın ölümünən sora onun böyüh oğlu Əhmədi camahat özdərinə paccah seçir. Aradan bir qədər keçir, atasının vəsiyyətini yadınnan çıxaran Əhməd Qaradağa səfərə hazırraşır. Deyilənə görə, Qara dağ çox mənzərəli, ürəhaçan bir yer imiş.

Əhməd qoşun sərkərdəsini yanına çağırır deyir:

– Bir söz idi, atam öləndə dedi. Qoşunu hazırra, sabah Qara dağa səfərə çıxacağıx.

Paccahın əmriyənen sabahı gün qoşun atdanıb Qara dağa doğru üz qoyur. Qoşun az gedir, üz gedir, dərə-təpə düz gedir, yeddi gün, yeddi gecə yol gedib Qara dağa çatır. Neçə gününən bəri yol gəlib yorulmuş qoşun axşam çadır qurub dincəlir. Paccah da öz alağına çəkilir. Gecəni yatırlar. Səhər açılır. Səhər üzünüzə xeyirriyənen açılısın.

Paccah başında saray adamnarı çadırdan çölə çıxır. Doğurdan da, Qara dağ çox mənzərəli bir yer imiş. Uzaxda Qara dağın güllü-çiçəhli yamaşdarı görünürdü. Bu çiçəhlərin arasında gözəl bir ceyran otduyurdu. Ceyran paccahın xoşuna gəlir, paccah əmr edir ki, qoşun atdanıb, hər tərəfdən ceyranı mansırıya* alsınar. Ceyranı diri tutmax lazımdı. Ceyran kimin tərəfinnən qaşsa onnarın boynu vurulacaxdır. Qoşun ceyranı

* mansıra–mühasirə

mansırıya alır. Ceyran göz gəzdirib paccahnən vəzirin arasınan cüt ayax vurub qaçır. Paccahnən vəzir atdarını ceyranın dalınca çapırlar. Onnar qoşunnən aralanıb ceyranı böyüh bir səhraynan qova-qova aparırlar. Axırda onnar böyüh bir qalaçıya ras gəlillər. Ceyran qaçıb həmənen qalaçıya girir. Onnar da atdan düşüb qalaçıya daxil olullar. Onnar içəri girəndə qalaçanın ortasında pərdə görüllər. Həmənen pərdənin dalınnan səs gəlir:

– Əhməd, mənim imarətimə daxil olma!

Bu səsi eşidən paccahnən vəzirin qorxudan ürəhləri partdıyıb ölüllər.

Qoşun on gün onnarı gözdüyür, gəlmədihlərini yəqin edib geri qayıdılar. Əhvalatı söylüyüllər.

Ortancıl qardaş paccah olur. Bir qədərdən sora o da Qara dağa getməh fikrinə düşür.

Bu məqsədnən onnar yola düşür, Qara dağa çatırlar. Onnar da həmin ceyrana rast gəlir. Ortancıl qardaş da ceyranın dalıca qalaçıya girir və o da böyüh qardaşı Əhməd kimi geri qayıtmır. Qoşun yenə də əliboş geri dönür. Kiçih qardaş Məhəmmədi paccah seçillər.

Yeni taxta çıxmış Məhəmməd hakimiyyətinin ilh gününnən Qara dağa səfərə çıxmax qərarına gəlir. O, isdiyir ki, Qara dağa getsin, qardaşdarının başına gələn əhvalatı öyrənsin, yaxud da onnar tələf olan yerdə o da məhv olsun. Bu məqsədnən o, Qara dağa yol başdıyır. Yeddi gün, yeddi gecə yol getdihdən sora gəlib Qara dağa çatırlar. Çadırrarını qurub səhərin açılmasını gözdüyüllər.

Səhər açılır. Səhər üzünüzə xeyirriyənen açılısın. Onnar çadırdan çıxıb Qara dağın mənzərəsini seyr edərkən yenə ceyranı görüllər. Qoşun əhli ceyranı Məhəmmədə göstərib deyillər:

– Məhəmməd, sənin düşmənin həmin bu ceyrandı. Qardaşdarının başına nə iş gəlibsə, bu ceyran gətiribdi.

Məhəmməd qoşuna əmr edir, qoşun atdanıb ceyranı hər tərəfdən mansırıya alır. Ceyran yenə Məhəmmədnən vəzirin

arasından hopbanıb qaçır. Vəzir, vəkil, qoşun əhlinin çox hissəsi Məhəmmədi təh buraxmıyıb onnan getməh isdiyillər. Amma Məhəmməd onnan bir adamın belə getməsinə razı olmuyub deyir:

– Mən qardaşdarımın dalısınca gedirəm. Gedib ya qardaşdarımı, ya da onnarın qatillərini taparam, ya da onnar kimi mən də ölüb orada qalaram. Sizin nə günahınız var kı, ölümə gedirsiniz.

Məhəmməd bu sözdəri deyib qoşunnan ayrılır. O, öz atını sürüb dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi keçərəh həmin qalaçıya gəlib çıxır. Qardaşdarının meyidini qalaçada görən Məhəmmədin ürəyi qəzəbnən döyünməyə başladı. Bu zaman həmin pərdənin dalınnan səs eşidilir:

– Məhəmməd, mənim qalaçamı azad elə!

Lakin Məhəmməd yerinnən tərənəm. Bu səs üç dəfə təkrar olunur. Səs Məhəmmədə yenə də təsir etmir. Bu zaman pərdə bir tərəfə çəkilir, pərdənin dalınnan üzü niqablı bir adam çıxıb Məhəmmədnən əlbəyaxa olur. Xeyləh güləşənnən sora Məhəmməd üzü niqablı adamı yıxır. Qılıncı çəkib başını kəsməh isdiyir. Üzü niqablı adam onnan aman isdiyib, onu öldürməməyi xayış edir. Lakin Məhəmməd məğlub olmuş düşmənnən qardaşdarının qanını almaq isdiyir. O, deyir:

– Mən səni öldürəcəm! Çünkü sən mənim düşmənsən. Mənim iki qardaşımı öldürübsən.

Üzü niqablı adam deyir:

– Məhəmməd, mən sənin düşmənin deyiləm. Sənin qardaşdarını mən öldürməmişəm. Mən bu pərdənin dalınnan sənə çıxırdığım kimi, bir dəfə də onnara çıxırıb qalaçadan çıxmağı əmir etmişəm. Mən nə biləydim ki, onnarın ürəyi kişi ürəyi yox, quş ürəyi imiş. Çatdıyıb öldülər. Məhəmməd dedi:

– Yox, səni öldürməliyəm. Hər halda qardaşdarımın ölümünə səbəb sənsən.

O, cavab verdi:

– İndi ki, mənı öldürməh isdiyirsən, öldür. Ancax bir ar-

zum var, qoy onu deyim, sora öldür. Mən ceyran şəklində bu səhraları dolaşan bir qızam. Əhd eləmişəm ki, kim mənım qalaçama girib səsımə tab gətirib mənı yıxsə, ona ərə gedəcəm. Mən öz arzumu dedim. İnnən sora buyruş səninkidi. Necə isdiyirsən, elə də elə – deyib, üzünən niqabı götürdü. Məhəmməd baxıb gördü kü, doğurdan da bu elə qızdı kı, aya deyir, sən doğma, mən doğacam, günə deyir, sən çıxma, mən çıxacağam. Onun ürəyinə insaf gəldi. Öz-özünə dedi:

– Belə qızı da öldürəllərmi? Bunun günahı nədi? Qardaşdarımı vurub öldürməyüb kü. Özdəri çatdıyıb ölüblər.

O, qıza dedi:

– Sənin günahınnan keçirəm. Ürəyindəki arzunu yerinə yetirməyə çalışaram.

Məhəmməd qıznan köməhləşib qardaşdarını da, vəzir-rəri də dəfn etdilər. Sora Məhəmməd qıza dedi:

– Hazırtaş, gedəh.

Qız cavab verdi:

– Hara gedəh?

– Necə hara gedəh, mən paccaham, mənı qoşun gözdüyür.

– Paccah olduğunu bilirəm, qoşun da gözdüyüb-gözdüyüb qayıdıb gedəcəh. Gedib paccah olub qoşun dərdi, ölkə dərdi, camahat dərdi çəhməhdənsə, burda qalmaq daha yaxşıdı. Ömrün uzununu sənə yeməh, geyməh, nə lazımdısa, mən verəcəm. Məhəmməd fikir-rəşib qızın sözünnən razılaşdı. Onnar burada qalmaq oldular.

Sizə xəbər verim qoşun əhlinən. Qoşun əhli gözdüyüb-gözdüyüb onu da ölmüş hesab edib, geri qayıtdılar özdərinə təzə paccah seşdilər. O günnən Qara dağa səfər etməyə son qoyuldu.

Məhəmmədnən qız burda yaşayıb xoş gün keçirillər. Məhəmməd səhərrər çörəyini yeyib oxunu götürüb ova gedərmiş. Qız isə evdə qalıb ev işdəriynən məşğul olarmış. Ovdan gələndə hər şeyi hazır – xörəyini bişmiş, paltarını yuyulmuş görərdi.

Bir gün Məhəmməd ovdan qayıdarkən öz-özünə fikirreşdi ki, hər gün hər şey öz qaydasında olur. Paltarım yuyulur, xörəyim hazır olur. Görəsən, bəs paltar harda yuyulub, xörəh harda və nədə bişir. Belə fikirrənən o, evə çatıb, yolda fikirreşdihləri şeyləri arvadınnan soruşur. Arvadı cavab verir:

– Ay Məhəmməd, sənin nəyinə lazımdı, mən harda bişmiş bişirirəm, harda paltar yuyuram. Sən öz işinin dalınca get. O, arvad işidi. Sən niyə qarışırsan?

Bir gün Məhəmməd ova getdihdən sora o, qayıdanda görsün deyə, bir-iki köhnə paltarını yuyub çölə sərdi. İçəri girib bir qərdərdən sora eşiyə çıxanda gördü kü, köynəyin biri yoxdu. Çox axtardı, köynəyi tapa bilmədi. Kor-peşman gəlib qapıda oturdu.

Bu zaman Məhəmməd ovdan qayıdıb gəlir və arvadını həddinnən artıx qəmgin görüb soruşur:

– Sənə nə olubdu, niyə belə qəmginsən?

– Nə olacax, qoymadın dinc oturduğumuz yerdə oturax. Mənim harda paltar yuyub qurutduğumu soruşdun. Yumuşam, budu, indi bir köynəh yoxdu. Tap görüm, hardan tapırsan.

Məhəmməd gülüb dedi:

– Elə bunnan ötərimi bikefsən? Təki dərd bir köynəyin dərdi olsun.

– Eh, Məhəmməd, məsələ köynəh məsələsi deyil. Bu köynəyin ucunnan sənün başın çox bəlalar çəkər.

Bunnar burda qalmaxda olsun, sizə xəbər verim köynəhdən. Küləh köynəyi qova-qova gətirib bir dəryanın sahilinə çıxartdı. Hansı ki, bu dəryanın sahilinnən yol gəlib keçirdi.

Bir tacir var idi. Həmişə o, alverdən qayıdıb gələndə paccah üçün bir qiymətli hədiyyə alıb gətirərdi. Bu dəfə tacir paccah üçün heş bir şey almamışdı. Gəlib həməh dəryanın sahilinnən keçərkən köynəh ona rast gəlir. Tacir köynəyi götürüb görür kü, bunun qırx dövəsinə yühlənmiş maldan bu köynəh çox qiymətdidi. Belə fikirreşir ki, yaxşı oldu, bu köynəyi paccaha apararam. Bəkə o da bunun əvəzində elə bir məbləğ

verə ki, bu yollardan mənim canım qutara.

Tacir gəlib öz vilayətdərinə çatır. Gətirdiyi şeyləri yerreşdirdihdən sora tapdığı köynəyi bir məcməyiyə qoyub, üsdünü örtüb paccaha hədiyyə aparır. O, izin alıb paccahın yanına daxil olur və paccahın hüzurunda dayanıb hədiyyənin üsdünü açır. Köynəyin şoxu bütün otağa yayılıb paccahın gözdərinə qamaşdırır. Paccah köynəyi görəh kimi huşunu itirib yerə yıxılır. Həkim çağırılar, həkim paccahı ayıldır. Paccah çıxır deyir:

– Ya bu köynəyin sahibini tapıb gətirin, ya da bu sahat canım çıxdı.

Taciri tapıb gətirillər. Tacir köynəyin kimin olduğunu bilmədiyini söylüyür. Yalnız köynəyi tapdığı yeri nişan verir. Paccah əmir verir ki, kim bu köynəyin sahibini tapıb gətisə, ona özü ağırığında qızıl verəcəh. Bu xəbəri eşidən bir qarı özünü paccaha yetirir. Bu imansız qarı paccaha deyir:

– Sən sözüne əməl etsən, mən qırx günün müddətində həmin köynəyin sahibini tapıb gətirə bilərəm.

Paccahnan qarı arasında şərt kağızı hazırranır. Paccah bu kağıza öz möhürünü vurur.

Bəli, bu qarının bir küpü vardı. Bu küpün piçini* buranda küp göyə qalxıb uçurdu. Qarı həmin küpün üzərində havıya qalxdı. Uçub köynəh tapılan dəryanın sahilinə gəldi. Bu dəryadan yuxarıya doğru uzanmış səhranı gözdən keçirə-keçirə axdarmağa başladı. Nəhayət, dəryadan çox-çox aralıda gözəl bir qalaçanın olduğunu gördü. Bu qalaçadan başqa yaşayış yeri yox idi. Qarı fikirreşdi ki, köynəyin sahibi yalnız bu qalaçada ola bilər. Ona görə də qarı qalaçadan xeyləh aralı küpü yerə endirdi. O, küpü qumsallıx bir yerdə yerə basdırdı. Küpün yalnız ağzı görünürdü. Onu da ot-ələfnən basdırıb qalaçanın yanına yola düşdü. Qarı gəlib qalaçanın yanına çıxdı. Qarının ağzında oturub ağlamağa başladı. Səsə qız qarını açıb bayıra çıxdı. Qarı tez ona yalvarmağa başladı:

* piçini – burğusunu

– Qızım, mən köşdən aralı düşmüşəm, indi hansı səmtə gedəcəyimi də bilmirəm. Qoca arvadam, qoy sənın yanında qalım. Süfrənizin qırax-quruğuyınan dolanaram. Sənə ana kimi qulluğ edərəm.

Qız yaxşı bilirdi ki, buradan karvan yolu keçmir. Ona görə də qarının dedihlərinə inanmıyıb, onun bir kələh sahibi olduğunu hiss edib onu içəri buraxmır. Qarı qarıda oturub Məhəmmədin gəlməsini gözdüyür. Məhəmməd axşam ovdan qayıdıb gəlir. Qarı ona yalvarır ki, onu burada saxlasın. Məhəmməd razı olub, arvadına deyir ki, qoy burda qalsın. Sənə qulax hayanı olar. Bizə ziyamı nədi?

Qız deyir:

– Məhəmməd, bu da olmasın köynəyin məsələsi. Qoy rədd olub getsin. Bunnan xeyir gəlməz.

Köynəh adını eşidəndə qarı bu adamın həqiqətən köynəh sahibi olduğunu yəqin edir, ürəyində söyünməyə başladı daha da çox yalvarır. Məhəmməd arvadının xahiş edir ki, o, qarının burada qalmasına razı olsun. Məhəmmədi həddinnən çox sevən qız axırda onun sözünü qırmıyıb deyir:

– Məhəmməd, deyirsən qalsın, qoy qalsın. Amma onu bil ki, bunun ucunnan sənın başın çox bəlalar çəkəcəh.

Nəhayət, qarı burda qalası olur. Məhəmməd yenə adəti üzrə hər gün ova gedərdi. Qarıyan qız isə evdə qalardı. Qarı qıza elə qullux edirdi ki, qız qarıya etdiyi pisdiyə görə utanırdı.

Bu münvalnan onnar birrihdə gün keçirərdilər. Bir gün qarı öz-özünə fikirreşdi ki, artıx otuz doqquz gündü burdadı. Paccaha verdiyi vaxda bir gün qalıbdı. Deməli, nə cür olur-olsun, sabah bu qızı ora çatdırmalıdır. Səhərisi gün qarı qıza dedi:

– Qızım, elə həmişə evdə olurux, bir gə çıxıb ətrafi gəzəh. Gözün-könlün açılısın.

Qız razı oldu. Onnar gəzməyə çıxdılar. Qarı onu gəzdirə-gəzdirə gətirib küpün yanına çıxardı. O, hərrərib küpün yanına gəldi. Onun ağzınnan otu-motu kənara tulluyub əvvəlcədən ha-zırradığı bir dəsədə gülü küpün içinə tulladı sora qızı çağırıb dedi:

– Qızım, burda bir dəsədə gül var. Lakin dərinədə, əlim çatmır. Sənın qolun mənımkinnən uzundu, gə bunu çıxart.

Qız onun yanına gəlib əyildi ki, ordan gülü çıxartsın. Bu zaman qarı onun qışdarınnan qaldırıp təpəsi üstə küpün içinə saldı, özü də üsdünə mindi. Qarı küpün piçini buran kimi küp göyə qalxdı, bir qədərdən sora qızı paccahın yanına çatdırdı. Qarı qızı paccahın imarətinə düşürüb, onu otaxlardan birinə apardı. Özü isə şərtname kağızını götürüb, gedib tərəzinin bir gözündə oturdu. Qarı paccahdan öz şərtinə əməl etməyi tələb etdi. Paccah qarıya onun özü ağırırığında qızıl verib onu yola saldı.

Qız isə özünə gələndə işin nə yerdə olduğunu annıyır. O, zəhərqaşdı üzüyünü götürüb paccaha xəbər göndərir ki, əyər mənə yaxın gəlsə, bu üzüyün qaşını yalıyıb özümü öldürəcəm. Gərəh mənə qırax gün möhlət verəsən. Bu müddət ərzində Məhəmmədi tamam yaddan çıxaram, sora paccahnan yaşamağa razılıx verəm.

İndi sizə kimnən xəbər verim, yazıx Məhəmməddən. Məhəmməd ovdan geri qayıdıb görür kü, nə tas var, nə hamam, Lələ köçüb, yurd ağlıyır. O, indi annıyır ki, arvadı nə üçün qarını evə qoymax istəmirdi. O, bütün günahların hamısını özündə görüb, üzü üsdə yerə yıxılıb ac, susuz yeddi gün, yeddi gecə qalır. Yeddi günənən sora qalxıb ayağına dəmir çarır geyir, əlinə dəmirdən əsa alıb, ağlıya-ağlıya yollara düşüb, qızı axtarmağa başlayır.

Məhəmməd otuz üç gün yol gedib, gəzə-gəzə bir şəhərə çıxır. Şəhərin kənarında bir qarıya qonax olur. Axşam onnar oturub söhbət edillər. Məhəmməd qarıdan şəhərdə nə kimi yenililər olduğunu soruşur. Qarı cavab verib deyir:

– Qarı nənə qadan alsın, şəhərimizdə nə yenilix olacax. Bir yenilix var, o da taxdı dönmüş paccahımızın yeniliyidi. Oğul, bir gün paccahın yaxın dosdu bir tacir səfərdən qayıdarkən bir köynəh tapıb gətirir. O, köynəyi paccaha pay aparır. Paccah köynəyi gören kimi köynəyin sahibinin tapılıb gətirilməsini əmr edir. İmansız bir qarı gedib köynəh sahibini öz

yoldaşınnan ayırıb oğurruyub gətiribdi. İndi həmin qız da paccalı olduğu otağa buraxmır.

Məhəmməd qarının bu söhbətinə qulax asıb dedi:

– Sənin başına dönüm, qarı nənə, al bu üzüyü, nə yolunan olursa olsun, o qıza çatdır. Sizin paccahın gətirdiyi o qız mənim arvadımdı.

Qarı:

– Yox, oğlum, mən elə qələt eliyə bilmərəm. Paccah xəbər tutub, məni öldürər.

Məhəmməd əlini cibinə salıb qarıya bir xışma qızıl verdi. Sora ikinci bir xışma da verib dedi:

– Al, buna da xırda-xuruş alginən. Guya sən çərçisən. Bu ayın-oyunu da bir yaylığın içinə qoy, düz paccahın imarətinin qabağına get və bu şeyləri özünən apar, beləliynən, özünü qızın yanına sal. Üzüyü ona ver. Dediği sözdərə isə diqqətnən qulax as.

Qarı qızılı görən kimi gözdəri ət görmüş pişiyin gözdərinə döndü.

– Qarı nənən sənə qurban, üzüyü qıza çatdıraram, – dedi.

Səhər qarı özünü bazara saldı, bir qədər xırda-xuruş şey alıb özünü paccahın imarətinə saldı. Qız pəncərədən bunu görüb qarının sözdü adam olmasını hiss etdi. Öz-özünə fikirleşdi ki, bəke Məhəmməddən bir xəbər gətirə. Qarabaşlara əmir etdi ki, o qarını çağırın, görəh nə satır. Qarabaşlar qarını çağırıldı. Qarı içəri girib, Məhəmmədin ona verdiyi üzüyü bağlamanın içinə qoyub qızın qarşısında aşdı. Qız şeylərə baxarkən üzüyü götürüb qarıya dedi:

– Qarı nənə, qadan alım, Məhəmməd hardadı?

Qarı dedi:

– Bilmirəm.

Qız qolbaxlarını çıxarıb qarıya verdi və yenidən soruşdu:

– Qarı nənə, sən allah, Məhəmməddən mənə bir xəbər. Məhəmməd hardadı?

Qarı:

– Belə mənim evimdədi, – deyə cavab verdi.

Qız sevincəh dedi:

– Qarı nənə, dedihlərimə diqqətnən qulax as. İki ötüb üç deyən günü – çərşənbə gününün axşamı mənim paccaha verdiyim vax qutarır. Məhəmməd həmin axşam gecə sahat on ikidə iki yaxşı atnan məni paccahın bağının gün çıxan tərəfindəki barının qırağında gözdəsin.

Qarı “Baş üsdə”, – deyib, özünü Məhəmmədə çatdırıb qızın dedihlərini ona nağıl etdi. Məhəmməd tez özünü bazara saldı və iki yaxşı at aldı. Bu gözdüyəcəyi üç gün Məhəmmədə üç il oldu. İki ötüb, üç deyən günü qız paccaha xəbər göndərib dedi ki, bu gün mənim sənə verdiyim vax tamam olur. Ona görə gərəh mən bu gün qırx qıznan sənə bağına gəzməyə çıxıb Məhəmmədin fikrini axırıncı dəfə yadımnən çıxaram. Gərəh bunun üçün heş kim çölə çıxıb məni görməsin. Paccah əmir verdi ki, çərşənbə günü günortadan sora mənim təzə hərəminə bağa gəzməyə çıxacaq. Kim küçüyə çıxıb onu görsə, boynunu vurduracam. Günortadan sora paccahın əmrinə görə hamı öz evinə çəkildi. Beləliynən vax tamam olanda qız qırx incəbel qıznan birgə bağa gəzməyə çıxdı.

Həsərətnən günnəri sayan Məhəmməd atdarın bel-başını bərkidib, lap axşamnan qızın təyin etdiyi yerə gəlib gözdəməyə başladı. Vaxda hələ çox vardı. Məhəmməd divar dibində oturub atdarın yüyənini qoluna keçirtdi. Saat 12-yə yaxınlaşdı. Məhəmmədi şirin bir yuxu tutdu. Atdar dartınıb yüyənərini onun qolunna çıxartdılar.

Sizə kimnən xəbər verim, Mehtər Məhəmməddən. Paccahın Məhəmməd addı bir mehtəri vardı. O, gecə-gündüz tövlədə olduğunna paccahın əmrinnən xəbəri yoxudu. Odu ku, atdarı rahatdadıxdan sora Məhəmməd evə getməli oldu. Onun yolu bu bağın qırağında idi. Gəlib burdan keçərkən iki yəhəriyüenni atın sahibsiz bağın qırağıynan getdiyini gördü, yüyürüb atdarı tutdu.

Elə bu zaman qız özünü divardan atıb gecənin qarannı-

ğında atdarın yanına yüyürdü və dedi:

– Əyə, Məhəmməd, min!

Məhəmməd burda yatmaxda olsun, atın birini qız, birini də Mehtər Məhəmməd minib yola düzəldilər. Qız qabaxca oğlan onun dalısınca hava işıxlaşınca at sürdülər. Bir meşənin qırağında hava işıxlaşdı. Bu zaman qız geri baxıb gördü kü, yanınca gələn Məhəmməd deyil, başqa bir adamdı. Dedi:

– Yaxşı, gə, qismət belə imiş.

Onnar bir bulağın başında atdan düşdülər. Qız dedi:

– Sən otu, mən su üstə çıxıb gəlirəm.

Qız burdan da ağzını çevirib getdi. Mehtər Məhəmməd burda gözdəməhdə olsun, sizə xəbər verim paccahdan. Paccah qızın gəlməyini səbirsizdiynən gözdüyürdü. Bu zaman qıznan gəzməyə çıxan qızdar paccaha xəbər yetirillər ki, nə oturmusan, qız yoxdu. Şəhər bir-birinə qarışdı. Bu səsə Məhəmməd sərsəm oyandı. Baxıb gördü kü, nə qız var, nə atdar. Durub təzədən ağıly-ağıly qızı axtarmax üçün yola düşdü. Paccah da canı bərh bir ata minib yola düşdü, qızı axdarmağa başdadı.

Mehtər Məhəmməd bulağın başında çox gözdüyür, lakin qız geri qayıtmır. Durub atdarın bir cannısını minib qızı axdarmağa başdıyır.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız meşəynən gəzə-gəzə gəlib bir dağa çıxır. Dağda bir çoban qoyun otarırdı. Qız bərh ajmışdı. O, çobanın yanına çatıb soruşdu:

– Yeməyə çörəyin varmı?

Çoban dedi:

– Çörəyim də var, südüm də.

Sora durub süd sağıb gətirdi. Qız süd, çörəh yeyib doydu. Çoban bir qədər ağıldan yüngül idi. O, qıza dedi:

– Mən səni alıb özümə arvad eliyəcəm.

Qız çobana dedi:

– Yaxşı, mən razıyam. Sən mənə bir paltarını ver, qoyunun yanında durum, sən də get anannan, bacınnan birini çağır, gəlsin məni aparsın.

Çobanın ağılı kəsir. Paltarının bir dəsdini çıxarıb qıza verir. Qız paltarı geyinib qoyunun yanında qalır, çoban isə kəndə yola düşür. Çoban uzaxlaşan kimi qız qoyunu tərgidib burdan da çıxıb gedir. Çoban özünü anasına yetirib deyir:

– Ay ana, dur gedəh, mənim arvadımı gəti.

Anası deyir:

– Ay sənin başın batsın, arvad nədi, zad nədi? Xalxın qoyununu kimə tapşırıb gəlibsən? Ay dəli, öləsən səni.

– Yox, dur gedəh, mənim arvadımı gəti, – deyib, anasının qolunna tutub çəkə-çəkə qoyunun yanına gətirir. Gəlib görürlər ki, qız yoxdu, qoyunun da hərəsi bir dəriyə dağılıb.

Çoban deyir:

– Ana, apar qoyunnarı ver yiyəsinə, mən getdim.

O da düşür dağlara, qız axtarmağa.

Sizə kimnən xəbər verim, qızdan. Qız çobanın paltarını geyinənnən sora ordan düz gəzə-gəzə gəlib şəhərə çıxdı. Gördü kü, camahat hamısı meydana toplaşmışdı. Paccah ölmüşdü. Camahat quş uçurub özdərinə təzə paccah seçirdi. Qız bir tərəfdə durub baxırdı. Quş havada hərərib-hərərib gəlib qızın başına qondu. Quşu karıxmış hesab edərək, yenidən uçurdular. Quş ikinci dəfə də gəlib onun başına qondu. Qızı tutub yaxınıxdakı uçux dəyirmanına saldılar. Sora quşu üçüncü dəfə uçurdular. Quş yenə hərərib-fırranıb dəyirmanın uçux yerinə içəri girib yenə qızın başına qondu. Hamı qarının dalında onu pusurdu. O, quşu başınnan götürüb öpdü və dedi:

– Ey Allahın heyvanı, bu qərib ölkədə mənə nə üçün döydürürsən? Kim nə bilir ki, mən kim olmuşam, nəçiyəm?

Bunu eşidən xalq onun paccah nəslinnən olduğunu zənn edib quşun yanılmadığını hiss etdilər. Onnar qarını açıb içəri girdilər, qızı aparıb özdərinə paccah seçdilər. Qız paccah olan sora yaxı bir rəssam çağırıb özünün qızdix paltarrarını geyinib böyüh bir şəkil çəhdirdi. Sora vəziri yanına çağırıb dedi:

– Sizin bu şəhərdə elə bir bulax varmı ki, yol kənarında olsun?

– Yeddi yol ayrıcında yaxşı bir bulax var, – deyə vəzir cavab verdi.

O, vəzirə əmir etdi ki, bu şəkili həmin bulağın başına vursun və yanında silahlı gözəççilər qoysun. Kim bu şəkilə baxıb köhsünü ötürsə, onu tutub yanına gətirmələrini tapşırırdı.

Bunnan bir neçə gün sora gözəççilər bir adam tutub gətirdilər. Qız baxıb gördü kü, bu Mehtər Məhəmməddi. Paccah əmir etdi ki, bunu həbsxanaya salıb, yüngül cəzalılı dustaxların normasını versinnər.

İki gün sora isə bir qoca kişi tutub gətirdilər ki, o da şəklə baxıb köks ötürübmüş. Paccah əmr etdi ki, onu da həbsxanaya salsınlar. Ancax elə yerə salsınlar ki, bir ayağının üstündə durmaq mümkün olsun. Özünə də gündə yarım girvəngə qara çörəynən yarım istəkan isti su versinnər.

Bunnan bir həfdə sora üçüncü bir nəfəri tutub gətirdilər. Paccah bunu da tanıdı. Fikirrəşdi ki, çobannar ətnən dost olur. Onu da qəssəbə verib tapşırırdı ki, bunun ürəyi istədiyi yerdən hər gün ətnən yemlə.

Bunnan beş-altı gün sora dördüncü bir adam tutub gətirib dedilər:

– Paccah sağ olsun, bu nəinki şəkilə baxıb köhsünü ötürdü, hətta ağladı.

Paccah cavab verdi:

– Onda bunun cəzası hamısından ağır olacaq.

Sora əmir etdi ki, daha həmin şəkli çıxarıb gətirsinnər. Şəkili çıxarıb gətirdilər. O, axırıncı tutulmanı xidmətçilərnən hamama göndərirdi. Sora isə dalınca xoşdadığı bir dəş paltar göndərirdi. Hamamda hamamlanıb gələnnən sora onu yaxşı yeməhlərnən yedizdirib bir həfdə dincəlməyə göndərirdilər. Bir həfdədən sora paccah car çəhdirdi ki, hamı meydana toplaşsın, tutulmuş adamların məhkəməsi qurulacaq. İşə də paccahın özü baxacaq. Günahkarrar gətirilib bir tərəfdə saxlanıldı. Paccah qırmızı geyinib taxda çıxdı. Siyirmə qılış cəlladdar paccahın əmrini gözdüyürdülər. Birinci gəldiyinə görə Mehtər

Məhəmmədi ayağa qaldırdılar. Paccah onnan soruşdu:

– Sən nə üçün şəkilə baxıb köhsünü ötürdün?

Mehtər Məhəmməd dedi:

– Mən bir axşam tövlədən gəlirdim. Gördüm iki yəhərriyüyyəni at divarın qırağıynan gedir. Yetirib bu atdarı tutdum. Elə bu zaman həmin şəkil sahibi olan qız barıdan atılıb mənə dedi: “Əyə, Məhəmməd, min”. Atın birini mən mindim, birini də o. O, qabaxca, mən dalınca gecə səhərə qədər at sürdüh. Sabah açılında geri çevrilib mənə görcəh dedi: “Yaxşı, gəl, qismət belə imiş”. Bir bulağın başında atdan düşdüh. O, mənə dedi ki, sən otu, gəlirəm. Elə o gedən oldu. Axşama qədər gözdədim gəlmədi.

– Bəs sən onnan bir gecə yol getdin, bir bulağın başında onnan düşdün, heş onnan yaxınnıx etmədin?

– Yox, əgər mənim ona əlim dəydisə, əlim qurusun.

Paccah oturmax üçün ona icazə verdi.

Sora ikinci gələni paccah ayağa qaldırıb soruşdu ku, sən nə üçün o şəkilə baxıb köhsünü ötürdün?

O cavab verdi:

– Mən filan ölkənin paccahıyam. O qızın bir köynəyi tapılıb mənə gətirilmişdi. Mən köynəyi götürüb o qızı bir qarı vasitəsiynən gətirtirdim. Qız əlində zəhərri üzüh tutub dedi: “Qırx gün mənə yaxın gəlsən, özümü öldürəcəm”. Qırxıncı gün o, bağda gəzməyə çıxıb və oradan qaşdı.

Paccah soruşdu:

– Sən bu qırx gündə heş ona yaxın getmədinmi?

– Yox, and olsun Allaha ki, qorxdum özünü öldürə. Ona heş əlim də dəymiyib.

Sora çobanı ayağa qaldırdılar.

– Sən nə üçün şəkilə baxıb köhsünü ötürdün?

– O, belə mənim arvadımdı.

– Necə sənin arvadındı, onnan bir yerdə yaşayıbsan?

– Yox, mən qoyun otarırdım, mənənnən gəlib çörəh istədi.

Mən ona südnən çörəh verdim. Sora dedim ki, səni alıb özümə

arvad eliyəcəm. O dedi yaxşı, sən paltarının bir dəstini mənə ver, mən geyinib qoyunu gözdüyüm, sən də get ananı, bacını gəti, mənı aparsın. Getdim ananı gətirdim. Gəlib gördüm kü, o, yoxdu. Qoyunnar da dərələrə dağılmışdı.

– Bəs sən onun üzünən öpbədin?

– Yox, tövbə. Heş əlim də dəymədi.

Sora Məhəmmədi ayağa qaldırdı. O, köynəyin itməsinnən ta bulağın başına gələnə qədər olan əhvalatı danışdı.

Paccah Mehtər Məhəmmədə dedi ki, çıx get evə. Bir daha sahibsiz atı tutma. Sonra üzünü paccaha tutub dedi:

– Sən öz kefin üçün iki gəncin şən həyatını pozubsan. Öz vəzifənnən, pulunnan istifadə edib təmiz bir ailənin dağılmasına səbəb olubsan. Cəllad!

Cəlladdar yeddi yerdən hay verdilər.

– Vurun bu qoca kaftarın boynunu.

Cəlladdar onu cəhənnəmə vasil etdilər. Sora çobana üz tutub dedi:

– Həmişə ac adamnara çörəh ver. Amma qabağına gələn qadına arvadım demə. Hər arvadın sahabı var.

Əmir etdi ki, çobana bir sürü qoyun, bir dəs paltar versinnər, özünü də yola salsınnar.

Sora paccah ayağa qalxıb Məhəmmədi yanına çağırıb dedi:

– Camahat, bu danışılannarın hamısı düzdü! O qızın həqiqi əri bu oğlandı. Bunnan qızın rahatdığını pozan sizin qarşınızda boynu vurulan bu qoca kaftar idi. Həmin qızın özü isə mənəm, – deyib, başınnan tacı çıxarıb Məhəmmədin başına qoydu. Əynindəki üsd libasını soyundu. Camahatın gözü qarşısında yeddi yolun kənarındakı şəkil canlandı.

O günən Məhəmməd həmin ölkədə paccah olub ölkəni ədalətnən idarə etməyə başladı.

Onnar yedi, işdi yerə keşdi, siz də yeyin, için dövrə keçin. Göydən uş alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl söylüyənin.

SİMANIN NAĞILI

Biri var imiş, biri yox imiş, günlərin bir günündə, belə deyirlər, bir vilayətdə Dəşküvar adında bir padşah var imiş. Bu padşahın oğlu olmazmış. Amma çox zalım padşah imiş. Bir gün Dəşküvar öz rəmmalını* yanına çağırıb, deyir:

– Rəmmal, dünyanın bütün ləzzətini dadmışam. Amma qorxuram düşüb öləm, ürəyimdəki həsrət mənimlə qəbrə gədə. Bir rəml at, görüm.

Rəmmal rəml atıb gördü ki, rəml bəd gəlir.

Bir də atıb gördü ki, həmindı ki, həmin.

Rəmmal dedi:

– Rəml bəd gəlđi. İzin ver sabah gəlím.

Dəşküvar izin verdi rəmmala, rəmmal durub getdi. Sabahısı gün rəmmal padşahın yanına gəlib ədəb salamını yerinə yetirib oturdu. Rəmmal rəml atıb gördü ki, həmindı ki, həmin.

Dedi:

– Padşah sağ olsun, acığın tutmasın.

Padşah dedi:

– De görək!

Rəmmal dedi:

– Tez-gec sənin öz rəyyətinin bir oğlu olacaq, sən onun əlində öləcəksən.

Padşahı fikir apardı ki, o necə rəiyyətđi ki, bir oğlu olacaq, mən də onun əlində öləcəyəm. Dəşküvar səhərə kimi yatmadı. Fikir fikir üstündən, səhər tezdən rəmmalı çağırtdırıb dedi:

– Rəmmal, eşidəm, biləm, bu sirri bir adama demisən, vay halına.

Rəmmaldan sirri saxlamaq barədə söz aldı Tədbir istədi.

Rəmmal dedi:

– Tədbiri bu cürdü. Gərək şəhərdə təzə anadan olan oğlan uşaqlarını oğurlayıb gizli öldürəsiz. Amma nəbadə camaat belə!

Rəmmal – falçı deməkdir

Padşah öz adamlarını çağırtdırıb tapşırıq verdi və onların dilindən kağız alıb yola saldı.

Dəşküvarın adamları öz işlərinə getsinlər, eşidin Dəşküvardan.

Dəşküvar durub çıxmışdı bağa. Gördü ki, bir sərçə öz balasını dimdiyində götürüb gəldi çarhovuzun üstünə, üç kərəm balasını suya basıb, alıb tazadan dimdiyinə apardı. Dəşküvarın ürəyinin başına od düşüb elə bil alışdı, dedi: mənəm də oğlum olaydı!..

Bu dəmdə Dəşküvarın bağbanı bağı gəzirdi, gördü ki, padşah oturub çarhovuzun üstə, çox fikirdədi. Bağban ağacdan bir alma dərib, götürüb gəldi Dəşküvar üçün. Baş əyib, ədəb salamını yerinə yetirdi. Almanı Dəşküvara uzatdı. Dəşküvar almanı bağbandan alıb iylədi, dərdi bir idisə, oldu iki. Bir ah çəkib dedi:

– Yaxşı alma saxlayırsan, amma...

Bağban dedi:

– Necə ki, amma?

– Saqqalıma dən düşüb, sabah düşüb ölsəm, görəsən bu bağa kim sahib olacaq.

Bağban başın aşağı salıb dinmədi. Dəşküvar çox fikrə gedib, bağbana dedi:

– Gəl allah əmrilə bir əhd-peyman edək!

Bağban dedi:

– Padşah sağ olsun, nə əhd-peyman?

Dəşküvar padşah dedi:

– Qızın olsa, qızlığa, oğlun olsa oğulluğa mənə ver. Dəşküvar çox böyük padşahdı. Bağban Dəşküvarın sözündən çıxma bilmədi, razılıq verdi. Dəşküvar da bağbanın dilindən kağız alıb çıxıb getdi.

Eşit Dəşküvarın adamlarından. Pişik ət üçün gəzən kimi, bunlar da evbəev gəzirdilər. Gündə bir, iki təzə doğulan oğlan uşaqlarını oğurlayıb atırdılar çaya. Şəhərdə bilmirdilər. Gəlib neçə kərə Dəşküvara şikayət elədilər. Dəşküvar qulaq as-

mayıb, gələnləri qovdurdu.

Xəbər verim sənə kimdən, bağbanın arvadından. Nağıllarda vaxt çox tez başa gəlir. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqə keçdi, bağbanın arvadı bir oğlan doğdu. Xəbər gedib çatdı bağbana ki, arvadının bir oğlu olub. Bağban sevinə-sevinə özünü yetirdi arvadının yanına, gəlib nə gördü, arvadının doğduğu oğlanın başında, qaşında, kipriyində tük yoxdu, özü də ət kimidi. Başı, qolu, qıçı sağ-salamat, amma ki, elə bil ətdi. Bağban gəlib uşağa baxdı, gördü ki, bu uşaq araya çıxmalı uşaq deyil. Getdi fikrə. Bilmədi ki, padşaha nə cavab versin. İstədi uşağı tullaya, amma ürəyindən gəlmədi.

Bu burada qalsın, eşit Dəşküvar padşahdan. Şah Dəşküvar eşitdi ki, bağbanın oğlu olub, sevindiyindən dayana bilmədi. Durub gəldi, özünü tez yetirdi bağbanın evinə. Bağban oturub ağlayırdı, bilirdi ki, padşahın yanında xəcalətli olub. Bir də başını yuxarı qaldırıb gördü ki, Şah Dəşküvar gəlir, gözlərin silib ikiqat olub padşahın qabağında ədəb salamını yerinə yetirib dayandı. Şah Dəşküvar dedi:

– Oğlun olub, bəs nə üçün mənə bu vaxtacan xəbər verməmişən?

Bağban bu sözdən başını aşağı salıb dedi:

– Padşah sağ olsun, üzüm yanında qaradı.

Padşah soruşdu:

– Nə üçün qaradı? Olmaya oğlan ömrünü bağışlayıb?

– Kaş ömrünü bağışlayaydı sənə, amma dünyaya gəlməyəydi.

Şah Dəşküvar bu sözdən çox pərişan olub xəbər aldı ki:

– Nə olubdu?

Bağban əhvalatdan Şah Dəşküvarı xəbərdar elədi.

Dəşküvar çox qəmgin oldu, amma inanmadı. Öz-özlüyündə dedi: Yəqin ki, bunlar uşağı məndən gizlədirlər. Üzün bağbana tutub dedi:

– Gərək uşağı özüm görəim.

Bağban Şah Dəşküvarı apardı evinə, uşağı göstərdi. Şah

Dəşküvar uşağı görüb acığı tutdu, birbaşa bağbanın evindən çıxıb gəldi, əyləşdi taxta, rəmmal çağırtdırıb dedi:

– Rəml at görək, o uşaq ki, deyirdin, dünyaya gəlib, ya yox?

Rəmmal dəstəməz alıb, gəlib rəmlin atdı. Baxıb Şah Dəşküvara dedi:

– Bəli dünyaya gəlib.

Şah Dəşküvar qapıları bağlatdırıb, rəmmalı otağından bayıra buraxmadı. Adam göndərdi, öz yaxın adamlarının bir neçəsini çağırıb dedi:

– Rəmmal, tədbir tök!

Rəmmal dedi:

– Görək şəhərdə nə ki təzə doğulan uşaq var, hamısının boynu vurula.

Şah Dəşküvar üzün tutub öz adamlarına dedi:

– Sizin üçün filan qədər maaş ayırıram, nə ki şəhərimdə oğlan uşağı var, hamısının boynunu vurarsız, amma bu sirri heç kim bilməməlidir.

Padşah öz adamlarının dilindən kağız alıb, dedi:

– İndi gedərsiz, bağbanın beşikdəki uşağını götürüb atarsız çaya, arvadın da öldürərsiz.

Padşahın adamları gedib bağbanın arvadını və oğlunu götürüb, istədilər öldürələr, yazıqları gəlib arvadı buraxdılar çölə, uşağı da bir dağın döşündə böyük bir ağac vardı, qoydular ağacın altına, çıxıb gəldilər. Bağbanın arvadı qaldı çöllü-bərri-biyabanda, uşağı da ağacın altında. Ana baladan, bala anadan ayrılıb, belə qalsınlar, eşit Simurqdan*.

Simurq göylə uçub gedirdi, gördü ki, yerdə bir şey ağarır. Tez göyün qatından enib yer qatına, gördü ki, ağac dibində bir uşaq var, amma yanında adam yoxdu. Simurq elə bir quşdu ki, yerin altını da, üstünü də bilir. Görən kimi bildi ki, bu bağbanın oğludu, özü də təzə gəlib dünyaya. Uşaq Şah Dəşküvarın qe-

Simurq - əfsanəvi quş adıdır, nağıllarda müsbət, xeyirxah bir quş surəti kimi məşhurdur

zəbinə gəlibdi. Simurq uşağı götürüb caynağına, qalxdı havaya, qanad çalıb uşağı götürdü, gəldi öz balalarının yanına. Simurq elə quşdu ki, fəqirləri çox sevər. Qalxıb göyə, başladı bağbanın arvadını axtarmağa. Bir müddət gəzib dolandı, bir soraq tapa bilmədi.

Simurq getməkdə olsun, eşit bağbanın arvadından. Bağbanın arvadı Şah Dəşküvarın şəhərindən çıxıb üz qoydu çöllü-bərri-biyabana.

Eşit Simurqdan. Simurq göylə süzürdü. Gördü ki, çöllü-bərri-biyabanda bir arvad xeylağı gəzir. Simurq üç-dörd qat göydən yerə enib gördü ki, bağbanın arvadıdır. Simurq qanadını açıb, aldı bağbanın arvadını qanadının altına. Bağbanın arvadı ayılıb gördü ki, Simurq qanadını yorğan eləyib salıb üstünə. Bağbanın arvadı qorxub istədi qaça. Simurq tez dilə gəlib dedi:

– Qorxma, gəl min dalıma, səni öz balanın yanına aparıram.

Bağbanın arvadı gördü ki, bu Simurq quşudu. Tez qanadından öpüb, mindi Simurqun dalına. Simurq qanad çalıb qalxdı havaya, özün yetirdi yuvasına, düşüb yerə bağbanın arvadına dedi:

– Aç gözünü!

Bağbanın arvadı gözlərini açıb gördü ki, elə gözəl məşədi ki, daha nə təhər. Bağbanın arvadı bir o yana baxıb, bir bu yana baxıb, gördü ki, Simurq yoxdu. Bir az keçdi, Simurq caynağında bir uşaq göydən yerə endi. Bağbanın arvadı xəbər aldı Simurqdan:

– Bu uşaq kimindi?

Simurq dil açıb bağbanın arvadını başa saldı ki:

– Bu uşaq sənindi.

Arvad baxıb gördü ki, həmin uşaqdı ki, ət parçası kimi idi, əndamında tük yoxdu, indi bir oğlan olub ki, dünyada misli yoxdu. İstədi uşağı götürə quçağına, üz-gözündən öpə, baxıb gördü ki, uşaq elə ağırdı ki, yerindən tərpedə bilmir. Xəbər aldı Simurqdan:

– Bu nə əhvalatdı?

Simurq dedi:

– Göylə gedirdim, gördüm bir çöllü-bərri-biyabanda qoca bir ağac bir yanı üstə yıxılıb. Ağacın altında bir şey ağarır. Yerə enib gördüm ki, bu uşaqdı. Tez götürüb apardım, Nil deryasında çimdirdim, Qaradağ daşından bir parça götürüb əzdim, tük gələn yerlərinə çəkdim. O vaxtdan bu uşağı balalarım ilə bir yerdə saxlayıram.

Bağbanın arvadı Simurqun qanadından öpüb həmin saat öz oğluna Siman adını verdi. Simurq Simanın anası üçün ağac başında yuva tikdi. Ana-bala bir neçə müddət burda qalmaqda olsunlar, eşit Simurqdan.

Simurq hər gün ov ovlardı, yarısını öz balalarına, yarısını da bağbanın arvadı ilə Simana verərdi. Bir müddət aradan keçdi. Bir gün bir əjdaha* gəlib Simurqun balalarını yemək istəyirdi. Siman onu görən kimi, tez bu ağacdan atlandı o biri ağaca, uzun bir çinar ağacından yapışıb, bir nərə çəkdi ki, meşə titrədi, çinari yerindən çəkib çıxartdı. Əjdaha Simanı görən kimi Simurqun balalarını buraxıb, gəldi Simanın üsüntə. Siman çinarın qalın tərəfini əjdahanın ağızına salıb həmlə elədi irəli, ucunu sancıb boğazının yoluna, dayadı torpağa, əjdaha çapalayıb cəhənnəmə vasil oldu. Bir nərə də çəkdi. Bu dəmdə Simurq göylə gedirdi, eşitdi ki, meşədən nərə səsi gəlir. Enib meşəyə gördü ki, bağbanın arvadı qorxusundan çıxıb lap ağacın başına. Xəbər aldı ki, nə olub? Bağbanın arvadı ilə Simurqun balaları Simurqu əhvalatdan xəbərdar elədilər. Simurq tez özün yetirdi Simana, gördü ki, Siman əjdahanı öldürüb dayanıb başının üstünə. Simurq üç dimdik əjdahaya vurub, ətinin yaxşı yerindən balalarına, ürəyini də Simana verib qalanını tulladı. Simurq Simanla anasını mindirib dalına dedi:

– Yumun gözünüzü!

Əjdaha - nağıllarda bəzən üç, bəzən yeddi, bəzən isə qırx başlı, hətta insan udacaq dərəcədə böyük heybətli, qanadlı ilan kimi təsvir edilən şər qüvvə

Bunlar gözlərini yumdular. Simurq qanad çalıb göylə bir neçə mənzil yol getdi, gəlib bir yerdə düşüb dedi:

– Açın gözlərinizi!..

Bunlar gözlərini açıb gördülər ki, bir evin qabağında dılar. Simurq bunları qoyub, qapını döydü. Bir az keçmədi ki, bir çoban çıxdı. Çoban gördü ki, gələn Simurqdu. Çoban Simurqun qanadından öpdü, Simurq dil açıb dedi:

– Simanla bu arvadı sənə tapşırıram.

Çoban baş əydi, Simanı götürdü oğulluğa.

Simurq getmişdi, amma arabir gəlib Simana baş çəkərdi.

Nağıllarda vaxt tez başa gəlir. Siman on beş yaşına çatmışdı. Amma elə cürətli pəhləvan olmuşdu ki, Qaf dağına güc eləsəydi, yerindən tərpedərdi. Bir gün Siman çobana dedi:

– At istəyirəm, qılınc istəyirəm.

Çoban tez Simurqun tükün yandırdı, Simurq özünü yetirib çobana, xəbər aldı:

– Bəs nə var?

Çoban dedi:

– Siman at istəyir, pəhləvan paltarı istəyir.

Simurq gözümlə üstə deyib qalxdı göyə. Simurq göydə pər vurub, nər kimi nərildəyirdi. Qanad çalıb gah enirdi, gah qalxırdı göyə. Özün yetirdi Dəşküvar padşahın şəhərinə. Göydə süzürdü, gördü ki, Şah Dəşküvar imarətindən çıxıb gəldi bağa. Çıxıb çarhovuz üstə canamazın açdı, üzüyünü möhür elədi, başladı dəstəmaz almağa. Simurq göydən baxırdı, gördü ki, Şah Dəşküvarın bir üzüyü var ki, heç padşah xəzinəsində yoxdu. Dedi: Bu üzük Simana bəsdə. Yerə enib, üzüyü vurdu cayağına, qalxdı göyə. Şah Dəşküvar Simurqun dalısınca ox atdı, amma ox Simurqa dəymədi. Şah Dəşküvar bu sirri saxlayıb özündə, başladı namazını qılmağa. Simurq özün yetirdi çobana, üzüyü verib, dedi:

– Mən dalıma!

Çoban mindi Simurqun dalına, özünü yetirdi başqa bir şəhərə. Şəhərin yarım ağaqlığından çobanı düşürüb dedi:

– Gedərsən bu şəhərə. Bu üzüyü verərsən filan tacirə, deyərsən ki, bu üzüyü Xəyyam tacir verdi, dedi ki, pul eləyib versin.

Çoban şəhərə gedib taciri tapdı, üzüyü tacirə verib necə ki, Simurq demişdi, elə də tacirə dedi. Tacir üzüyü pul elədi, verdi çobana. Çoban pulu götürüb, özün yetirdi Simurqa. Simurq pulun dördə birini çobana verib dedi:

– Apar bu pulu, bu şəhərdə Yemən vəzirə ver, deyənən Dəşküvar deyir ki, atımın xərcini verib, atımı istəyirəm. Xəbər alsə ki, at nə rəngdədi? Deyərsən ki, ağ atdı, yalının altı qırmızı. Amma atı nəbadə minəsən. Tez götür gəl bura!

Çoban şəhərə gəlib, getdi Yemən vəzirin yanına. Simurq necə demişdi, eləcə də Yemənə dedi.

Çoban pulu verib atı aldı, özün tez yetirdi Simurqa, Simurq öz tükündən çəkib bağladı atın yalına, atın yalından çəkib verdi çobana, atı buraxdı. Çobanı mindirib dalına, qalxdı göyə. Gəlib çatdı bir qalaçaya, çobana dedi:

– Bu qapını sındır!

Çoban qapını sındırdı, içəri girdilər. Bir dəst pəhləvan paltarı, on arşın uzunluğunda bir qılinc, yeddi dəyirman daşı ağırlığında bir gürz seçdilər. Simurq bunları aldı caynağına, çobanı da mindirib dalına, götürüb gəldi. Gördü ki, Siman başını qoyub anasının dizi üstə, yatıbdı. Simurq Simanı durquzdu. Siman pəhləvan paltarını başdan geyib, ayaqdan qıfıllandı, ayaqdan geyinib, başdan qıfıllandı, qılıncın belinə bağlayıb, gürzü əlinə aldı, bir nərə çəkib gürzü göydə fırlatdı.

Simurq tez atın tükünü bir-birinə çəkdi. Bir də gördülər ki, ağ at, yalının altı qırmızı, budu gəlib dayandı Simanın qabağında. Siman ata minib, başladı at çapıb, qılinc vurmağa, gürz oynatmağa. Ta bir müddət pəhləvanlığın hər yolunu öyrəndi. Bir gün anasına dedi:

– Ana, mən gedirəm yeddi günün səfərinə.

Anası dedi:

– Gəl getmə!

Dedi:

– Yox, gərək gedəm.

Siman at minib, çıxdı çölə, düz iki gün yol getdi. Gəlib çıxdı çöllü-bərri-biyabana. Bərk acmışdı. Bir quş vurub, kabab bişirib, oturub yedi, uzandı bir ağac sərinliyində rahat olsun, gördü ki, iki atlı gəlir. Atlılar Şah Dəşküvarın pəhləvanlarıydı. Siman bunları görəndə kimi, durdu ayağa. Əl atıb xurcuna, atına bir ovuc kişmiş verib, özün söykədi qılınca. Pəhləvanlar gəlib çatdı Simanın bərabərinə, xəbər aldılar:

– Kimsən? Buralarda neyləyirsən?

Siman dedi:

– Siz kimsiniz?

Pəhləvanlar dedilər:

– Biz Dəşküvarın pəhləvanlarıyıq.

Siman dedi:

– Mən də bu yerlərin pəhləvanıyam.

Bu söz onlara acıq gəldi, əl atdılar qılınca. Siman da tez əlin atıb gürzə, bir nərə çəkdi ki, nərəsindən göydə quş qanad saldı. Gürzü atıb yerə, əl elədi qılınca. Qılıncı çəkib pəhləvanın birini cəhənnəmə vasil elədi. Əl atıb o biri pəhləvanın kəməmindən yerə elə vurdu ki, ombası çıxdı. Pəhləvan sürünə-sürünə üz qoydu qaçmağa, birbaşa gedib Şah Dəşküvarın yanına, dedi:

– Taxtın dağılmasın nə durmusan?! Bir nəfər çöllü-bərri-biyabanda pəhləvan peyda olub, kim gəlir qabağına vurub öldürür. Özü də deyir ki, Şah Dəşküvar kimdi, mən onu tanıyıram. İstədik tutub gətirək hüzuruna, kiçik pəhləvanı vurub öldürdü, mənə də elə vurdu ki, ombam çıxdı.

Şah Dəşküvar bu sözdən çox qəzəblənib əmr elədi ki, vəziri çağırınsınlar. Adam gedib vəziri çağırırdı. Vəzir gəldi Şah Dəşküvarın hüzuruna, dedi:

– Buyur, qibleyi-aləm!

Şah Dəşküvar dedi:

– Bəs filan yerdə bir pəhləvan peyda olub, mənə də

pəhləvanlarımın birini öldürüb. Qoşun götür, gedək görək bu necə pəhləvandı.

Vəzir gedib qoşun hazırlığı gördü, gəlib Şah Dəşküvara xəbər verdi ki, qoşun hazırdı.

Şah Dəşküvar ata minib düşdü qoşunun qabağına. Başladılar yol getməyə. Şəhərdən çıxıb üz qoydular Simana tərəf. Eşit Siman pəhləvandan.

Siman pəhləvanı öldürəndən sonra ata minib gəlirdi şəhərə tərəf ki, ombası çıxan pəhləvanı tutub öldürsün, bu dəmdə gördü qabaqda bir toz qopdu. Siman atın saxladı. Toz sakit olan kimi tozun içərisindən qoşun peyda oldu. Siman bir dağın döşünü özünə səngər eləyib, çəkib atını dayandı. Şah Dəşküvar özün yetirdi, durbinin qoyub gözünə bir o yana, bir bu yana baxıb gördü ki, bir dağın ətəyində bir qaraltı var. Diqqətlə baxıb gördü ki, burda bir pəhləvan var ki, Şah Dəşküvar anadan olandan bu günə kimi istər şücaətdə, istər gözəllikdə belə bir pəhləvan görməmişdi.

Şah Dəşküvar vəzirə dedi:

– Olsa, bu oğlan olar. Tez bir adam göndər, onu çağırınsınlar.

Vəzir bir nəfər pəhləvan göndərdi Simanın hüzuruna. Pəhləvan gedib, Simana çatıb dedi:

– Ey oğlan, Şah Dəşküvar səni çağırır.

Simanın bu sözdən acığı tutdu, əl atıb pəhləvanın kəmərinə, elə tulladı ki, yazıq pəhləvan gedib birbaşa düşdü Şah Dəşküvarın ayağına. Şah Dəşküvar baxırdı, gördü ki, bu pəhləvan elə zırpı pəhləvandı ki, qabağında dağ dayanmaz. Özü minib atına, istədi gedə, öz-özünə dedi: qoy vəziri göndərim.

Vəzirə dedi. Vəzir boyun qaçırdı. Axırda Şah Dəşküvar atın sürüb birbaşa özün yetirdi Simanın bərəbərinə. Şah Dəşküvar çatıb salam verdi, amma gözaltı oğlana baxıb gördü ki, elə oğlandı ki, Misri, Şamı, Rumı gəzsən belə gözəl tapmazsan. Şah Dəşküvar ta bayaq ürəyi gedib, yıxıldı yerə. Siman Şah Dəşküvarın saqqalından yapışib qalxıb oturdu yerə. Su

vurub üzünə, Şah Dəşküvarı ayıldı.

Şah Dəşküvar dedi:

– Mən bu şəhərin padşahıyam. Sənin bu tərəflərə gəlməyini eşidib gəlmişəm. Mənim də oğlum yoxdu, gəl səni götürüm oğulluğa.

Siman dedi:

– Mən istəmirəm. Hələ mən özüm bu yerlərin pəhləvanıyam. Atam da çobandı. Mən hara, sən hara? Məndən əl çək! Məndən sənə oğul olmaz.

Şah Dəşküvar çox yalvardı, Siman az eşitdi. Siman baxıb gördü ki, Şah Dəşküvar bundan əl çəkməyəcək, öz-özünə dedi: gedərəm, pənah allaha. Razi oldu, qoşuldu Şah Dəşküvara. Şah Dəşküvar sevindiyyindən heç bilmədi ki, nə eləsin. Tez çatdı qoşuna, əmr elədi ki, şadlıq eləsinlər. Qoşun əhli şadlıq eləyib sevindi. Şah Dəşküvar Simanı alıb yanına, birbaşa gəldilər şəhərə. Bir neçə müddət Siman burada qalıb, baxıb gördü ki, ürəyi çox darıxır. Çünki Siman göz açıb özünü meşə içində, çoban yanında görmüşdü. Şah Dəşküvarın yanında qalmaq ona birtəhər gəlirdi. Odur ki, başladı darıxmağa. Bir gün aynaya baxıb gördü ki, çox geriyyə gedib, sınıxıb. Dedi ki, gərək çıxam gedəm.

Xəbəri sənə verim kimdən, xəbəri sənə verim Şah Dəşküvardan. Şah Dəşküvar rəmmalın sözündən sonra əmr vermişdi ki, təzə doğulan uşaqları tutub öldürsünlər. Padşahın bu əmrindən sonra hər gün üç-dörd uşaq yox olurdu. Odu ki, bir dəstə camaat yığılıb, Şah Dəşküvara şikayətə gəldilər ki, bəs uşaqlarımız itir. Bizə bir əlac elə. Şah Dəşküvar şikayətə baxmayıb onları qovdu. Siman pəhləvan da bir yanda durub baxırdı. Gördü ki, Şah Dəşküvar çox ədalətsiz iş görür. Özün verib Şah Dəşküvarın qabağına baş əyib dedi:

– Padşah sağ olsun, gərək bu itən uşaqların oğrusunu tapasan, yoxsa mən şəhəri alt-üst edərəm.

Padşah qorxusundan bəli-bəli dedi, amma tədbirini dəyişmədi. Elə yenə də gündə bir-iki uşaq yox olurdu. Şəhər-

də rəiyyət arasında narazılıq artırdı. Axırda şikayət elədilər Simana.

Siman durub gəldi Şah Dəşküvarın yanına, dedi:

– Mən daha səbr eləyə bilmərəm. Gərək gedəm uşaq oğrularını tapam.

Şah Dəşküvar gördü ki, iş şuluqdu. Əgər Siman işə başlasa, işin üstü açılacaq. Neynim, neynim, axırda Simana dedi:

– Oğlum, mən qocalmışam. Sabah, biri gün düşüb öləcəyəm. Gəl mənə vəliəhd ol. Mən öləndən sonra padşahlıq sənindi.

Siman razı olmayıb dedi:

– Mən gedirəm, gərək bu oğruları tapam.

Siman səfərə hazırlıq görməkdə olsun, eşit vəzirdən. Vəzir gördü ki, Şah Dəşküvar Simandan o qədər qorxur ki, axırda padşahlığın da ona verəcək. Tez özünü yetirdi oğlunun yanına. Vəzirin Qəvvas adında bir oğlu var idi, oğluna dedi:

– Qəvvas, çörəyimi sənə halal eləmərəm, əgər Siman pəhləvanı sağ buraxsan. Gərək onu öldürəsən.

Qəvvas dedi:

– Nə yolla?

Vəzir dedi:

– Siman pəhləvan bu günləri şəhərdən çıxacaq. Mən də səni ona qoşaram. Elə ki, qoşuldun ona, yolda bir məqam tapıb öldürəsən.

Qəvvas razı oldu. Siman da bu tərəfdən elə atını minirdi, gördü ki, vəzirin oğlu Qəvvas gəlir, xəbər aldı ki:

– Haraya gedirsən?

Vəzirin oğlu dedi:

– Çox darıxıram, istəyirəm səninlə gedəm.

Siman elə özünə bir yoldaş axtarırdı. Razı olub, vəzirin oğlu Qəvvası da özü ilə götürdü. Hər ikisi at minib şəhərdən çıxdılar. At başı saldı, başladılar sürməyə. Qəvvas atına bir neçə tazıyana vurub, sürdü qabağa. Simanın atın keçib, bir qədər gedib, gözdən itdi. Amma Siman atını asta-asta sürürdü.

Qəvvas qılıncın əlinə alıb, niqabın çəkdi üzünə. Yetmiş yeddi yerdən özün sərrast edib, qayıtdı, at başı saldı Simanın üstünə. Sürüb atını az qalmışdı ki, gəlib çatsın Simana. Siman gördü ki, gələn Qəvvasdı. Tez əlin uzadıb yapışdı Qəvvasın kəməmindən. Qalxızıb göyə, istədi vura yerə, Qəvvas səsləndi ki:

– Siman, and olsun cavan canına, mən səninlə, eləyirdim.

Siman Qəvvası yavaş-yavaş qoydu yerə. Başladılar yol getməyə. Dərə-təpə gedib, çatdılar bir düzə. Qəvvas yenə də at başı salıb, atın başını qaytardı, çəkib niqabını üzünə, sürdü düz Simana tərəf.

Qəvvasın atı güllə kimi gəlib yetişincə Qəvvas çəkib qılıncını istədi ki, endirə Simanın təpəsinə, Siman əlini qaldırıb, yapışdı Qəvvasın biləyindən, qanırıb qılıncını aldı, qalxızıb Qəvvası yuxarı, elə vurdu yerə ki, heç tikəsi də ələ gəlmədi. Siman Qəvvası vasil eləyib cəhənnəmə, minib atına, başladı getməyə. Az gedib, çox dayandı, çox gedib, az dayandı, gəlib çatdı bir şəhərin qırağına. Gördü ki, bura bir qalaçadı. Amma qalaçada adam-zad görünməyir. Düşüb atından, yumşaq bir otun üstündə atına bir az kişmiş töküüb, özü də uzandı ki, dincliyini ala.

Siman burda yatmaqda olsun; xəbər verim kimdən, xəbər verim sizə Dəzivar padşahdan. Dəzivar padşah əlində durbin qalaçadan baxırdı ki, görsün onun torpağına gələn kimlərdi. Çünki Dəzivarın torpağına hələm-hələm adamlar sağ gəlsəydi, salamat qayıtmazdı. Dəzivar padşah gördü ki, onun otlağına bir at buraxıblar, pəhləvan da yatıbdır. Dəzivar öz divlərindən*bir neçəsini göndərdi ki, gedib görsünlər o bəni-adəm kimdi, götürüb gəlsinlər hüzuruna. Divlər tez qalaçadan çıxıb, özlərini yetirdilər Simana.

Siman uzanıb yatmışdı. At gördü ki, divlər gəlir, başladı kişnəməyə. Siman səşə ayılıb gördü ki, divlər gəlir, tez minib

Div - qeyri-adi gücə, bəzən hətta uçmaq qabiliyyətinə malik olan, nağıllarımızda əsasən mənfi qüvvə kimi iştirak edən atropomorfik surətdir

atına dayandı. Divlər gəlib çatdılar. Siman çəkib qılıncın bir nərə çəkdi ki, quş göyde qorxusundan qanad saldı. Divlər özlərini itirdilər. Siman çəkib qalxanı başına, elə bir qılınc çaldı ki, divin biri yeddi parça oldu. Başladı o biri divlərlə davaya.

Dəzivar qalaçadan baxırdı, gördü ki, bu, heç bəni-adəmə oxşamır. Tez qoşun göndərdi. Siman gələn-gələni qırıb, cəhənnəmə vasil eləyib, özünü yetirdi Dəzivarın şəhərinə. Nə ki, divlər var idi, qırıb çatdı. Axırda Dəzivar özün yetirdi meydana. Yeddi dəyirman daşından qayırılmış gürz əlində, gəlib durdu Simanın bərabərində. Siman bir nərə çəkib, gürzü aldı əlinə, üç dəfə göyde fırlatdı. İkinci nərədə gürzü Dəzivarın təpəsinə elə endirdi ki, Dəzivar xamır kimi yerə yayıldı. Siman Dəzivarı doğradı. Girib şəhərə, qalan divləri də qırdı, gördü ki, bir kiçik div qalıb. İstədi vurub öldürə, div dedi:

– Məni öldürmə, özünə qulam götür!

Siman razı olub, balaca divi götürüb, adını qoydu Adamzad. Siman minib atına, Adamzadı da ayrı bir ata mindirib başladılar şəhərdən çıxmağa. Üz qoydular Şah Dəşküvarın vilayətinə. Bir neçə müddət yol gedib, axırda özlərini yetirdilər Şah Dəşküvarın vilayətinə. Şah Dəşküvara xəbər getdi ki, Siman gəlir, yanında da bir div gətirir. Vəzir bayıra çıxıb gördü ki, Siman gəlir, amma Qəvvas yoxdu. Vəzirin kürkünə birə düşdü. Bildi ki, Qəvvası Siman öldürübdü. Qorxusundan bir söz demədi. Şah Dəşküvar xəbəri səhih bilib qorxusundan adam göndərdi pişvaz elətilər, Simanı götürüb gəldilər. Şah Dəşküvar üzdən sevinirdi, amma ürəkdə allah bilirdi ki, nələr çəkirdi. Siman bir neçə müddət burada qaldı. Bir gün xəbər gəldi ki, Firəng padşahı Şah Dəşküvardan yeddi ilin bac-xəracını istəyir. Ya gərək bac-xəracı verə, ya da gərək davaya hazır ola. Şah Dəşküvar vəziri çağırıb dedi:

– Vəzir, tədbir gör! Ya yeddi ilin bac-xəracını verməliyik, ya da dava eləməliyik.

Vəzir istəyirdi ki, Simanı aradan yox eləsin, dedi:

– Sənin Siman kimi pəhləvanın var. Göndər Firəng pad-

şahının qabağına, yarım saatın içində qırıb, çatsın.

Şah Dəşküvar bu işə razı olub xəbər verdi ki, Simanı çağırınsınlar hüzuruna. Adam getdi, Simanı tapdılar, götürüb gəldilər padşahın hüzuruna. Siman ədəb-salamını yerinə yetirib durdu Şah Dəşküvarın əmrində. Siman müntəzirdi. Şah Dəşküvar dedi:

– Oğul, Firəng padşahı bizdən yeddi ilin bac-xəracını istəyir. Ya verməliyik, ya da dava eləməliyik. Gəl mən sənə on min qoşun verim, çıx Firəng padşahının qabağına.

Siman razı oldu. Şah Dəşküvar qoşun verdi. Səhər tezdən xəbər gəldi ki, Firəngin qoşunu gəlib, şəhərin bir ağaclığında. Siman tez durub libasını geyib, yetmiş yeddi yerdən özünü möhkəm bağladı, sonra niqabın çəkib üzünə, qılıncın aldı əlinə, bir nərə çəkib özün vurdu dəryayi-ləşkərə. Birinci nərədə başladı at oynatmağa, ikinci nərədə on arşın qılıncını qınından çəkib, üçüncüdə elə bir nərə çəkdi ki, göyde quş qorxusundan qanad saldı. Özün vurdu ləşkərə. Sağdan vurub, soldan çıxdı, soldan vurub sağdan çıxdı, başladı qoşunu taxıl kimi biçməyə. Firəng qoşununu qırıb qurtardı. Göz gəzdirib o yan bu yana gördü ki, qoşunun ölənini ölüb, qacanı qaçıbdı. Amma iki pəhləvan qalıb. Tez pəhləvanın birilə başladı cəngə. Qılınc çəkib pəhləvanı cəhənnəmə vasil elədi. Bundan sonra o biri pəhləvan durub gəldi Simanın bərabərinə. İki pəhləvan qılınc çəkdi, endirdilər bir-birinin təpələrinə. Baxıb gördülər, qılıncdan bir şey çıxmır, qılıncları atıb yerə, əl atdılar gürzə, başladılar bir-birinə gürz atmağa. Siman gördü ki, gürzdən də bir şey çıxmadı; atıb gürzü yerə, bir nərə çəkdi ki, daha nə təhər. Şah Dəşküvar da bu dəmdə çıxıb yuxarıdan tamaşa edirdi. Simanın nərəsinin zərbəsindən Şah Dəşküvar özünü bir boy atdı, gördü ki, Simanın gözləri qızıb, özün-sözün bilmir. Siman əl atıb pəhləvanın bel kəmərinə, qalxızıb göyə, bir də nərə çəkib göyde fırlatdı, bir qulacla elə atdı ki, Firəng padşahının pəhləvanı gedib düşdü Şah Dəşküvarın ayağının altına. Şah Dəşküvar gördü ki, Siman Firəngin qoşununu qırıb tamam

elədi, sevindiyindən aşağı düşüb Simanın adına təbil vurdurdu. Vəzir eşitdi ki, Siman sağ-salamat davadan qayıdıb, başladı yanıb-tökülməyə. Siman gəlib əlini-üzünü yudu, təmizlənilib, neçə gün, neçə gecə dincəlməyə başladı. Bir gün durub gəldi Şah Dəşküvarın yanına, dedi:

– Gəlmişəm sənənin yanına bir xahişə.

Şah Dəşküvar dedi:

– Buyur!

Siman dedi:

– Gərək vəzirin qızını verəsən mənə div Adamzadəmə.

Padşah başını aşağı salıb, getdi fikrə. Vəzir də bu yandan yanayana durub baxırdı. Siman dedi:

– Nə deyirsən? Razi olmasan, yerlə göyü bir eləyəyəm.

Şah Dəşküvar əlacı kəsilib dedi:

– Razıyam.

Yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib, Siman vəzirin qızını zor-güc alıb verdi Adamzadəyə, özü də Şah Dəşküvara tapşırırdı ki, əgər mənə bu div Adamzadənin başından bir tük əksik olsa, yerlə göyü bir eləyəcəyəm. Bundan sonra atını minib üz qoydu çöllü-biyabana.

Bu getməkdə olsun, Şah Dəşküvarla vəzir oturub öz günlərinə ağlayırdılar. Eşit Simandan.

Siman at başı salıb, dərələrdən yel kimi, təpələrdən sel kimi, badeyi-sərsər kimi, ayaq üzəngidə, diz qabırğada, özün yetirdi bir çəmənə. Gördü ki, bir ceyrən kolun dibindən çıxıb üz qoydu qaçmağa. Siman at başı saldı ceyrənin dalısınca. İstədi ha burda, ha orda ceyrəni tuta. Gördü ki, ceyrəni tuta bilməyəcək, kəmənd atdı. Üçüncü kəmənddə ceyrəni tutdu. Siman ceyrəni tutub, istədi kəsə başını, ceyrən tez cildindən çıxıb, oldu bir qarı. Siman gördü ki, bu tilsimmiş. Tez tutub qarının biləngindən, istədi öldürə, qarı başladı yalvarmağa ki, gəl mənə öldürmə, mən sənə bir şey verim ki, dünyalara dəyər.

Qarı tez əlin atıb qoltuq cibindən bir qız şəkli çıxartdı, elə biləsən allah-taala bu qızı birinci xəlp eləyibdir. Qaşları

qara, kirpikləri ox, dodaqları qaymaq, yanaqlarına elə bil ki, qan çilənibdi. Siman xeylağ qızın şəklinə baxıb qarına dedi:

– Qarı, de görüm bu kimin şəkli?

Qarı dedi:

– Bu Xan-xani-Çinin qızı Pəridux xanımın şəkli.

Bunun kiçik bacısı da divlər şəhərində əsirdi.

Bunu deyən kimi, qarı yel olub gözdən itdi.

Siman gördü ki, qarı yox oldu. Peşiman oldu ki, gərək qarını əldən buraxmayaydım. Amma el deyər ki, "daldan atılan daş topuğa dəyər". Siman at minib başladı divlər şəhərinə tərəf getməyə. Az gedib çox dayandı, çox gedib az dayandı, gəlib çatdı bir düzəngaha. Gördü ki, burda bir quyu var, ağzında da bir çöl xoruzu oturub. İstədi çöl xoruzunu tuta, bu dəmdə Simanın qulağına bir səs gəldi. Siman tez dala dönüb gördü ki, bir ağacdı, quyudan neçə addım uzaqda. Amma bu ağacın qollarına haça vurulub, qoca yaşlı bir kişi xeylağı oturubdu onun ortasında. Siman tez özünü yetirib xəbər aldı ki:

– Burda neynirsən?

Qoca dedi:

– Mənə qardaşım tilsimdədi.

Siman dedi:

– Hansı tilsimdədi? Sənə qardaşın kimdi?

Qoca dedi:

– Bu çöl xoruzunu görürsən? Bu bir qarıdır ki, hər bir heyvanat cildinə girir. Bir gün ceyrən cildinə girib, çıxır qardaşımın qabağına. Qardaşım bu qarını ceyrən bilib istəyir ki, tuta, amma qarı qardaşımı salır tilsimə. İndi neçə ildi ki, mənə qardaşım tilsimdədi, mən də avara-sərgərdan gəzirəm. Amma bir abiddən eşitmişəm ki, Siman adında bir pəhləvan olacaq, neçə zalım padşahları öldürüb, bu tilsimləri də qıracaq. Odu ki, gəlib oturmuşam burda, gözləyirəm Simanın yolunu.

Siman özünü kişiyə tanıq verdi, kişi durub ayağa, istədi Simanın ayağından öpə, Siman razı olmadı. Siman kişinin adını xəbər aldı bildi ki, Məlikdi.

Dedi:

– İndi ki, mənə pənah gətiribsen, razıyam, gəl gedək!
Mən gedirəm Xan-xani-Çinin vilayətinə.

Məlik razı olub, qoşuldu Simana, başladılar yol getməyə. Siman atın minib, Məliki aldı təkinə, yol elədi günçıxan tərəfə. Az gedib çox dayandılar, çox gedib az dayandılar, axırda gəlib çatdılar bir şəhərə. Siman atdan düşüb, atın çəkdi karvansarayla, özləri də gedib girdilər aşpazxanaya.

Siman bir qoyun alıb bişirdi. Məliklə yeyib gecəni qaldılar orda. Səhər Siman durub Məlikə bir at tapdı. Hər ikisi ata minib düşdülər yola. Bəli, belə deyirlər: dərələrdən yel kimi, təpələrdən sel kimi, badeyi-sərsər kimi, əlində tazıyana, baxır o yan bu yana, belində qılıncı, əlində gürzü, ayaq üzəngidə, diz qabırğada, düz bir il sərəsər yol gedib axırda çatdılar bir dağın döşünə. Siman gördü ki, qabağına iki yol çıxdı. Yolun sağını qoyub, üz qoydular soluna. On gün, on gecə yol getdilər. Siman bərk yorulmuşdu, çatıb bir bulaq başına, düşüb atından, atların sulayıb əl-üzlərin yudular, oturub çörək yedilər, günü batırıb, gecəni növbə ilə yatıb, səhər tezdən durub, minib atlarına, üz qoydular getməyə. Az gedib çox dayandılar çox gedib, az dayandılar, gəlib çatdılar bir şəhərə. Siman xəbər aldı:

– Bu kimin şəhəridi?

Məlik dedi:

– Bu şəhər o gördüyün qarının ortancıl oğlunun şəhəridi.
Adına da Şah Div Firuz deyirlər.

Siman dedi:

– Görək gedəm görəm, Div Firuz necə padşahdı ki, bütün padşahlar ondan qorxur.

Məlik çox dil-ağız elədi ki, gəl getmə; Siman dedi: yox, görək gedəm. Siman at salıb qabağa, Məlik də onun dalısınca gəlib çatdılar şəhərin darvazasına. Elə ki, çatdı, Siman elə bir nərə çəkdi ki, yer-göy nərənin zərbindən lərzəyə gəldi. Bu dəmdə Div Firuz kefdə idi. Simanın nərəsini eşidən kimi Div Firuz diksinib bir boy atıldı. Tez adam göndərdi ki, gedib gör-

sünlər bayırda bu nə sədi. Divlər gəlib şəhərdən qırağa, gördülər ki, şəhərin darvazasının qabağında iki atlı dayanıb. Özü də atlıların biri qoca, biri cavandı. Gəlib irəli dedilər: kimsiz, nəçisiz? Simanın bu sözdən acığı tutub, yapışdı boyunlarının ardından iki divi elə vurdu kəllə-kəlləyə ki, canları elə orda çıxdı. Div Firuz göndərdiyi adamların gəlib çıxmadığını gördəndə iki div də göndərdi ki, xəbər gətirsinlər. Siman dayanmışdı, gördü ki, iki dənə də div gəlir. Divlər gəlib çatdılar Simana, Siman bu divləri də cəhənnəmə vasil elədi. Div Firuz bir qədər gözlədi, gördü ki, bu divlərdən də bir xəbər çıxmadı. Axırda özü çıxıb qalaçaya, alıb durbinin əlinə, qalaçadan durdu baxmağa. Gördü ki, göndərdiyi divlərin canı yerdədi. Amma darvazanın qabağında bir pəhləvan dayanıb ki, şücaətdə tayı yoxdu. Div Firuz nə ki, divlər vardı, yığıb göndərdi Simanın qabağına. Siman gördü ki, qoşunun qabağı açıldı. Tez bir nərə çəkib, əl atdı on arşın qılıncına, özünü vurdu dəryayi-ləşkərə. Başladı bu divləri taxıl kimi biçməyə. Div Firuzla xəbər gətirdilər ki, nə ki qoşunu var Siman qırıb çatdı. Bu xəbəri Div Firuz eşidən kimi özünü itirdi, uşaq kimi ağlamağa başladı. Bu tərəfdən də Siman Firuzun qoşunlarını qırıb-qurtarmışdı. Gördü ki, Div Firuz gəlmir, isdədi girə şəhərə. Xəbər getdi Div Firuzla ki, Siman girib şəhərin içinə. Div Firuz dava paltarını geydi, başdan geyinib ayaqdan qıfılandı, ayaqdan geyinib başdan qıfılandı, gürzü alıb əlinə, çıxdı şəhərdən qırağa. Siman da Firuzu gözləyirdi. Gördü ki, gələn Div Firuz özüdü. Əl atıb qılıncına, başladılar davaya. İki gün, iki gecə dava eləyib. Elə ki, qılıncdan, gürzdən çıxdılar, başladılar kəməri yapışmağa. Siman yapışırdı Div Firuzun kəməmindən, istəyirdi qaldırıb göyə çırpın yerə, gücü çatmırdı. Siman gücünü verirdi yerə, Div Firuz əl atırdı Simanın kəmərinə başlayırdı dartmağa. Beləliylə, bunlar düz üç gün vuruşdular. Nəhayət, Siman özünü irəli verib, yapışdı Div Firuzun kəməmindən, sol dizini verdi yerə, sağ əli ilə Div Firuzu qalxızdı göyə, elə vurdu yerə ki, cəmdəyi yetmiş yeddi tikə olub, səpələndi çölün düzünə. Si-

man durub ayağa, əl-üzünü yuyub Məliki götürüb, özü ilə bərabər girdi qalaçaya. Başladı qalaçadakı otaqları bir-bir görməyə. Gördü ki, iki bağlı otaq var. Açıb otaqların birini, o yana, bu yana baxıb gördü ki, burda bir qız var, gəl görəsən... Qız Simanı görən kimi aşıq olub, dedi:

– Heyif cavan səndən, gəlib çıxıbsan buraya. Div Firuz xəbər tutsa, səni öldürər. Tez ol, qaç burdan!

Siman iki barmağını qatlayıb, üç barmağı ilə qızın ağzına iki sillə vurdu, qızın ağzı doldu qanla, dedi:

– Div Firuz çoxdan cəhənnəmə vasil olub, nə səfeh-səfeh danışsən? De görüm, sən kimsən, burda neyləyirsən?

Qız dedi:

– Mən Xan-xani-Çinin kiçik qızıyam. Bir ildi ki, divlər gətirib məni salıblar bura. Atam bilsə ki, sən Div Firuzu öldürübsən, məni verər sənə.

Siman yapışib, qızın qolundan çıxartdı şəhərdən bayıra, dedi:

– Azadsan, gedə bilərsən atanın yanına.

Qız dedi:

– Sən dayan burda, mən gedim atama xəbər verim ki, bir pəhləvan gəlib Div Firuzu öldürüb, məni də azad etdi. Atam sənin qabağına qoşun çıxartsın.

Siman dedi:

– Lazım deyil. Get deyirəm sənə, get!

Qız qulaq asmayıb, tez özünü yetirdi atasının torpağına. Eşit Simandan! Siman üz qoydu Xan-xani-Çinin şəhərinə tərəf getməyə. Gəlib şəhərə çatmışdı, amma bu tərəfdən də şəhərdə bir qəza üz vermişdi. Xan-xani-Çinin dargasını* öldürmüşdülər. Xan-xani-Çin də darğanı öldürənləri tutdurub əmr vermişdi ki, dar ağacından assınlarsın. Darçı dəmbədəm idi ki, həmin adamları tutub çəkə dara, Siman tez özünü yetirib, gördü ki, dar ağacı qurulub. Xəbər aldı çamaatdan ki:

Darğa - daruğa, yaxud daruxaçı, əslində moŋqol sözüdür. Mənası əzən, basan, hakim deməkdir. Bizdə son zamanlarda bazarbəyi mənasını daşımışdır

– Burda nə olub?

Camaat Simanı başa saldı. Siman düşdü atdan, adamları darçının əlindən alıb azad elədi. Darçı çox atlanıb düşdü. Simanın acığı tutub bunların yerinə darçını çəkdi dara.

Xan-xani-Çin istədi qoşun göndərə, bu vaxt Xan-xani-Çinin kiçik qızı özün yetirdi. Xan-xani-Çin qızını görən kimi sevindi, xəbər aldı ki:

– Səni kim qurtardı?

Qız dedi:

– Odu, Siman adında bir pəhləvan gəlib şəhərdədi. Div Firuzu öldürüb məni azad elədi.

Xan-xani-Çin gördü ki, əgər qoşun göndərsə, Siman qırıb çatacaq. Həm də Div Firuz Xan-xani-Çinə çox korluq vermişdi. Odu ki, bəxatir danışmadı, qoşun göndərməyib, özü durub çıxdı Simanın qabağına.

Siman Məlikdən xəbər aldı ki:

– Bu kimdi?

Məlik dedi:

– Xan-xani-Çindi, gəlir.

Xan-xani-Çin gəlib yetişdi Simanın müqabilinə, dedi:

– İndi ki, qızımı Div Firuzun pəncəsindən qurtarmısan, qızım da sənin, gəl gedək bizə!

Siman Məliki verdi qabağa, düşdülər Xan-xani-Çinin dalısınca getdilər.

Xan-xani-Çin onları qəbul elədi. İki gün, iki gecə böyük şadlıq elədilər. Eşit Xan-xani-Çinin kiçik qızından. Xan-xani-Çinin kiçik qızı gedib böyük bacısı ilə görüşdü. Böyük bacı kiçik bacıdan xəbər aldı ki:

– Neçə oldu divin əlindən qurtardın?

Kiçik bacı başına gələnə danışib, axırda dedi:

– Məni Siman pəhləvan qurtardı.

Qız o qədər Simanı tərif elədi ki, Xan-xani-Çinin böyük qızı Pəridux xanım görməmiş Simana aşıq oldu. Siman bu qalmaqla bir neçə gün burda qaldı. Eşit Xan-xani-Çindən. Xan-

xani-Çin Div Firuzun qorxusundan neçə illər olardı ki, şəhərdən bayıra çıxmırdı. Bir gün vəziri çağırırdı dedi ki:

– Vəzir, neçə ildi ki, mən Div Firuzun qorxusundan heç səyahətə çıxmamışam. İstəyirəm ki, Simanı da götürüb iyirmi günün səyahətinə gedəm, qoşun hazırla!

Vəzir baş əyib Xan-xani-Çindən ayrıldı. Qoşun hazırlandı. Tədarük görülüb, şeypur çalındı. Xan-xani-Çin Simanı çağırırdı, Siman gəldi hüzuruna. Simana dedi:

– At min, mənimlə şikara gedirik.

Siman dedi:

– Qoy sənənlə mənim əmim getsin, mən qoşunla getməyə adət eləməmişəm.

Xan-xani-Çin razı olub, Məliki alıb yanına, at minib, düşdülər qoşunun qabağına. Təbil vurub şəhərdən çıxdılar kənara. Siman da atı minib qoşundan bir az dalda gedirdi.

Qoşun dərə-təpələri keçib, çıxdı bir yola. Xan-xani-Çinin qabağında pəhləvanlar at oynadırdılar, qılınc oynadırdılar, gürz fırladırdılar, ta gəlib çatdılar bir çayın kənarına. Başladılar çay başıyuxarı getməyə, ta bir müddət yol gedib, çatdılar bir meşənin kənarına. İstədilər ki, meşə ağzında çadır qursunlar. Bu dəmdə qəflətən bir əjdaha Xan-xani-Çinin qabağına çıxıb ağzını mağara kimi açdı, istədi Xan-xani-Çinlə Məliki uda. Xai-xani-Çin haray elədi, qoşunu köməyə çağırırdı. Amma qoşun qorxusundan yaxın durmayıb, başladı qaçmağa. Siman gördü ki, qoşun qaçır, Məliki də bu saat əjdaha yeyəcək. Tez özünü yetirdi əjdahaya. Durub əjdahanın bərabərində, çəkib qılıncı ta bayaq əjdahanı iki bölüb cəhənnəmə vasil elədi. Bunu gören Xan-xani-Çin çox sevindi, amma yan-yörəsinə diqqət edib on min qoşundan, bircə Simandan başqa, heç bir əsər görmədi. Əmr verdi ki, on min qoşunun gözünü çıxartsınlar. Siman bu sözü eşidən kimi, gəlib Xan-xani-Çinin bərabərinə, qoymadı ki, on min qoşun gözsüz qalsın. Bunu eşidən qoşun əhli Simandan çox razı oldu. Simanın adına təbil vuruldu. Təbil saxlanılıb başladılar çadır qurmağa. Çadır quru-

lub qurtarandan sonra o günü səhərdən axşamacan keyf çəkib, gecəni yatdılar. Səhər açıldı, Xan-xani-Çin yuxudan oyanıb, Məliklə meşəni bir qədər gəzib dolandı. Qayıdıb gəlib gördü ki, Siman yoxdu. Xəbər aldı ki:

– Siman hanı?

Simandan soraq verən olmadı.

Sənə xəbər verim kimdən, xəbər verim sənə Simandan. Siman ata minib üz qoydu şəhərə tərəf.

Siman yolla gəlirdi, az gedib çox dayandı, çox gedib az dayandı, gedib çatdı bir dərəyə. Bu dəmdə Simanın qabağına bir dovşan çıxdı.

Siman dovşanı gören kimi atını sürdü dovşanı tuta. Dovşan başladı qaçmağa. Tez əlin atıb kəməndə bir neçə kəmənd atdı, kəməndi boşa çıxdı. Dovşan qabaqda, Siman dalda güllə kimi gedirdilər. Dovşan özünü tez saldı Xan-xani-Çinin narbağına. Siman bağın içində başdadı atın sürməyə. Nə ki, Xan-xani-Çinin gülləri, çiçəkləri vardı, atın ayağının altında qoyub tələf elədi. Amma dovşan toz olub gözdən itdi. Siman çox axırdı, dovşanı tapa bilmədi. Axırda yorulub əl çəkdi dovşandan, gəlib bir böyük çarhovuzun yanında atın açıb, yancidar elədi, qabağına qaysı, kişmiş tökü, çıxdı çarhovuz üstünə. Əl-üzünü yuyub bir qədər sərinləşib, qalxanını yasdıq eləyib qoydu başının altına, uzanıb yatmaqda olsun, xəbər verim sənə kimdən, xəbər verim sənə Xan-xani-Çinin böyük qızı Pəridux xanımdan.

Pəridux xanıma çox padşahlar istəyirdi. Amma Xan-xani-Çin Pəridux xanıma verməyirdi. Pəridux xanım öz kiçik bacısından Simanın bir neçə nişanələrini öyrənmişdi. Görməmiş Simana aşiq olub, hər gün intizarla onun sorağında gəzirdi. Pəridux xanım evdən bayıra çıxıb özünü yetirdi narbağına. Gəzirdi, gördü ki, bağın içərisində at ləpiri var. Atın ləpirinin izini tutub birbaşa gəlib çıxdı çarhovuzun qırağına, gördü ki, burada bir oğlan yatıb ki, şücaətdə, gözəllikdə, qəddi-qamətdə tayı heç yerdə yoxdur. Tez kiçik bacısının dediyi nişanələri

gözünün qabağına gətirib, öz-özünə dedi: olsa-olsa, Siman bu olaçaq. Pəridux xanım təzədən aşıq olub, məhəbbəti ürəyində neçə qat artdı. Oturub Simanın başı üstündə, əl atdı qalxanını götürdü, dizini yastıq eləyib qoydu başının altına, başladı üzünü yelləməyə. Siman yatmışdı, gördü ki, başı çox yumşaq yerdədi, üzünə də elə sərin ətirli yel dəyir ki, elə bil behiştədi. Açıb gözlərini gördü ki, başı üstündə bir qız var ki, Misiri, Rumu axtarasan, belə gözəl qız tapmazsan.

Siman qızdan xəbər aldı ki:

– Kimsən?

Pəridux xanım dedi:

– Xan-xani-Çinin qızı Pəridux xanımmam. Sən kimsən?

Siman özünü tanış verdi, sonra əlini atıb qoltuq cibinə, şəkli götürüb bir şəkə baxdı, bir qıza, gördü ki, qarı deyən qızıdır. Oturub başladılar söhbətə. Pəriduxun ürəyində o qədər Simanın məhəbbəti vardı ki, istədi iki busə verə Simana. Siman busələri almadı. Axırda Pəridux başladı ağlamağa. Siman gördü ki, Pəriduxun gözləri yaşla dolub, yaş damlası al yanağının üstündə almaz kimi parlayır. Siman özünü saxlaya bilməyib başladı Pəriduxa ürək verməyə, sonra da ondan iki busə aldı. Hər ikisi əl-ələ, qol-qola verib, çarhovuzun üstündən düşüb gəldilər nar ağacının altına. Uzanıb yatmaqda olsunlar, eşit Xan-xani-Çindən.

Xan-xani-Çin Simandan çox nigaran qalıb, əmr verdi ki, çadırlar yığılsın, qatırlar yüklənsin. Gedib qoşun əhli çadırları yığıb yüklədilər qatırlara, Xan-xani-Çinlə Məlik düşdü qabağa, atlarının başını qaytarıb birbaş gəlib çıxdılar nar bağına. Xan-xani-Çin çox yorulmuşdu, öz-özlüyündə dedi ki, gedib bir az nar bağına meyvə yeyim. Qoşunları bayırda saxlayıb Xan-xani-Çin bir az meyvə yeyib, baxıb gördü ki, bağda at ləpiri var. Tutub at ləpirini çıxdı birbaş həmin nar ağacının altına. Gördü ki, qızı Pəriduxla Siman qucaqlaşmış yatıblar. Xan-xani-Çinin ovqatı təlx olub, tez qayıtdı dala. Əmr verdi ki, qoşun getsin şəhərə. Qoşun yola düşdü, özü də atı minib, gəlib çıxdı

taxtına, vəziri çağırırdı. Vəzir gəldi, baş əyib Xan-xani-Çinə, dayandı əmrində. Xan-xani-Çin dedi:

– Vəzir, bundan qabaq qorxum Div Firuzdandı. Siman pəhləvan güc göstərib Div Firuzu öldürdü. Amma indi qorxum Siman pəhləvandı.

Vəzir xəbər aldı:

– Nə olub? Niyə ovqatın belə təlxdi? Niyə belə qorxursan?

Xan-xani-Çin nar bağına hekayətini vəzirə danışdı. Amma vəzirin dilindən bir kağız aldı ki, bu sirri heç kəsə deməsin. Vəzirdən məsləhət istədi. Vəzir belə bir məsləhət gördü ki, qonaqlıq çağırıb, həmin qonaqlığa da Simanı çağırınsınlar. Şərab məclisi qurub, şərabın içində bihuşdarı verib Simanı bihuş edəndən sonra öldürsünlər. Xan-xani-Çin vəzirin bu hiyləsindən razı olub dedi:

– Əgər bu iş baş tutsa, qızım Pəriduxu sənin kiçik oğluna verəcəyəm.

Xan-xani-Çin ertəsi gün qonaqlıq çağırıdır, günortaya xörək bişirtirib, Simanı da həmin məclisə qonaq çağırırdı. Məclis başlamışdı keyfə, şərabın içinə bihuşdarı töküüb içirdilər Simana. Siman bihuş olub bir yana yıxıldı.

Vəzir Simanın əl-qolunu bağlayıb atdı otağın birinə ki, səhər tezdən öldürüb meyidini atsınlar çaya. O biri tərəfdən Simanın əmiliyi Məlikin əl-qolunu bağlayıb atdılar çaya.

Siman da o biri otaqda qalmışdı. Bihuş idi, özündən xəbəri yox idi.

Eşit Simurqdan! Simurq Div Firuzun qorxusundan bu tərəflərə gələ bilməzdi. Eşitmişdi ki, Firuzu Siman öldürüb, özü də dardadı. Qanad çalıb özünü yetirdi Xan-xani-Çinin torpağına. Gəzib Simanı tapdı, gördü ki, qabağında böyük bir pəncərə var. Vurub qanadı ilə şüşəni sındıraraq, saldı özünü içəri, gördü ki, Siman bihuş yıxılıb evin bir küncünə. Tez Simurq dava-dərman eləyib Simanı ayıltı. Siman haçandan-haçana özünə gəlib gördü ki, Simurq başının üstündə dayanıb. Durub

öpdü Simurqun qanadından, xəbər aldı:

– Nə olub, niyə gəlmisən?

Simurq dil açıb Simanı başa saldı, mindirib dalına aparıb qoydu nar bağına.

Dedi:

– Siman, al bu tükü, darlığa düşsən, bu tükləri bir-birinə çəkərsən, mən harada olsam gəlib harayına çataram. Amma qorxma, sənə qorxu yoxdu.

Siman Pəriduxu tapıb haman saat başladılar keyfə. Xəbər getdi Xan-xani-Çinə ki, bəs Siman ayılıb qaçıb, özü də nar bağında qızın Pəridux xanımıla eyş-işrətdədi. Xan-xani-Çin bu işdən çox qəzəblənib, bir tərəfdən də qorxuya düşüb vəzirini çağırırdı. Vəzir Xan-xani-Çinin yanına gəldi, ədəb salamını yerinə yetirib, dedi:

– Əmrin nədi?

Xan-xani-Çin dedi:

– Vəzir, tədbir! Yoxsa qız əldən çıxar, özüm də padşahların yanında xəcil olaram.

Vəzir xəbər aldı ki:

– Nə olub?

Xan-xani-Çin dedi:

– Simana bihuşdar əsər eləməyib. Gecə vaxtı ayılıb, özün salıb nar bağına. Pəriduxu tapıb, onunla keyfdədi. Vəzir, tədbir tök!

Vəzir dedi:

– Ocıbınıx padşahı yer üzündə çox möhkəm padşahdı. Özü də sənin qızını istəyir. Gəl Simanı göndər onunla davaya.

Siman Ocıbınıx padşahının torpağından sağ-salamat gəlib çıxıb bilməz. Yəqindi ki, Ocıbınıx padşah onu öldürəcək.

Xan-xani-Çin vəzirin bu məsləhətinə “afərin” deyib, adam göndərdi Simanı çağırırsınlar.

Adam gəlib nar bağında Simana xəbər verdi ki, Xan-xani-Çin səni çağırır.

Siman bunu eşidib, Pəridux xanımdan ayrılıb, durub gəl-

di Xan-xani-Çinin hüzuruna. Baş əyib ədəb salamını yerinə yetirib, durdu Xan-xani-Çinin hüzurunda.

Xan-xani-Çin dedi:

– Siman, Ocıbınıx padşah mənim qızım Pəridux xanımı istəyir, əgər qızı verməsəm, biznən dava edəcək. Bilmirəm qızı verim, ya dava edim.

Siman gördü ki, Pəridux xanım əldən çıxacaq, razı olub dedi:

– Qoşun ver mənə!

Qoşun alıb Xan-xani-Çindən, üz qoydu Ocıbınıx padşahının torpağına. Siman gəmi ilə gedirdi, amma vəzir quru ilə özünü yetirdi Ocıbınıx padşahının yanına, dedi:

– Siman adlı bir pəhləvan peyda olub, Xan-xani-Çindən Pəridux xanımı istəyir. Xan-xani-Çin də verməyib belə cavab verdi ki, guya qızı Ocıbınıx padşaha adaxlıdı. Odu ki, Siman sənənlə davaya gəlir, hazır ol!

Ocıbınıx padşah şəhərin qırağına qoşun qoyub, özü də qalaçadan durbinlə baxırdı, bir də gördü ki, bir gəmi sahile yanaşdı, gəmidən Siman öz qoşunu ilə düşüb üz qoydu şəhərə. Ocıbınıx dava şeypurunu çaldırıb, Simana aman verməyib qoşun göndərdi qabağına. Siman gördü ki, qoşunun ardı kəsil-məyir. Hər tərəfdən alıblar onu dövrəyə. Qılıncını çəkib elə nəərə çəkdi ki, dağ-daş titrəməyə başladı. Ocıbınığın qoşunu qorxudan meydanı qoyub qaçdı. Siman qılıncı çəkib başdadı davaya. Vurub özünü dəryayi-ləşkərə, bu tərəfdən girib qıra-qıra o tərəfdən çıxdı.

Ocıbınığa xəbər getdi: evini Allah yıxsın, diş qurdalamağa bir dənə adamın qalmayıb, belə pəhləvandı ki, qabağında qoşun davam eləyə bilmir. Ocıbınığın qoca bir pəhləvanı vardı, tez həmin pəhləvanı çağırırdıb göndərdi Simanın müqabilinə. Siman pəhləvanla başladı qılınc davasına, bir neçə gün qılınc çalıb, gördülər ki, qılıncdan heç bir şey çıxmadı, əl atdılar gürzə, başladılar gürz davasına. Ocıbınıx da qalaçadan durbinlə baxırdı. Siman gürzü atıb yerə, əl atdı qoca pəhləva-

nın kəmərinə. Başladılar kəmər yapışmağa. Siman nərə çəkib dizin vurdu yerə, yapışdı pəhləvanın kəmərindən, başladı xış kimi yerlə sürüməyə. Pəhləvan yapışdı Simanın kəmərindən, istəyirdi yerindən tərپətsin, gücü çatmırdı. Hər iki pəhləvan yorulub dayandılar.

Siman yorğunluğunu alandan sonra başladılar əl-ələ verib meydan gəzməyə. Siman bir nərə çəkdi ki, qoca pəhləvan yetmiş yeddi parça olub, səpələndi yerə. Ocıbınıx bunu görüb kürkünə birə düşdü. Siman tez minib atına, üz qoydu Ocıbınıxın yanına. Gördü ki, Ocıbınıx elə bir hündür adamdı ki, Siman onun heç yarısıycan yoxdu. Başladılar Ocıbınıxla qılinc davasına. Siman peydər-pey üç qılinc endirdi Ocıbınığa. Axırncı qılincında var gücünü yığıb elə zərb ilə vurdu ki, Ocıbınıx cəhənnəmə vasil oldu. Siman Ocıbınıxın başını kəsib qoydu xurcuna, girib şəhərə, Xan-xani-Çinin vəzirini burada gördü. Tutub vəziri, başını sərçə başı kimi üzüb qoydu xurcuna, götürüb düşdü yola.

Siman özün yetirdi Xan-xani-Çinin yanına. Vəzirlə Ocıbınıxın başın atdı Xan-xani-Çinin qabağına. Xan-xani-Çinin gözləri çıxdı kəlləsinə. Qorxudan danışmayıb, vəzirlə Ocıbınıxın başın gizlicə tullatdırıb, Simana bir otaq verdi ki, orada rahat olsun. Xəbəri sənə kimdən verim, xəbəri sənə verim Xan-xani-Çinin qızı Pəridux xanımdan.

Pəridux çox gözlədi, gördü ki, Siman gəlib çıxmadı, tez öz paltarını dəyişib bir dəst pəhləvan paltarı geyib, çıxdı bayıra ki, Simanı tapıb gətirə. Eşit Simandan. Siman dincəlib çıxmışdı çölə, Xan-xani-Çin də xəbər vermişdi ki, kim Simanın başını kəsib gətirsə, ona bir qatır yükü qızıl verəcək. Siman atla gedirdi, gördü ki, qabaqda bir pəhləvan dayanıb. At sürüb tez gəlib çatdı pəhləvana. Pəridux xanım da Simanı görən kimi tanıyıb qılincın sıyırdı, uzaqdan bir nərə çəkib şığıdı Simanın üstünə. Hər iki pəhləvan al atdılar qılınca. Elə ki, qılınclar göydə par-par parıldayırdı, atların nalından od çıxırdı. Qılinc davası kara gəlmədi, əl atdılar kəmərə. Üç gün, üç gecə qurşaq

yapışib, üç günü tamam elədilər. Səhər tezdən Siman yenə durub meydanı gəzdi. Qollarına elə bir qüvvət gəldi ki, əl atsaydı Qaf dağına, Qaf dağıni yerindən tərپədərđi. Əl atıb Pəridux xanımın kəmərinə, qaldırıb göyə, istədi vura yerə, Pəridux xanım dedi:

– Siman amanın günüdü, əl saxla!

Bu səs Simana tanış gəldi. Siman Pəridux xanımı yavaşca yerə qoydu, Pəridux xanım üzündən niqabı götürəndə, saçları töküldü topuğuna.

Siman gördü ki, onunla üç gün, üç gecə dava edən Pəridux xanımdı, dedi:

– Bu nə işdi?

Pəridux xanım əhvalatdan Simanı xəbərdar elədi, təzədən hər ikisi qucaqlaşib, öpüşdülər.

Pəridux xanımla Siman at minib, hər ikisi üz qoydular gəlməyə.

Az gəlib çox dayandılar, çox gəlib az dayandılar, gəlib çatdılar bir qalaçaya. Siman çox yorulmuşdu. Qalaçaya girib gördülər ki, burada hər şey var, ipək yorğandan tutmuş ta düyüyə kimi.

Siman dedi:

– Pəridux xanım, gözləmək vaxtı deyil. Mən yorulmuşam, bir az yatım, sən dur xörək bişir.

Hər ikisi əl-üzlərini yudular. Siman uzandı ki, dincəlsin, Pəridux xanım xörək bişirməyə başladı. Bunlar burada qalsınlar, xəbəri sənə kimdən verim, Dəşküvar padşahdan. Şah Dəşküvar Simanı çox gözlədi, gördü ki, Siman gəlib çıxmadı. Vəzirin qızını da Adamzaddan alıb, şəhərdən qovdu. Adamzad şəhərdən çıxıb başladı Simanı axtarmağa. Neçə gün, neçə gecə yol gəlib, axırda çatdı uca bir qalaçaya. Gördü ki, bu qalaçadan tüstü çıxır. Girdi içəri, gördü ki, Siman burdadı.

Siman gördü ki, gələn div Adamzaddı. Tez çağırıb içəri xəbər aldı ki:

– Niyə gəlmisən?

Div Adamzad dedi:

– Şah Dəşküvar məni qovub. Adaxlımı da əlimdən alıb.

Siman dedi:

– Qorxma, bir neçə gündən sonra, öz adaxlımı sənə yetirərəm. Amma yaxşı oldu ki, sən gəlib özünü mənə yetirdin. İndi bir az qarovul çək, mən də bir neçə gecədi ki, yatmamışam, bir az yatım.

Qərəz, Pəridux xanım xörəyi hazır elədi, hər üçü oturub xörəklərini yedilər. Div Adamzad qarovul çəkdi. Simanla Pəridux xanım qol-boyun olub yatdılar.

Eşit Xan-xani-Çindən. Xan-xani-Çin gördü ki, arxasız qalıb, çarəsi kəsilib istədi ki, Pəridux xanımı verə öz qardaşı oğluna. Bu tərəfdən də xəbər gəlib çatdı ki, Siman Pəridux xanımı götürüb qaçıb. Xan-xani-Çin qəzəblənib bir kağız yazdı qardaşı oğluna ki, adaxlımı Siman götürüb qaçıb, gəl köməyə! Xan-xani-Çinin qardaşı öz oğluna güclü qoşun verib göndərdi. Xan-xani-Çin də öz qoşunun qatıb qardaşının qoşununa, göndərdi Simanın dalısınca.

Bunlar qalaçaya tərəf gəlməkdə olsun, div Adamzad baxırdı. Gördü ki, böyük bir qoşun dəstəsi peyda oldu. Div Adamzad tez gəlib Simana xəbər verdi ki, düşmən qoşunu gəlir. Siman durub gördü ki, Xan-xani-Çinin qoşunudu. Pəriduxa xəbər elədi. Yetmiş yeddi yerdən üst-başın bərkidib geyindi, qılıncın belinə bağladı. Qalxanını əlinə aldı, bir vaxt gördü ki, Pəridux xanım Simandan qabaq geyinib hazır oldu. Hər iki pəhləvan çıxıb qoşunun qabağına, nərə çəkib, özlərin vurdular dəryayi-ləşkərə. Qırhaqır... başladılar qırmağa.

Qan su yerinə axmağa başladı. Cəmdək cəmdəyə söykəndi, dağ əmələ gəldi. Qoşunun qoşun davam gətirə bilmədi. Qaçanı qaçdı, qaçmayı tələf oldu. Pəridux Simandan qabaq öz əmisi oğlunu öldürdü, üz qoydular Xan-xani-Çinin torpağına.

Siman gəlib çatdı Xan-xani-Çinə. Çəkib qılıncı, Xan-xani-Çini öldürüb, cəhənnəmə vasil elədi. Alt-alt, üst-üst qoyub düzəldilər Şah Dəşküvarın torpağına. Az gedib çox dayan-

dılar, çox gedib az dayandılar, gəlib çatdılar bir çöllü-bərri-biyabana. Siman bərk yorulmuşdu. Div Adamzadı göndərdi suya. Amma eşit ceyran cildinə girən qarıdan. Qarı Simanın sorağında idi ki, tutub salsın tilsimə. Eşitdi ki, gəlir, hər tərəfdən suları qurudub, tilsimdən bir ovdan düzəltdi. Siman gördü ki, div Adamzad gedib gəlmədi. Bir o yana, bir bu yana baxıb gördü ki, lap yanlarında bir odan var. Pəridux xanıma dedi:

– Sən burada dayan, mən gedim ovdandan su götürürəm.

Siman durub getdi ovdana ki, su götürə, düşüb qaldı tilsimdə. Pəridux xanım gözdədi, Siman gəlib çıxmadı. Bu tərəfdən də Adamzad gəlib çıxdı, xəbər aldı:

– Niyə ağlayırsan?

Pəridux dedi:

– Siman girdi bu ovdana, çıxmadı.

Div Adamzad baxıb ovdana, gördü ki, tilsimdi. Yaxın getmədi. Pəridux xanıma dedi:

– Siman düşüb tilsimə. Gəl, mən səni götürürəm aparım Şah Dəşküvarın torpağına. Sən orada qal, mən də Simurqu tapım.

Pəridux razı oldu. Div Adamzad Pəriduxu mindirib dalına, qaldırdı göyə, apardı Şah Dəşküvarın torpağına. Şəhərin bir ağaclığında bir qalaça vardı, div Adamzad bu qalaçanı silib-süpürüb, Pəridux xanımı qoydu orada, özü də getdi Şah Dəşküvarın imarətinə. Xalçadan, ipək yorğan-döşəkdən oğurlayıb, götürüb gəldi. Pəridux xanımın yerini düzəldib, yeməyin qoyub, qapıları bağlayıb, birbaş getdi Simurqun dalınca, gəzib Simurqu tapıb dedi:

– Siman tilsimdədi, nə durmusan?

Simurq dedi:

– Mən dalıma!

Div Adamzadı Simurq mindirdi dalına, götürüb gəldi cinlər şəhərinə. Düşüb yerə dedi:

– Gedərsən o qalaçaya. Çinlər padşahının taxtının altında bir sandıq var, o sandığı götürüb gələrsən bura.

Div Adamzad Simurqa baş əyib özünü yetirdi cinlər tax-

tına. Taxtı söküb, sandığı götürüb gəldi. Simurq sandığı açıb qılıncı götürüb, gəldi birbaş ovdanın ağzına. İki ağız Siman çağırır, üçüncü ağızda qalxdı göyə. Qılıncı tutub dedi:

– Siman, əgər qılıncı göydə tuta bildin, tutubsan, elə ki, tutdun qabağına nə gəldi qır! Ta ki, tilsim qırılıb qurtardı su-sayacaqsan, nəbadə su içəsən.

Bunu deyib qılıncı atdı. Siman qılıncı göydə tutub, başladı tilsimləri qırmağa. Birinci qapıdan girib içəri gördü ki, bura elə meşədi ki, içəri girmək mümkün deyil. Çəkib qılıncı qırır, gördü ki, oldu bura çöllü-bərri-biyaban. Amma qabağına bir qapı çıxdı. Çəkib qılıncını, qapının qılınına elə bir qılınc vurdu ki, qapı iki bölünüb, laybalay açıldı. Siman içəri girib, gördü bir bağdı ki, Xan-xani-Çinin bağı bunun yanında heç nədi. Siman bir neçə qədəm irəli gedəndə, qabağına bir arvad çıxdı, “oğlum” – deyib istədi Simanı qucaqlaya. Siman tez qılıncı istədi endirə arvadın tərəsindən, arvad toz olub gözdən itdi. Simurqun səsi gəldi:

– Siman, irəli get. Qabağına bir qapı çıxar. Qarıya iki qılınc çək! Elə ki, açıldı, qabağına on iki əncir ağacı çıxacaq. Əncir ağacının birini vurub o birilərinin altından elə keç ki, yarpaqlar sənə dəyməsin. Elə ki, çıxdın, axırncı ağacı qılıncla vur, tilsim qurtarsın.

Siman bu sözləri yadında saxladı. Gəlib qapının bərabərinə, çəkdi qılıncı qarıya, qapı laybalay açıldı, gördü o qədəm əncir ağacı var ki, saysız-hesabsız. Qılıncı çəkib, ağacın birini vurub yıxdı. Ağac yıxılan kimi, toz olub qalxdı havaya. Keçib əncir ağaclarının altından, axırncı ağaca elə bir qılınc vurdu ki, ağac yerindən oynadı. Göy, yer titrədi. Amma eşit qarıdan, qarı çəkilməmişdi tənurə. Görüb Simanı dedi:

– Ey anası matəmində oturan, gör sənə neyləyəcəyəm.

Siman qulaq asmadı, başladı yol getməyə. Siman getməkdə olsun, eşit qarıdan. Qarı bir uzun ilan olub, qaralılıb uzandı yolda, Siman yola baxıb gördü, yolda bir gürzə ilan var. Siman çəkib qılıncı başladı ilanı doğramağa, çatıb başına istədi

özə, qarı tez yuva tapıb girdi, gözdən itdi. Siman başladı getməyə, qarı bir siçan olub istədi dolaşa Simanın ayağına. Siman çəkdi qılıncı, atdı, qılınc dəydi siçanın quyruğuna, siçan qaçdı. Qarı bu dəfə bütün suları qurudub, əlinə bir cam alıb durdu yolun ağzında. Simana bərk susuzluq üz verib, ələtəş olmuşdu. Gəlib çatdı bir bulağa. Gördü ki, bulaqda su yoxdu. Qarı da bir tərəfdən gəlib dedi:

– Ey oğlan, görürəm bərk susuzsan, al iç!

Siman çəkib qılıncı, qatdı qarını qabağına. Ha orda, ha burda qarını tuta bilmədi, axırda kəmənd atdı, kəmənd düşdü qarının boynuna. Siman kəməndi dartıb endirdi qılıncı qarının tərəsindən, qarını cəhənnəmə vasil elədi. Siman qarını cəhənnəmə vasil eliyəndən sonra gördü ki, bulaqların gözü açıldı. Tez verib özünü bulaq başına, əlin-üzün yudu. Neçə vaxt idi ki, gözüne yuxu getmirdi, uzanıb dincini almaqda olsun, eşit Simurqdan. Simurq göydən gördü ki, Siman bulaq başında yatıb. Tez endi aşağı, qanadın saldı Simanın üstünə, başladı qarovulunu çəkməyə.

Siman bu yatmaqla iki gün yatdı, aylılıb gördü ki, Simurq başının üstündə dayanıb. Tez durub Simurqun qanadından öpdü.

Simurq dedi:

– Siman, Pəridux xanım yolunu gözləyir. Min dalıma, aparım səni.

Siman mindi Simurqun dalına, Simurq qalxıb göyə, Simanı götürüb çıxartdı çobanın yanına. Simanı anası ilə görüşdürdü.

Simurq dedi:

– Siman, bu sənin doğma anandı. Sənin atan da Dəşküvarın bağbanıdı ki, rəhmətə getdi.

Simurq necə vardı, hamısını danışdı Simana. Siman Simurqun qanadından öpüb öz atını istədi. Simurq atın tükünü çəkdi bir-birinə, o saat Simanın atı gəlib hazır oldu.

Siman paltarını geyinməyə başladı, yetmiş yeddi qələm ziynət verib özünə, mindi ağ atın belinə, başladı sürməyə. Si-

man üz qoydu Şah Dəşküvarın şəhərinə tərəf.

Eşit Şah Dəşküvardan. Şah Dəşküvar rəml atırdı, rəmlində çıxdı ki, Siman çox bərk darlıqdadı. Bu tərəfdən də şah Pəridux xanımı almaq istəyirdi. Div Adamzad da kəsib qalacanın qapısını, gecə-gündüz qarovulda idi.

Siman da bu tərəfdən özünü yetirdi şəhərə. Div Adamzad Simanı görən kimi, tez gedib Pəridux xanıma muşduluğa, gözaydınlığı verdi, özü də çıxdı Simanın qabağına. Pəridux neçə vaxtdı qara geyib, oturmuşdu, qaranı soyunub tez gəlin paltarını geyib özünə ziynət verib, çıxdı Simanın qabağına. İki aşiq görüşüb, öpüşdülər. Pəridux istədi çəkə Simanı mənzilinə, Siman dedi:

– Şah Dəşküvarla işim var.

Div Adamzadı Pəridux xanımın yanında qoyub girdi şəhərə.

Bir ucdan Şah Dəşküvarın adamların qırıp-çatdı. Çatıb vəzirə, vəziri cəhənnəmə vasil elədi, özünü yetirdi Şah Dəşküvara.

Şah Dəşküvar gördü ki, Siman gəlir, deşik axtardı girə. Siman aman verməyib, Şah Dəşküvarı öldürüb, malın camaata paylayıb, şəhərdən çıxdı. Gəlib özünü yetirdi Pəridux xanıma. Div Adamzadın adaxlısını özünə verib, yol elədilər anasının yanına.

Ev tikdirib imarət saldırdılar, yeddi gün, yeddi gecə toy vurub, murad hasil elədilər.

OVÇUNUN SİRRİ

Belə nağıl eliyillər ki, Ovçu Pirim gününü ovçuluxnan keçirirmiş. O, ən yaxşı ovçulardan biriymiş.

O hər gün yarağını, yasağını götürüf ova çıxarmış. Axşamlar da ovdan qayıdıp öyə gəlirmiş. Ovçu Pirim xoş xasiyətdi, ədalətdi bir adamıymış.

Onda belə bir xasiyyət varıymış ki, ova getdiyi vaxt başına gələn əhvalatı ovdan qayıdanda söyləyərmiş. Gənə günnərin bir günündə Ovçu Pirim öz yarağını, yasağını yığışdırıp yola düzəldi. Az getdi, çox getdi, gedip bir səhralığa çıxdı. Xəncəri belində, ox-kamanı çiyində bütün səhranı dolanandan sonra gəlif bir çəmənliyə yetişdi.

Burada gəzərkən gözü iki ilana sataşdı. İlannardan biri əlvən rəngli, alabəzək, naxışdı ilanıydı, o birisi isə qara neyvət bir ilanıydı. Bu ilannarı Ovçu Pirim görən kimi maddım-maddım tamaşa eləməyə başladı. Elə bil ki, Ovçu Pirim qəm dəryasına batıp, nə dinir, nə danışır, nə oturur, nə də ki, irəli gedirdi. Bu neyvət ilanının o gözəllikdə ilanının belinə minməsi ona çox təsir eləmişdi. Ovçu Pirim öz-özünə fikirrəşirdi ki, heş rəva deyil ki, bu gözəllikdə ilanının belinə qara neyvət ilan minsin. Bu pis haqq-hesabı aradan qaldırmasam, onda mən günaha batmış olaram. O, çox fikirrəşidhdən sora isdədi ki, vursun o neyvət ilanı. Sora öz-özünə dedi: "Mən nə eləməh isdəyirəm, bəlkə oxu atdım gedip o qara ilana yox, o gözəl ilana dəydi. Yox, yaxşı-yaxşı fikirrəşməyə lazımdı".

Çox götür-qoy elədidhdən sonra başqa əlac tapmıyıp qara ilanı vurmax qərarına gəldi. Oxnan qara ilanı nişan aldı. O, oxunu ehmalca çəlməyə başladı. Ox qəflətən açıldı, açılan kimi də gözəl ilana dəydi. Qara neyvət ilan tez qaçmağa üz qoydu. Gözəl ilan isə yaralanmış bədənini çox yavaş sürüyürdü. Bu gözəllikdə ilanının yaralanması Ovçu Pirimə o qədər təsir elədi ki, taqəti olmadı hərəkət eləsin. Ovçu Pirim korpeşman, fikirrəşə-fikirrəşə öyə gəlməyə başladı. O, gəlif öyə

çatdı. Ovçu Pirim heş bir söz danışmıyif üzünü qıvlaya tutuf qəmgin-qəmgin baxırdı. Ovçunun arvadı gördü ki, əri çox qəmginidi. Çünki Ovçu Pirim həmişə öyə qayıdanda gülərüz-nən başına gələn əhvalatı əvvəldən axıra kimi arvadına danışardı. Arvadı bu səfər bir bədbəxtliyin üz verməsini başa düşüf soruşdu:

– A kişi, söylə görüm, bu gün niyə bikefsən? Danışsana görək, çöldə başına nə gəlif?

Kişi arvadının onnan danışmasını eşidif qəddini düzəldərəy cavaf verdi.

– Ay arvad, heş şey olmuyuf, elə yorulmuşam ki, danışmağa taqətim yoxdu.

Arvad onun dediyinə inanmadı. Yenə soruşdu:

– Ay kişi, Allaha bax, söylə görüm, başına nə gəlif ki, sən belə qəmgin oturufsan? Mən uşaq-zad deyiləm, görürəm ki, bu gün çox fikirrisən.

Ovçu Pirim gördü ki, arvad işin məqamına çatmayınca onnan əl çəkən deyil. Başdadı hadisəni əvvəldən axıra söyləməyə ki, ay arvad, Allahdan gizdi deyil, daha bəndədən nə gizdi. Mən bu gün ova gedən deyildim, ancax özüm öz əlim-nən pis iş tutmuşam. Ov axtardığım vaxt çəmənlihdə iki ilana rast gəldim. İlannardan biri çox gözəl naxışdıydı. O biri neyvət ilan minmişdi o gözəl ilanının belinə. Mənim vijdanım onu qəbul eləmədi. Çalışdım ki, qara neyvət ilanı vuruf öldürüm, ancax mən deyən olmadı. Əvəzinə ox o gözəl ilana dəyif yaraladı. Ona görə də tutduğum bu günkü işdən çox peşmanam. Elə bil ki, mənim həyatımda böyüh bir bədbəxtliħ üz verifdi. Bil-mirəm neliyim ki, bu günahı üstümnən götürüm.

Arvadı gördü ki, Ovçu Pirimin halı çox pərişandı. Onun üçün də dilxoşluq eliyif, ona ürək-dirək verməyə başdadı:

– A kişi, onun fikrini niyə eliyirsən? Sən ki bilə-bilə onu vurmuyufsan ki, onnan da ötəri dilxor olursan. Adam da durduğı yerdə yıxılıf ölür. Sən o haxda heş fikir eləmə.

Ancax Ovçu Pirim başqa fikir eliyirdisə də, o hadisəni heş

yadından çıxara bilmirdi. Yadına düşdühcə ürəyi alovlanırdı.

Ovçu Pirim o gejeni bir təhər səhər elədi. Dosdarı onun qəmgin olduğunu göruf soruşdular:

– Qardaş, noluf, niyə belə kədərrisən, yoxsa başına bir iş gəlif?

Ovçu Pirim bu dəfə hadisəni olduğu kimi dostdarına danışmağa başdadı. Dosdarı da ürək-dirək verdilər:

– Qardaş, sən heş o haxda qəm eləmə. Çünki olacağa çarə yoxdu. Sən ilanı özün bilə-bilə vurmuyufsan ki, vaysınırsan. Həyatda çox işdər baş verir.

Ovçu Pirim bu haxda fikirrəsməhdə olsun, sizə kimnən deyim, o qara neyvət ilannan. Hansı ki, qavaxcadan qaçif əhvalatı o gözəl ilanının atasına xəvər verif. Sən demə, bu gözəl ilan da ilannar paççahının qızıymış. İlannar paççahı bu əhvalatı eşidənnən sora qızını yanına çağıruf hadisənin lap bünövrəsini öyrənməħ isdədi. Qız isə baş verən əhvalatı başqa cür söylədi. Dedi:

– Mən yolnan gedəndə Ovçu Pirimə rast oldum, o məni vuruf yaraladı. Bunu eşidəndə ilannar paççahı çox qəzəfləndi. Dedi:

– Bəs mənim qızımın günahı nəymiş ki, Ovçu Pirim qızımı vuruf şikəst eliyif.

İlannar paççahı car çəkif bütün ilannarı yanına çağırtdırdı. İlannar hamısı onun əmrinən toplaşdılar. İlannar paççahı əmr elədi:

– Gedin Ovçu Pirimi yanıma gətirin.

İki ilan Ovçu Pirimin dalınca yollandı. İlannar gəlif Ovçu Pirimə əhvalatı söylədilər. Ovçu Pirim bunu eşidən kimi barmağını dişdədi. O, xeyli fikrə getdi. Ancax nə elədiyini, nə edəcəyini özü də bilmiyif ilannardan getməyə razılaşdı. Ovçu Pirim öz-özünə fikirrəşdi ki, hadisəni olduğu kimi ilannar paççahına söyləsin. Yolda ilannar onnan soruşdular:

– Niyə ilannar paççahının qızını vuruf yaralıyufsan?

Ovçu Pirim əvvəldən axıra kimi əhvalat neyə baş ver-

mişdisə, hamısını ilannara danışdı:

– Mən ova çıxmışdım, çəmənlihdə iki ilana rast oldum. İlannardan biri qara, o birisi isə gözəl, naxışdı ilanıydı. O, neybət ilanının gözəl ilanının belinə mindiyini mən rəva bilməyif neybət ilanını nişan aldım. Atdığım ox isə o neybət ilana yox, gözəl ilana dəydi. Tutduğum işdən özüm də çox peşman olmuşam.

İlannar Ovçu Pirimə qulax asıf dedilər:

– İndi ki, sən ilannar paççahının qızını bilə-bilə vurmuyufsan, onda hər şeyi olduğu kimi paççahımıza danışarsan. Danışif qurtarannan sora ilannar paççahı sənün günahınan keçif sənnən soruşajax ki, mənnən nə isdiyirsən. Onda sən ona cavaf ver ki, heş bir şey isdəmirəm, ancaq bircə ağzıma tüpür. Bu sözü deyəndə o sənə deyəjək ki, axı tüpürsəm ağzında saxlıya bilməzsən. Onda sən deyərsən ki, eybi yoxdur, saxlaya bilərəm. O sözdən sonra ilannar paççahı sənün ağzına tüpürəjək. Sən isə bütün dünyada yaşıyan heyvannarın, quşdarın dilini öyrənəjəksən.

Onnar gedif yetişdilər ilannar paççahın hüzuruna. İlannar paççahı Ovçu Pirimi görəni kimi ona yer göstərdi. İlannar paççahı soruşdu:

– Qızımı niyə vurufsan?

Ovçu Pirim əhvalatı olduğu kimi ilannar paççahına danışdı. Sora tutduğu işdən də peşman olduğunu söylədi. Bunu eşidənnən sonra ilannar paççahı Ovçu Pirimnən soruşdu:

– İndi sən o qara ilanını tanıyarsanmı?

Ovçu Pirim dedi:

– Tanıyaram.

Bunu eşidən kimi ilannar paççahı əmr elədi bütün ilannar gəlif buradan keşsinnər. Bütün ilannar gəlif keşməyə başdadı. İlannar paççahı Ovçu Pirimə dedi:

– O qara neyvət ilanını görəni kimi mana göstər.

Ovçu Pirim dedi:

– Baş üstə.

Ovçu Pirim ayağa qalxıf qəddini düzəldərək bütün ilan-

narını bir-bir gözdən keçirirdi. Bütün ilannar gəlif keşdi. Ovçu Pirim dedi:

– O ilan gəlif keşmədi.

İlannar paççahı soruşdu:

– Buradan daha hansı ilan gəlif keşmədi?

Elə bu vaxt dedilər ki, qapıçı qara ilan gəlif keşməyif. Həmin saat ilannar paççahı qara ilanının da gəlif keşməsini əmr elədi. İlannar gedif qara ilanını da padşahın hüzuruna gətirdilər. Ovçu Pirim o qara neyvət ilanını görəni kimi ilannar paççahına xəvər verdi:

– Paççah sağ olsun, bu həmin qara neyvət ilandı ki, sənün qızın bunun üstündə yaralımfdı.

Paççah bunu eşitcəh əmr elədi ki, o qara neyvət ilanını cəzalandırsınnar. Sora üzünü Ovçu Pirimə çevirif dedi:

– Ey Ovçu Pirim, mənnən nə istiyirsən, de verim.

Ovçu Pirim ilannar paççahına baş endirif dedi:

– Paççah sağ olsun, mən sizdən heş bir şey isdəmirəm.

İzn verin çıxım gedim öyümə.

İlannar paççahı üzünü Ovçu Pirimə tutuf dedi:

– Ey Ovçu Pirim, sən mənə yaxşılıx eliyifsən, qorxma, de görəni əvəzində nə isdiyirsən?

Ovçu Pirim bir enişə, bir yoxuşa baxıf çəkinmədən ilannar paççahına dedi:

– Paççah sağ olsun, mənim sizdən bir xayışım var.

İlannar paççahı dedi:

– De.

Ovçu Pirim dedi:

– Xayışım odu ki, heş olmasa bircə dəfə ağzıma tüpür.

İlannar paççahı Ovçu Pirimin bu sözünü eşidən kimi xeyli fikrə gedif dedi:

– Tüpürərəm, ancaq qorxuram saxlıya bilməyəsən.

Ovçu Pirim cavaf verdi:

– Sən o haxda qəm eləmə.

– İlannar paççahı dedi:

– Yaxşı, gəl yanıma.

Ovçu Pirim ilannar paçcahına yaxınnaşdı. İlannar paçcahı Ovçu Pirimin ağzına tüpürüf dedi:

– Ey Ovçu Pirim, indi get, ancaq bu sirri saxlıya bilmə-yəjəksən. Əyər bu sirri başqasına söyləməsən, onda sən dün-yada yaşayan bütün cannıların, heyvannarın, quşdarın, hətta otdarın, çiçəklərin dilini biləjəksən. Elə ki, bunu başqasına söylədin, bütün bunnar əlinnən gedəjək. Sora isə sənin üçün daha pis olajax.

Ovçu Pirim dedi:

– Paçcah sağ olsun, bu sirri heş kimə söyləmiyəjəm.

Ovçu Pirim bunu deyif öyünə üz qoydu. Ovçu Pirim gəlif bir dərədə oturdu. Heş kəsə bir söz demədi. Ovçu Pirim bu əhvalat haqqında fikirrəşərəh öz işi ilə məşğul olurdu. Artıx o bütün heyvannarın, quşdarın, dünyada olan bütün cannıların dilini bilirdi. Gənə günnərin bir günündə Ovçu Pirim öz ailəsinnən birlikdə səfərə çıxma fikrinə düşdü. Onnar yola düşdülər. Yolda atın qulunu anasınnan geri qalmışdı. Ovçu Pirim onnarın öz aralarındakı danışığını eşitdi. Qulun kiş-niyərəh anasına dedi:

– Ay ana, yavaş get, məni də gözdə ki, sana çatım.

At da kişniyif dedi:

– Ay bala, o hesafnan mən nəliyim? Sən bir tək canını gətirə bilmirsən. Amma mən özümü, qarnımdakı balamı, Ovçu Piri, Ovçu Pirimin arvadını, Ovçu Pirimin arvadının belindəki uşağı, bir də arvadın qarnındakı uşağı aparıram. Sən bir təh özünü apara bilmirsən. Mənə deyirsən, ay ana, gözdə mən də gəlirəm.

Ovçu Pirim qulunnan anasının söhbətini eşidif ucadan gülməyə başladı. Ovçu Pirimin arvadı onun gülməyini eşidif təcüblənərəh soruşdu:

– Ay kişi, de görüm, sən öz-özünə niyə gülürsən?

Ovçu Pirim arvadına cavab verdi:

– Heç, ay arvad, elə-belə yadıma gülməli bir əhvalat

düşdü. Ona gülürəm.

Arvad dedi:

– Ay kişi, sən dəlisən, cinnisən, başına at təpif, nədi ki, öz-özünə gülürsən. De görüm, niyə güldün?

Ovçu Pirim genə dedi:

– Mən heş bir şeyə gülmürəm.

Arvad dedi:

– A kişi, əl çəkən döyüləm. Ya bu saat nəyə güldüyünü deməlisən, ya da mən səndə oturmuyajam.

Ovçu Pirim dedi:

– Ay arvad, səni and verirəm o səni yaradan Allaha, mənən əl çək.

Arvad dedi:

– Sözümdü, deməsən səndə oturan döyləm.

Ovçu Pirim gördü ki, arvadı əl çəkməh isdəmir, qərara gəldi ki, bu sirri ya üzsün, ya düzsün. Xeyli fikirrəşdihdən sora arvadına dedi:

– Sənin atana da nəhlət, anana da. O sən, o da sənin atan öyü. İndi düşüf gedə bilərsən. Madam ki, sən məni eşitmirsən, bu günnən mən səni boşuyuram. Düş atdan, hara gedirsən get. Arvadı gördü ki, Ovçu Pirim çox ciddi danışır. Yavaş-yavaş başladı yumşalmağa. Dedi:

– A kişi, mən sənnən zarafat eliyirəm, sən də başladın inanmağa.

Sonra arvad ilə başladılar təzədən dosdaşmağa. Yollarına davam elədilər. Onnar az gedif, çox gedif qoyun sürüsünə rast gəldilər. Örüşdən keçən arx sürünü iki hissəyə bölürdü. Qoyunların yarısı arxın bir tərəfində otduyurdu, yarısı o biri. Elə həmin vaxt arxın bu tərəfində bir qoyun məliyif arxın o tərəfində otduyan qoçu öz yanına çağırmağa başladı.

Ancaq qoç arxın o tərəfinnən cavaf verdi:

– Nə üçün sən məni öz yanına çağırırsan? Sən mənim yanıma gəlməhdən, mən sənin yanına gələjəm? Mənim üçün nə var, sən olmasan, sən yoldaşın olar, sən yoldaşın olmaz,

bir başqa qoyun olar. Onun üçün də deyirəm ki, mənim sənin yanına gəlməyimin heş xeyri yoxdu. Əyər könlün varsa, sən özün gəl mənim yanıma. Mən də Ovçu Pirim döyüləm ki, arvaddan qorxam, heş bir söz demiyib yalvaram. Yox, mən elə eləməyəm, neş ki, Ovçu Pirim elədi.

Qoyun ilə qoç arasında gedən bu söhbətə Ovçu Pirim axıra qədər qulax asıf sonra xeyli fikrə getdi. Sora da xəyalında bu söhbət haqqında fikirləşif yenə öz-özünə başladı gül-məyə. Arvad yenə düşdü Ovçu Pirimin üstünə soruşdu:

– Ay kişi, sən dəli olufsan, yoxsa yuxu görürsən, sən durduğun yerdə şaqqa çəkif gülürsən? A kişi, səni and verirəm səni yaradan Allaha, sən gəl bu sirri mənən gizdətme. Daha keşif, hər nə olufsa, məni agah elə. Bəlkə elə bir gülməli şey var, mən də güləyəm.

Ovçu Pirim arvadına dedi:

– Ay arvad, sən nə danışırsan? Sən məni lap dəli qayırif oynadırsan. Hələ deginən görüm güləndə nolar?

Arvad isə yenə Ovçu Pirimdən əl çəkməyəyək onun zəhləsini apardı:

– A kişi, gəl sən məni allatma.

Ovçu Pirim dinmədi. Arvad yenə cin atına mindi:

– A kişi, gəl sən məni allatma.

Ovçu Pirim dinmədi. Arvad yenə cin atına mindi:

– A kişi, deyirsən bu sirri de, demirsən daha mənən sənə arvad olmuyajax.

Kişi nə qədər elədisə, arvad öz dediyinnən dönmədi. Axırda Ovçu Pirim dedi:

– Ay arvad, sən ki, məni eşitmirsən, daha mən sənin nazını çəhməhdən yoruldum. İndi səni daha saxlamıyajam. Bunnan sonra atdan düşüf gedə bilərsən.

Arvadı gördü ki, kişi artıx gerçəkliyif, onu qovajax. Başladı Ovçu Pirimə yalvarmağa.

– A kişi, qadan alım, mən elə zarafat eliyirdim ki, görüm sən nə deyirsən.

Axırda onnar barışif yollarına davam etməyə başladılar. Onnar gedif zəmiyə çatdılar. Bura Ovçu Pirimin çox xoşuna gəldi.

– Ay arvad, düşəh bir az dincələh.

Ovçu Pirimin bu sözü arvadın çox xoşuna gəldi. Onnar atdan düşüf bir bulağın başında əyləşdilər. Bir qədər isdirahət elədihdən sora Ovçu Pirim qarşısındakı hündür zəmilərin başındakı iri sümbülləri nəzərdən keçirməyə başladı. O gedif sümbüllərin arasınnan baxa-baxa keçəndə eşitdi ki, iki sümbül hər ikisi bir boyda, bir buxundadı. Sümbüllərin biri o birinə deyir ki, məni məğribdən gələn adam yeyəyəh, o birisi isə deyir ki, məni isə məşriqdən gələn adam yiyəyəh.

Ovçu Pirim bu iki sümbülün söhbətinə qulax asdıxdan sora fikrə getdi. Bu söhbət Ovçu Pirimi çox təcübləndirdi. O, bu sirri sınaxdan keçirmək üçün sümbüllərin hər ikisini qırif götürdü ki, bəlkə bu işin səbəbini öyrənə. Arvadının yanına gəlif dedi:

– Ay arvad, bu iki sümbülü verirəm sənə. Bu iki sümbülü saxlamasan, əlimnən qurtarmazsan.

O saat arvadı bir şey annamış kimi kişidən soruşdu:

– A kişi, sümbülləri neliyirsən? Belə bərk-bərk tapşırırsan.

Ovçu Pirim dedi:

– Ay arvad, gərək elə hər şeyi sənə deyim. Bu sümbüllər mənə lazımdı ki, gətirmişəm.

Arvad razı oluf sümbülləri alıf saxladı. Onnar yenə hazırraşdılar getməyə. Ovçu Pirim dedi:

– Ay arvad, yolçu yolda gərək, dur şeylərini yığışdır, yola düşək.

Onnar gəlif mənzilə çatdılar. Bir müddət orada qalıf, sonra öz öylərinə qayıdıf gəldilər. Gəlif öz öylərinə çatdılar. O iki sümbül arasında gedən söhbət Ovçu Pirimi çox narahat eliyirdi. Hərdən yadına düşdükcə çox götür-qoy eliyif onnarın yaxşı yerdə saxlanması üçün fikirreşirdi. Ovçu Pirim öz-özünə dedi: "Neşə olursa olsun, mən bu əhvalatı sınaxdan keçirəyəm".

Yiyif içənnən sonra arvadını yanına çağırif dedi:

– Bax, olmaya-olmaya o iki sümbülü mənsiz tələf eliyəsən ha. Sonra əlimnən qurtara bilməzsən. Nə vaxt ki, mən özüm isdədim onda gətirif özümə verərsən.

Arvad təcüblə soruşdu:

– Ay kişi, böyüh sovqat-zad deyil ki, onun da üstündə əsirsən. Daha bəsdir tapşırдыңın, saxla deyirsən, saxlıyıram. Daha burada nə var ki, tez-tez tapşırırsan.

Ovçu Pirim səhər tezdən oyanıf, yenə əvvəlki qaydada yarağını, yasağını götürüf ova çıxdı. Ox-kaman çiyində, qılıncı belində gəzdiyi yerlərə gəlif çıxdı. Onun yolu yenə həmin çəmənlihdən düşdü. O isdiyirdi ki, ötərək həmin çəmənlihdən keçsin, ancax mümkün olmadı. Çünki həmin çəmənlihdə iki ceyran otduyurdu. Bu ceyrannar bir-biri ilə şirinşirin söhbət eliyirdilər. Ceyrannardan biri o birinə dedi:

– Tez ol buradan gedək, yoxsa Ovçu Pirim gəlif bizi vurur.

O biri ceyran isə dedi:

– Bə sən bilmirsən ki, Ovçu Pirim burada yoxdu, o gedif səfərə. Hələ geş gələr. O gəlincə biz günümüzü burada keçirəh.

O biri ceyran dedi:

– Bir söylə görüm, Ovçu Pirimin on günnüh səfərə getməsinə kimnən eşidifsən?

Birinci ceyran dedi:

– Bəs sən bayaxları o qara neyvət ilannan o gözəl ilanın söhbətini eşitmədin?

İkinci ceyran dedi:

– Mən heş onların söhbəttərinə qulax vermədim. İndi sən söylə görüm, bəs ilan haradan bilir ki, Ovçu Pirim on günnüh səfərə gedif?

Birinci ceyran dedi:

– Bəs sən demirsən bir ay bunnan qabax Ovçu Pirim istiyif o qara ilanı öldürsün, amma onu öldürə bilmiyif, ilannar paççahının qızını yaralıyif. O qara ilan isə ilannar paççahı tərəfindən cəzalandırılıf. İndi o qara ilan çalışır ki, Ovçu Pirimi

vuruf öldürsün. Amma girəvə tapa bilmir. Həmin neyvət ilan Ovçu Pirimnən qisas almaq üçün onun arxasınca evinin üstünə çıxır, nə qədər çalışır da imkan tapmır ki, Ovçu Pirimnən qisasını alsın. Həmin gün Ovçu Pirimin arvadınan eşidif ki, onnar on günlüh səfərdə olajaxlar.

Ovçu Pirim özü haqqında danışılan bu xəbəri eşitcəh həm təcübləndi, həm də qəzəfləndi. Ovçu Pirim isdiyirdi ki, ceyrannarı ovlasın, ancax fikrinnən əl çəkdi. Sonra fikirreşdi ki, bəlkə lənətə gəlmiş neyvət ilan elə buradadı, bəlkə o mənə görür ki, buradayam. Çalışır ki, mənnən qisas alsın. Sonra ayağa qalxıf əvvəlcə o iki ilanı gördüyü yerə tərəf üz qoydu. Həmin yerə çatanda gördü ki, ilanların hər ikisi əvvəlki yerlərindədi.

Bunları görcəh Ovçu Pirim çox qəzəfləndi. O saat isdədi ki, qara ilanı vursun. Ovçu Pirim genə qara ilanı nişan aldı. Ox açılan kimi o gözəl ilan yerə sərildi. Qara ilan qaşdı. Ovçu Pirim ikinci dəfə o gözəl ilanı vurduğuna çox təsüfləndi. Öz-özünə dedi ki, heş rəva deyil ki, bu neyvət ilanın əvəzinə ikinci dəfədi ki, o gözəl ilanı vuruf yaralıyıram. Ovçu Pirim ordan yenə kor-peşman qayıdıf evinə gəldi. Heş bir kəsə bir söz demədən fikrə getdi.

Arvadı Ovçu Pirimin belə dilxor ovdan qayıdıf gəldiyini görüf soruşdu:

– A kişi, niyə belə bikefsən, olmuya genə bir bədbəxlik üz verif, qaş-qabağını sallıyırsan?

Ovçu Pirim başına gələn əhvalatı arvadına danışdı:

– A arvad, bu gün atdığım ox açılıf o gözəl ilana dəydi. Onun üçün də belə dilxoram.

Arvadı Ovçu Pirimin belə dilxor olduğunu görüf ona ürəh-dirəh verməyə başdadı:

– Ay kişi, fikir eləmə, olajağa çarə yoxdu, nə eləməh olar? Adam da birdən yıxılıf ölür. Olan işdi. Təzədən sən heş bir şey edə bilməzsən. Gərəh sən o yerə ova getməyəydin.

Bunnar burada söhbət eləməhdə olsun, sizə kimnən deyim, ilannar paççahınan. Genə ilannar paççahına xəvər ver-

dilər ki, qızını Ovçu Pirim vuruf yaralıyıf. İlannar paççahı bu xəvəri eşitcəh çox qəzəfləndi.

– Ovçu Pirim indi mənim qızımı nə üçün vurufdu. Birinci dəfə o qara neyvət ilanın üstündə vurmuşdu. İndi isə o qara ilan yoxdu, onu cəzaladırmışam.

İlannar paççahı yenə ilannarı göndərdi ki, getsinnər Ovçu Pirimi onun yanına gətirsinnər. Həmin ilannar gəlif Ovçu Pirimə dedilər:

– İlannar paççahı səni çağırır.

Ovçu Pirim durdu ilannardan birrihdə yola düşdü. İlannat sorudu:

– Ay ovçu Pirim gənə nə əhvalat üz verif.

Ovçu Pirim öz başına gələn əhvalatı ilannara nağıl elədi. Ancax ilannar buna çox təəccüb elədilər, dedilər:

– Sən nə danışırısan, paççah çoxdan o qadar ilanın qətlinə fərman verif. Bu mümkün deyil.

Gəlif ilannar paççahının yanına çatdılar. İlannar paççahı dedi:

– İndi niyə qızımı vurufsan? Birinci dəfə o qara neyvət ilanın üstündə vurmuşdun ki, sənün günahınnan keşdim. Bəs indi nə üçün mənim qızımı vurufsan?

Ovçu Pirim öz başına gələn əhvalatı lap əvvəldən axıra qədər ilannar paççahına söylədi. Onun sözdəri ilannar paççahının ağına batmadı. Çünki onun özü qara ilanın ölümünə fərman vermişdi. İlannar paççahı dedi:

– Mən o qara ilanı öldürmüşəm. Bəs sən nə üçün düzünü boynuna almırsan?

Ovçu Pirim dedi:

– Əyər mənim sözümə inanmırsınızsə, onda həmin çəmənhihdə iki ceyran yaşyır. İsdıyırınsiz onnarı öz yanınıza çağırtdırıf soruşun.

İlannar paççahı xəvər aldı:

– O ceyrannar hardadı, onnar nə bilir bu əhvalatı?

Ovçu Pirim dedi:

– Mən gedirdim ova, gördüm çəmənhihdə iki ceyran otduyur. Yaxınlaşdım ki, onnarı vurum, onnarın söhbətini eşidif fikrimnən əl çəkdim. Birinci ceyran ikinci ceyrana deyirdi ki, o qara ilan o gözəl ilanla danışmış ki, gedim Ovçu Pirimi vurum, amma mümkün deyil. Artıx onnar məsləhətdəşdilər ki, getsinnər on gün müddətinə səfərə. Bu günnerdə qayıdıf gələjəh. Elə mən bu xəvəri ceyrannardan eşitcəh daha onnarı vurma fikrinnən əl çəkdim. Sora öz yoluma davam eliyif yavaş-yavaş evə qayıtmış isdədim. Bir də gördüm ki, yenə həmin yerdə qara ilannan o gözəl ilan bir yerdədi. Gənə mən fikirreşdim ki, bu heş Allaha rəva deyil ki, o neyvət ilan o gözəl ilanın belinə minsin, onun üçün qara ilanı məhv eləmə isdədim, amma oxum o gözəl ilana dəydi.

Ovçu Pirimi dinləyən ilannar paççahı onun dedihlərinin doğruluğunu yoxlamaq üçün iki ilan çağırıf dedi:

– O ceyrannarı gedin yanına gətirin.

Həmin ilannar getdilər ceyrannarı tapdılar, dedilər:

– Sizi ilannar paççahı çağırırdı. İndi siz biznən ilannar paççahının yanına getməlisiniz.

İlannar o iki ceyranı ilannar paççahının yanına gətirdilər. İlannar paççahı soruşdu:

– Deyin görüm, o çəmənhihdə nə vaxtdan yaşayırınsız?

Ceyrannar dedilər:

– Bir aydan çoxdu ki, oranı özmüzə oylax seçmişih.

İlannar paççahı xəvər aldı:

– Oraya sizdən başqa kim gəlir?

Ceyrannar dedilər:

– Bizdən başqa o çəmənhiyə iki ilan gəlir. Ancax axşamlar qayıdıf gedillər. Ovçu Pirim də gəlirdi. Ancax deyillər, indi on günlüh səfərdədi. O iki ilannan başqa oraya heş kəs gəlmir.

İlannar paççahı soruşdu:

– Ovçu Pirim səfərə çıxıf?

Ceyrannar dedilər:

– O qara ilan istiyif ki, Ovçu Pirimi çalsın, ancax müm-

kün olmadığı üçün qayıdış gəlir. Bu xəvəri o gözəl ilana danışanda biz eşitdik.

İlannar paçcahı soruşdu:

– İndi siz ilannarı tanıya bilərsinizmi?

Dedilər:

– Tanıyarıx.

İlannar paçcahı əmr elədi ki, bütün ilannarı çağırınsınar onun yanına. Bir az keçməmiş bütün ilannar padşahın hüzuruna gəldi. Ceyrannar o gözəl ilanı tanıyış ilannar paçcahına göstərdilər.

– Çəmənlihdə olan ilannardan biri budu, qara ilan burada yoxdu. İlannar paçcahı bir də əmr elədi o qara ilanı tapış onun yanına gətirsinnər. İlannar gedif həmin qara ilanı tapış onun yanına gətirdilər.

Ceyrannar qara neyvət ilanı görən kimi tanıdılar. Sonra ilannar paçcahına dedilər:

– Çəmənlihdə olan ilanın biri də bu qara ilanıydı.

İlannar paçcahı ceyrannarın getməsinə icazə verdi. Ceyrannar çıxış getdilər.

İlannar paçcahı başdadı sorğu-suala, neçə oluf bu qara ilan öldürülmüyüf. Qara ilanı öldürməli olan ilan dedi:

– Mən əmri yerinə yetirməh isdiyəndə, qızınız gəlif onu əlimnən aldı.

İlannar paçcahı bunu eşidəndə qara ilannan qızını öz gözü qarşısında öldürtdürdü.

Sonra Ovçu Pirimə dedi:

– İndi arxayın öyünə gedə bilərsən.

Ovçu Pirim yavaş-yavaş öz öyünə yollandı. O gününə sora Ovçu Pirim yenə əvvəlki qaydaynan hər gün ova gedir, axşam qayıdırdı. Ovda gördüklərini hər axşam arvad-uşağa nağıl eliyirdi. Ancaq Ovçu Pirim o iki sümbülü heş yadınnan çıxartmırdı. Tez-tez arvadınnan soruşurdu:

– O sümbüllər dururmu?

Arvad cavab verirdi:

A kişi, sümbülləri lap yaxşı yerdə saxlayıram. Sən lap

arxayın ol.

Sora Ovçu Pirim fikirreşdi ki, artıx bir il keçif, daha nə vaxta qədər bu sümbülləri saxlıyajam. Bir gün arvadı xörəh bişirəndə dedi:

– Ay arvad, o sümbülləri gətir at o xörəyin içinə, yiyəjəm.

– Ay kişi, sən də lap işin-peşən qurtarıf. İndi də duruf sümbül yeyəjəhsən. Elə o vaxtdan bəri bu iki sümbülü onnan ötrü saxlıyırdın?

Arvad buğdaları sümbüldən çıxardıf xörəyin içinə töhdü. Xörəh bişəndə Ovçu Pirim başdadı yiməyə. Həmin vaxt Ovçu Pirim gördü ki, bir atdı məğribdən, bir atdı da məşriqdən onnara tərəf gəlir. Həmin atdılar gəlif düz onnarın qapısında dayandı. O saat Ovçu Pirim barmağını dişdədi. Sümbüllərin dediyi düz imiş. Onnar bir qədər söhbət elədihdən sora başdadılar yeməyə. Buğdaların dediyi söz düz oldu. Onnardan biri məğribdən, o biri isə məşriqdən gələn atdı idi. Ovçu Pirim bu sirrə çox məəttəl qalmışdı.

Adəti üzrə yenə Ovçu Pirim gününə bir günündə ova getməyə hazırışdı. O, ox-kamanını çiyinə alif çox gəzdi, axırda gəlif çıxdı bir çəmənliyə. Ogördü ki, bir ovçu bir ceyran ovluyuf gətirir. Ovçunun ovladığı ceyran mələyəyəh Ovçu Pirimə dedi:

– Ay Ovçu Pirim, sən məni tanımadın, yoxsa tanıyış bir söz deməh isdəmədin? Sən bilirsən ki, mən kiməm? Mən səni ilannarın xatasinnan qurtaran o iki ceyrannan biriyəm. İndi isə bu zalım ovçunun toruna düşmüşəm. Məni aparış başımı kəsməh isdiyillər.

Ovçu Pirim dedi:

– Ay ovçu qardaş, bayaxları sənənən söhbət eliyəndə utanmışsa bir söz demədim. Ancax icazə ver, mən öz sözümü deyim.

Amma bu şərtənən ki, sözümü yerə salmıyasan. Ovçu qardaş, mənim sənə sözüm budu ki, bu ceyranı buraxasan. Mən də ovçuyam, sən də. Gərəh bir-birimizi eşidəh. Sənin də mənə işin düşəndə mən də sənin sözünə baxaram. Sana yalvarıram

ki, o ceyranı buraxasan.

Ovçu dedi:

– Ay Ovçu Pirim, bu ceyranı buraxa bilmərəm. Buna görə də mənəncin incimə. Ovçu Pirim isdədi ki, ovçunu pul ilə razı salsın. Ona görə dedi:

– Sən gəl, mənəncin sözümü rədd eləmə. O ceyranı mənə sat.

Ovçu soruşdu:

– Bu ceyranı nə üçün alırsan? Get başqa ceyranı tut.

Bu ceyranı sənə verə bilmərəm, onu paççaha aparıram. O xəsdədi, həkimlər ona ceyran əti yeməyi məsləhət görürlər. Mən də paççahın ovçusuyam. Onnar mənə ceyran ovlamağa göndəriflər onu ovluyuf aparıram paççahın yanına. Bəlkə o yiyif sağala. Üş gündü kü, düşmüşəm düzlərə ceyran ovlamağa. Axırda iki ceyranın ovuna düşmüşəm, biri qaçıf, birini isə tutmuşam.

Ovçu Pirim əl çəhməyif yenə ovçuya yalvardı:

– Ay qardaş, qadan alım, mənəncin ceyrana yazığı m gəlir. Bunu gətir sən burax, qoy qaçıf getsin. Get paççaha de ki, heş bir ova rast gəlmədim.

Ovçu Pirimin sözlərini eşitmədi, yoluna davam elədi. Ceyran Ovçu Pirimə yazıx-yazıx baxmağa başdadı.

Ovçu Pirim bunu görəndə qayıdıf ovçunun qarşısını kəsdi, dedi:

– Ceyranı burax, qoy getsin.

Ovçu buraxmax isdəmədi. Ovçu Pirim zornan ceyranı onun əlinnən alıf buraxdı. Ceyran qaçıf gözdən itdi.

Ovçu Pirimi hədələyif çıxıb getdi. Ovçu Pirim bikef evə qayıtdı. Həmin ovçu paççahın hüzuruna gedif dedi:

– Paççah sağ olsun, neçə gündü ki, əldən-ayaxdan düşüf sənəncin üçün ov gətirdim. Ancax ovçu Pirim oxu zornan əlimdən alıf buraxdı. Ona ov gətirirdim. Ancaq Ovçu Pirim onu zornan əlinnən alıf buraxdı. Ona dedim ki, mənəncin paççahım ova göndərif. Gənə də sözümü eşitmədi. Ceyranı əlimdən alıf buraxdı.

Bu paççah çox zülmkar, qansız bir adamıydı. Onu heş kəs

sözünnən döndərə bilməzdi. Paççah cəlladlara əmr elədi ovçunu aparıf zindana salsınnar. Cəlladlar həmin saat padşahın sözünə əməl elədilər.

Paççah sabahısı günü dedi:

– Onu yanıma gətirin.

Ovçunu paççahın yanına gətirdilər. Paççah dedi:

– Ay əlinnən iş gəlməz, məyər sən bilmirdin mən xəstəyəm, həkimnər ceyran ətini mənə dərman buyuruflar?

Ovçu nə qədər çalışdı paççahı inandırın kı, ceyranı Ovçu Pirim əlinnən alıf. Paççah inanmadı ki, inanmadı. Dedi:

– Əyər, o ceyran Ovçu Pirimə lazım olsaydı, özü o ceyranı götürərdi özünə. Daha niyə alıf buraxırdı. Deməh, sən mənəncin aldadırsan.

O hirsdənif ovçunu möhkəm döydürüf yenə zindana saldılar. Sora Ovçu Pirimi çağırtdırdı. Fərraşlar gəlif dedilər:

– Ovçu Pirim, sənəncinmi?

Ovçu Pirim dedi:

– Nə.

Fərraşlar dedilər:

– Bizi paççah göndərif:

Ovçu Pirim soruşdu:

– Nəyə göndərif?

Dedilər:

– Göndərif ki, sənəncin aparax onun hüzuruna.

Ovçu Pirim o saat bildi ki, paççah onu ceyrannan ötürü çağırır.

O, tez hazırlaşıf dedi:

– Gedəh.

Gəlif saraya çatdılar. Ovçu Pirim baş əyif, əmrə muntəzir dayandı. Paççah ona yer göstərdi. Ovçu Pirim keşdi paççahın göstərdiyi yerə.

Paççah soruşdu:

– Ey Ovçu Pirim, ceyranı ovçumun əlinnən sənəncin alıf buraxıfsan?

Bunu eşidən Ovçu Pirim əhvalatı paççaha danışmağa başladı:

– Paççah sağ olsun, mən ceyranı pul ilə almışam, zornan əlindən alıf buraxmışam. Ona görə ki, o ceyran məni ölümdən qurtarmışdı. Mən də buna görə onu ovçunun əlindən alıf buraxdım.

Ovçu Pirim elə güman eliyir ki, belə deyən kimi paççah onnan əl çəkəjəh. Ancax belə olmadı.

Paççah xəbər aldı:

– Ay Ovçu Pirim, o ceyran sənə nə yaxşılıx eləmişdi?

Paççahın bu sözünü eşidən Ovçu Pirim elə bil yuxudan ayıldı. isdədi ki, başına gələn əhvalatı söyləsin, ancax ilannar paççahının sözü onu ayıltı. Odur ki, üzünü paççaha tutarax dedi:

– Paççah sağ olsun, təvəqqe eliyirəm, o haqda mənə heş bir şey soruşmuyasan. Çünki mən o haqda sizə heş bir şey demiyəjəm.

Paççah soruşdu:

– Orada nə var, mənə gizdədirsən. Qorxma, başına gələnə mənə söylə.

Ovçu Pirim dedi:

– Xeyir, paççah sağ olsun, mən sizə o haqda bir söz demiyəjəm.

Paççah dedi:

– Ovçu Pirim, əyər o əhvalatı deməsən, onda özünən küs. Boynunu vurdurajam.

Ovçu Pirim dedi:

– Mən heş bir söz demiyəjəm.

Bu sözü eşidən paççah qəzəflənif əmr elədi:

– O biri ovçunu zindannan çıxarın, onun yerinə Ovçu Pirimi zindana salın.

O saat Ovçu Pirimi aparıf zindana saldılar. Aradan bir neçə gün keçdi. Paççah əmr elədi ki, Ovçu Pirimi yanıma gətirin. Cəlladlar Ovçu Pirimi paççahın yanına gətirdilər. Paççah

soruşdu:

– Hə, deyəsən ağıllanıfsan, indi söylə görüm, o ceyran sənə nə yaxşılıx eləmişdi?

Ovçu Pirim gənə dedi:

– Mən sizə dedim ki, o haxda heş bir söz demiyəjəm. Yaxşısı budu ki, soruşmuyun.

Paççah nə qədər elədisə, Ovçu Pirim paççaha heş nə demədi.

Paççah qəzəflənif dedi:

– Aparın bunu zindana.

Ovçu Pirimi aparıf zindana saldılar. Bu hadisə bir neçə dəfə təkrar olundu. Artıq bir ildən çox idi ki, Ovçu Pirimin günü zindanda keçirdi. Axırda Ovçu Pirim fikirəşdi ki, o nə vaxta qədər zindanda qalajax. Yaxşısı budu ki, o əhvalatı paççaha danışsın. Bəlkə paççah insafa gəlif onu buraxa.

Ovçu Pirim neçə fikirəşdisə, elə də elədi. Bir də paççah onu çağıranda Ovçu Pirim başına gələn əhvalatı paççaha danışdı. Paççah bu əhvalatı eşidənnən sora onu zindannan azad elədi. Ovçu Pirim öyünə qayıtdı. O, ilannar paççahının sözünü yadına saldıqca çox peşman olurdu. Çünki o sirri axıra qədər saxlamamışdı. Bu sirri paççaha danışdığı üçün artıx o öz dilinnən başqa bir dil bilmirdi.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağıla qulax asannarın, biri də isdəmirəm deyif bajadan baxannarın.

SEHRLİ ALMA

Günnərin bir günündə, kasıfların öyündə biri varıydı, biri yoxuydu, Allahdan başqa heç kim yoxuydu, bir paçcah varıydı. Bu paçcahın var-döyləti, cah-cələli başınnan aşif-daşırdı, amma öyladı yoxuydu. Bu dərd paçcahın saç-saqqalına dən salmışdı.

Bir gün paçcah güzgüyə baxıb qüssələndi, vəzirinə dedi:

– Ey vəzir, bu yaşa çatmışam, Allah mənə oğul-qız vermiyif. Var-dövlətim, cah-cələlim kimə qalajax, yurdumda kim çirax yandırjax.

Vəzir dedi:

– Paçcah sağ olsun, sənnən, mənnən olsa, puldan, qızıl-gümüşdən verərdiy alardıx. Övladı Allah əta eliyir, biz nə eliyə bilərih. Yaxşısı budu səbr eliyəh, Allah kərimdi. Elə bu vaxt xəvər gətirdilər:

– Paçcah sağ olsun, elçi daşının üstündə bir dərviş oturuf sizi görməh istiyir.

Paçcah dedi:

– Mənim dərvişdərnən işim yoxdu. Aparın ona xələtdən, qızıldan verin çıxıf getsin.

Paçcahın əmrini dərvişə yetirdilər.

Dərviş dedi:

– Mən pay alan dərvişdərdən döyüləm. Mən paçcahı görməh istiyirəm. Ona sözüm var.

Dərvişi gətirdilər paçcahın yanına. Paçcah dedi:

– Dərviş bava, mənə görə qullux?

Dərviş dedi:

– Paçcah sağ olsun, mənim dünyada heş nəyə ehtiyacım yoxdu. Ancax mən bilirəm, niyə sən belə bikefsən.

Paçcah dedi:

– Kefim niyə yoxdu, dərviş bava?

Dərviş dedi:

– Dərdi deyən dərmanını da deyər.

Dərviş bir yanı qırmızı, bir yanı ağ bir alma çıxarıf paç-

caha verdi, dedi:

– Bu almanın qavığını soy, arvadınnan yi, qavığını da atına ver. Almanı yiyənnən sora bir oğlun olajax, atın da bala-lyajax.

Paçcah isdədi ki, dərvişə təşəkkür eliyif, ənam versin. Bir də baxıf gördü ki, dərviş qeyv oluf. Paçcah bildi ki, bu dərviş doğurdan da pay alan dərvişdərdən yox, pay verən dərvişdərdəniymiş.

Dərviş neyə demişdisə, paçcah elə də elədi. Almanı soyuf arvadınnan yidi, qavığını da atına verdi. Aradan doqquz ay, doqquz gün keşdi. Arvadı gözəl-göyçəh bir oğlan doğdu. Paçcahın atının da qəşəng bir qulunu oldu. Paçcah oğlu Dönməz quluna Dilbər adını qoydu. Aylar, illər keşdi, Dönməz gəlif on yeddi yaşına çatdı. O, çinara əl atsaydı, yerinnən qoparardı. O, Dilboznən mehriban dolanırdı, onu hər gün yedizdirir, yalına tumar çəkirdi.

Bir gün Dönməz oya çıxmışdı. Birdən qavağına bir ceyran çıxdı. Dönməz ceyranı qovmağa başdadı. Ceyran qaşdı, o qovdu, ceyran qaşdı, o qovdu. Birdən ceyran dönüf gözəl bir qıza çöyrüldü. Dönməz baxdı ki, qarşısında bir qız dayanıf. Aya deyir: sən çıxma, mən çıxım, Günə deyir: sən çıxma, mən çıxım, gəl məni gör, dərdimnən öl. Dönməz bir könüldən min könülə qıza vuruldu. Dedi:

– Ay qız, sən kimsən, bu nə əhvalatdı?

Qız dedi:

– Oğlan, mənim əhvalatım uzundu. Əyər bilsəm mənə köməyin dəyər, hər şeyi sənə danışaram.

Dönməz dedi:

– Danış.

Oğlanın danışığı qızın xoşuna gəldi. Öz əhvalatını ona danışmağa başdadı: "Mən bir paçcah qızıyam. Atamın məmləkəti yeddi dağ o yanadı. Bir il qavax bir paçcah atamın üstünə qoşun çəhdi. Atam qoşun götürüf döyüşə getdi. İki qardaşım qaldı. Bu vaxt qara div hücum çəkif məni qaçırmax istədi, qar-

daşlarım da qoşun götürüf divlərnən vuruşmağa başladı. Divlər qardaşdarımı öldürüf qoşunlarını darmadağın elədilər. Qara div məni götürüf apardı qarannıx dünyaya. Div məni qalacasına gətirif dedi:

– Ay qız, səni sevirəm, sözümə baxsan, səni gözüümün üsdündə saxlıyaram. Mən divin isdəyini rədd elədim. Div mənə çox yalvardı. Amma mən gənə razı olmadım. Divin anası məni tikə-tikə eləmäh isdəyirdi, ancaq oğluna görə mənə toxunmurdu. O məni tilsimə saldı".

Qız öz əhvalatını danışib qurtardı, sora gözdən itif getdi. Dönməz qəm dəryasına qərq oldu. Birdən atı dil açıf dedi:

– Sən fikir eləmə, bu qızı xilas etməyin yolunu göyərçin qızdar bilir. Əyər həmin göyərçinnəri tapa bilsəh, qızı tilsimnən qurtararix.

Onnar geri qayıtdılar. Bir neçə gün keşdi. Dönməz atasının yanına gedif dedi:

– Ata, icazə ver səfərə çıxım.

Atası çox çalışdı, onu yolunna döndərə bilmədi.

Axırda dedi:

– Yaxşı, get.

Dönməz atını minif az getdi, üz getdi, də-rə-tə-pə düz getdi, dağlar aşdı, çaylar keşdi, yeddi gün, yeddi geje yol gedif, qarannıx bir məmləkətə çıxdı. Gördü ki, bir tərəfdə yeddi qardaş, başqa bir tərəfdə isə böyüh bir qoşun üz-büz vuruşurlar. Dönməz öz-özünə fikirrəşdi: "Əyər mən qoşunun tərəfinə kecsəm, deyəjhələr, qorxaxdı, yaxşısı budu ki, keçim yeddi qardaşın tərəfinə".

Keşdi yeddi qardaşın tərəfinə. Qoşunun bir başınna vuruf o biri başınna çıxdı. Yeddi qardaşın təcüfdən ağızdarı açıla qaldı. Qardaşdar gəlif Dönməzə baş əydilər, onu öylərinə aparıf atalarına dedilər:

– Ata, bu oğlan bizi xilas elədi.

Yeddi qardaşın atası dedi:

– Oğul, hardan gəlif, hara gedirsən?

Dönməz başına gələnnəri nağıl elədi. Yeddi qardaşın atası dedi:

– Al, bu sehirri qılıncı, səne verirəm. Bular səni hər çətinlihdən qurtarajax.

Dönməz yeddi gün, yeddi geje qardaşdarın yanında qaldı. Yeddinci gün barmağında ki üzüyü çıxarıf qardaşlara verdi, dedi:

– Bu üzüyü sizə bağışlayıram, özüm gedirəm, elə ki, gördünüz üzühdən qan dammağa başdadı, bilin ki, mən dardayam.

Dönməz az getdi, üz getdi, də-rə-tə-pə üz getdi, dağlar aşdı, də-rələr keşdi, gəlif bir şəhərə çıxdı. Gördü bu şəhərdə hər şey ağ rəngdədi. Bir də gördü budu ağ paltarda yeddi qardaş böyüh bir qoşunna vuruşur. Dönməz gənə yeddi qardaşın tərəfinə keşdi. Dilboznan düşmən qoşunun darmadağın elədi. Qardaşdar ona təzim elədilər, sora atalarının yanına gətiridilər. Yeddi qardaş atası dedi:

– Oğlum, sən ki, mənim oğlanlarıma kömäh elədin, al, bu süfrəni verirəm sa, ürəyin nə isdəsə, o dəqiqə hazır olar.

Dönməz də bir üzüh çıxarıf yeddi qardaşa verif dedi:

– Elə ki, gördünüz bu üzühdən qan dammağa başdadı bilin ki, dara düşmüşəm.

Onnar görüşüf ayrıldılar. Dönməz atına minif az getdi, üz getdi, də-rə-tə-pə düz getdi, gəlif çatdı bir dəryanın kənarına. Gördü ki, burda bir böyüh ağac var. Atdan düşüf ağacın altında uzandı. Bir az keşmişdi üç göyərçin gəlif ağaca qondu. Göyərçinnərdən biri dedi:

– Bajılı-bajılı, bu oğlan kimdi?

O biri dedi:

– Bu oğlan paççah oğludu, onun isdədiyini qız divin tilsimindədi.

Birinci göyərçin dedi:

– Yazıx oğlan o qızı tilsimnən neje qurtarajax?

O biri göyərçin dedi:

– Ey oğlan, yatıfsansa oyan, oyaxsansa eşit. Hara getmäh

isdədiyinnən xəvərdarix. Bil ki, buradan divin qalasına yeddi günnüh yoldu. Al bu cöyüzdəri özünən apar, sənə nə lazım-dısa, onun içindədi. Divin sarayına çatanda dərin bir quyu görəjəhsən. Divin anası quyunun yanında keşih çəkir. Birinci cöyüzün içində olan suyu onun üzünə atarsan. Div qarısı keyləşif yıxılajax, girərsən quyuya. Div özü yatmış olajax, üç günnən sora ayılajax. Quyunun divində görəjəhsən ki, bir çubux var, onu götürərsən. İkinci cöyüzün içində toz var. Döy-nən anası səni qovanda onu atarsan.

Dönməz duruf göyərçinnərə "sağ ol" dedi, göyərçinnər uçuf getdi. Dönməz atına minif dəryanı keşdi. Az getdi, üz getdi, dəre-təpə düz getdi, yeddi gün, yeddi geje yol getdi, göyərçinnərin dediyi quyunun yanına çatdı. Gördü div qarısı quyunun başında keşih çəkir. Cöyüzün birini sındırdı, içindəki suyu div qarısının üzünə atdı, div qarısı yerə yıxıldı. Dönməz quyunun divinə enif çuvuğu götürdü. Atına minif yola düzəldi. Xeyli yol getdi, bir də gördü ki, arxadan gurultu gəlir, baxdı ki, toz-duman hər tərəfi basıf, qara divnən anası az qaliflar ona çatsınnar. Dönməz tez ikinci cöyüzü sındırif içindəki tozu havaya soyurdu. O saat orada qalın bir meşə əmələ gəldi. Oradan heş quş da keçə bilməzdi. Dönməz genə yolu əlinə aldı. Bir xeyli keşdi. Qavaxda böyüh bir saray göründü. Bu vaxt yenə gurultu, nərilti səsi hər yanı bürüdü. Dönməz baxdı ki, yenə budu Qara divnən anası gəllilər. Dilboz dil açıf dedi:

– Dönməz, dayan, onnarnan vuruşax. Dönməz dayanıf onnarın yaxınnaşmasını gözdədi. Üç qardaşın atasının verdiyi qılincını götürüf döyüşə hazırışdı. Div qarısı çatan kimi toppuzunu atdı ki, Dönməzin başını əzsın, o, başını aşağı əydi, div qarısının zərbəsi boşa çıxdı. Dönməz arxadan özünü yetirif bir zərbəynən onun başını yerə saldı. Div bunu görüf elə nəre çəhdı ki, nərənin zərbindən dağ-daş dilə gəldi. Dönməzin başının tükləri biz-biz durdu. Amma "ya mədəd" deyif irəli cumdu. Döy irəli gəlməh isdiyəndə Dilboz onun çənəsinin altına bir təpəh ilişdirdi, döy az qaldı huşunu itirsın. Dönməz divə bir

qılinc vurdu, div qəzəbinnən böyüh bir qaya parçasını götürüf onun başına atdı. Dönməz tez kənara çəkildi. Qılinc çəkib divin başının ortasınnan neje vurdusa, div iki yerə parçalandı.

Dönməz saraya tərəf irəlilədi. Sarayın qapısına çatanda at dedi:

– Çuvuğu götürüf üç dəfə vur.

Atın dediyi kimi elədi, dedi:

– Ey qarı, aralan, paççah qızına yol ver.

Qarı o saat aralandı, qız qarıdan çıxdı, Dönməzi görən kimi, sevincinnən huşunu itirif yıxıldı.

Qız özünə gələnnən sora oturuf başdarına gələnnəri bir-birərinə nağıl elədilər. Qız dedi:

– Oğlan, yeddi gün burada qalax, sora gedərih.

Dönməz dedi:

– Yaxşı.

Onnar burada qalmaxda olsun, xəvəri xəvərdən verəh, xəvəri Feyruz paççahdan. Feyruz paççah da çoxdanıydı ki, paççah qızına aşiq olmuşdu. Ancaq divin qorxusunnan ona yaxın düşə bilmirdi. Feyruz paççaha xəvər çatdı ki, Qara divi Dönməz öldürüf. Feyruz paççah bir cadugər qarını yanına çağırif dedi:

– Sa özün ağırrığında qızıl verərəm, əyər gedif paççah qızını oğurruyuf gətirsən.

Qızıl adını eşidən kimi cadugər qarının gözdəri siçan görmüş pişih kimi işıldadı.

Qarı dedi:

– Üçcə günə qız yanındadı.

Qarı özünü yetirdi Dönməznən paççah qızının yanına. Dönməz sarayda yoxuydu, oya getmişdi. Qarı qarını açıf içəri girməh isdəyəndə qız onu qovdu.

Qarı ağlaya-ağlaya dedi:

– Kimsəsiz qarıyam, qalmağa yerim yoxdu, sizə qulluqçu olaram.

Qarı çox yalvardı, qız genə onu qovdu. Dönməz oydan

qayıdanda gördü ki, bir qarı oturuf ağlayır. Onun qarıya yazığı gəlir, əlindən tutuf gətirdi öyə.

Qız dedi:

– Bu qarıdan gözüm su içmir, qoy çıxıf getsin.

Dönməz dedi:

– Kimsəsiz qarıdı, qoy biznən qalíf dolansın.

Daha qız bir söz demədi. Qarı yavaş-yavaş onların qılığına girdi.

Günnərin bir günü Dönməz oya getdi, qarı başdadı qızı tovlamağa, başdan çıxarmağa.

– Əyər ərin səni sevirsə, niyə demir onun güjü nədədi, bu boyda qoşunu təhbəşinə qırdı.

Axşam Dönməz oydan qayıdanda qızı qəmli gördü, soruşdu:

– Nöluf, niyə qəmlisən?

Qız dedi:

– Sən əyər məni sevirsənsə, niyə demirsən güjün nədədi?

Qarı xəlvətcə onnara qulax asırdı. Dönməz dedi:

– Mənim güjüm torpaxdadı. Nə qədər ki, ayağım yerdədi, ya atımın üstündəyəm heş kimin mənə güjü çatmaz, heş bir tilsim, oysun ma təsir eliyə bilməz. Elə ki, yuxuya getdim güjsüzdəşirəm.

Cadugər qarı hər şeyi eşitdi. Elə ki, onnar yuxuya getdilər, qarı qalxıf bir oysun oxudu. Dönməz dərin yuxuya getdi. Qarı qızı da götürüf gəldi Feyruz paççahın hüzuruna.

Qız ayılıf özünü başqa sarayda gördü. Feyruz paççah isdədi ona yaxınlaşsın, qız xəncəri götürüf dedi:

– Ma yaxınlaşsan, bu xəncəri soxajam ürəyimin başına.

Feyruz paççah qızı çox istiyirdi. Odu ki, ona yaxınlaşmadı, dilə tutuf yumuşaltmağa başdadı.

Bunnar burada qalmaxda olsun, sizə xəvər verəh Dönməzdən. Dönməz ölüm yuxusuna getmişdi. Yeddi qardaşdarın barmağındakı üzühdən qan dammağa başdadı. Onnar o saat

bildilər ki, Dönməz dardadı. Özdərini yetirdilər onun yanına. At dil açıb dedi:

– Cadugər qarı onu tilsimə salıb. Paççah qızını da oğurlayıf aparıf.

Qardaşdar Dönməzi ayağa qaldırdılar, onun ayağı torpağa dəyəən kimi asqırıp ayıldı.

Dönməz soruşdu:

– Mənə noluf?

Qardaşdar əhvalatı ona danışdılar.

Onnar atdanıf Feyruz paççahın məmləkətinə gəldilər. Feyruz paççahı, cadugər qarını cəhənnəmə vasil elədilər.

Camaat Feyruz paççahın zülmünnən qurtardıği üçün şadlıx elədi. Dönməznən şah qızını, yeddi qardaşdarı sevincinə yola saldılar.

Qardaşdar Dönməzgili gətirif atasının məmləkətinə yola saldılar. Paççah oğlunun gəlişinə çox öyündü. Toya hazırrıx görüldü. Qırx gün, qırx gecə toy eliyif murad hasil elədilər. mən özüm də oradaydım. Doyunca yeyif-içif, yaxşıca keş elədim. Elə ki, qayıdıf gəldim, elə bil heş yana getməmişdim, nağıl qaldı orada, mən də sizin yanınızda.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağıla qulax asannarın, biri də nağılı yadında saxlıyannarın.

PAÇÇAĞ OĞLU

Biri vardı, biri yoxuydu, Səlim adında yetim bir oğlan vardı. Binəva gözünü açandan özünü elə yetim, kimsəsiz görmüşdü. Onun-bunun qapısında işliyif boya-başa çatmışdı.

Bir gün Səlim yenə çörəh pulu qazanmaq üçün şəhərə çıxmışdı. Gəzə-gəzə gəlif bir tacir dükəninin qavağında dayandı. Tacir baxıf gördü dükən qavağında bir oğlan dayanıf. Xəvər aldı:

– A bala, mənən işin var?

Səlim utandığın başını aşağı dikif dedi:

– Əmi, ajam, əyər isdəsəniz, yanınızda qalif qullux edərdim.

Tacir yenə xəvər aldı:

– A bala, kimsən, nəçisən? Hardan gəlif, hara gedirsən?

– Əmi, yetiməm.

Tacir Səlimə bir baxıf öz-özünə fikirşədi: yetim olanda nə olar, deyəsən mərifətdi oğlandı.

Dedi:

– Görürəm, mərifətdi oğlansan. Qalif yanımda işliyərsən. Bir ildən sora haqqını verəyəm. Amma bir şərtim var. Nə versəm, dinməzəcə götürəjəhsən. Əyər razısan, gözüm üstə, qal işdə.

– Əmi, sən deyən olsun – deyif Səlim razılaşdı.

Elə o gün Səlim tacirin yanında qalif can-başla işləməyə başladı. Səlimin işə belə can yandırması tacirin də xoşuna gəldi.

Bəli, nağıl dili yüyərəh olar. İl gəlif tamam oldu. Elə həmin gün Qəndəhar şəhərinin paççağının oğlu Məlih Əhməd tacirə qonax gəldi. Tacir şahzadə Məlih Əhmədə bir qonaxlıx verdi ki, gəl görəsən. Yeyif-içənnən sora tacir Səlimi yanına çağırif dedi:

– Səlim, bala, bu gün sənin bir ilin tamamıdır. Gəl, zəhmət haqqını al, apar.

Tacir yanındakı sandığı açif içinnən bir nar çıxardı. Narı Səlimə verif dedi:

– Bala, bu sənin birillih zəhmət haqqındı.

Səlim narı alıf tacirə halallaşif yola düşdü. Məlih Əhməd bu işi görüf çox təəccüb etdi. Öz-özünə fikirşədi: "Görəsən, bu nə olan işdi? Bu narda nəşə bir hikmət var". Məlih Əhməd də tacirənən sağollaşif Səlimin dalısınca yollandı.

Səlim narı alıf gedə-gedə fikirşədi: "Bu nar mənim nəyimə gərəkdı. Nardansa bir az pul versəydi, daha yaxşı olardı".

Tacir elə ki, gördü, Məlih Əhməd də Səlimin dalınca düşüf gedir, dedi:

– Bu işdən gözüm heş su içmir. Məlih Əhməd deyəsən nardan şübhələnilif. Sora gedif Səlimdən narı alar. Qoy bir mən də gedif görüm bu işin axırı nolajax.

Bunu deyif tacir də bunnarın dalınca düşdü yola. Səlim gəlhagəl gəlif bir meşəyə çıxdı. Yorulmuşdu deyə narı da yanına qoyuf yerə uzandı, yatdı. Sən demə, Məlih Əhməd də uzaxdan Səlimi qarabaqara izliyirmiş. Birdən narın içinnən gözəl bir qız çıxıf Səlimin yanında oturdu. Bu dəmdə Səlim də yuxudan oyandı. Baxıf gördü yanında gözəl nazənin oturuş ki, aləmə işıx saçır. Bu iş çox təəccüfləndi. Xəvər aldı:

– Ay gözəl, sən buralara hardan gəlif çıxdın?

Qız narı göstərif dedi:

– Mən tacirin sa verdiyi nardan çıxmışam.

Səlim indi başa düşdü ki, bu nar nə nar imiş. Qızı qucaxlayıf öpdü, dedi:

– Sən bu gün mənim arvadımsan.

Bu vaxt Məlih Əhməd gizləndiyi yerdən çıxıf Səlimə yaxınlaşif dedi:

– Mən Qəndəhar şəhərinin şahzadəsiyəm. Amma mənim bu gözəllihdə heç arvadım yoxdu. Bu qız mənim olmalıdı.

Səlim Məlih Əhmədə dedi:

– Bu qız birillih zəhmət haqqımdı. Əlinnən gələni lap beş qava çək, bu qızı sa verən deyiləm.

Tacir özünü bulara yetirəndə Məlih Əhmədnən Səlim əlbəyaxa olmuşdular. Tacir onnarı aralıyif Məlih Əhmədə dedi:

– Şahzadə, bu gördüyün Səlim düz bir il cənnət-başınan ma nökrəçilih eliyif, qapımda duruf. Bu qız da onun halalca zəhmət haqqıdır. Gəl, sən bu işdən əl çək.

Məlih Əhməd işi belə görüf dedi:

– İndi ki, iş belədi, hər ikinizi öldürüf qızı da götürəjəm.

Tacir baxıf gördü belə olmuyajax. Məlih Əhmədin qolunna tutuf bir tərəfə çəhdi. Dedi:

– Məlih Əhməd, özünü ələ al. Səlimnən işin olmasın. Gedəh öyə mən sa yolunu öyrədim. Bu qızdan da qəşəngini taparsan.

Tacir birtəhər Məlih Əhmədi yola gətirib evinə apardı. Evinə gəlif çatannan sora tacir ona dedi:

– Sabah günorta gedərsən dəniz qırağına. Dəniz qırağında bir quyu qazıb içində gizlənersən. Ora hər gün pərilər paççahının qızı göyərcin cildində çimməyə gəlir. Elə ki, qızdar cildini çıxardıb suya girdilər ürəyinə yatan qızın paltarınna bir lələh götürüb yenə gizdənersən. Onda həməm qız bir daha uça bilməz. Bajıları uçuf gedənnən sora qızı götürüf evinə gətirərsən.

Səhəri gün Məlih Əhməd dəniz kənarına gəldi. Tez bir quyu qazıf gizdəndi. Gözdəməyə başdadı. Bir də baxdı, doğurdan da üç göyərcin gəlif bir ağacın başına qondu. Göyərcinnər soyunuf üç gözəl qız oldular. Kiçih qız Məlih Əhmədin lap xoşuna gəldi. Gözünü qızdan heş çəkə bilmədi. Öz-özünə dedi: "Səlimin arvadı bu qızın əlinə heş su tökməyə də layıx deyil". Məlih Əhməd o vaxtədəh gözdədi ki, qızdar suya girif çimməyə başdadılar. Tez gizdəndiyi yerdən çıxıf kiçih bacının göyərcin cildinnən bir lələh götürdü. Gənə qayıdıf gizdəndi. Bir azdan qızdar qayıdıf geyinməyə başdadılar. Kiçih bajı baxıf gördü ki, bir lələyi yoxdu. Qaldı nə eləsin. İki bajı tez geyinif uşdular. Kiçih bajı ora-bura vurnuxdu, lələyini tapa bilmədi. Axırda başa düşdü ki, iş nə yerdədi:

– Ey lələyimi götürən, göstər özünü. Hər kim olsan, mən səninem. Bajılarım da uçuf getdilər. Qızsan, bajım olaram,

kişisən arvadın olaram.

Belə deyəndə Məlih Əhməd quyudan çıxdı. Dedi:

– Səni özümə arvad eliyəjəm.

Məlih Əhməd tez özü ilə gətirdiyi paltarı qıza verif geyindirdi. Qızı götürüf birbaş tacirin öyünə gəldi.

Tacir göyərcin qızın kəbinini Məlih Əhmədə kəsdirif bir yaxşı toy çaldırdı. Məlih Əhməd arvadı ilə tacirin yanında bir neçə gün qonax qalannan sora Qəndəhar şəhərinə yola düşdülər.

Xülasə, üç gün, üç gejë yol gedif Qəndəhar şəhərinə çatdılar. Qəndəhar şəhərinin paççahı min bir büsatnan oğlunu qarşılایf təzədən qırx gün, qırx gejë oğluna toy elədi. Məlih Əhməd arvadını öz imarətinə aparıf orada yaşayıf dolanmağa başdadılar.

Günnərin bir günü arvadı Məlih Əhməddən xəvər aldı:

– Ay Məlih Əhməd, daha olan oluf, keçən keçif. Xeyli vaxdı bir yastığa baş qoyurux. Mən indi hara gedəjəm. Lələyimə bir şey etmiyifsən ki?

Məlih Əhməd bir söz demiyif qoltuğunna lələyi çıxardıf verdi arvadına. Axşam yıxılıf yatdılar. Arvad Məlih Əhmədi yuxuya verənnən sora sandıxdan göyərcinin cildini götürüf geyindi. Lələyi də cildinə taxıf uşdu.

Səhər Məlih Əhməd duruf baxdı arvad yoxdu. O saat başa düşdü ki, arvad onu aldadıf. Bir əli oldu, bir başı. Başdadı ağlamağa. Ağlamaxnan nə iş aşajax? Atına süvar oluf tacirin yanına üz tutdu.

Tacirin yanına gəlif başına gələni ona danışdı. Tacir Məlih Əhmədə qulax asıf dedi:

– Çarə yoxdu, gərəh sa köməh eliyim. Dur, gedək töylüyə.

Tacir duruf Məlih Əhmədi həyətdəki töyləsinə apardı. Töylüyə girif göy bir atın yanında dayandı. Tacir ata dedi:

– Məlih Əhmədi üç dənizdən keçirif pərilər paççahının vilayətinə apararsan. Qayıdanna sora səni azad edəjəm.

At dedi:

– Sən nə deyirsən, heş pərilər ölkəsinə gedif qayıtmaq olar? Ondansa elə burada məni öldür, amma oraya göndərmə.

Tacir razı olmayıf dedi:

– Öldü var, döndü yoxdu. Gərəh Məlih Əhmədi ora çatdırasan.

Çar-naçar at razı oldu. Məlih Əhməd tacirnən halallaşif ata mindi. Yol aldılar pərilər paççahının ölkəsinə.

Az getdilər, çox getdilər, gəlif bir dənizin qırağına çatdılar. At suya təzəcə girmişdi ki, gördü dənizin suyu isdidi. Məlih Əhmədə dedi:

– Heş bilmirəm dənizi neşə üzüf keçəjiyik. Su isdidi.

Axır ki, at dənizi üzüf keşdi. Bir neçə gün yol gedənnən sora başqa bir dənizin qırağına gəlif çıxdılar. Bu dənizin suyu əvvəlkinən də isdiydi. At Məlih Əhməd də belində yenə dənizə girif üzüf çıxdı. Bu dəfə dənizdən çıxanda atın dərisi lap soyulmuşdu.

Üç gün, üç geşə keçənnən sora üçüncü dənizə çatdılar. Baxdılar bu dənizin suyu qaynardı, dənizdən buxar çıxır. At Məlih Əhmədə dedi:

– İndi nə eliyək? Səni bu qaynar sudan neşə keçirim? Mən bilirəm bu dənizi keçənnən sora öləşəm, qızı isə sən tapa bilməyəcəksən. Axı, qız atasının yanında, göydə yaşayır. Amma aşağıda, yer üzündə onların bir dəyirmançısı var. İldə bir dəfə Simruğ quşunu buğda çuvalları ilə yüklüyüf dəyirmançının yanına göndərilər. Dəyirmançı da buğdanı üyüdənnən sora Simruğ quşunu pərilər ölkəsinə aparır. İndi işinə bax. Əyər göyə qalxa bilsən, qızı tapajxsan.

Məlih Əhməd dedi:

– Allaha təvəkkül, bəlkə göyə də qalxa bildim. İndi gəl dənizdən üzüf keçəh.

At özünü vurdu qaynar suya. Güc-bəla ilə dənizin o biri qırağına çıxdılar. Amma at elə dənizin qırağında ölü düşüf qaldı.

Məlih Əhməd atın üstündə bir az ağılyıf piyada yola düşdü. Gethaget gəlif bir düzəngaha çıxdı. Baxıf gördü ki, uzaxda üş qaraltı var, adama oxşayıllar. Bunu görüf söyündü. Yaxınlaşanda baxıf gördü ki, üş div mübahisə eliyir. Məlih Əhməd divlərə yaxınlaşıf soruşdu:

– Div qardaşdar, mübahisəniz nə üstədi?

Divlərdən biri dedi:

– Ey bəni-insan, yaxşı vaxtında gəlif çıxdın. Bizim mübahisəmizi həll elə.

Məlih Əhməd xəvər aldı:

– Deyin görəh mübahisəniz nə üstədi?

Həmin div dedi:

– Biz üç qardaşix, atamızdan bizə dörd şey qalıf. İndi onu bölə bilmirih.

– O şeylər nədi ki, bölə bilmirsiniz? – deyə Məlih Əhməd xəvər aldı.

– Papax, dəyənəh, xalça və süfrə.

Məlih Əhməd xəvər aldı:

– Adam da papaxdan, xalçadan ötrü mübahisə eliyər? Mən də elə bilirdim xəzinəniz var, onu bölə bilmirsiniz?

Divlər dedilər:

– Bu şeylər adi şey deyil, sehridir. Xalçada oturuf desən: "Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, məni filan yerə apar". O saat xalça səni isdədiyin yerə aparıf çatdırajax. Süfrəni yerə sərif yeməh-icməh isdəsən, o dəqiqə hazır olajax. Dəyənəyi əlinə alıf "vur" desən isdədiyin adamı vuruf xurd-xəşil eliyəjəh. Papağı başına qoysan dünyada heş bir ins-cins səni görmüyəjək, gözəgörünməz olajxsan.

Məlih Əhməd bunu eşidif öz-öznünə dedi: "Əsl mənim malımdı. Axır Allah səsimi eşitdi".

Məlih Əhməd divlərə dedi:

– İndi ki deyirsiniz, mən sizin mübahisənizi həll eliyərəm.

Məlih Əhməd əlinnən uzaxda görünən dağı onnara göstərif dedi:

– Bax,o dağı görürsünüz? Kim o dağa tez çatsa, bu şeyləri ona verəjəm.

Divlər bu işə razılaşdılar.

Elə ki, divlər qaçışır aralandı, Məlih Əhməd xalçaya oturuf dedi:

– Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, məni pərilər paççahının dəyirmançısının yanına apar.

Məlih Əhməd bir də gördü ki, xalça onu gətirif çatdırdı dəyirmançının qarışığına. O papağı başına qoyuf dəyəniyə əlinə aldı. Dəyirmançı qaraqışqırax salıf dedi:

– Bu kimdi məni döyən? Ey, kimsən, bir özünü göstər.

Dəyirmançı belə deyəndə papağını çıxartdı. Məlih Əhməd dedi:

– Bilmirəm neyə eliyəjəhsən, gərəh məni göyə qaldırasan, pərilər paççahını görməh isdiyirəm.

Dəyirmançı dedi:

– Heç nə dediyini bilirsən? Mən səni neyə göyə çatdırı bilərəm.

Məlih Əhməd dedi:

– Mən heş nə bilmirəm. Bu işdə mana bir çarə elə. Yoxsa, səni qanına qəltan edəjəm.

Dəyirmançı canının dərdinnən bir qədər fikirreşif dedi:

– Bəlkə belə eliyəh. Səni kilimə büküf çuvala qoyum. Simruğ quşu gələndə buğda çuvalları ilə səni də ona yüklüyüm. Simruğ quşu özü səni pərilər paççahının hüzuruna aparar. Sorası öz işindi.

Məlih Əhməd o günnən Simruğ quşunu gözdəməyə başladı. Bir neçə günnən sora Simruğ quşu uçuf gəldi. Dəyirmançı buğdanı üyüdüf un elədi. Onu da çuvallara boşaldıf Simruğ quşuna yüklədi. Dəyirmançı Məlih Əhmədi kilimə büküb bir çuvala qoyannan sora Simruğ quşu qanad çalıf göyə qalxdı.

Simruğ quşu axşam uçuf göyə çatdı. Hər tərəfdən pərilər tökülüşüf Simruğ quşunun yükünü boşaldıf bir tərəfə yığdılar.

Gecə əl-ayağ yığışannan sora Məlih Əhməd çuvaldan

çıxıf papağını başına qoydu. Arxayın oldu ki, daha heş kim onu görməz. Pərilər paççahının sarayına girif arvadını axtarmaqda oldu. Axtara-axtara gəlif arvadının otağını tapdı. Baxdı ki, arvadı bajıları ilə söhbətdədi. O qədər gözdədi ki, bajıları dağılışır getdi, arvadı otağında təh qaldı. Onda Məlih Əhməd papağını götürüf özünü arvadına gösdərdi. Arvadı baxıb gördü, əri qabağında dayanıf. Qucaqlaşır öpüşənnən sora arvadı xəvər aldı:

– Bir danış görüm, buralara neyə gəlif çıxdın?

Məlih Əhməd başına gələnləri ona danışannan sora arvadı dedi:

– İndi ki, gəlif məni tapıfsan, deməli sadıq adamsan. Gədəjəm sənən. Qorxuram burada səni görüf eliyən olar. Odur ki, nabadə çölə-bayıra çıxasan.

Məlih Əhməd dedi:

– Xatircəm ol. Bir papağım var, onu geyinənnən sora nə ins, nə də cins məni görməz. İndi ki, özün getməh isdiyirsən, gəl gedəh, səni aparım.

Gejədən bir xeyli keçənnən sonra Məlih Əhmədnənən arvadı sarayın həyətinə çıxdılar. Onda Məlih Əhməd xalçanı yerə sərüb arvadına dedi:

– Gəl, xalçanın üstündə otur.

Hər ikisi xalçanın üsdündə oturannan sora Məlih Əhməd dedi:

– Ey xalça, Süleyman peyğəmbərin eşqinə, bizi Qəndəhar şəhərinə çatdır.

Məlih Əhməd bunu deyər-deməz xalça göyə qalxdı. Xeyli uçannan sora səhərə yaxın pərilər paççahının qızı ona dedi:

– Bir dön, arxaya bax. Bir şey görünürmü?

Məlih Əhməd dedi:

– Bulud görürəm.

Pərilər qızı dedi:

– Bu bulud atamın atlı qoşununnan qalxan buxardı.

Arvadı sonra ona dəsmaı verif dedi:

– Bu dəsmaı at, görəh başımıza nə gəlir?

Məlih Əhməd dəsmalı atan kimi özü də, arvadı da bir qojaynan bir qarıya döndülər. Pərilər paççahının qoşunu onnara yaxınnaşif dayandı. Qoşunnan bir nəfər xəvər aldı:

– Bu yoldan keçən olufmu?

Qoja dedi:

– Heş kim buradan keçməyif.

Qoşun dönüf geri qayıtdı. Pərilər paççahı qoşun sərkərdəsini çağırif xəvər aldı:

– Qızımı tapa bildinizmi?

Sərkərdə dedi:

– Yolda bir qoja ilə bir qarıdan başqa heş kimə rast gəlmədik. Qojadan soruşdux. Dedi ki, heş kimi görmüyüf.

Pərilər paççahı özünən çıxıf dedi:

– Qoja ilə qarı elə onnar imiş. Gərəh hər ikisini bura gətirəydiniz.

Pərilər paççahı sərkərdəyə əmr edif dedi:

– Gedin, amma bu dəfə əliboş qayıtmayın.

Pərilər paççahının qoşunu gəlməhdə olsun, görəh Məlih Əhmədnən arvadı nə oldu?

Məlih Əhmədnən arvadı bir qədər uçannan sonra arvadı xəvər aldı:

– Məlih Əhməd, bir arxaya bax, gör gələn varmı?

Məlih Əhməd arxaya baxıb dedi:

– Hava bir az çiskindi.

Arvadı qorxub dedi:

– Ay aman, bu çiskin atamın qoşununun təridi. Al, bu dəsmalı da at.

Məlih Əhməd dəsmalı arvadınnan alıf atan kimi özü balıxçıya, arvadı da tora döndü. Bir azdan qoşun gəlib çatdı. Qoşunun sərkərdəsi xəvər aldı?

– Qıznan oğlana rast-zad gəlmiyifsiniz?

Balıxçı dedi:

– Mən səhərdən yol gedirəm, amma, bir adama rast gəlməmişəm.

Qoşun yenə saraya qayıtdı. Paççah sərkərdəni yanına çağırif xəvər aldı:

– Qızım haradadı?

Sərkərdə dedi:

– Bir balıxçıdan başqa bir adama da rast gəlmədih.

Paççah o saat xəvər aldı:

– Balıqçının çiyində toru asılmışdı mı?

– Bəli.

Paççah dedi:

– İndi özüm getməsəm, qız əlimnən çıxajax.

Paççah atını minif qoşunun qavağına düşdü. Məlih Əhmədnən arvadı genə də bir xeylax uçannan sonra arvadı ona dedi:

– Məlih Əhməd, bir bax nə görürsən?

Məlih Əhməd arxaya baxıf dedi:

– Yaman leysan yağışı var.

Pərilər paççahının qızı dedi:

– Bu dəfə atam dalımızca gəlir. Gördüyün yağış atamın atının təridi. Al bu dəsmalı da at.

Məlih Əhməd dəsmalı arvadınnan alıf getdi. O dəqiqə onnarnan paççahın qoşununun arasında bir dağ yarandı. Pərilər paççahının qoşunu dağı keçə bilmiyif geri qayıtdı.

Məlih Əhmədnən arvadı bir az uçandan sonra Qəndəhar şəhərinə gəlif çatdılar. Onlar ömür sürüf, gün keçirdilər. Siz də öz muradınıza çatasınız.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağlı söylüyən, biri də isdəmirəm deyif bajadan baxannarın.

KEÇƏL BƏDƏLİN NAĞILI

Nağıl-nuğul bilmərəm, bilsəm də söyləmərəm. Şahdan gəlmiş nökrərəm, dinmə, qavırğalarını sökərəm. Sizə kimnən danışım, kimnən deyim, keçmişdərdə bir qoja qarı varıymış. Bu qarının gözünün ağı-qarası, aman-zaman keçəl bir oğlu varıymış. Keçəl dana otararmış. Danadan aldığı haxnan bir təhər dolanarmışdar. Günnərin birində keçəl anasını yanına çağırır deyir:

– Ana, get padşahın yanına, qızını mana al.

Qulaxlarına inanmayan arvad heş nə demədən matdım-matdım keçəlin üzünə baxır.

Keçəl deyir:

– Üzümə niyə baxırsan? Sənə dedim ki, get padşahın qızını mana al.

Arvad dillənir:

– Ay keçəl, dəli-zad olmuyufsan kı? Nə danışdığını heç özün bilirsənmi? Padşahın qızını padşaha tay adam istiyər. Sən bir keçəl olduğun yerdə padşah sənə qız verərmi? Get aqlını başına tofla, ayağını yorğanına görə uzat.

Keçəl hirsdəndi:

– Ana, sana nə deyirəm, ona da bax. Yoxsa başımı götürüf bu dağılmışdan ayağım tutana kimi gedəjəm. Səhər tezdən mən danaları çölə aparajam, sən də elçiliyə gedərsən.

Ələci kəsilən arvad dedi:

– Yaxşı bala, sən deyən olsun.

Bəli, o gejdəni ilan vuran yatdı, keçəl yatmadı. Savahı dirigözdü aşdı. Savah tezdən keçəl danaları qavağına qatıf örüşə apardı.

Keçəl anasını səvirsizlihnən gözdəməhdə olsun, sizə keçəlin anasınan xəvər verim. Keçəlin anası nə qədər götür-qoy elədi, gördü kü, utanır. Padşahın hüzuruna getməhdən çəkindi. İcini yeyə-yeyə qalır evdən eşiyə çıxma bilmədi. Keçəl gələn kimi soruşdu:

– Ana, nə oldu? Padşahı görə bildinmi?

Arvad dedi:

– A keçəl, vallah utandığımnan gedə bilmədim. Çox fikirəşdim, götür-qoy elədim, bir şey çıxarda bilmədim.

Hirsələnmiş keçəl dedi:

– Bilirəm, onsuz da sən məni oğul gözündə görmürsən. Sənin yanında daha dura bilmərəm. İnnən sonra üzümüz açılar, yola getmərik. Yaxşısı odu ku, savahdan başımı götürüm gedim.

Elə bil arvadın başına bir qazan qaynar su tökdülər. Keçəlin tərsin biri olduğunu anası yaxşı bilirdi. Ələssiz qalan yazıx arvad keçələ dedi:

– Oğul, sən getsən məni kim dolandırar? Savahı da göz-lə, gedim görüm padşah nə deyir. Verməsə, daha neyniyə bilərəm.

– Ay arvad, sən get, verməsə dalısında sənin işin yoxdu.

Qərəz, başağrısı olmasın onnar gejdəni səhər elədilər. Savahın gözü açılan kimi keçəl örüşə getdi, anası isə səhərə padşahın yanına yola düşdü. Arvad gəlif padşahın elçi daşında əyləşdi. Padşah pəncərədən baxanda gördü kü, cır-cındır geyimli bir qadın elçi daşının üstündə oturuf. Adam göndərdi ki, get gör o dilənçi nə istiyir? Onu yola sal. Adam tez özünü yetirif qadına dedi:

– Ay arvad, elçi daşında oturmaxda məqsədin nədi? De görüm, nə istiyirsən?

Arvad dedi:

– Padşahın özünü görməliyəm. Görməsəm, gedən deyiləm.

Həmin adam kor-peşman geri qayıdıf padşaha dedi:

– Qibleyi-ələm sağ olsun, o qadın səni görmək istiyir. Deyir ki, padşahı görməsəm, heş yana gedən döyüləm.

Padşah dedi:

– Get, onu çağır gəlsin.

Qadını padşahın hüzuruna gətirdilər.

Padşah dedi:

– Nədən ötrü gəlifсэн?
Arvad bir təhər özünü ələ alıf dedi:
– Padşah sağ olsun, utanıram, elə sözdü kü, heş deməyə üzüm gəlmir.
Padşah dedi:
– Bura padşah hüzurudu. Nə dərdin olsa, utanma de.
Arvad dedi:
– Padşah sağ olsun, gözümün ağı-qarası birjə oğlum var. Adına da Keçəl Bədəl deyillər. Məni dəng eləyif ki, padşahın qızını mana istə.
Padşah bərk hirsdənif yerindən dik durdu. Ancaq tez özünü ələ alıf dedi:
– Ay arvad, get oğlunu yanıma göndər.
Arvad padşahın hüzurundan mürəxxəs oluf birbaşa özünü verdi kəndə tərəf. Evinə çatanda artıx qaş qaralmışdı. Gördü kü, keçəl gəlif onu gözdüyür.
Keçəl tələsik dilləndi:
– Xeyir xəvərnən gələsən, ay ana!
Arvad dedi:
– Xeyirdi, ay bala!
Keçəl qollarını açıf anasının üz-gözünü quzu kimi yaladı. Sevinjək soruşdu:
– Bə nə dedi, ana?
Arvad dedi:
– Dedi ki, keçəl Bədəli göndər hüzuruma, görüm nejə oğlandı? Qızımı verməyə dəyərmimi?
Keçəl başdadı özünü yığıf-yığışdırmağa. Üzünü tərəş etdi, paltarlarının sökühlərini tihdi, anasına yamax saldırdı. Bir söznən başdan ayağa özünə əl gəzdirif şumal bir oğlan oldu. Savah açılan kimi eləmiyif tənbellih özünü verdi padşahın elçi daşının üstünə. Keçəl oturuf gözdəməhdə olsun, sizə padşahdan deyim. Padşah pəncərədən baxanda gördü kü, elçi daşının üstündə bir oğlan oturur. Yadına düşdü kü, bu dünən gələn arvadın oğlu keçəl olajax. Qulluqçu çağırif dedi:

– Get, elçi daşının üstündəki oğlanı hüzuruma gətir.
Bir az keçməmiş keçəl padşahın taxtı önündə diz qatdıyif təzim etdi.
Padşah dedi:
– Keçəl Bədəl, de görüm sən nə cürətnən ananı mənim yanıma elçiliyə göndərifсэн? Sən bilmirsən kı, mən padşah, sən isə bir yoxsul keçəlsən. Heş keçəldən də padşaha yeznə olarmı? Mən anan zənən xeylağı olduğuna görə ona deyif dolaşmadım. İndi səni bir günə salım kı, yarandığın günə peşman olasan.
Keçəd dedi:
– Padşah sağ olsun, mən nə pis iş tutmuşam kı, bu qədər hirsdənirsən? Vermirsən vermə. Qızı yüzü istiyər, biri də alar. Bir də ki, sən məni pisdiknən yola salanda bunu bütün ölkə eşidəjək və sənin adına yaxşı olmuyajax. Mən sənin rəiyyetinəm, kasıvlığım da sənin adınadı, varrılığım da.
Padşah gördü kü, keçəl ağıllı adama oxşuyur. Odu ku, onu başdan eləmək üçün dedi:
– Mənim bir öküzüm var. Apar onu bazarda sat, görüm nejə satırsan? Alış-verişi bajarırsan, ya yox? Sonra da gəl yanıma, sana yaxşı toy eləyif qızı verəjəm sana.
Padşah bilirdi ki, lotular bazarda keçələ aman verməz ki, öküz satsın. Xülasə, keçəl razı oldu. Öküzü verdilər keçəlin yedəyinə. Keçəl bazara tərəf üz tutdu. Çatanda gördü kü, mal-qara satan çox deyil. Sevindi ki, öküzü yaxşı qiymətə satajam, padşahın da yanında üzüm ağ olajax.
Keçəl öküzü çəkif bazarın içində bir yerdə dayanıf müştəri gözdədi. Baxdı kı, heç öküzün kefini soruşan yoxdu. Keçəl öküzün böyründə boynunu büküf xeyli durmuşdu ku, bir nəfər yaxınnaşif dedi:
– Aya, de görüm bu qazına nə qədər verim?
Bu söz elə bil keçələ şillə kimi açıldı. Keçəl hirsdi-hirsdi dedi:
– Nə deyirsən? Hələ bir de görüm?

Müştəri dilləndi:
– Deyirəm qazına nə qədər verim?
Keçəl dedi:
– Aya, korsan? Bu boyda qaz olarmı? Yoxsa, öküzün qazı seşmirsən?
Müştəri özün bilərsən, deyif uzaxlaşdı.
Ovqatı təl x olmuş keçəl müştəri gözdəməyə başladı. Bir xeyli keçənnən sonra bir nəfər adam öküzün o tərəf, bu tərəfinə keçif dedi:
– Aya, bu toyuğuna nə verim?
Keçəli od götürdü:
– Əşi, bu nə lotuluxdu eliyirsiniz mənim başımda? Biriniz gəliirsiniz qazına nə verim? Biriniz gəliirsiniz, toyuğuna nə verim?
Müştəri dedi:
– Qardaş, ajiğin tutmasın, bura bazardı. Özün bilərsən, satmırsan, satma.
Keçəl gördü kü, müştəri də çıxıf getdi. Keçəlin gözü bazarda qaldı. Artıx gün batmax üzrə idi. Bir nəfər yaxınnaşif dedi:
– Qardaş, bu cücənə nə verim?
Keçəl gördü kü, yox, daha hirsdənəməyin yeri deyil. Doğrudan da, bazardı. Hərə bir şey deyək. Ancax yenə gedim öküzümə qaz deyənə satım. O bunnardan insaflıymış.
Əlajsız qalan keçəl öküzü çəkə-çəkə birinji müştərinin yanına aparıf dedi:
– Qardaş, öküzümə nə verirsən?
Müştəri dedi:
– Öküzünə yox ey... mən dedim k1, qazına nə verim?
Keçəl dedi:
– Yaxşı, elə sən deyən olsun. Qazıma nə verirsən?
Xülasə, başınızı nə ağrıdım. Onlar razılaşdıxdan sonra öküzü lotu aparıf getdi. Keçəl çox götür-qoy elədi. Nağayırın, neyləsin? Hansı üzün padşahın yanına getsin? Odu ku, bir

müddət gününü arada-bərədə keçirdi. Bir gün bazarda hərəndiyi yerdə gördü kü, bir arvad təzə qadın paltarı satır. Keçəl ona yaxınnaşif dedi:
– Xala, bu nə paltardı satırsan?
Arvad dedi:
– Oğul, nişannı qızım varıydı. Rəhmətə getdi. Bu da onun paltarıdır. Dolana bilmirəm. Dedim satım, beş-üç qəpik alıf bir təhər başımı hərriyim.
Arvad baxdı k1, oğlan paltarının orasına-burasına yaman baxır.
Arvad dedi:
– Ay oğul, and olsun bizi yaradana, paltarrar bir dəfə də olsun geyinilmiyif. Alajaxsan, al.
Keçəl dedi:
– Xala, gedək evinizə orada pulunu verim.
Razılaşif arvadın evinə yollandılar. Keçəl arvad deyən pulu çıxarıf verdi və dedi:
– Ay xala, bu pulları al xərşdə. Mən bu paltarrarı geyə-jəm. Sən bunnan sonra məni bazara apar. Satdığa qoy. Bazarda o qədər qarabaş alan var. Neçəyə istəsələr verərsən. Sonrasında sənün işin yoxdu.
Bəli, arvad keçəli geyindirdi, üz-gözünə ənlük-kirşan vuruf yaxşıca bəzəndirdi. Sonra da yanına salıf bazara gətirdi. Haray-həşir salıf qışqırdı:
– Ay gözəl-göyçək qız alan. Uşağın ağılda, kamalda, gözəllikdə tayı-baravarı yoxdu. Dolanmax çətin olduğuna görə, qaravaş kimi satıram.
Lotulara elə bu lazımıydı. Keçəl gördü kü, öküzü alan yaxınnaşır. Arvada dedi:
– Bax, bu gələn nə versə yox demə.
Lotu yaxınlaşif dedi:
– Ay arvad, bu qazına nə verim?
Arvad dedi:
– Nə danışırsan, ay dərdin alım, bu qaz deyil, qızdır.

Lotu dedi:

– Sənə deyirəm qazına nə verim?

Arvad dedi:

– Mən qiymət bilmirəm, nə verirsen ver.

Lotuya elə bu lazımıydı. Arvadın ovcuna qəpikdən-qu-
ruşdan qoyuf qızı aldı. Yolda qızın çadrasını aralayır baxanda
gördü kü, qız nə qız, qaş-göz can alır. Öz-özünə dedi ki,
qarabaş nədi, zad nədi. Elə yaxşı oldu özümə arvad elərəm.

Xülasə, lotu keçəli gətirif evə çıxartdı. Lotu dedi:

– A gözəl, adın nədi?

Keçəl dedi:

– Qəndaf.

Lotu dedi:

– Mənim də adım Mahmuddu. Qəndaf, mən səni qaravaş
almamışam. Sən mənim arvadım, bu evin yiyəsi olajaxsan.

Keçəl gördü kü, ev nə ev. Otaxlar bir-birinnən gözəl.
İstədiyini cah-cələl burdadı.

Mahmud qalxır Qəndabın əlindən tutuf bir-bir otaxları
gəzdirir açarrarı ona verdi. Otuz doqquz otağın açarını
verənnən sonra qırxıncıda dedi:

– Mənim Qəndafım, bu otuz doqquz otaq sənindi. Ancax
qırxıncıda işin yoxdu. O sənə lazım döyül. Onun açarı özümdə
olajax. Bax, bu evim, bu eşiyim. İndən belə bu evlərin, bu
cahi-cələlin sahibi sənə.

Qəndaf dedi:

– Ay Mahmud, mən nə olsun ku, bir arvadın təkə qızı ol-
muşam. Sən bil ki, mənim atam görüf-götürmüş kişi oluf. Hər
şeyimiz də oluf. Yaxşı güzəran keçirmişik. Atam beş ildi ki,
rəhmətə gedif, əlimiz son bir ildə əskikliyə düşüf. Sən məni
sevirənsə, məni özünə arvad bilmək istəyirsənsə, evimizdə bir-
birimizdən gizli heç nəyimiz olmamalıdı. Əgər indidən sirmimiz
gizli olsa, sonra biz bir yerdə yaşaya bilmərik. Otuz doqquz
otağın açarını verifsən, birini də verməsən, mən heç nəyə razı-
laşa bilmərəm. Əlacı kəsilən Mahmud otağın qapısını aşdı. İçəri

girəndə keçəl gördü kü, burada altı adam meyidi uzadılıf. Yanın-
da isə məngənə var. Otaq isə daş-qaşnan doludu.

Keçəl dedi:

– Boy, a Mahmud, bunnar nədi belə?

Mahmud dedi:

– Daha bunnarı heş kəs bilməsin. Gördüyün bu meyiddər
xəzinə sahibləridi. Onnarı bir-bir oğurruyuf gətirmişəm. Ba-
şını qoymuşam məngənənin arasına. Xəzinənin yerini deyən-
nən sonra məngənədə sıxır öldürmüşəm. Bunnan sonra xəzi-
nəni yığıf bura gətirmişəm.

Keçəl dedi:

– Ay Mahmud, baş da orda durarmı?

Mahmud dedi:

– Niyə durmur. Bax, başımı qoyuram.

O, başını məngənənin arasına qoyuf əli ilə sıxan ağacı
göstərdi. Onunnan da sıxıram. Hələ yoxla. Ancax bərk sıxma.

Keçələ də elə bu lazım idi.

– Qorxma, deyif məngənədə Mahmudun başını sıxmağa
başladı.

Mahmud dedi:

– Ağrıdır, sıxma.

Keçəl daha da sıxmağa başladı.

Mahmud dedi:

– Neyniyirsən? Öldüm!

Keçəl:

– Ölməzsən! Düzünü de görüm qaz adına aldığı öküzü
neylədin?

Mahmud başa düşdü ki, uduzuf.

Odu ku, dedi:

– Əti yeyildi, quyruğu taxtın altındadı.

Keçəl baxanda gördü kü, quyruq taxtın altındadı. Quy-
ruxu əlinə alıf düşdü Mahmudun canına. Vur ku, vurasan. Vur-
duxca da dedi:

– Qaz quyruğudu, öküz? Qaz quyruğudu, öküz?

Mahmud dedi:

– Öküz quyruğudu.

Keçəl yenə quyruşnan vuruf soruşdu:

– Qaz quyruğudu, öküz?

Mahmud dedi:

– Öküz quyruğudu!

Keçəl dedi:

– Aya, köpək oğlu, bə deyirdin öküz döyül, qazdı.

Xülasə, nə başımızı ağrıdım, keçəl Mahmudu ölümcül eliyif, xəzinədə olan daş-qaşnan da yükünü tutuf quyruğu da belinə bağlayır və çıxıf gedir. Birbaşa gəlif arvadın evində paltarını dəyişir və xeyli də pul verif gedir. Şəhərin küçəsi ilə keçəndə görür kü, bir arabada xəstə aparırlar. Yaxınnaşif öyrənir ki, Mahmuddu. Həkimin yanına gətirillər.

Keçəl deyir:

– Xəstənizi uzağa aparmayın. Mən özüm həkiməm. Evim də filan küçədə, filan evdi. Siz asta-asta gəlin. Mənim işim var. Bu saat evə dönəjəm. Keçəl aralanıf özünü verir dərrixanaya. Oradan bir ağ xalat götürüf evə tərpanir. Çatanda görür kü, hələ gəlmeyiflər. Keçəl arvada deyir:

– Ay xala, sən çıx qonşuya get, mənim qonağım var. Gəlsinnər bir az dinjəlif gedəjəklər.

Arvad qonşuya gedənnən sonra xəstəni gətirirlər. Keçəl ağ xalatda onnarı qarşılıyır. Xəstəyi içəri götürənnən sonra deyir:

– Sizə olmaz, çıxın.

Xəstənin adamları çıxıf küçədə gözdüyüllər. Keçəl xəstəni uzadıf deyir:

– Soyun görüm.

Mahmud zarıldaya-zarıldaya soyunur. Keçəl soruşur ku, nə oluf?

Mahmud deyir:

– Bir inəh oğlu məni bu hala salıf.

Keçəl belinnən quyruğu açıf düşür Mahmudun canına.

Nə yeyifsən turşulu aş. Vurduxca da deyir:

– Qaz quyruğudu? Öküz?

O qədər vurur ku, baxır daha nəfəsi güjnən gəlir. Buraxıf çıxır bayıra. Xəstənin adamlarını çağırıf deyir:

– Hər şey yaxşı olajax. Narahat eləməyin, dincəltmişəm, yuxuya gedif. Bir qədərdən sonra gedin aparın, yaxşılaşanda yenə yanıma gətirərsiniz. Mən də indijə gəlirəm, – deyif ağzını şəhərə çevirir.

Aradan bir ay keçir, iki ay keçir, bilmirəm, xəstəni gətirənnər içəri girir. Görüllər ki, Mahmudun halı hal döyül. Soruşullar nə oldu? Mahmud əhvalatı danışır. Başa düşüllər ki, yenə də keçələ rast gəliflər.

İndi sizə keçəldən deyim. Keçəl gəlif üst-başını yaxşıca təmizdədi. Qərara aldı kı, səhər tezdən qızıldan-puldan götürüf padşahın hüzuruna gedə bilər. Odu ku, səhər tezdən qızıldan-puldan götürüb padşahın sarayına daxil olur. Həyətdə hərlənirmiş. Görür kü, iki nəfər başqa adam Mahmudu buraya gətirdi. Firsətdiyif adamların birindən soruşur ku, nə oluf?

Həmin adam deyir:

– Qardaş bir keçəl var, başımıza yaman oynnar açıf. Bizim adamı döyüf. İndi padşaha şikayətə gətirmişik.

Keçəl deyir:

– Mən xəstənin yanında durum. Siz gedin icazə istəyin, görün xəstiyə baxıllar, ya yox. Bəlkə sizə inanıf heş xəstiyə baxmıyajaxlar?..

Onlar keçəlin fırlıdağına inanıf icazə almağa getməkdə olsunnar. Sizə deyim keçəldən. Keçəl xəstəyə yaxınnaşan kimi əlini atıb belindən quyruğu açdı. Başdadı döyməyə:

– Qaz quyruğudu? Öküz?

Halı qalmıyan Mahmud deyir:

– Ay keçəl öküzdü, məni öldürmə.

Keçəl əl çəkmir ki, çəkmir. Bu vaxt səs-küyə toplaşif keçəli tutullar. Padşaha xəvər verillər ki, həmin adamı tutuflar. Padşah əmr edir ki, onu yanıma gətirin. Keçəli padşahın hüzu-

runa aparıllar. İçəri girəndə padşah görür kü, bu qızını istiyən keçəldi.

Padşah soruşur:

– Bu nə haqq-hesafdı?

Keçəl deyir:

– Padşah sağ olsun, mən döydüyüm adamı da gətirin bura.

Padşah əmr edir ki, həmin adamı gətirin. Onu gətirillər.

Padşah deyir:

– Deyin görüm neçə oluf?

– Belə oluf, – deyə keçəl belinnən öküz quyruğunu açır Mahmuda tərəf yeriyəndə Mahmud qışqırır.

– A kişi, mənə öldürmə, öküz quyruğudu!

Padşah təəccüfnən soruşur:

—Bu nə olan işdi?

Keçəl bütün əhvalatı padşaha danışır. Padşah adam göndərif lotunun evini yoxlatdırır, görür kü, keçəlin dedikləri düzdü. Oradaca əmr etdirif lotunu asdırır. Keçəlin qoçaxlığına heyran qalan padşah yeddi gün, yeddi geçə toy eləyif qızını keçəl Bədələ verir. Keçəlin anası sevindiynən yeddi geçə-gündüz qolunu qaldırif oynuyur.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənəm, biri nağıl deyənəm, biri də kənarında duruf istəmirəm deyənəm.

QARAQILINC

Biri vardı, biri yoxuydu. Əzim sövdəgər adında bir qoca sövdəgər vardı. Bir gün Əzim sövdəgər tulasını da götürüb gəzməyə çıxır. Əzim sövdəgər gəzə-gəzə gəlib bir bulağın başına yetişir, bulaqda əl-üzünü yuyub yaylığınan qurulanır. Götürür yaylığını bir daşın üstünə sərir qurusun. Özü bir tərəfdə ağac kölgəsində uzanır. Bu vaxt tulası ondan xəbərsiz gəlib dəsmalını bulayır. Getmək məqamında Əzim sövdəgər yaylığını götürüb bir də əl-üzünü silir. Bir də görür gözləri tutuldu, dünya gözündə qaraldı. Qışqırır: "Ay aman, bu nə işdi düşdüm, indi evə özümü necə çatdırım?". Tulasını yanına çağırıb ipinnən tuta-tuta birtəhər min zülümnən evə gəlir.

Əzim sövdəgərin Məlik Cümşüd adında bir ağıllı, kamallı oğlu da vardı. Bir gün oğlunu çağırıb deyir:

– Oğul, bu vəziyyətdə mən daha sövdəgərliyə gedə bilmərəm. İndi əlac qalib sənə. Odur ki, indi al bu min manatı, get bazardan özünə yaxşı bir nökr tut, sənə kömək olsun.

Oğlan atasının pulu alıb bazara gedəndə görür qəbiristannıxdə üç nəfər bir meyidi çıxarıb döyür. Gedir onlara çatır. Salaməleyküm, əleykümsalam. Xəbər alır:

– Bu kişinin taxsırı nədi?

Kişilərdən biri deyir:

– Bu, mənə min manat borcludur.

Əzim sövdəgərin oğlu atasının verdiyi pulu həmin kişiye verib deyir:

– Bu sənə min manatın. İndi bu pulu da götür, meyidi basdır.

Kişi pulu alıb meyiddən əl çəkir, sonra köməkləşib onu basdırırlar.

Məlik Cümşüd gəlir atasının yanına. Atası xəbər alır:

– Oğul, nə tez gəldin, özünə nökr tutdun?

– Xeyir, ata, – deyə oğlu cavab verir.

Oğlan başına gələnə atasına danışanda, atası deyir:

– Əhsən, oğlum, düz eləmişən, əcəb eləmişən. Al bu

pulu, get özünə nöker tut.

Oğlan gəlir bazara. "Ay nöker olan, ay qul olan" deyib gəzir. Bir oğlan ona yaxınlaşib deyir:

– Mən sənə nöker duraram.

Əzim sövdəgərin oğlu ona baxır. Görür qəddi-qamətdi, gözəl-göyçək oğlandı. Odur deyir:

– Ay qardaş, məni araya qoyma. Sənnən nöker olar?

Oğlan deyir:

– Mən sənə nökerəm.

Razılaşmır. Bir başqasını tutub gətirir. Atasına deyir:

– Ata, nöker tutdum.

Atası xəbər alır:

– Oğul, bir də görüm nökerin necə adamdı?

Kişi axı koruydu, görmüdü. Oğlan nökeri təsvir edri.

Atası deyir:

– Oğul, bu nökerdən sənə kar aşmaz, apar qaytar.

Oğlan atasına deyir:

– Ata, bir oğlan var, mənə də çox yaraşxılı, mərifətli adamdı. Deyir: "mən sənə nöker".

Atası bir az fikirəşib deyir:

– Get, oğul, Allaha təvəkkül, al gətir.

Oğlan nökeri də götürüb gəlir bazara. Onu buraxıb başlayır qışqırmağa.

– Ay nöker olan, ay qul olan.

Həmən oğlan ona yaxınlaşib deyir:

– Mən sənə nöker.

Əzim sövdəgərin oğlu deyir:

– Neynək, gəl gedək evə.

Oğlan atasının yanına gəlib deyir:

– Ata, həmən oğlanı gətirdim.

Əzim sövdəgər oğlana deyir:

– Bala, adın nədi?

Deyir:

– Qaraqılinc.

Əzim sövdəgər deyir:

– Bala, mənim oğlumnan ticarətə gedəcəksən, ona kömək edərsən?

Qaraqılinc deyir:

– Bacararam.

Sonra Əzim sövdəgərin Məlik Cümşüdə deyir:

– Oğul, səhər yola düşərsiz. İndi get səfərə hazırlaş!

Səhər Sonra Əzim sövdəgərin oğlu qəflə-qatırı hazır edib nökerlə atasının yanına gəlir. Atasına deyir:

– Oğul, filan meşədən keçəndə orda qalma, keç başqa yerdə qal.

Xulasə, görüşüb tulanı da özləriylə götürüb yola düşürlər. Gedirlər, gedirlər, axşam vaxtı bir meşəyə yetişirlər.

Qaraqılinc oğlana deyir:

– Gəl burda qalaq, səhər yolumuza davam edərik.

Sövdəgər Əzimin oğlu deyir:

– Atam deyib bu meşədə düşməyək.

Qaraqılinc deyir:

– Allah haqdi, qalax, nə olar, olar.

Oğlan deyir:

– Zərər yoxdu, indi ki, deyirsən qalax, xeyir Allahdan.

Əzim sövdəgərin oğlu Qaraqılincin sözünnən keçməyib razılaşır. Qəflə-qatırı rahatlayannan sonra yıxılıb yatırlar. Gecə bir də eşidillər tula hürür. Qaraqılinc oğlana deyir:

– Sən yatmağında ol, baxım görüm nədi?

Qaraqılinc tulaya yaxınlaşanda bir də eşidir, tula deyir:

– Ey canavar, gəlmə. Cin padşahının qızı dəli olub, sənə beynin ona dərmandı.

Canavar da tulaya deyir:

– Ey tula, sən Əzim sövdəgərin gözdərini kor eləmişən. Sənin də qanın ona dərmandı.

Qaraqılinc canavarı öldürüb beynini əridib bir qaba yığır. Sonra da dinməzcə gəlib Əzim sövdəgərin oğlunun yanında yatır. Səhər obaşdan Qaraqılinc Məlik Cümşüdə oyadıb deyir:

– Ağa, gəl qəflə-qatırı yığıb yola düşək.
 Sövdəgərin oğlu deyir:
 – A qardaş, qoy yataq.
 Qaraqılnc deyir:
 – Ağa, getsək yaxşıdı.
 Axır yola düşüllər. Xeyli gedənnən sonra gəlib bir şəhərə çatıllar. Baxıllar, şəhər əhli hamısı qara geyinib.
 Qaraqılnc birinə yaxınlaşıb xəbər alır:
 – Qardaş, bu nə əhvalatdı?
 O deyir:
 – Qardaş, nə olacaq. Padşahımızın qızı illərdir ki, dəli olub. Nə qədər təbib, cərrah gəlibsə, dərдинə əlac eləməyiblər. Padşah hamısının boynunu vurdurub.
 Qaraqılnc Məlik Cümşüdün yanına gəlib deyir:
 – Ağa, gedək özümüzdə karvansarada yer tutaq, yüklərimizi də yerbəyer edək.
 Məlik Cümşüd deyir:
 – Gedək deyirsən, gedək!
 Qəflə-qatırın yönünü döndərirlər karvansarayaya. Hər işlərini görənnən sonra Qaraqılnc Məlik Cümşüdə deyir:
 – Ağa, qoy bir şəhərə çıxım görüm burda ticarət necədi?
 Məlik Cümşüd deyir:
 – Get, amma gec gəlmə.
 Qaraqılnc onnan gizlin həmin qabı əbasının altında gizlədib birbaş gəlir padşahın sarayına. Fərraşlar onun qabağını kəsib xəbər alırlar:
 – Oğlan, hara gedirsən, kimi istəyirsən?
 Qaraqılnc dedi:
 – Padşaha deyin həkim gəlib qızı sağaltmağa.
 Fərraşlardan biri gəlib padşaha qorxa-qorxa deyir:
 – Qibleyi-aləm, bir həkim gəlib, deyir qızı sağaldaram.
 Padşah könülsüz əmr edir Qaraqılncı buraxsınlar içəri.
 Qaraqılnc padşahın hüzuruna gəlib ədəb-ərkanla baş əyib, deyir:
 – Padşah sağ olsun, qızını mən sağaldaram.

Padşah onnan xəbər alır:
 – Həkim, deyirsən qızımı sağaldacaqsan?
 O deyir:
 – Bəli, qibleyi-aləm.
 Padşah deyir:
 – Həkim, bil və agah ol, hərgah qızımı sağaltsan, qızımı sənə verib səni dünya malınnan qəni edəcəm. Yox, əgər sağaltmasan, boynunu vurduracam.
 Qaraqılnc deyir:
 – Qibleyi-aləm, mən razı.
 Padşah fərraşdarınnan birinə əmr edib deyir:
 – Həkimini aparın qızın yanına.
 Fərraş Qaraqılncın qabağına düşüb onu bir dama gətirir. Fərraş qapını açıb onu içəri salır. Qaraqılnc baxıb görür damın bir küncündə əl-ayağı zəncirdə bir qız var. Üz-gözünnən od yağır, pal-paltarı da cırıx-cırıxdı. Qaraqılnc qıza yaxınlaşanda o, dişlərini qıcıyıb vəhşi kimi onun üstünə cumur. Qaraqılnc fürsət tapıb qızın saçdarınnan tutur. Yerə yığıb, əlindəki yağ olan qabı yarıyacaq qızın boğazına boşaldır. Qız o saat süstləşib, huşa gedir. Bir azdan qız ayılıb əliylə işarə edir ki, ona paltar gətirsinnər. Qaraqılnc qarının dalında dayanan fərraşa deyir:
 – Qibleyi-aləmə deyın qızı təzə paltar isdəyir.
 Fərraş Qaraqılncın sözünü padşaha çatdıranda padşah fərəhinnən bilmədi nə etsin. Dedi:
 – Məni isdəyənnən həkimə xələt versin!
 O qədər xələt yığılır ki, deməklə deyil. Padşah əmr edir qızına təzə pal-paltar aparsınlar. Qaraqılnc baxır qız hələ tamam sağalmayıb. Əliylə ona işarə edir ki, yenə yağdan içsin. Qız yağdan içən kimi yenə huşa gedir. Qaraqılnc qızın əl-ayağını zəncirdən açıb pal-paltarı onun yanında qoyub, bir az da qızın yanında dayanannan sonra damdan çıxır. Padşahın yanına gəlib deyir:
 – Qibleyi-aləm, gərək səhərə kimi gözləyək.
 Padşah deyir:

– Həkim, məsləhət sənindi.
Səhər Qaraqılncıla padşah qızın yanına dama girəndə görürlər qız geyinib-gecinib oturub. Padşah özünü onun üstünə atır, qucaqlayıb öpür. Qız padşahdan xəbər alır:
– Ata, mənə nə olmuşdu?
padşah deyir:
– Qızım, sən xəstələnmişdin. Həkim səni sağaltdı.
Padşah vəziri çağırıb deyir:
– Vəzir, şəhərdə üç gün şadyanalıq olsun.
Sonra padşah üzünü Qaraqılncı tutub deyir:
– Həkim, mən əhd etmişdim ki, kim qızımı sağaltsa, qızı ona verəcəm.
İndi qız sənindi.
Qaraqılncı deyir:
– Qibleyi-aləm, mən evliyəm, amma mənən kiçik bir qardaşım var. O, subaydı, razı olsan qızını ona verərik.
Padşah deyir:
– Həkim, bir söz demirəm.
Qaraqılncı ona deyir:
– Qibleyi-aləm, icazə versən mən gedərəm. Üç gün sonra qardaşım sənənin yanına gələrik.
Qaraqılncı padşahın yanından çıxıb Məlik Cümşüdün yanına gəldi.
Məlik Cümşüd ondan xəbər alır:
– Qardaş, xeyir ola, hardaydın?
Qaraqılncı deyir:
– Ağa, Allah qoysa xeyirdi.
Bu şəhərdə üç gün qalıb alverlərini eliyillər, satılmasını satıllar, alınmasını alıllar. Məlik Cümşüd Qaraqılncı deyir:
– Qardaş, qoy qəflə-qatıra yükümüzü vursunnar, sabah yolumuza davam edək.
Qaraqılncı deyir:
– Ağa, hələ bir iş də var.
Məlik Cümşüd təəcüblə xəbər alır:

– O nə işdi?
Qaraqılncı deyir:
– Ağa, bu gün bu şəhərin padşahının yanına getməliyik. Səni görmək isdəyir.
Gəlirlər padşahın yanına. Padşah baxır vədə tamamında Qaraqılncı gəldi, yanında özü kimi boylu-buxunnu, yaraşlıq bir oğlan. Padşah hər ikisini hörmətlə qarşılayıb yanında oturur. Qaraqılncı deyir:
– Qibleyi-aləm, necə demişdim, kiçik qardaşımı hüzuruna gətirdim.
Padşah Məlik Cümşüdə məsələni nəql edib dedi:
– Məlik Cümşüd, mən əhd eləmişdim ki, kim qızımı sağaltsa, qızı ona verim. Sənənin qardaşın onu sağaltdı. Özü də məsləhət bildi qızını sənə verim.
Padşah əmr eliyir qızını çağırırsınar. Bir azdan padşahın qızı yan-yörəsində kənz, qaravaş atasının hüzuruna gəlir. Qız ədəb-ərkanla baş əyib bir könüldən min könlə ona vurulur.
Padşah qırx gün, qırx gecə toy edib qızını verir Məlik Cümşüdə. Bir neçə gün sarayda qalırlar. Məlik Cümşüd padşaha deyir:
– Qibleyi-aləm, rüsxət versən vətənimə gedib ata-anamı görərdim.
Xülasə, bir neçə gün sonra onlar padşahla görüşüb yola düşürlər. Gedirlər, gedirlər, ta Əzim sövdəgərin şəhərinə yarım gün qalır. Qaraqılncı Məlik Cümşüdə deyir:
– Ağa, bəlkə köçümüzü burda salaq, bir az dincələk?
Məlik Cümşüd deyir:
– Qardaş, mənə sözüm yoxdu.
Məlik Cümşüdlə Qaraqılncı bir alaçıq qurub padşahın qızı üçün orda yer düzəldib, qəflə-qatırın yükünü də açıb yerə qoyullar. Qaraqılncı ona deyir:
– Ağa, deyirəm tulanı da götürüm bir az dovşandan-zaddan ov ovlayım.
Qaraqılncı tulanı götürüb ova gedir. Dayandıqları yerdən

bir az aralanandan sonra tulanı vurub öldürür. Tulanın qanının bir şüşə doldurub şəhərə baş alıb gedir. Gəlir Əzim sövdəgərin yanına. Əzim sövdəgərə deyirlər:

– Qaraqılnc gəldi, amma Məlik Cümşüd yanında yoxdu.

Əzim sövdəgər Qaraqılncdan xəbər alır:

– Bala, Məlik Cümşüd hanı? Axı bir yerdə getmişdiniz?

Qaraqılnc deyir:

– Ağa, ürəyini sıxma, Məlik Cümşüd də gəlir. Səhər burda olacaq. Mən bir az onu qabaxladım.

Qaraqılnc bir dəsmalı tulanın qanına bulayıb Əzim sövdəgərə verib deyir:

– Ağa, bir bunu gözdərinə sürt, gör nə olur?

Əzim sövdəgər qanı dəsmalı alıb gözdərinə sürtən kimi, gözlərinə işıq gəlir. Fərəhindən Qaraqılncı bağına basıb qucaqlayır. Qohum-qardaş hamı yığılır Əzim sövdəgərin başına. Qaraqılnc ona deyir:

– Ağa, mən gedim, səhər Məlik Cümşüdlə gələrik. Qaraqılnc qayıdıb Məlik Cümşüdü yanına gəldi. Məlik Cümşüd xəbər alır:

– Qardaş, gözümə birtəhər dəyirsən?

Qaraqılnc deyir:

– Ağa, başım yanında aşağıdı. Tula bir dovşanın dalınca düşüb itdi. Mən də getdim axtarmağa. Çox axtardım axırda tapdım. Amma nə fayda. Gəldim gördüm canavar tulanı parçalayıb.

Məlik Cümşüd deyir:

– Qardaş, canın sağ olsun. Bundan ötrü ürəyini sıxma. Deyirəm yola düşək!

Məlik Cümşüdgil şəhərə daxil olanda Əzim sövdəgərə xəbər gedir: "Bəs nə durmusan, oğlun cinnər padşahının qızını alıb gəlir". Əzim sövdəgər qohum-qonşularıyla çıxıb oğlunu qarşılayır. Məlik Cümşüd görəndə ki, atası özü onun qabağına çıxıb, sevinci, şadlığı bir idi, min olur. Ata oğulla, ana gəlinlə görüşüb öpüşürlər. Məlik Cümşüd atasının xəbər alır:

– Ata, bu nə xəbərdi?

Əzim sövdəgər əhvalatı nəql eliyəndə Məlik Cümşüd də cinnər padşahının qızının məsələsinnən onu hali edir. Əzim sövdəgər Qaraqılncı yanına çağırır deyir:

– Qaraqılnc, bu günnən mənim bir yox, iki oğlum var. Səni Məlik Cümşüdə qardaş bilirəm.

Əzim sövdəgər oğluyla cinnər padşahının qızına qırx gün, qırx gecə toy edir.

Günnərin bir günü Qaraqılnc Məlik Cümşüdə deyir:

– Qardaş, gəl bir gəzintiyə çıxax, görək nə var, nə yox?!

Məlik Cümşüd heç vaxt Qaraqılncın sözünü iki eləməzmiş. İki də bir-birinə qoşulub çıxıllar gəzməyə. Gəlib yolları bir qəbirstannıxdan düşür. Qəbirstannıxdan keçə-keçə gəlib bir təzə qəbrin yanında dayanıllar. Məlik Cümşüd deyir:

– Qaraqılnc, görürsən nə təzə qəbirdi, amma üstü görəsən niyə açıldı?

Qaraqılnc deyir:

– Baxıram, lap elə bil boyuma qazılıb, qoy bir düşüm, görüm boyuma boy verir?

Qaraqılnc bunu deyib qəbrə düşüb uzanır. Elə uzanmağınan da qəbrin üstü bağlanır. Məlik Cümşüd özünü qəbrin üstünə atıb sinədəşını bir tərəfə eliyib qəbri açmaq isdəyir. Nə qədər əlləşirsə bir şey çıxmır. "Qardaş" deyib ağlıyır.

Əzim sövdəgər baxır Məlik Cümşüd ağlaya-ağlaya gəlir. Onun üstünə qaçıb xəbər alır:

– Oğul, Qaraqılnc hanı?

Məlik Cümşüd başına gələn vəqəni ona nəql edəndə Əzim sövdəgər oğlunu qucaqlayıb deyir:

– Oğul, Qaraqılnc Allah tərəfinnən göndərilmişdi sənin borcunu qaytarsın. O, həmən meyiddi ki, sən onun borcunu verib qurtarmışdın. O da sənin borcunu verib öz yerinə qayıtdı. İndi sənin borcun onun qəbrinin hörmətini saxlamaqdı.

Məlik Cümşüd atasıyla qəbirstanığa gedib Qaraqılncın qəbrinin üstündə bir kümbəz tikdirir.

Nağıl da burda bitir.

İLAN OĞLAN

Biri vardı, biri yoxuydu, keçmiş zamannarda bir qoca ilə bir qarı vardı. Onnar tək yaşayırdılar. Onnarın oğlu-qızı yoxuydu.

Qoca naxır otarır, hər gün odunnan, kötükdən qırıb gətirirdi. Bir dəfə qoca bir böyük ağacın dibinnən bir yumurta tapdı. Onu götürüb qarısına verərək dedi:

– Ay qarı, oğlun yox, qızın yox, al bu yumurtanı, gününü keçir.

Günnər ötür. Bir dəfə qarı gördü ki, yumurtadan bir ilan çıxıb. O, tez qaçıb qocaya dedi:

– A kişi, evin yıxılsın, gətirdiyin yumurtadan ilan çıxıb.

Qoca qaçıb tez evə gəldi ki, ilanı vurub öldürsün. Birdən ilan dil açıb dedi:

– Ay qoca, məni öldürmə, qoy sənin oğlun olum.

Qoca dil açıb danışan ilanın qabağında quruyub qaldı.

Aylar, illər ötdü. İlan qocalarla qalmağa başladı. Bir dəfə ilan qocanı çağıraraq dedi:

– Ata, get bu ölkənin padşahının qızını mənə al.

Qoca dedi:

– Ay oğul, padşah qızını mənim bu uçux-sökük daxmama verərmimi?

İlan dedi:

– Onda məni tapdığın ağacın dibinə get. De ki, "Ay oğul sahibi, yeddi mərtəbəli ev hazır olsun".

Qoca həmin ağacın dibinə gedib ilanın dediyi sözdəri təkrar elədi. Sonra geri qayıtdı. Evinə çatanda gözdərinə inanmadı, uçux-sökük daxmanın yerinə yeddi mərtəbəli bir ev ucalmışdı. Qoca bu işə məətdəl qaldı.

İlan dedi:

– Ata, indi get padşahın qızını mənə isdə, qalan işdəri fikirəşmə.

Çarəsiz qalan qoca gedib padşahın elçi daşının üstündə

oturdu.

İndi bu ölkənin padşahından deyim. Onun bircə qızı vardı. Nə oğlu, nə də bir yaxın kişi qohumu yoxuydu. Bütün ümüdünü qızına bağlamışdı. Padşahın qızına hər yerdən elçi gəlirdi, ancaq padşah qızını heş kimə vermirdi.

Padşah qocanı görəndə kimi əmr etdi ki, onu hüzuruna gətirsinnər. Tez qocanı padşahın hüzuruna gətirdər. Onun sözünü eşidən padşah qəh-qəhə çəkib gülür. Sonra bir az fikrə gedib dedi:

– Ey qoca, sən mən deyənnəri edə bilərsənmi? Get, öz evinlə mənim evimin arasına xalça döşə, qızımı sənin oğluna verim.

Qoca kor-peşman evə qayıdır. Padşahın dediklərini ilana söylədi. İlan dedi:

– Fikir eləmə, ata, get məni tapdığın ağacın dibinə, hündürdən de: "Ey oğul sahibi, mənim evimlə padşahın evinin arasını xalça ilə bəzə". Sonra çıx gəl.

Qoca həmin ağacın dibinə gəlib ilanın dediklərini təkrar elədi, sonra geri qayıtdı.

Gəlib evini tapmadı. Bunu görəndə ilan dedi:

– Ana, atam evi tanıya bilmir, get, onu evə gətir.

Qarı gedib qocanı evə gətirir. Padşah sabahın gözü açılında gözdərinə inanmadı. Gördü ki, onun sarayın uca bir saray peyda olub. Sarayı ilə həmin sarayın arasına isə xalça döşənib. Padşah daha deməyə bir söz tapmadı. Qızını naxırçının oğluna verməyə məcbur oldu. Gəlini içəri gətirdilər. O, ilanı görəndə qorxub qışqırdı. İlan dil açıb dedi:

– Ay qız, mənə qorxma, yaxına gəl, quyruğumnan bas... Nə qədər çağırısam da, quyruğumu buraxma.

Qız qorxa-qorxa yaxına gəldi və ilanın quyruğumnan basmağa başladı. İlan qışqırdı, qışqırdı, birdən gözəl bir oğlana çevrildi. O günnən onnar xoşbəxt yaşamağa başladılar. Oğlan dedi:

– Elə et mənim sirmimi heş kim bilməsin. Sirmimi bir adama açsan, mən yeddi il yanacam. Onda gərək sən ayağına dəmir çarıq geyinib, əlinə də dəmir əsa alıb, yeddi il məni

axtarasan. Harda çarığının dabanı yırtıldı, əsanın da ucu yeyildi, onda su daşıyan iki qıza rast gələcəksən. Mənim üzüyümü onların su daşdığı qaba salsan, mənim yanığım kəsəcək. Sən də onda bəlkə məni qaytara biləsən.

Qız oğlanın bu sözdərini yadında saxladı. Bir gün qəzəblənmiş qonşu padşah qızın atasının üstünə hücum etdi. Padşahın bütün pəhləvannarı düşməyə əsir düşdü. Padşah üzünü qızına tutub dedi:

– İndi kim mənə kömək edəcək. Sən də gedib özünə ərtapdin.

Qızı ağlaya-ağlaya evlərinə gəldi. Oğlan qızı belə görüb soruşdu:

– Nə olub, niyə ağlıyorsan?

Qız başına gələnnəri ona danışdı. Oğlan dedi:

– Heç fikir eləmə.

Sonra o, atasına üz tutub dedi:

– Ata, yenə məni tapdığın həmin kolun dibinə get, arzumu söylə. De: "Ey oğul sahibi, bir qırmızı at, qırmızı paltar, qılınc-qalxan hazır olsun".

Səhər tezdən iki padşahın qoşunu üz-üzə dayandı. Qan su yerinə axmağa başladı. Birdən qırmızı paltarlı, qırmızı atdı bir oğlan özünü düşmənin qoşununa vurdu, o, hamını çəş-baş saldı. Axşam isə heç kimin xəbəri olmadan aradan çıxıb gözdən itdi. Padşahın qızı ərini tanıdı, ancaq heç kəsə bir söz demədi.

Axşam oğlan dedi:

– Ata, yenə get həmin ağacın dibinə, de ki, ey oğul sahibi, sabah qara at, qara paltar, qılınc-qalxan hazır olsun.

Qoca naxırçı onun sözdərini gəlib ağaca söylədi.

İkinci günü vuruşun qızğın yerində bir də gördülər ki, həmin dünənki oğlan qara at, qara paltarda yenə özünü düşmənin qoşununa vurdu. Oğlan sağdan vurub soldan çıxdı, soldan vurub sağdan çıxdı. Axşam düşəndə gözdən itdi. padşah bunda nə isə bir sirr olduğunu duydu. Üçüncü günə yenə oğlan yenə naxırçıya dedi:

– Ata, get ağacın dibinə. De ki, ey oğul sahibi, sabah ağ at, ağ paltar, qılınc-qalxan hazır olsun.

Qoca yenə oğlanın dediklərini ağacın dibində söylədi.

Sabah olan kimi yenə oğlan ağ paltar geyinib, ağ at minib, özünü düşmənin qoşununa vurdu. Düşmənin qoşunu artıq geri oturmağa başladı. Qaçan qaçdı, qaça bilməyən əsir düşdü. Ancaq bu dəfə oğlan əlinə bərk yaralandı. Oğlanın əlinə qan axdıqca padşahın qızı ağlıyırdı. Padşah bunu görüb soruşdu:

– Qızım, sənə nə olub, niyə ağlıyorsan?

Qız dedi:

– Ata, ağlamıyım, nə eləyim. Heç kim bilmir mən nə çəkirəm. Düşmənin qoşunu ilə vuruşub yaralanan oğlan mənim ərimdi.

Qızın ağzından bu söz çıxan kimi hamı mat qaldı. Ağ atdı, ağ paltarı oğlan od tutub yanmağa başladı. Oğlan yanayana yoxa çıxdı. Qız sirri açdığına peşman oldu. Ancaq artıq olan olmuşdu. Oğlanın sözdəri qızın yadına düşdü. Oğlan demişdi: "Sirrimi açsan, mən yeddi il yanacam. Gərək sən ayağına dəmir çarıq geyib, əlinə dəmir əsa alsan. Çarığın dabanı yırtılanda, əsanın ucu yiyiləndə bəlkə məni tapasan".

Bəli, qız ayağına dəmir çarıq geyinib, əlinə dəmir əsa alıb ərini axtarmağa başladı.

Az getdi, düz getdi, bir çölə çatanda qabağına bir sürü qoyun çıxdı.

Qız çobana dedi:

– Ey çoban, bu qoyunlar kimindi? Nə üçün bunnarın beli yanıb?

Çoban dedi:

– Bu qoyunlar ilan oğlanındı.

Qız çobandan bir çörək alıb, qoyun südü ilə yeyib, yoluna rəvan oldu. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi. Gəlib bir naxıra rast gəldi.

Naxırçıdan soruşdu:

– Bu naxır kimindi?

Naxırçı dedi:

– Bu naxır ilan oğlanındı.

Qız dedi:

– Niyə bu inəklərin beli yanıb?

Naxırçı dedi:

– Arvadı ilan oğlanın dərisini yandıranda onun da kürəyi yandı. Ona görə də onun nə qədər malı varsa hamısının beli yanıb.

Qız bu sözdəri eşidəndə ağladı. Naxırçı qıza çörək və süd verib, yola saldı.

Qız az gedib, çox gedib, bir ilxıya rast gəldi. Gördü ki, bütün atdarın da beli yanıb qaralıb. Qız ilxıçıdan da soruşdu:

– Bu ilxı kimindi?

Mehtər dedi:

– İlan oğlanındı.

Qızın huşu başınnan çıxıb ağlamağa başladı. Mehtər onu yedirib-içirib yola saldı.

Aylar, illər ötdü. Qız çox yerrəri gəzdi. Ərinnən bir soraq tapa bilmədi. Gəlib bir bulağa çatdı. Baxıb gördü ki, bulağın ətrafında hər cür ağaclar var, ancaq ağacdarın başı da yanıbdı. Qız burada dayanıb bir qədər dincəldi. Bir də çarığına baxıb gördü ki, altı yırtılıb. Əlindəki əsanın da ucu yiyilibdi. Bildi ki, artıq yeddi il tamam olub. Bu vaxt gördü ki, iki gözəl-göyçək qız bulaqdan su daşıyır. Qız onlardan soruşdu:

– Suyu hara daşıyırsınız?

Qızdar dedilər:

– Xalamız oğlu düz yeddi ildi ki, yanır. Onun yanğını söndürə bilmirik. Gecə-gündüz düz yeddi ildir ona su daşıyıyıq.

Padşah qızı başa düşdü ki, yanan onun əridi. Tez oğlan verən üzüyü xəlvətcə qızdarın birinin suyuna saldı. Qızdarın bunnan xəbəri olmadı. Oğlan suyu içən kimi yanğısı söndü. O, üzüyü görüb tanıdı. Xalası da o saat hər şeyi başa düşdü. Bildi ki, bacısı oğlunun arvadı gəlib çıxıb. Qızdardan soruşdu:

– Bulaqdan su gətirəndə bir adama rast gəldinizmi?

Qızdar dedilər:

– Bir qıza rast gəldik.

Anaları dedi:

– Gedin, tez onu bura gətirin.

Oğlanın xalası qızdarı gedib padşah qızını gətirdilər.

Sən demə, oğlan məleykə nəslindəniymiş. Xalası da məleykəymiş, qızlarından birini də ona vermək istiyirmiş. Odur ki, xalası padşah qızını öldürmək isdiyir. Bir gün o, oğlannan xəlvət qızına bir torba verib dedi:

– Get bu ələklə su gətir.

Qız ağlaya-ağlaya yola düşdü. Oğlan soruşdu:

– Hara gedirsən?

Qız dedi:

– Xalan bu ələyi verib su gətirməyi tapşırırdı, indi mən bu ələklə necə su gətirim.

Oğlan bir dua oxuyub ələyi su ilə doldurdu. Qız suyu gətirib evə qoydu. Oğlanın xalası buna görə dedi:

– Bu sənin bacını oğlumun işidir.

Bu dəfə qarı qıza torba verib dedi:

– Get bu torbanı göyərçin lələyi doldur gətir.

Qız ağlaya-ağlaya yola düşdü. Bir az getmişdi ki, oğlan onun qarşısında dayandı:

– Ay qız, niyə ağlayırsan?

Qız dedi:

– Mən ağlamıyım, bəs kim ağlasın, zalım xalan torba verib deyir ki, bunnarı göyərçin lələyi ilə doldurub gətir.

Oğlan dedi:

– Sən heç də qəmlənmə. Xalam nə əmr eləsə yerinə yetir.

Sonra qıza başa saldı:

– Sən get bir dənə çadır gətir, onu düz bir yerə sal. Sonra torbanın ağzını aç, göyərçin lələkləri özü gəlib dolacaq torbaya.

Qız bir çadır gətirib yerə sərir və ağlayır, bu vaxt göyərçinnər gəlib hərəsi bir lələk saldı. Qız lələkləri torbaya doldurub gətirir.

Qarı dedi:
 – Bu sənin işin deyil, bacım oğlunun işidi.
 Qarı gördü ki, bu yolla qıza bir şey eliyə bilməyəcək. Dedi:
 – Get bacımdan daraq al gətir.
 Qız yola düzəldi. Bir qədər getmişdi ki, oğlan qarşısına çıxdı. Dedi:
 – Hara gedirsən?
 Qız dedi:
 – Xalan indi məni daraq gətirməyə göndərir.
 Oğlan dedi:
 – Qabağına bir əyri ağac çıxacaq. Sən onu görəndə "Bu ağacın düzlüyünə bax" deyib keç. Bir az gedənnən sonra qabağına bir düz ağac çıxacaq. Sən ona "Bu ağacın əyriliyinə bax" deyib keç. Bir az da gedənnən sonra qabağına iki qarı çıxacaq, onlardan biri açıq, o biri örtülü. Sən açıq qarını ört, örtülü qarını aç. Sonra qabağına bulanıq arx çıxacaq. Sən ona "bu suyun duruluğuna bax" de, sonra qabağına dupduru su çıxacaq, ona de: "Bu suyun bulanığına bax". Sonra qabağına bir it və bir at çıxacaq. İtin qabağında ot, atın qabağında sümük olacaq. Sən sümüyü itin, otu atın qabağına qoy. Sonra sən bir qarına rast gələcəksən. O, qarıdan çıxan kimi sən darağı götürüb qaç.
 Qız oğlanın sözdərini yadında saxlayıb yola düşdü. Oğlan necə demişdisə, hər şeyi elə elədi. Axırda gəlib bir komaya çıxdı. Gördü burda bir qarı oturub alt dodağı yer süpürür, üst dodağı göy. Qarı qızı görən kimi dedi:
 – Qızım, nəyə gəlmisən, keç yuxarı başa
 Qız dedi:
 – Məni bacın göndərib.
 Qarı dedi:
 – Hə, yaxşı oldu. Sən dur burda, indi mən gəlirəm.
 Qarı qarıdan çıxan kimi qız darağı götürüb qaçdı. Qarı başdadı onu qovmağa. Qarı itə dedi:
 – Ay itim, tut.
 İt dedi:

– Niyə tuturam, sən mənim qabağıma ot tökürdün, o isə sümük atdı.
 Qarı indi də ata dedi:
 – Atım, tut.
 At cavab verdi:
 – Sən mənim qabağıma sümük atırdın, o isə ot tökdü, onu tutmaram.
 Qarı açıq qarına dedi:
 – Ey açıq qarım, tut.
 Açıq qarıdan səs gəldi:
 – Niyə tuturam, sən həmişə məni açıq qoyurdun, o örtüdü. Sonra örtülü qarına dedi:
 – Ey örtülü qarım, onu tut.
 Örtülü qarıdan səs gəldi:
 – Niyə tuturam, sən həmişə məni örtülü saxlıyırdın, o məni açdı.
 Qarı gördü qarılardan bir şey çıxmadı, dedi:
 – Ay duru suyum, tut.
 Duru su dedi:
 – Tutmuram, sən həmişə mənə duru deyirdin, o isə bulanıq dedi.
 Qarı bulanıq suya dedi:
 – Ay bulanıq suyum, onu tut.
 Bulanıq su dedi:
 – Sən mənə lilli su deyirdin, o isə mənə duru su dedi, onu niyə tuturam?
 Qız əyri ağacın yanına çatanda qarı qışqırdı:
 – Əyri ağacım, onu tut.
 Əyri ağac dedi:
 – Niyə tuturam. Sən mənə həmişə əyri deyirdin. O isə düz dedi.
 Qarı indi də düz ağaca dedi:
 – Ay düz ağacım, onu tut.
 Düz ağac dedi:

– Niyə tuturam, sən həmişə mənə düz deyirdin, o isə mənə əyri dedi.

Qız qaçıb canını qurtardı. Darağı gətirib oğlanın xalasına verdi. Qarı gördü ki, bu yolla qızın başını batıra bilmədi. Onu öldürməyi qərara aldı. Oğlan o saat bunu başa düşdü. Xalası ilə qızdar yatan kimi yel atına minib qaçmağa başladılar. Onnar bir xeyli qaçdılar. Bir də oğlan gördü ki, qara bir bulud az qalır onnarı haxlasın. Qıza dedi:

– Bu gələn xalamın kiçik qızıdır. Səni qoyun eliyəcəm, özüm də çoban olacam. Qoy o bizi tapmasın.

Oğlan dediyi kimi də elədi. Xalasının kiçik qızı onnara çatıb soruşdu:

– Ay çoban qardaş, burdan bir qızla bir oğlanı keçən görmədin ki?

Oğlan cavab verdi:

– Mən düz qırx ildi ki, burda çobanam. Heç elə adamların burdan keçdiyini görməmişəm.

Mələykə qızı qayıdıb əhvalatı anasına danışdı. Anası dedi:

– Ay günün qara gəlsin, o çoban elə xalan oğluydu, qoyun da arvadı. Qoyunların birinnən bircə çəngə yun götürə bilmirdinmi ki, onnar burda hazır olaydı.

Oğlanla padşah qızı yenə qaçmağa başladılar. Xalası bu dəfə böyük qızını onnarın arxasınca göndərdi. Oğlan bu dəfə gördü ki, qara duman az qalır onnarı haxlasın. Tez qıza dedi:

– Bu gələn xalamın böyük qızıdır. Özüm bostançı olacam, səni də qarpız eliyəcəm.

Oğlan dediyi kimi də elədi. Xalasının böyük qızı çatıb soruşdu:

– Ay bostançı qardaş, burdan bir qızla bir oğlanı keçən görmədinmi?

Oğlan dedi:

– Mən düz qırx ildi ki, burada bostançıyam. Elə adamlar burdan gəlib keçməyib.

Qız kor-peşman geri qayıtdı. Gördüklərini anasına

danışdı. Anası dedi:

– Ay günü qara, o bostançı xalan oğluymuş, qarpız da arvadı. Bostannan bircə tağ qopara bilmirdinmi ki, onnar burda hazır olaydı.

Oğlanla padşah qızı yenə də qaçmağa başladılar. Oğlan bir də gördü ki, bir qara tufan az qalır onnarı haqlasın. Bildi ki, gələn xalasıdır. Onun əlinnən qurtara bilməyəcəklər. Qıza dedi:

– O gələn xalamdır. Onun əlinnən heç cürə qurtara bilmərik. Səni gül eliyəcəm, özümü də ilan.

Tez oğlan qızı bir gülə döndərdi. Özü də bir ilan olub gülün üstünə dolana-dolana başını gülün arasında gizlədi. Xalası çatıb dedi:

– Elə bu güləmi aşiq olmusan?

Oğlan dedi:

– Hə.

Xalası dedi:

– Sən ki, bu gülə aşiq olmusan, səni bağışladım.

Xalası bu sözdəri deyib geri qayıtdı. Oğlanla qız da yollarına başladılar. Gəlib evlərinə çatanda gördülər ki, yeddi mərtəbəli evin yerində köhnə, uçuq bir daxma var. Qarı ilə qoca da fikirri-fikirri oturublar. Onlar qocalarla mehriban görühdülər. Qarı ilə qoca onların qayıtdığına çox sevindilər. Oğlan dedi:

– Ata, get həmin məni tapdığın ağacın dibinə. De ki, "Ey oğul sahibi, yeddimərtəbəli ev hazır olsun".

Qoca sevincək gedib oğlanın sözdərini həmin ağacın dibində söylədi. O saat uçuq daxmanın yerində yeddi mərtəbəli bir saray hazır oldu. Qoca ilə qarı çox sevindi. Padşah da qızı ilə kürəkəninin qayıtmağını eşidib çox şad oldu. Onnara qırx gün, qırx gecə toy elədi.

GÜLXOŞAVAZ

Biri vardı, biri yoxuydu, Yəmən padşahının bir vəziri vardı. Bu kişinin Məlikməmməd adında gözünün ağı-qarası bir oğlu vardı.

Bir gün Məlikməmməd anasına dedi:

– Anacan, bir səfərə çıxım. Bəlkə könlümə yatan bir qıza rast gəlib evləndim.

Anası dedi:

– Ay oğul, mən bir söz demirəm. Görək atan nə deyir. Atanın da rəyini öyrən!

Məlikməmməd anasından ayrıldı, atasının yanına gəlib məsələni ona danışdı. Atasını dedi:

– A bala, vilayətimizdə başına qız qəhətədi. Hansı qarını döysək, bizi qaytarmayacaqlar ha. Gəl, bir qızdan ötrü özünü dağa-daşa salma.

Məlikməmməd razılaşmayıb dedi:

– Atacan, gəl sən məni yoldan qaytarma. Görək gedəm.

Atasını gördü oğlu dediyinnən dönməyəcək, çarəsiz qalıb razılıq verdi. Amma şahın yanına gedib dedi:

– Qibleyi-aləm, oğlum Məlikməmməd səfərə çıxmaq isdiyir. Nə qədər elədim sə, rəyinnən dönmədi. Bəlkə sən ona bir söz deyəsən.

Padşah o saat adam göndərüb Məlikməmmədi yanına çağırırdı. Məlikməmməd gəlib ədəb-ərkanla padşaha təzim edib əmrə müntəzir dayandı. Padşah onnan xəbər aldı:

– Oğul, Məlikməmməd, eşitmişəm səfərə çıxırsan?

Məlikməmməd baş əyib dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm sağ olsun, isdiyirəm bir az vilayətdəri gəzəm, könlüm açılınsın.

Padşah dedi:

– Bilirəm nə üçün səfərə çıxırsan? Bəs nəynən gedirsən?

Məlikməmməd dedi:

– Piyada gedirəm, qibleyi-aləm!

Padşah dedi:

– Oğul, heç uzaq səfərə də piyada gedərlər?

Məlikməmməd dedi:

– Qibleyi-aləm, indi ki belədi, öz atını ver, minim.

Padşah Məlikməmmədin xətrini çox isdiyirdi, onun gücünə, zoruna arxayın olub neçə padşahın qabağına çıxmışdı. O saat əmr elədi öz atını tövlədən gətirsinnər. Məlikməmməd padşahla görüşüb ata mindi. Ata-anasıyla görüşüb yolun damarını tutdu.

Məlikməmməd gecə-gündüz at çapa-çapa axır bir gecə gəlib yol ayrıcına çatdı. Baxıb gördü bir az aralıda nəşə var. Elə işıq saçır, elə bil heç gecə deyil, gündüzdü. Atını nə qədər məhmizlədisə, at yerinnən tərənmədi. Onda atdan düşüb özü işıq gələn tərəfə gəldi. Baxdı, işıq saçan bir quş tüküdü. Əyilib yerdən qanadı götürdü, qoydu heybəsinə. Yenə atına minib yola düzəldi. Axır gəlib bir şəhərə çatdı. Atını şəhərə salıb ora-bura sürəndə bir cavan oğlana ürcah oldu. Xəbər aldı:

– Ey oğlan, mən bu şəhərdə qəribəm. Bəlkə bir yer nişan verəsən, mən gedib bir gecəliyə orada qalım.

Cavan oğlan dedi:

– Burda bir qarı var, onun daxmasında qala bilərsən. Gəl dalımca!

Oğlan onu aparıb şəhərin qırağında bir kimsəsiz qarının daxmasına çıxartdı. Məlikməmməd qarını görüb xəbər aldı:

– Qarı nənə, atımı saxlamağa yerin varmı?

Qarı baxıb gördü qabağında şahlara layiq atın üstündə bir oğlan dayanıb. Dedi:

– A bala, atı da saxlamağa yerim var, səni də. Atdan düş, keç içəri.

Məlikməmməd atdan düşüb içəri keçdi. Qarı da atı rahatlayıb gəldi. Qarı dedi:

– Oğul, sən bir otur, mən bir bazara dəyim gəlim.

Məlikməmməd dedi:

– Qarı nənə, özünü əziyyətə salma, heybəmdə yeməyə

nə desən var.

Məlikməmməd heybəsinin ağzını açan kimi qarının koması işığa qərq oldu. Qarı tükü görüb barmağını dişlədi. Məlikməmməd heybəsinnən azuqəni çıxartdı. Süfrənin üstünə qoyannan sonra onu bir tərəfdən asdı. Hər ikisi oturub yeyib- içdilər. Qarı ona dedi:

– Oğul, yoldan gəlmisən, bir az yatıb rahatlan.

Məlikməmməd dedi:

– Qarı nənə, düz deyirsən, yaman yorğunam.

Qarı o saat bir tərəfdən yer salıb dedi:

– Oğul, sən yat, mən də gedib qonşuya dəyim gəlim.

Məlikməmməd yatağına uzanan kimi yuxu onu apardı. Qarı gördü Məlikməmməd yatdı. Tez heybədən qanadı götürüb bu şəhərin padşahının yanına cumdu. Saraya çatan kimi getdi padşahın yanına. Ona təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, daxmamda bir qərib qonağım var, bir gör heybəsinnən nə tapmışam. Bu tükün qiyməti sənün bütün şəhərinə dəyər.

Qarı bunu deyib tükü padşaha göstərdi. Padşah baxıb gördü, doğrudan da bu tük bir dünyaya dəyər. Qarıya dedi:

– Qarı nənə, sən tükü apar qoy yerinə. Sabah mən qonağını bura çağırtdıraram.

Qarı evinə gəlib gördü Məlikməmməd hələ də yatır. Tükü ehmalca yerinə qoydu.

Səhər Məlikməmməd yatağınnan qalxanda gördü qarını döyürlər. Qarı gedib qarını açanda gördü padşahın fərraşı qənşərində dayanıb. Fərraş ona dedi:

-Qarı nənə, deyirlər sənün evində bir gərib qonağın var. Qibleyi-aləm onu yanına çağırır. Qarı Məlikməmmədin yanına gəlib dedi:

– Məlikməmməd, padşah səni yanına çağırır.

Məlikməmməd heybəsini də götürüb fərraşla şahın sarayına yola düşdü. Padşahın dərğahına daxil olub ehtiramla baş əyib bir tərəfdə dayandı. Padşah onu görüb xəbər aldı:

– Qərib oğlan, xoş gəlibsən bizim şəhərə! Kimsən, nəçisən, hardan gəlib hara gedirsən? Buralara gələn əvvəl mənə baş çəkməlidir.

Məlikməmməd irəli çıxıb padşaha təzim edib dedi:

– Qibleyi-aləm, mən Rum vilayətində Zülfüqar padşahın vəzirinin oğlu Məlikməmmədəm. Dünya səyahətinə çıxmışam.

Padşah onnan xəbər aldı:

– Məlikməmməd, heybədə o işıq saçan nədi?

Məlikməmməd tükü heybədən çıxartdı. Tükün şöyqü bütün saraya yayıldı. O, tükü padşaha verib dedi:

– Qibleyi-aləm, bu tükü yoldan tapmışam.

Padşah Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, görürəm qoçağ oğlansan. Gərək bu quşunu tükünü yerdə də olsa, göydə də olsa mənə çatdırasan. Yoxsa boynunu vurduracam.

Məlikməmməd kor-peşman padşahın yanınan çıxıb qarının evinə gəldi. Qarıya bir söz deməyib getdi tövləyə atının yanına. Atının boynunu qucaqlayıb başdadı ağlamağa. Birdən at dil açıb dedi:

– Məlikməmməd, bilirəm neyçün ağlayırsan. Mən sənə yolda dedim axı. Bilmirəm eşitdin, ya eşitmədin.

Məlikməmməd atdan xəbər aldı:

– Sən mənə nə dedin.

At dedi:

– Mən sənə dedim: "Məlikməmməd, tükü götürmə, o tükün bəlasına düşəcəksən". Yəqin eşitməmişən. İndi mənə yaxşı qulaq as, ağlamaq vaxtı deyil. Gedib padşahdan yeddi kisə kışmış alarsan. Hər gün mənə bir kisəni verərsən, yeyim. Dalını sonra deyərəm, nə etməlisən.

Məlikməmməd ordan düz padşahın yanına gedib atın dediyini hazırlatdı. Nağıl dili yüyrək olar. Bir həftə gəlib tamam oldu. Məlikməmməd gəldi tövləyə atın yanına. At dedi:

– Mən, gedək dəryanın kənarına.

Məlikməmməd ata süvar olub gəldi dəryanın kənarına.

At Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, tükün sahibinə Gülxoşavaz quşu deyirlər. Özü də dəryanın o biri kənarında olur. İndi mənim qarınımın altına bir qırmanc vur, anamdan əmdiyim süd burnumnan gəlsin. Amma nə badə ürəyiyumşaqılıx edəsən, yoxsa dəryanın o biri tərəfinə tullana bilmərəm, ikimiz də dəryaya düşüb tələf olarıx.

Məlikməmməd canını dişinə tutub ata bir qırmanc vurdu. At quş kimi göyə qalxıb dəryanın o biri tərəfinə tullandı. Yerə enənnən sonra at Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, o evi görürsən? Gedirsən ora. Birinci otağa girəndə əli qılınclı cavan oğlannar görəcəksən. Onnarın yanından ötüb keçəndə xəbər alacaqlar: "Sən kimsən, bura girmisən"? Onnara cavab verməyib keçib gedərsən. Gedərsən ikinci otağa. Orda üç bulax axır: qızıl su, gümüş su, bir də adi su. Qızıl suyu saçının bir tərəfinə, gümüş suyu saçının o biri tərəfinə çək, adi sudan da içmə. Sonra keçərsən üçüncü otağa. Görərsən burda xətrin isdəyən meyvələr var. Alma deyəcək "mənnən ye", nar deyəcək "mənnən ye"! Nəbada bir meyvədən yeyəsən. Taxcada bir qəfəs görəcəksən. Gülxoşavaz quşu elə o qəfəsin içindədi. Qəfəsi götürüb dalına baxmadan evdən çıxarsan. Mən də səni elə burda durduğum yerdə gözləyəcəm.

Məlikməmməd atdan ayrılıb onun nişan verdiyi evə girdi. Birinci otağa girəndə gördü üzbuzdə iki dəstə əli xəncərli oğlan cərgəylə dayanıb ona baxır. Xəbər aldılar: "Sən kimsən, bura girmisən?" Məlikməmməd onnara fikir verməyib keçib ikinci otağa girdi. Gördü doğrudan da burda üç bulax axır: biri qızıl rəngində, biri gümüşü rəngində, biri də adi su. Məlikməmməd qızılı bulağın suyundan saçının bir tərəfinə, gümüşü sudan da bir tərəfinə çəkdi. Adi sudan da içməyib üçüncü otağa girdi. Gördü, pəho, burda nə meyvə desən var. Alma dedi "Ay Məlikməmməd mənnən ye", nar dedi: "Ay Məlikməmməd, yox mənnən ye". Məlikməmməd qəfəs olan taxçanı axtarıb tapdı. Baxdı gördü qəfəsdə bir quş var, gəl

görəsən. Daha çox fikirəşməyib əl atıb qəfəsi götürdü. Qayıdıb birinci otaqdan keçəndə əli xəncərli oğlannar onun dalınca qışqırdılar: "Yiyəmizi hara aparırsan?". Məlikməmməd daha arxaya baxmayıb özünü ata çatdırdı.

At Məlikməmmədi görüb xəbər aldı:

– Məlikməmməd, gəldin?

– Gəldim, – deyə Məlikməmməd cavab verdi.

At dedi:

– Onda min belimə, mənə bir qırmanc vur anamdan əmdiyim süd burnumnan gəlsin.

Məlikməmməd əlində qəfəs atın belinə mindi. Canını dişinə tutub ata bir qırmanc vurdu. At göyə qalxıb dəryanın üstünnən tullandı. Sürhasür gəlib qarının evinə çatdı. Məlikməmməd qarıyla görüşüb öpüdü. Qarı o saat qaranəfəs özünü padşahın yanına çatdırıb dedi:

– Qibleyi-aləm, gözün aydın, Məlikməmməd quşu gətirdi. Padşah qarıya əmr elədi Məlikməmmədi çağırınsın. Qarı komasına qayıdıb Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, padşah səni çağırır.

Məlikməmməd Gülxoşavaz quşunu da götürüb saraya getdi. Padşah Məlikməmmədi görüncə taxtından düşüb qabağına gəldi. Qucaqlaşdıb öpüdülər. Padşah qəfəsin içinnən quşu götürüb taxtının yanında bir yerə qoydu. Gülxoşavaz quşu birdən oxumağa başladı. Quş oxuduqca ağzından ətrafa dürr səpələnirdi. Padşah bu işə təəccüb qalıb dedi:

– Bu var-dövlətə bütün dünyanı almaq olar. Əhsən sənə Məlikməmməd, get istirahət elə!

Padşah əmr elədi ona isdəyi xələtləri versinnər. Məlikməmməd padşahın verdiyi xələtləri yıgıb qarının komasına gəldi. Qarıya çoxlu qızıl verib dedi:

– Qarı nənə, get özümüzə yaxşı yer-yemək al, ata da kisələrdə kişmiş al gətir.

Qarı bazara gedəndə yenə padşahın yanına gəlib dedi:

– Qibleyi-aləm, nə oturub durmusan. Məlikməmmədi

göndər, bu Gülxoşavaz quşunun sahibini tapıb gətirsin.

Bu fikir padşahın ağına yaman batdı. Dedi:

– Bu gün daha gecdi, sabah Məlikməmmədi yanıma çağırtdırıb quşun sahibinin dalınca göndərərəm.

Qarı bazardan yer-yemək alıb qayıdıb gəldi. Məlikməmməd kişmiş kisələrini götürüb atın yanına gəldi. Dedi:

– Deyəsən padşah bizdən daha əl çəkdi. Bir-iki gün də burda qalib yolumuza davam edərik.

At dedi:

– Məlikməmməd, bilmək olmaz. Təki sən deyən olsun.

Məlikməmməd qarının bazardan aldığı yer-yeməkdən yeyib-içib yatdı. Səhər Məlikməmməd ata baş çəkməyə gəndə gördü həyətdə bir fərraş dayanıb. Fərraş ona salam verib dedi:

– Məlikməmməd, qibleyi-aləm səni saraya çağırır.

Fərraş belə deyəndə Məlikməmməd öz-özünə dedi: "Xeyir ola, görəsən padşah məni yenə nəyə çağırır?" Məlikməmmədlə fərraş saraya üz tutdular.

Padşah Məlikməmmədi çox mehribanlıqla, hörmətlə qarşıladı. Xəbər aldı:

– Məlikməmməd, heç bilirsən səni nəyə görə çağırıram?

Məlikməmməd dedi:

– Xeyr, qibleyi-aləm, bilmirəm.

Padşah dedi:

– Məlikməmməd, quşu gətirən oğlan onun yiyəsini də gətirər.

Məlikməmməd dedi:

– Qibleyi-aləm, Gülxoşavaz quşunun yiyəsini mən hardan gətirə bilərəm? Axı heç bilmirəm onu hardan axtarmaq lazımdı?

Məlikməmmədin sözünnən padşah yaman hirsəndi:

– İşinə bax, gətirməsən boynun vurulacaq, – dedi.

Məlikməmməd qanıqara, başısağı gəldi atın yanına. At onu bu halda görüb dedi:

– Məlikməmməd, sənə demədim, quşun tükünü götürmə? Quşu gətirdin, indi yiyəsini isdiyir. A zalım oğlu, nə üçün tükü götürdün?

At belə deyəndə Məlikməmməd başdadı ağlamağa.

At dedi:

– Məlikməmməd, ağlama, darıxma. Bu gecə yatax, səhər yola düşərik. Olan-qalan kişmiş də tök qabağıma.

Məlikməmməd dedi:

– Nə qədər kişmiş lazımdı padşahdan alım.

At dedi:

– Olan bəsimdi. Sən get yat, sabaha hazırtaş!

Səhər Məlikməmməd qarıyla görüşüb atı mindi. Gəlib həmin dəryanın kənarına çatdılar. At dedi:

– Məlikməmməd, Gülxoşavaz quşunun yiyəsi dəryanın o biri kənarındadı. Var gücünlə qırmancı vur mənə.

Məlikməmməd var gücünü cəmlədirib ata elə bir qamçı vurdu ki, atın gözdərindən qılgılcım çıxdı. At yerinnən qopub onu dəryanın o biri kənarına addatdı.

At dedi:

– Məlikməmməd, bil və agah ol. Gülxoşavaz quşunun yiyəsi o səfər olduğun daxmadadı. O daxmada dörd otax var. Əvvəlki qaydada otaxların üçünnən də keçib girərsən dördüncü otağa, qızı götürüb çıxarsan.

Məlikməmməd atın dediyi kimi bir-bir otaxlardan keçib çatdı dördüncü otağa. Dördüncü otağın qapısını açıb girdi otağa. Baxdı gördü burda Allah-tala qüdrətinnən bir dünya gözəli oturub. Qız onu görüb dedi:

– Ey cavan oğlan, sən burda nə qayırısan?

Məlikməmməd dedi:

– Səni aparmağa gəlmişəm, ey pəri.

Qız dedi:

– Bəs canına yazığın gəlmir bura gəlmisən. Çoxları gəlib burda başlarını qoyub.

Qız belə deyəndə Məlikməmməd dedi:

– Canımdan qorxan olsaydım, bura gəlməzdim.
Qız baxıb gördü Məlikməmməd qoçaq oğlandı. Dedi:
– Səni Allah-tala mənim üçün göndərib. Bu div yeddi günlük yuxuya gedib. Onu elə-belə öldürmək olmaz. Bax, o taxçada bir şüşə var. Şüşəni çırp yerə, içinnən bir göyərçin çıxacaq. Göyərçinin başını üz, div öləcək.
Məlikməmməd taxçadan göyərçini götürüb qızın dediyi kimi elədi. Göyərçinin boğazını üzən kimi göy guruldadı, ildırım çaxdı, yağış yağdı. Div o saat dönüb oldu bir böcək. Məlikməmməd onu ayağıyla əzib cəhənnəmə vasil elədi.
Qız Məlikməmmədə dedi:
– Məlikməmməd, div sağ qala-qala biz burdan gedə bil-məzdik. İndi daha durmaq vaxtı deyil.
Qız vəzndə yüngül, qiymətdə ağır nə vardsa hamsını yığışdırdı. Elə ki, Məlikməmməd gördü qız hazırda daxmadan çıxdılar. Gəlib çatdılar dəryanın kənarına. Məlikməmməd atı minib qızı da təkinə aldı. At dedi:
– Məlikməmməd, mən göynən dənizin üsdünnən keçəndə nəbada danışasınız ha, yoxsa hamımız tələf olarız.
Məlikməmməd ata güclü bir qırmanç vurdu. Gəlib dəryanın o biri tərəfinə düşdülər. At dedi:
– Qız, indi Məlikməmmədlə söhbət elə.
Qız dedi:
– Mən bilirəm, Məlikməmməd məni padşah üçün aparır.
At xəbər aldı:
– Qız, hardan bilirsən?
Qız dedi:
– Mən hər şeydən xəbərdaram. Çox oğlannar gəlib tələf olublar. Amma məni apara bilməyiblər.
Sonra qız üzünü Məlikməmmədə tutub dedi:
– Məlikməmməd, indi ki belədi, məni apar padşaha. Ancaq özümü başqa otağda saxlatdıracam ki, padşahın əli mənə dəyməsin.
Məlikməmməd qızı götürüb gəldi qarının komasına. Qarı

onlarla görüşüb qaçdı padşahın yanına.
– Qibleyi-aləm, Məlikməmməd qızı gətirib, muştuluğumu ver.
Padşah bu sözə fərəhlənib qarına bir kisə pul verdi. Dedi:
– Məlikməmmədə de, qızı gətirsin saraya.
Qarı gedib padşahın sözünü Məlikməmmədə çatdırdı. Məlikməmməd ata minib qızı da aldı tərsinə. Gəldilər saraya. Padşah sarayın qabağında onnarın pişvazına çıxıb öz dərgahına gətirdi. Qız padşaha dedi:
– Qibleyi-aləm, əmr elə mənə bir otaq ayırsınar, orda qalım, otağın açarı da özümdə olsun.
Padşah vəzirini çağırıb əmr elədi qız üçün məxsus bir otaq hazırlasınar.
Bəli, o günnən qız öz otağında qalıb yanına heç kimi buraxmırdı. Padşah qızı görəndən onun dərdinnən dəli-divanə olmuşdu, sarayda özünə yer tapa bilmirdi. Axırda vəziri çağırıb dedi:
– Vəzir, gərək mən qızı alım. Dur get qızın yanına, elçiliyimi elə!
Vəzir qızın yanına gedib padşahın sözünü ona çatdırdı. Qız dedi:
– Vəzir, padşaha bir şərtən gedərəm. Gərək dərya atının südündə çimib pak olsun. Hərgah padşah bu şərtimə əməl etsə, ona gedərəm. Qoy padşah dəryanın kənarında bir hovuz qayırtdırıb dəniz atının südü ilə doldursun.
Vəzir qızın yanından çıxıb tez padşahın yanına gəldi. Qızın şərtini ona dedi:
Padşah dedi:
– Vəzir, mən dərya atının südünü hardan tapım?
Vəzir dedi:
– Qibleyi-aləm, bu nədi ki, bunun da fikrini çəkirsən?
Göndər Məlikməmməd dəniz atının südünü tapıb gətirsin.
Padşah fərəhlənib dedi:
– Əhsən sənə, vəzir, Məlikməmməd qoçaq oğlandı. Sü-

dü gətirsə o gətirər.

Padşah o saat fərraşlardan birini çağırtdırıb onun dalınca göndərdi. Sonra da vəzirə dedi:

– Vəzir, bənnaları yığ, qoy dəniz kənarında bir hovuz tiksinnər.

Vəzir "baş üstə" deyib getdi. Bir az keçmiş Məlikməmməd padşahın hüzurunda hazır dayandı.. Padşah Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, gərək bu dəfə də gedib dərya atının südünü gətirəsən. Südü gətirib dərya kənarındakı hovuzla doldurasan.

Məlikməmməd dedi:

– Qibleyi-aləm, ədalətinə zor eləmə, dərya atının südünü heç gətirmək olar?

Padşah hirslənib dedi:

– Məlikməmməd, mənə sənə demək. Gətirməsən, boynunu vurduracam.

Məlikməmməd bikef gəldi atın yanına. At onun bu halını görüb xəbər aldı:

– Məlikməmməd, padşah indi bizdən nə isdiyir?

Məlikməmməd dedi:

– Dərya atının südünü.

At dedi:

– Məlikməmməd, heç ürəyini sıxma. Dərya atının südünü gətirəcəyik. Burda bir iş var. Amma sənə demiyəcəm. Sonra özün bilərsən.

Bir neçə günnən sonra bənnalar dərya kənarında hovuzu tikib qutardılar. Bir gün padşahın yanından fərraş gəlib Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, qibleyi-aləm buyurur gedib dərya atının südünü gətirəsən.

Məlikməmməd fərraşı yola salannan sonra tövləyə, atın yanına gəlib padşahın sözünnən onu hali etdi.

At dedi:

– Məlikməmməd, fikir eləmə, at südünü də gətirəcəksən. Bu vaxtadək deməmişdim, indi bil və agah ol! Mən dərya atıyam. Südüyçün getdiyini at da mənə anamdı. Mənə bir nişanəm sənə olmasa, südü gətirə bilməyəcəksən. Elə ki, dəryaya catdın, cilovumu suya salarsan. Görəcəksən dərya dalğalanıb təlatümə gəldi. Elə ki, dərya sakitləşdi, anam sudan çıxacaq.

Məlikməmməd atın cilovunu götürüb dəryaya gəldi. Cilovu suya salan kimi dərya çalxalandı, təlatümə gəldi. Bir qədər keçmiş sakitləşdi. Bir də Məlikməmməd baxıb gördü dəryadan bir at çıxdı. At onnan xəbər aldı:

– Məlikməmməd, oğlum necədi?

Məlikməmməd dedi:

– Oğlum mənəmlədi. Padşah indi mənə dərya atının südüyçün göndərib.

At dedi:

– İndi ki, oğlumun cilovu sənədədi, sənə süd verərəm. Südümü hara sağacaxsan?

Məlikməmməd atı hovuzun yanına gətirib südünü hovuzla sağdı. Hovuz başabaş südlə doldu. At dedi:

– Məlikməmməd, gözün oğlumun üstündə olsun.

At bunu deyib yenə dəryaya girdi. Məlikməmməd ordan düz gəldi padşahın sarayına. Padşah onnan xəbər aldı:

– Məlikməmməd, dərya atının südü nə oldu?

Məlikməmməd dedi:

– Qibleyi-aləm, dərya atının südü hovuzdadı.

Padşah dedi:

– Əhsən, Məlikməmməd. Azadsan, gedə bilərsən.

Padşah tez vəzirini çağırıb dedi:

– Vəzir, qıza de, dərya atının südü hovuzdadı. Daha sözü nədi?

Vəzir qızın yanına gedib dedi:

– Xanım, qibleyi-aləm şərtinə əməl elədi. Dərya atının südü hovuzdadı.

Qız dedi:

– Padşaha deyərsən gecə ay çıxanda Məlikməmmədi özüylə götürüb gələr yanıma.

Əlqərəz, gecə fərraş gəlib padşahın sözünü Məlikməmmədə yetirdi. Məlikməmməd ata dedi:

– Padşah yenə məni çağırır. Görəsən gecənin bu vaxtı nə ola bilər?

At dedi:

– Məlikməmməd, bu dəfə səni padşah yox, qız çağırır. Qız aparıb padşahı dərya atının südündə çimizdirib başını batıracaq.

Məlikməmməd atdan ayrılıb saraya getdi. Padşah Məlikməmmədi özüylə götürüb qızın yanına gəldilər. Demə, qız onları gözdəyirmiş. Dedi:

– Qibleyi-aləm, gəl gedək dərya kənarına.

Hər üçü bir-birinə qoşulub gəlib dərya kənarına çatdılar. Qız padşahı hovuzun kənarına gətirib dedi:

– Qibleyi-aləm, mən əhd eləmişəm kim, məni almaq istə, əvvəl gərək dərya atının südündə çimib pak ola! İndi biz Məlikməmmədlə qırağa çəkilək, sən süddə çim!

Qızla Məlikməmməd çəkilib gedənnən sonra padşah soyunub hovuzla girdi. Bir azdan qız Məlikməmmədə dedi:

– Məlikməmməd, gedək görək padşah nə qayırır?

Qayıdıb gördülər padşah yoxa çıxıb, amma hovuzda bir tısağa o tərəf bu tərəfə üzür. Məlikməmməd təəccüblə xəbər aldı:

– Bəs padşah hanı?

Qız dedi:

– Məlikməmməd, padşah odu ha, tısağadı. Südü cadulamışdım, canımız onnan qurtarsın.

Məlikməmməd xəbər aldı:

– İndi bəs nə edək?

Qız dedi:

– Məlikməmməd, bil və agah ol. Mən pərilər padşahının qızı Pəridux xanımam. Neçə illərdi ki, Kaş-kaş divi məni

atamın bağınnan oğurlamışdı. İsdıyirdi məni özünə arvad eləsin. Mən onu yaxın buraxmayanda gedib üstəlik quşumu da oğurlayıb gətirdi, bəlkə mən razı olam. Sənnən daha nə gizlədim, utanmaxdan keçib. Əhd eləmişdim, kim məni Kaş-kaş divinin əlinnən xilas eləsə, ona ərə gedim. İş elə gətirdi, sən azad elədin. Səhərin açılmağına az qalıb, gəl elə burda gözləyək. Səhər gedərik saraya.

Məlikməmməd də başına gələnləri Pəridux xanıma nəql elədi. Sonra Məlikməmməd dedi:

– Pəridux xanım, əvvəl gedərik qarının daxmasına, sonra da saraya.

Belə də razılaşdılar. Bu söz-söhbətnən gecəni keçirdilər.

Səhəri gün tezdən Məlikməmməd Pəridux xanımı gətirdi qarının daxmasına. Həyəət girən kimi getdilər atın yanına. At Pəridux xanımı görüb dedi:

– Pəridux xanım, xoş gəlmisən.

Sonra Məlikməmməddən xəbər aldı:

– Padşah necə oldu, Məlikməmməd?

Məlikməmməd atı məsələdən hali edəndə at dedi:

– Məlikməmməd, yadıncadı, padşah səni dərya atının dalınca göndərəndə dedim burda bir iş var.

Ordan Pəridux xanımla Məlikməmmədi getdilər padşahın sarayına. Pəridux xanım vəzirə çağırılıb şahın başına gələni ona danışdı. Pəridux xanım vəzirə dedi:

– Vəzir, şəhər əhlini meydana yığ.

Vəzir şəhər əhlini meydana yığdı. Pəridux padşahın əməllərini camaata əyan elədi. Camaat Məlikməmmədi özdərinə padşah seçdi.

Məlikməmmədlə Pəridux xanım qırx gün, qırx gecə toy çalındırıb murad hasil elədilər.

Nağıl burda bitdi. Nağıl getdi o tərəfə, mən gəldim bu tərəfə. Nağıl sizdən uzaxlaşdı, mən isə yaxınlaşdım.

İSGƏNDƏRİN QUŞLAR ŞAHINDAN XƏRAC ALMASI

Biri varıydı, biri yoxuydu. Keçmiş zamannarda İsgəndər addı bir padşah var imiş. Bu İsgəndər padşah müharibə eliyə-eliyə bütün padşahların məmləkətlərini alır. İsgəndər padşah bütün torpaxları tutduxdan sora dəryadakı balıxlardan da vergi almaq xəyalına düşür. Ona görə bütün qoşunlarını dəryanın qırağına yığıb əmr edir:

– Hər adam gündə bir vedrə bu dəryadan su götürüb kənara atsın. Belə getsə qoşun dəryanın suyunu qutaracaq. Buna görə bəlkə, balıqlar vergi verələr.

Bunu gören balıqların padşahı deyir:

– Bu ləli aparıb dəryanın qırağına tulla!

Həmin balıx ləli götürüb dəryanın kənarına tullayır. Bunu İsgəndər padşaha xəbər verir. Padşah ləli gətizdirib görür ki, bu o qədər qiymətli ləldi ki, tayı-bərabəri yoxdu. Odu ki, qoşunu burdan çəkib gedir. Bu hadisədən bir xeyli vaxt keçir. Padşah vəzirinə deyir:

– Vəzir, atlan bir şikara çıxax.

Onlar atlanıb şikara çıxırlar. Şikardan qayıdanda onlar hardan keçirsə, vəzir camaatı qovub deyir:

– Şah gəlir, çıxın yoldan!

Bu zaman görürlər bir qoca yolun kənarında oturub nə işə yamıyır. Vəzir qocanın üstünə qışqırır deyir:

– Tez burdan çıx get!

Vəzir qamçı ilə qocanı vurur. Padşah gəlib keçəndə qoca deyir:

– Hayıf sənin kimi padşaha, hər yerdən bac aldın, Şahi-Şonqardan bac ala bilmədin.

İsgəndər padşah qocanın bu sözlərini eşidir. Saraya çatan kimi qırmızı geyinib taxta çıxır, deyir:

– Vəzir, kim olduğunu gərək mənə deyəsən, mən gedib ondan bac alam, əgər deməsən, sənin boynunu vurduracağam.

Vəzir mətdəl qalır. Şahi-Şonqarın kim olduğunu bilmir. Padşah bir də deyir:

– Vəzir, əgər Şahi-Şonqarın kim olduğunu tapmasan, boynunu vurduracam.

Vəzir naəlac qalıb qırx gün möhlət isdədi. Padşah ona qırx gün möhlət verir, otuz doqquz gün gəzir, ancaq Şahi-Şonqarın kim olduğunu bilmir ki, bilmir. Qayıdıb evinə gəlir. Arvadı görür ki, vəzir yaman bikefdi, rəngi tamam qaçıb. Heç bu həmişə kefdə, damaxda olan vəzirə oxşamır. Vəzirdən xəbər alır:

– Vəzir, sənə nolub?

Vəzir deyir:

– Arvad, sabah mənim ölən günümüdü.

Arvadı soruşur:

– Niyə?

Vəzir deyir:

– Sabah şah məni öldürəcək. Bir gün biz şikardan qayıdanda bir qoca şaha eşitdirib ki, Şahi-Şonqardan bac al. İndi padşah mənə qırx gün möhlət verib ki, Şahi-Şonqarın kim olduğunu öyrənim. Mən də öyrənə bilməmişəm. İndi sabah qırx gün tamam olur. Padşah məni öldürəcək.

Arvadı deyir:

– Sən bu sirri yalnız o qocadan öyrənə bilərsən. Yalnız qoca sənə Şahi-Şonqarın kim olduğunu deyə bilər. Əgər deməsə onda padşah səni öldürəcək.

Vəzir elə həmin gün axtarır qocanı tapır. Qocadan soruşur:

– Ey qoca, Şahi-Şonqar kimdi, hardadı?

Qoca deyir:

– Vəzir sənsən, mən yamaqçı qocayam. Mən hardan bilim kimdi?

Vəzir çox yalvarır, nə qədər bəxşiş vəd edərsə də, qoca heç nə demir. Axırda vəzir naəlac qalıb gəlir padşahın hüzuruna.

Şah soruşur:
– Vəzir, necə oldu, Şahi-Şonqardan bir xəbər gətirdinmi?
Vəzir deyir:
– Padşah sağ olsun, Şahi-Şonqardan ancax xəbər tutdum.
Onun haqqında yalnız bir qoca bilir. Ona da nə qədər bəxşiş vəd elədimşə, bu sirri mənə açmadı.
Şah əmr edir:
– Gedin qocanı bura gətirin!
Qocanı şahın hüzuruna gətirillər. Şah qocadan soruşur:
– Qoca, Şahi-Şonqar kimdi?
Qoca deyir:
– Şah sağ olsun, mən sənnən pul almıram, mal almıram, çörəyini yemirəm. Qabağında vəzirin var, zəhmət çəksin o desin.
Şah deyir:
– Qoca, əgər bu sirri mənə desən, səni dünya malınan qanı edərəm.
Ancax qoca bir söz deməyib dayanır ki, o vəzirin işidi, vəzir desin.
– Padşah sağ olsun, mənə sizin sağlığınızdən başqa heç bir şey lazım deyil, amma sizin vəziriniz deyiləm ki, sizi sirdən xəbərdar eliyəm.
Şah deyir:
– Qoca, səni özümə vəzir götürəcəm, bu vəziri isə öldürəcəm, sən bu sirri mənə aç!
Qoca deyir:
– Qibleyi-aləm sağ olsun, vəziri öldürməyə razı olmaram. Ancax onun bütün var-dövlətini əlindən alasan, özünü də torpağınnan sürgün eləsən, onda Şahi-Şonqarı diri-diri tutub sənə çatdıraram.
Şah əmr eləyib vəzirin var-dövlətini əlindən alıb özünü də sürgün eliyir. Qocanı yanında saxlayır. Qoca deyir:
– Şah sağ olsun, gərək nə isdəsəm mənə verəsiniz.
Şah razı olur. Qoca belə car çəkdirir:

– Bu gecə kimin uşağı olubsa, gətirsin padşahın hüzuruna. Şah ona otax, yemək, paltar, pul verəcək.
Car çəkilənnən sonra iki nəfər uşağını gətirir ki, mənim bu gecə oğlum olub.
Həmin uşaqlara yaxşı şərait yaradırlar. Əmr verilir ki, heç kəs uşaxların üzünə baxmasın. Anaları uşaxları vaxtli-vaxtında yedizdirir, ancax uşaxların üzünə baxmırlar. Uşaxlar burda qalmaqda olsun, xəbəri eşit qocadan.
Qoca iki qızılquşu gətirib uşaxların beşiyinin başına qoyur. Uşaxlar quşlarla oynamağa başlayırlar. Bu uşaxlar quşların dilini öyrənməyə başlayır.
Nağıl dili yüyrek olar, uşaxlar böyüyüb həyət-bacada oynamağa başlayırlar. Bir gün qoca uşaqlara deyir:
– Uşaxlar, quşlardan soruşun ki, sizin padşahımız kimdi?
Uşaxlar qocanın tapşırığını yerinə yetirirlər. Quşlar deyirlər:
– Bizim padşahımız Şahi-Şonqardı.
Uşaxlar quşların sözdərini qocaya çatdırırlar. Qoca uşaqlara deyir:
– Quşlardan soruşun ki, Şahi-Şonqar heç gəzməyə, şikara çıxırmı?
Uşaxlar qocanın sualını quşlara verirlər. Quşdar deyir:
– Şahi-Şonqar həftədə bir gün şikara çıxır.
Qoca soruşur:
– Şahi-Şonqarın vəziri kimdi.
Uşaxlar bunu quşlardan xəbər alırlar. Quşdar deyir:
– Həftədə bir quşlardan biri Şahi-Şonqarın vəziri olur.
Qoca indi xəbər alır:
– İndi də quşlardan öyrənin görək, onu bizə göstərə bilərlərmi?
Quşlar deyirlər:
– Bəli, göstərik, bu şərtlə ki, evdən çıxax.
Uşaxlar quşların sözdərini qocaya çatdırırlar. Qoca imarətin qabağında bir yeri dərin qazdırır. Üstünü də yüngülcə

örtürür. Gətirib quşları bura bağlayırlar. Uşaxları da quşların yanına gətirillər. Aradan bir neçə gün keçir. Şahi-Şonqar öz dəstəsiylə gəzməyə çıxır. Qızılquşdar Şahi-Şonqarı uşaxlara göstərir. Uşaxlar da bunu qocaya xəbər verirlər. Qoca deyir:

– Quşların dili ilə Şahi-Şonqarı söyün!

Uşaxlar qocanın sözünü yerinə yetirirlər. Şahi-Şonqar bunu eşidib bərk qəzəblənir. Onun vəziri deyir:

– Bu, bəni-adəm işidi.

Vəziri Şahi-Şonqarın dəstəsini yerə enməyə qoymur, dəstə keçir. Qoca uşaxlara deyir:

– Quşlardan soruşun görək siz onlara bu qədər söydünüz, niyə onlar aşağı enmədilər?

Quşdar deyirlər ki, Şahi-Şonqarın vəziri bizim cinsdəndi. O qoymadı enməyə.

Aradan bir az keçir. Şahi-Şonqar yenə burdan keçəndə başlayırlar onu söyməyə. Onlara hücum çəkəndə öz dəstəsilə tələyə düşür. Şahi-Şonqar qızılquşlara deyir:

– Ey qızılquşdar, siz mənə niyə söydünüz ki, mən də burda tələyə düşdüm.

Quşdar deyirlər:

– Padşah sağ olsun, biz sənə söymədik. Biz də burda dustağır. Səni bu uşaxlar söydü.

Qoca Şahi-Şonqar quşunu aparıb İsgəndər şahə təhvil verib deyir:

– Şah sağ olsun, sənə söz vermişdim ki, Şahi-Şonqarı diri tutub gətirərəm. Budur, gətirmişəm.

İsgəndər padşah deyir:

– Ey qoca, sən bu quşları tutub gətirmisən, mən onunla necə danışım ki, mən bütün aləmdən bac almışam, o da mənə bac versin.

Qoca uşaxları çağırır deyir:

– Şahi-Şonqara deyiniz ki, bizim padşahımız onnan bac isdəyir.

Uşaxlar qocanın sözdərini Şahi-Şonqara deyirlər. Quşdar

padşahı deyir:

– Mənə siz tutubsunuz, mən burda əsirəm, mən sizin padşaha necə bac verim? Yaxşısı budu ki, siz padşaha deyiniz ki, mənə azad eləsin gedim ona bac-xərac gətirim.

İsgəndər padşah razı olmayıb deyir:

– Mənə onu buraxsam, o gətirib mənə heç bac verəmi?

Şahi-Şonqar belə olanda deyir:

– Onda qızılquşlardan birini göndərin, gedib bac gətirsin.

İsgəndər şah qızılquşların birini buraxır. Ancaq xəbərdarlıq edib deyir:

– Ey Şahi-Şonqar, əgər o quş qayıtmasa, səni öldürəcəm.

Şahi-Şonqar deyir:

– Ey qızılquş, gedin mənim imarətimin başında bir lələk var, o lələyi götürüb gələrsən.

Qızılquş Şahi-Şonqar padşaha təzim eliyərək uçub gedir. Bir neçə gün keçir. Qızılquş lələyi gətirib Şahi-Şonqara verir. Şahi-Şonqar şah isə həmin lələyi qocanın qarşısında yerə qoyur. Qoca da lələyi götürüb İsgəndər padşaha verir, deyir:

– Padşah sağ olsun, bu lələk o qədər qiymətli ki, ona heç bir sərraf, heç bir zərgər qiymət qoya bilməz.

İsgəndər padşah lələyi götürüb Şahi-Şonqarı və qızılquşları azad eliyir. Ağıllı qocanın köməkliyi ilə İsgəndər padşah quşlar şahından da bac ala bilir.

Göydən üç alma düşdü, biri nağıl söyləyənin, biri nağıla qulaq asanların, biri də nağılı yadında saxlayanların.

HƏMZƏNİN NAĞILI

Bi dənə kişi varıydı. Arvadı, bir də oğluyun yaman kasıb yaşayırdılar. Kişi gedirdi ovçulux-zad eliyirdi, gəlip dolanırdılar. Oğlu da xırdaydı. Gedənin də adı Həməzdü.

Gəldi bo uşax bir az böyüdü. Bı kişi öldü. Gedə gedirdi, gəzirdi bi şey tapırdı yiməyə. Anası birnin paltarını yuyurdu, birnə xamır yoğururdu, birnə yorğan-döşək salırdı, onnan dolanırdılar. Bi günüsü gedə didi ki, gedəcəm ovçulux eliyəcəm. Bir az ayın-oyun vurum gətirim, həm onu satım, həm də yiyəh.

Gedə getdi, bir tufəg aldı.

Didi:

– Ay ana, dədəmin peşəsi nəydi?

Didi:

– Dədən oyçuydu, həm də meşədən odun-modun qırıp gətirirdi, özümüzcün dolanırdıx. Ana onun tufəgi qalmıyıb?

Didi:

– Nə bilim, dama çıx gör.

Çıxır, baxır görür kü, paslanmış bi tufəg var. Gedir onu qayıdırır dəmirçiyə. Götürür gedir. Anasına diyir ki, pendir-çörək ver, mən gedim oya. Anası diyir:

– Sən nə bacarırsan, sən getmə.

Diyir:

– Yox, getməliyəm.

Getdi, gördü kü bi dağ. Dağa çıxdı. Dağı çox axtardı, gördü kü bir heyvan var, par-par parıldıyır, gün kimi yanır.

"Allah, mən bunu nə təhər atım?" öz-özünə diyir. Atdı. Sora dərini soydu. Ağacın üstünə salıb, paçcahın öyünün altınan yol var idi, ordan keçirdi. Paçcah gördü kü, bir uşaq bir dəri aparır, şirmayı dərinnən, şahlara layıx şeydi. Vəzirinə diyir:

– Düş-düş, şirmayı dərinsidi, onu al, gətir.

Getdi ki:

– Gedə, bu nədi?

Uşaq dedi ki oydu, vurmuşam. Dərini parıllıyır, aparıram özümə.

Didi:

– Gə, padcahın yanına.

Gedə çıxdı paçcahın yanına. Dərini də apardı.

Didi:

– Ay oğul, bu dərini sən hardan almısan?

Didi:

– Dağdaydı, vurmuşam.

Didi:

– Neçəyə diyirsən?

Didi:

– Birinci işimdi, mən nə bilim? Qiymətini bilmirəm. Atmamışam, satmamışam. Bilmirəm. Özünə, insafına nə gəlir, ver.

Didi:

– Vəzir, get buna bir çanax qızıl ver.

Vəzir getdi bir çanax qızılı ölçdü, torbaya tökdü, buna isə bir qızıl verdi. Gedə bu qızılı cibinə qoyub getdi. Getdi anasının yanına.

Dedi:

– Ana, belə-belə iş görmüşəm. Vəzir qızılın hamısını götdü. Məə bir qızıl verdi.

Anası didi:

– Zərəl yoxdu.

Qızılı anasına verdi.

Sabahısı günü birsi padşaha qonax gəlmişdi. O padşah şirmayı dərini vurdu ora. Qonax baxdı, didi:

– Paçcah sağ olsun, bunu sən hardan almısan.

Didi:

– Almışam da. Puluynan almışam.

Didi:

– Bunnan mən də axtarıram, tapıram. Puluynan ver məə.

Didi:
– Bunu kim ala bilər?
Didi:
– Mən.
Padşah buna çox baxdı-baxdı, çıxıb getdi. Padşah vəziri çağırırdı, didi:
– A vəzir, mənim bu otağında nə çatmır?
Didi:
– Hələ səən otağında bahar fəsli çatmır.
Didi:
– Onu kim gətirə bilər?
Didi:
– Bunu gətirən köpəy oğlu onu da gətirə bilər.
Çaparax Həməzəni gətirdilər.
Həməzə deyir:
– Nə fikirəşirsən?
Padşah deyir:
– Sənnən bir bahar fəsli isdəyirəm.
Didi:
– O harada olar?
Didi:
– Bilmirəm.
Didi:
– Harada olar, o gözüün içində, axdar tap.
Gedə piləkənnən necə düşürsə, bir Allah xəbər tutur.
Anasına deyir:
– Ana, padşah mənnən bir bahar fəsli isdiyir.
Didi:
– Oğul, qorxma. Gedirsən, paççaha diyirsən, qırx dənə gəmi qızıl pulnan, qırx dənə də gəmi gümüş pulnan, özü də sənin pulunnan yox, vəzirin pulunnan. Onun da içi dolu gərməh, konfet, kişmiş, xurma isdiyirəm. Gedəcəhsən, balıxların padşahının toyudu. Apar orda gələne də töh, gedənə də. Balıxlar gedip xəbər verəcəh ki, burda bir adam var. O, səni

çağırəcəh.
Gəldi paççahın yanına.
Didi:
– İş var.
Didi:
– Nə iş var?
Didi:
– Qırx dənə qızıl gəmi, qırx dənə gümüş gəmi. İçi dolu gərməh. Verin buna. Dəryadan gedirəm. Sabayınnan gedirəm. Əmə hamısı vəzirin puluyun olsun. Gəmilər dəryada od tutub yancax.
Didi:
– Vəzir, nə fikirəşirsən?
Didi:
– Nə bilim?! Bilmirəm, nə fikirəşirəm?! Gedim, düzəldim.
Getdi, düzəltdi. Daa öydə bir avadannıx da qalmadı, hamsını satdı. Gərməyi də doldurdu içinə.
Anası didi ki, gedərsən qırxda çinar ağacının yanında gəmiləri saxlıyarsan. Orda gərməyi basarsan balıxlara. O, səni çağırəcəh, balıxlar padşahı. Onda gedip diyəcəh ki, üsdə mənim bir oğlum var. Orda bir həftədi camaata gərməh verirsən. Nə səbəbə verirsən? Diyirsən ki eşitmişəm, balıxlar padşahının bir dənə oğlu var. Ona toy eliyir. Mən olara şirinnih paylıyırım. Onda balıxlar paççahı soruşəcəh ki, nə isdəyirsən mənnən? Dıycıysən ki, bahar fəslini isdiyirəm.
Dıyendə ki, hamısı hazırı, otdu, sürdü getdi.
Bir həfdədi, balıxlara gərmək verdi, xurma kişmiş, qanfet, hər şey.
Balıxlar padşahına xəbər getdi ki, əşi buratan yedirib bizi.
Didi:
– Gedin, unu mənim yanıma gətirin.
Gəlip apardılar.

– Salam, – didi.
 Didi:
 – Oğul, bir həfdədi balıxlara gərməh verirsen. Nə səbəbə unu verirsen?
 Didi:
 – Eşitmişəm ki, sənün bir oğlun var. Toy eliyirsən, bir həfdədi. Mən də şirinnih verirəm.
 Didi:
 – İsdə görüm, mənən nə isdiyirsən. Sən mənə bu yaxşılığın elədin.
 Didi:
 – Mən sənən heç şey isdəmirəm. Biccə bahar fəslini isdiyirəm.
 Didi:
 – Baho, o mənüm arvadıma cehiz verilib. Arvada diyim, görüm boyun qoyurmu?
 Arvada didi. Arvat da didi:
 – O ki mənüm oğlumun işinə u formu – camahata yeməh, gərməh verip, mən ona qurban eliyirəm. Aparsın.
 Gəldi otdu gəmidə. Gəminin hamsını basdı, qırdı, tökdü dərəyə. Biccə gəmiynən getdi. Getdimi, bahar fəslini də apardı. Bahar fəslini getdi.
 Didi ki, salam.
 – Əleykəsalam. Bahar fəslini.
 Görür kü, çiçək, gül, hər şey. Baxır vəzir. Padşah vəzirə diyir:
 – Buna iki çanax qızıl ver.
 İki çanax ölçür. Qızılları torbaya tökür. Həməyə də iki dənə qızıl verir. Həməyə də qızılı cibinə qoyub gəlir anasının yanına.
 Diyir:
 – Ana, bu əziyyətə belə-belə elədi.
 Anası didi:
 – Zərələ yoxdu.

Paççah vəzirə dedi:
 – Mənüm öyümə daa nə yaraşır?
 Didi:
 – Çin paççahının qızı yaraşır bura. Sən arvaduvun günü keçip, qocalıp.
 Didi:
 – Bahar fəslini kim gətirip, o köpəyoğlu bunu da gətirər. Getdilər. Həməyə gəldi. Paççah didi:
 – Get yat! Sabayınan oturub gələrsən. Gedip Çin padşahının qızını gətirərsən.
 Fikirrəşdi, fikirrəşdi, gəldi anasının yanna, didi:
 – Paççah indi də Çin padşahının qızını isdiyir.
 Anası didi:
 – Qəm eləmə. Bi dənə keyfini pozma. Üş dənə qızıl gəmi qayıtdır. Gəmiynən gedərsən Çin padşahının şəhərinin yanında dayanarsan.
 Getdi də. Həməyə yerdə dayandı. Əmə qumaş paltar alıp satırdı. Elə qumaş paltar satırdı ki parıldiyirdi lap lampa kimi.
 Diyir, get bax. Mən də gedim baxım.
 Qız gedip baxır. Həməyə diyir:
 – Nəyə baxırsan? Gəl otur bunun üsdündə, hamısı var, bax, hamsını isdiyirsən, götür. O satır hamsını.
 Qız gəlir ki, bunnarı açıp baxa.
 Gəmini işə salır.
 – Ay aman, saxla, ay aman, saxla.
 Saxlamır, götürür, gedir. Xəbər gəlib çatan kimi Çin paççahının qızını gətirdi. Qabağına gedip gətdilər, qoydular öyə. Qız paççaha belə baxdı ki, qocalıp, didi:
 – Sən mənüm özüvə gətirmisən, yoxsa oğluva?
 Didi:
 – Oğlum öylənip, ayrı yerdədi, özümə.
 – Onda mənüm atım var, gedip gətirsinnər, onu sağdırım, onun südündə çiməsən, olassan on beş yaşında oğlan, maa yarırsan, yoxsa yarımırsan maa.

Didi:
– Onu kim gətirər?
Didi:
– Məni gətirən gətirər.
Həməni çağırıldı.
Didi:
– Get Çin padşahının atını gəti.
Həmə gəldi anasının yanına.
Anası soruşdu:
– Nölup?
Didi:
– Gəldi padşah didi ki, belə.
Anası didi:
– Paççaha diyərsən ki, dörd dənə gəmi qayırsın qızıldan.
İçinə də saqqız alsın yığsın. Saqqız.
– Yaxşı.
– Saqqızı əridip atın belinə yapışdırıp, hoppanıp atın üsdündə oturarsan. Qızı da ötürərsən atın yanına. O at qalxacaq bəlkəm on metrə. Götürüb diyçəh kin oğlan, isdə mənən, görək nə isdiyirsən. Dinən səni filan şəhərə aparmax isdiyirəm. Əma, atdan düşsən, öləcəksən.
Gəldi padşaha didi. Padşah didi:
– Onu kim eliyə bilər?
– Vəzir.
Vəzir getdi bunu düzəltdi. Canaxnan qızılları almışdı axı!
Həmə getdi həmə şəhərdə dayandı. O dayandığı yerdə. Atdar gəldi, töküldü. Beş dənə at. Saqqızı götürüb atırdı. Atdar ceyniyirdi. Bunun balaları saqqızı qırıp hazır elədi. Atın belinə basdı. Beş atın anasının belinə basdı. Özü hoppandı, çıxdı atın belinə. At qalxdı.
Didi:
– Mənən nə isdəyirsən, Həmə, isdə.
Didi:

– Sənnən heş şey isdəmirəm. Səni aparmax isdiyirəm. Filan paççahın yanına. Balalar qaldı. Həmə işdi. Uçurdu. Gəmiləri saldı suya, qırdı, tökdü, hellədi.
Qız didi ki gedin atı sağın. Qaravaşdar atı sağdı. Gətdilər bi tiyan. Tiyan tökdülər. Otağın içində, xalçanın üsdə. Tiyan da süd qaynayırdı. Padşaha didi ki soyun, otur içində.
Didi:
– Qardaş, mən qorxuram.
– Gir ora.
– Həmə, gir bura!
Həmə soyundu, atdı özünü tiyanın içinə. Oldu göççək bir oğlan.
Didi:
– Vur bunun boynunu.
– Bir-bir buların boynunu vurdu. Həmə oldu padşah. Vəzir də belə getdi.
Olar yidi, işdi, yerə keşdi, siz də yeyin, ömrüzə çatın.

YOXSUL QIZI İLƏ ŞAHZADƏ

Biri vardı, biri yoxuydu, keçmiş zamannarda bir padşah vardı. Bu padşahın da bir oğlu vardı.

Şahzadə heç bir elmə yiyələnməmişdi. Padşah carçılarını hər tərəfə göndərüb car çəkirdi:

– Kim qırx günə kimi oğluma yazıb-oxumağı öyrətsə, ona çoxlu bəxşiş verəcəm.

Uzax bir kənddə bir kişi yaşayırdı. Bu kişinin də bir qızı var idi. Kişi carçıların xəbərini qızına söylədi:

– Qızım, kim şahzadəyə yazıb-oxumağı öyrədə bilsə, ona çoxlu bəxşiş verəcəklər.

Qız atasına dedi:

– Ata, sən get padşaha söylə ki, mən onun oğlunu öyrədərəm.

Kasıb kişi saraya yollandı. Padşaha baş əyib dedi:

– Padşah sağ olsun, əgər izn versəniz, mənim qızım oğlunuza yazıb-oxumaq öyrədə bilər.

Padşah dedi:

– Yaxşı, razıyam.

Şahzadəni kasıb kişinin evinə gətirdilər. Qız padşah oğlunun üzünə baxıb öz-özünə fikirləşdi: "Əgər mən də başqaları kimi bu zırramaya elm öyrətsəm, qırx günə yox, heç yeddi ilə də heç nə öyrədə bilmərəm. Mənə isə lazımdı ki, o, bir ayın içində hər şeyi öyrənsin".

Qız başdadı şahzadəyə dərs verməyə. Qız nə dedisə, oğlan güldü, civinnən aşıxları çıxartdı. Lakin oğlan heç aşıxları ata da bilmədi, qız aşıxları onun əlinə alıb pəncərədən kənara tulladı. Şahzadənin canına qorxu düşdü. O, bildi ki, bu qızın zarafat eləmək olmaz. Qız bir aya kimi şahzadəyə yazmağı-oxumağı öyrətdi. Oğlanı saraya gətirdilər. Padşah vəzir-vəkilini çağırıb dedi:

– Yoxlayın görək oğlum nə öyrənib.

Şahzadəyə bir kitab verdilər. O, kitabda yazılanları asan-

nıxla oxumağa başladı. Hamı təəcüblə oğlana baxdı.

Padşah bunnan çox sevindi. Kasıb kişiyyə və onun qızına çoxlu bəxşişlər verdi.

Günnərin bir günü şahzadə padşahın qırxıncı otağında bir qız şəkli görüb yatağa düşdü. Üzüqoyulu uzandı. Qırx gün dilinə bir qurtum su da vurmadi. Padşah qüssələndi, yenə öz carçılarını hər tərəfə yolladı, dedi:

– Hər tərəfə elan eliyin, kim mənim oğlumu danışmağa məcbur eləsə, o adama çoxlu bəxşiş verəcəm.

Bu məmləkətdə bir qarı yaşayırdı. O, carçıların qışqırtısını eşidib dedi:

– Mən saraya gedib padşahın oğlu ilə söhbət edəcəyəm.

Bu qarı saraya gəldi. Padşahın oğlu ilə söhbət eləməyə başladı. Ona dedi:

– Ay oğlum, nə olub? Niyə qəmli dayanıbsan?

Şahzadə dedi:

– Əgər bu şəklini gördüyüm qızı almasam ölənə qədər yerimdən tərpənməyəcəm.

Qarı dedi:

– Bizdən altı aylıq məsafədə bir ölkə var. O ölkənin bir gözəl qızı var. Sənin gördüyün şəkil həmin qızın şəkli. O həmin qız üzünü yeddi ipək örtüklə örtür. Onun gözəlliyi işıx saçır. O qız o adama ərə gedəcək ki, onu üç dəfə danışmağa məcbur eləsin. Hər hansı bir adam bu işə girişsə, ancaq isdəyinə çatmasa, başını itirəcək.

Padşah oğlu o saat atlanıb yola düşdü. Padşah oğlu az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib bir şəhərə çıxdı. Burda yeddi minarə vardı. Soruşdu:

– Bu minarələri kim tikib?

Bir çoban dedi:

– Ay qardaş, bu minarə deyil. Bizim bir zalım padşahımız var, onun bir qızı var. Qız xalqa elan edib ki, kim onu üç dəfə danışdırsa, onunla evlənəcəyəm. O qızı almaq isdəyənər çox olub, lakin onlardan heç biri qızın danışmağını eşidə

bilməyib. Onların hamısının boynunu vurdurub, başlarından bu minarələri ucaldıblar.

Şahzadə şəhərə daxil olub saraya tərəf üz qoydu. Padşah qızı deyildiyinə də gözəl idi. Qızı görən kimi padşah oğlu donub qaldı. Bilmədi ki, nə desin. Qız onun nə isdədiyini soruşdu.

Oğlan dedi:

– Səninlə aşx-aşx oynamaq isdiyirəm.

Qız aşx götürdü. Onnar oynamağa başladılar. Qız oyunu uddu. Padşah oğlu nəyi vardsa hamısını uduzdu. Padşah qızı onu dəyirmanla gördərdi ki, orada işləsin.

Padşah oğlu düz yeddi il dəyirman daşını fırlatdı. Günnərin bir günü o, dəyirməyə işliyirdi, bu vaxt o, at ayaxlarının tappılısını eşitdi. O, həyəətə çıxdı. Bir neçə tacır gördü. Soruşdu:

– Hara gedirsiniz, yolunuz hansı tərəfdədi?

Tacirlər dedilər:

– Gün çıxan ölkəsinə.

Oğlan dedi:

– Mən sizə bir məktub versəm, onu həmin ölkənin padşahına verərsinizmi?

Tacirlərdən biri dedi:

– Çatdırarız.

Padşah oğlu bir kağız yazdı: "Mən gözəl şah qızı ilə evlənməyə gəlmişdim. İndi onun əlində əsirəm. Yeddi ildə ki, dəyirməyə daş hərəldirəm. Məni ancaq kasıb qızı xilas edə bilər".

Padşah oğlu bir kağız verdi. Tacirlər həmin kağızı gətirib padşaha verdilər. Padşah kağızı oxudu. Tez yoxsul qızı tapıb ona tapşırırdı ki, tez yola düşsün.

Kasıb qızı tövlədən ən yaxşı atı çıxartdı, atı yəhərlədi, başına papax qoydu, kişi paltarını geyindi, belinə qılınc bağladı. Atına minib yola düşdü.

Az getdi, üz getdi, gəlib bir bulağa çıxdı. Bir tərəfdə gizləndi. Bir az keçmiş üç göyərçin uçub gəldi. Cildlərini dəyişib gözəl qıza çevrildilər. Kasıb qızı onların donlarını gizlətdi. Qızlar ona yalvarmağa başladı ki, donlarını versin. Onda kasıb

qızı dedi:

– Əyər siz məni padşah qızı Mələklə evləndirsəniz, mən sizin donlarınızı verəcəm.

Pəri qızları dedilər:

– Ay oğlan, padşah qızı Mələk rəhmsizdi. Onun on beş yaşı var, ancaq indiyə kimi heç kim onun səsinə eşitməyib. Əyər sən biz deyən kimi eliyə bilsən, onu ala bilərsən.

Göyərçin qızlardan böyüyü dedi:

– Padşah qızı Mələyin misdən, qızıdan və gümüşdən üç çarpayısı var. Sən gedib padşah qızının çarpayısına uzanarsan. Biz nə desək, ona əməl eliyərsən.

Kasıb qızı dedi:

– Yaxşı.

Pərilər göyərçinə çevrildilər. İgid paltarını geyinmiş kasıb qızı gəlib şəhərə çatdı. Bir az dincəlib Mələk xanımın sarayına gəldi. Dedi:

– Ey zalım padşah qızı, sən çoxmu günahsız adamları öldürəcəksən? Sənin gözəlliyinə heyfim gəlir, yoxsa sənin boynunu vurardım. Mən səni öz yanıma aparacağam ki, mənə qulluq edəsən.

Bu sözlər padşah qızını qəzəbləndirdi. O, vəzirə nə işə işarə elədi, vəzir çıxdı:

– Ay axmaq oğlan, sən nə söylədiyini başa düşürsənmi? Neçə-neçə pəhləvannar, padşah oğlanları gəlib başlarını bu qapıdan güclə götürüb qaçıblar.

Qız azca gülümsündü.

– Ey padşah qızı, mən də təkcə bir aşx olsaydım, sən onda kasıb gəlini olardın.

Padşah qızı kinli gözlərini bərəltədi, gizli aşxları götürüb kasıb qızına verdi.

Padşah qızı gözünü açıb-yumanacan qız onun xəzinəsini uddu. Gözəllər gözəli hirsinnən davam gətirməyib qızıl çarpayısı yığıldı. İgid paltarını geyinmiş kasıb qızı pəri qızların sözlərini yadına saldı. Padşah qızını yanında oturdub sözə başladı:

– Mən düz üç ay yolda olmuşam, ayaq üstə dayana bilmirəm. Qonağı şənləndir, ürəyimdəki kədəri, canımdakı yorğunluğu mənə unuttur.

Həmin saat üç pəri qızı uçub gələrək, yoxsul qızının ayaxları üstə qondu. Padşah qızı bunu görmədi.

Birdən qızıl çarpayı dilə gəldi:

– Qoy sizə xoşbəxtlik nəsib olsun, xoş gəlmisən, əziz qonax. Nədən danışım? Gördüyümnən, bildiyümnən, yoxsa eşitdiyümnən?

– Sən qiymətli daşdan hazırlanmışsan, dağların zirvəsində nə olduğunu söylə.

Bu sözlərdən sonra qızıl çarpayı öz hekayətinə başladı:

– Danışmaq mənə, qulax asmaq sənə, susmaq isə padşah qızınan.

Qızıl çarpayı öz hekayətinə başladı:

– Keçmiş zamanlarda bir dülger yaşayırdı. Dülger qazandığı pulları yığıb saxlayırdı ki, səyahətə çıxsın. O, səfərə çıxanda bir zərgər gəlib dedi:

– Mən də sənəylə səfərə çıxmaq istəyirəm. Dülger razı oldu. Zərgər gedəndən sonra bir dərzisi də gəlib dedi:

– Mən də sizinlə getmək istəyirəm.

Zərgər razı oldu. Onlar birlikdə yola düşdülər.

Az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər, bir də baxdılar ki, qarannıx düşüb. Dülger dedi:

– Əyər hamımız yatsaq, bizi qurd-quş yeyər. Gəlin növbə ilə keşik çəkək.

Onlar ikisi yatdı. Dülger keşik çəkməyə başladı. Ancax onu yuxu basırdı. O darıxmamaq üçün bir gəlincik yondu. Onu ağacın yanına qoydu, özü isə uzanıb yatdı.

Gecənin bir aləmində zərgər ayıldı. O, ağac gəlinciyi gördü. Öz-özünə fikirləşdi: "Bunun mənim dostum dülger düzəldib. Mən də öz məharətimi göstərməliyəm".

Zərgər gəlinciyə qaş, göz düzəltdi, onu ağacın yanına qoydu, özü isə yığılıb yatdı.

İndi də dərzisi ayıldı, gəlinciyi görüb fikirləşdi: "Bunu yəqin ki, mənim yol yoldaşlarım düzəldib. Mən də öz bacarığımı onlara göstərməliyəm".

Dərzisi göy rəngli bir parça götürüb xalat tikdi, sonra onu gəlinciyə geyindirdi. Gəlinciyi ağacın yanına qoydu, özü isə yığılıb yatdı.

Bu vaxt gəlincik silkələndi, cana gələrək dil açdı:

– Yuxudan oyanın, artıq səhər açılıb, siz yola çıxmalısınız.

Dostlar yuxudan oyandılar və qarşılarında gözəl-göyçək bir qız gördülər. Onunla müqayisədə gözəllər gözəli padşah qızı meymuna bənzəyirdi.

Qızıl çarpayıdan səs gəldi:

– İndi əyər sən ağıllısan, de görək bu gəlincik kimə çatır, dülgerə, zərgərə, yoxsa dərzisiyə?

Padşah qızı özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Ay axmaq, gəlincik onu yaradana çatır.

Hər tərəfdən sevinc səsləri ucaldı, təbillər vuruldu. Bu şad xəbəri padşaha çatdırdılar. Padşah sevindiymiş bilmədi nə eləsin. O, xəzinəsini açıb camaata paylamağa başladı.

Padşah qızı gümüş çarpayıya yığılıb. Bu zaman igid paltarlı kasıb qızı da həmin çarpayıda oturub dedi:

– Ey gümüş çarpayı, indi də mənə bir əhvalat danış, qulaq asa.

Bu vaxt gümüş çarpayıdan səs gəldi:

– Yaxşı, indi mən bir hekayət danışaram, qoy Allah sizə xoşbəxtlik, uzun ömür qismət eləsin. Əziz qonax, mən nədən danışım ki, sənə xoşuna gəlsin. Gördüklərimdən, bildiklərimdən, yoxsa eşitdiklərimdən?

Qız dedi:

– Sən nəcib bir daşdan hazırlanmışsan, bilirsən ki, yerin altında, üsdündə nələr var.

Çarpayıdan səs gəldi:

– Danışmaq mənə, dinləmək sənə, susmaq isə padşah qızından.

Gümüş çarpayı öz hekayətinə başladı:
 – Keçmiş zamannarda bir bəy varıydı. Onun üç oğlu varıydı. Bir gün bəyin böyük oğlu atasına dedi:
 – Ata, mənə yüz qızıl ver, gedim yaxşı qoyunnar alım gətirim.
 O, pulu aldı. Yolda gördü uşaqlar oynayır. Onlar bir yırtıx qoyun dərisini o tərəf, bu tərəfə sürükləyirlər.
 Bəy oğlu dedi:
 – Bu qoyun dərisini satın.
 – Yüz qızıl ver.
 Bəy oğlu dedi:
 – Bu necə dəridi ki, sən ona yüz qızıl isdiyirsən?
 Həmin uşax dedi:
 – Bu dəri adi dəri deyil, cəsarətin varsa, sən onun üsdündə otur, gözünü yumub-açınca dünyanın o biri başında olarsan.
 Bəy oğlu yüz qızılı verdi və yırtıx qoyun dərisini alıb geri qayıtdı.
 Bəy oğlu aldığı dəriyə baxıb başını buladı. Bu dəri deşik-deşikdi. Bəy axmaxlığına görə böyük oğlunu xeyli dannadı. İndi də bəyin ortancıl oğlu irəli gəlib dedi:
 – Atacan, mənə də yüz qızıl ver. Mən gedib yaxşı düyü alıb gətirim.
 Atası bir söz deməyib ortancıl oğluna da yüz qızıl verdi. Ortancıl qardaş yüz qızılı götürüb evdən çıxdı, şəhərə yollandı. Yolda gördü ki, bir qız səhənglə su gətirir.
 Bəy oğlu dedi: "Gərək bu səhəngi bu qızdan alım".
 Soruşdu:
 – Ay qız, bu səhəngi mənə satarsanmı?
 Qız dedi:
 – Sataram.
 Oğlan soruşdu:
 – Neçiyə satırsan?
 Qız dedi:
 – Yüz qızıla.
 Oğlan təəcübləndi. Dedi:

– Axı bu nədi ki, sən onu yüz qızıla satırsan?
 Qız dedi:
 – Bu adi səhəng deyil, onu su ilə doldur, ölünün üsdünə tök, o dəqiqə ölü diriləcək.
 Bəyin oğlu daha bir söz deməyib qızılı qıza verdi, onnan səhəngi alıb geri qayıtdı.
 Atası köhnə səhəngi görüb hirsinnən bilmədi ki, nə eləsin. Bu zaman kiçik oğlu bəyin yanına gəlib dedi:
 – Atacan, mənə də pul ver, gedim özümə dükən açım.
 Bu kiçik oğluna da yüz qızıl verdi. Kiçik oğlu gedib bir dükana çıxdı. Gördü ki, burada hər cür şey var. Gözü qırıx bir güzgüyə sataşdı. Bu güzgü onun yaman xoşuna gəldi. Soruşdu:
 – Güzgü neçəyədir?
 Dükənçi dedi:
 – Yüz qızıla.
 Oğlan dedi:
 – Əmi, bu nə olan şeydir ki, sən onun üçün yüz qızıl isdiyirsən?
 Dükənçi dedi:
 – Bu elə güzgüdü ki, isdədiyin şəhəri görə bilərsən.
 Oğlan yüz qızılı verib güzgü qırığıyla atasının yanına gəldi. Atası dedi:
 – Oğlum, sən bir qara qəpiyə də dəyməyən şey almısan. Anaları da oğlannarını danladı.
 – Allah sizin ömrünüzü kəssin.
 Böyük oğlan öz-özünü dannadı:
 – Axı mən niyə bu cırıx qoyun dərisini aldım, onun nə qədər dərmə-deşiyi var.
 Ortancıl qardaş köksünü ötürərək dedi:
 – Əyər qoyun dərisini yamasan, heç olmasa onu ayax altına salmaq olar, mən ağılsız isə sınıx-salxax səhəng almışam. Bu qırıq səhəng kimə lazımdı.
 Kiçik qardaş isə gileyləndi:
 – Eh, ay qardaş, əyər sən aldığın səhəngi təmir elətdir-

sən, heç olmasa onda su daşımaq olar. Bu qırax güzgü kimə lazımdı?

Bu vaxt kiçik qardaşın gözü güzgüyə sataşdı. O, təəcüb-dən donub qaldı. Güzgüdə padşahın sarayını gördü. Padşahın sevimli qızı ölmüşdü. Onu qızıl tabuta qoymuşdular.

Kiçik qardaş fikir-rəşmədən böyük qardaşın cırıx-cırıx olmuş dərisinin üstünə çıxdı, ortancıl qardaşın dəlik səhəngini götürdü, gözünü yumdu, gəlib həmin yerə çatdı.

Kiçik qardaş özünü saraya yetirdi, səhəngi yeddi dəfə doldurub meyitin üstünə tökdü, qız cana gəldi, gözlərini açıb ayağa durdu. Gözəllər gözəli, padşah qızı heç onun əlinə su tökməyə də layiq deyildi.

Çarpayıda səs gəldi:

– Əyər sən ağıllısan, de görək gözəllər gözəli kimin olmalıdı?

Kasıb qızı dedi:

– Əyər kiçik qardaşda güzgü olmasaydı, onlar gözəllər gözəlinin ölümünən xəbər tutmazdılar.

Padşah qızı onun bu sözdərini eşidib qışqırdı.

– Ağılsız, gözəllər gözəli onu həyata qaytaran səhəng sahibinidi.

Qızın səsini eşidən padşahın sevincinin həddi-hüdudu yox idi. O, indi də ikinci xəzinəsinin qapısını açdı, orada olan bütün var-dövlətini camaata paylamağa başladı.

Padşah qızı indi də mis çarpayına uzandı. Bu zaman kişi paltarları geyinmiş kasıb qızı da mis çarpayıda oturdu. Dedi:

– Ey mis çarpayı, bir əhvalat danış mənə sevir.

Bu vaxt birdən mis çarpayıda səs gəldi:

– Sizə xoşbəxtlik, bizə isə uzun ömür qismət olsun.

Hörmətli qonax, mən sənə nədən danışım, haradan xəbər verirəm?

Kişi paltarları geyinmiş kasıb qızı dedi:

– Sən gözəl daşdan hazırlanmışsan, dağların dərinliklərində nə gizləndiyini, dənizin dibində nə olduğunu bilirəm?

Çarpayıda səs gəldi:

– Yaxşı, danışmaq mənə, qulax asmaq sənə, susmaq isə padşah qızınan. Onda qulax as:

– Keçmiş zamannarda bir padşah yaşayırdı. Onun sarayında bir tutuquşu qəfəsi asılmışdı. Padşah hər gün günortadan sonra öz tutuquşusunu öz əli ilə yemlərdi. Çünki tutuquşu elə oxuyurdu ki, bütün aləm eşidirdi. Padşah tutuquşunun oxumasından çox ləzzət alırdı.

Bir gün tutuquşu öz-özünə dedi: "Padşah indi mənə çox isdəyir, əzizləyir, hər gün özü mənə yemək verir. Görəsən, öləndə o mənə necə rəftar edəcək". Belə fikirləşib tutuquşu özünü ölümlüyə vurdu. Padşah gördü ki, tutuquşu daha oxumur. Elə bildi ki, doğurdan da, isdəkli tutuquşusu ölüb. Vəzir çağıraraq əmr elədi:

– Ey vəzir, bu tutuquşunun cəmdəyini zibilliyə tullat.

Vəzir qəfəsi açdı, bu zaman tutuquşu qəfədən çıxıb uçdu.

– Tutuquşu uçub bir ağacın başına qonub padşaha üzünü tutub dedi:

– Ey padşah, siz mənə diri vaxtımda əzizləyirdiniz, hər gün özünüz yemliyirdiniz, nə vaxt ki, özümü ölümlüyə vurdum mənə zibilliyə tullamaq isdədiniz. Mən indi uçub buradan gedirəm.

Padşah təsüflənərək dedi:

– Ey tutuquşu, uçub getmə, mən sənə ötrü darıxacağam.

Tutuquşu dedi:

– Ey padşah, mən uçub qohumlarıma yanına gedirəm. Qırax ildir ki, mən onları görməmişəm. Səkkiz gününən sonra qayıdacağam.

Tutuquşu uçub saraydan uzaqlaşdı. Aradan yeddi gün keçdi. Səkkizinci gün tutuquşu uçub geri döndü.

Tutuquşunun atası ona dedi:

– Oğlum, hədiyyəsiz padşahın sarayına qayıtmaq yaxşı deyil. Sənə mən sehirli alma tumu verəcəm. Onu aparıb padşaha verərsən.

Qoca tutuquşu sehirli alma tumunu ona verdi.

Tutuquşu uçub padşahın yanına gəldi, alma tumunu padşahın ovcuna qoydu, sonra uçub qəfəsə girdi. Padşah tutuquşunun gətirdiyi tumu bağbana verdi, səhər bağban həmin tumu yerə basdırdı. Axşam artıx ağacda almalar yetişmişdi. Bağban buna çox təcübləndi, donub qaldı.

Bağban gördü ki, almalar yetişib qırx rəngdə bərq vurur, ağacın altında isə heybətli bir ilan yatıb. Bağban ilanı öldürdü, sonra isə sirlil alma hakqında xəbər vermək üçün padşahın yanına tələsdi. Yuvadan başqa ilan çıxdı, alma ağacının altında ölmüş ilanı görüb ağacdakı almaları zəhərlədi. Bağban gəldi, bir neçə alma dərib onları padşaha apardı.

Padşah isdədi ki, almalardan birini kəsib yesin, bu vaxt vəzir onun əlinnən tutub dedi:

– Padşah sağ olsun, qoy əvvəlcə almanı bir heyvana verək.

Tez bir at gətirilər, ata alma verdirilər. At almanı yeyən kimi hamının gözü qarşısında yıxılıb öldü. Padşahın qəzəbinə gözdəri kəlləsinə çıxdı. O, qəfəsdəki tutuquşunun başını üzüb yerə atdı.

Çarpayından səs gəldi:

– İndi de görüm, baş verən hadisə üçün kim günahkardı, padşah, bağban, yaxud tutuquşu?

Kişi paltarı geyinmiş kasıb qızı dedi:

– Günahkar tutuquşudu, əyər o alma tumunu gətirməsəydi, heç zəhərli alma da olmazdı.

Padşah qızı yerindən hirslə qışqırdı:

– Axmax, günahkar tutuquşu deyil, bağında ilan olan adamdı.

Sonra padşah qızı ağlamağa başladı.

– Ey oğlan, minlərlə igid buraya gəlib öz başlarını qoyub gedib. Təkcə sən məni danışmağa məcbur elədin. Toya hazırlaş.

Padşah bu xəbəri eşidib əmr verdi:

– Üç il vergi toplanmasın, hamı qırx gün şaddıx eləsin.

Bu vaxt göyərçin qızdardan biri dedi:

– Ay qız, bil və agah ol, sən bir çobanın oğlusan. Padşah

atını özünə vəzir eləmişdi. Həmin padşahın heç oğlu olmurdu. Padşahın qonşuluğunda bir qarı vardı. Həmin qarının da bir nəvəsi varıydı. Padşahın oğlu olmadığından qarının nəvəsinə oğul deyirdi. Sən dünyaya gələndə mamalığını həmin qarı elədi. Gördü ki, sən oğlansan, həməndə dəqiqə bir tilsim oxuyub səni qız elədi. İndi bil ki, sən oğlansan, adın da Əhməd olsun.

Qız Əhməd soruşdu:

– Ey pəri, mən o qarını hardan görə bilərəm?

Pəri qızı dedi:

– Bu yaxında bir şəhər var, gedib o şəhərə görəcəksən ki, bütün şəhər əhli daşa dönübdü. O şəhərin padşahı da daşa dönüb. Şəhəri həmin qarı daşa döndərüb.

Əhməd xəbər aldı:

– Nə üçün daşa döndərüb?

Pəri qızı dedi:

– O şəhərin padşahı sənənin atanın əmisi oğlu idi. Onun pərdeyi-ismətdə gözəl-göyçək bir qızı vardı. Qarı həmin qızı öz nəvəsinə almış isdəyirdi. Ancax padşah qarının nəvəsinə öz qızını vermir. Qarı acığa düşüb bütün şəhəri daşa döndərüb. İndi sən gedərsən ora, qarı gəlib padşahı adam eləyib deyəcək:

– Padşah, qızını oğluma verirənsənmi?

Padşah deyəcək:

– Yox, vermərəm.

Onda qarı çubuğu çəkib padşahı daş eliyəcək. Sən qarını tutub çubuğu əlindən alarsan, özünü də öldürərsən. Sonra çubuğu çəkərsən daşlara, bütün şəhər əhli adam olar. Bu yarpağı da verirəm sənə, sən də tilsimnən çıxarsan.

Göyərçin qız sözünü deyib, qanad çalıb uçub getdi. Əhməd atına minib üz qoydu yol getməyə.

Neçə gün, neçə gecə yol gedib özünü yetirdi həmin şəhərə. Gördü ki, bu şəhər daşa dönübdü. Dükən-bazara baxıb gördü ki, dükənçi ət çəkən yerdə, dərzilə paltar tikən yerdə, pinəçi çarix tikən yerdə dönübdü daşa.

Burada bir hikmət var. Bu imarətin qabağında bir nəfər

dayanıb dönüb daşa.

Əhməd dedi:

– Yəqin padşah budu.

Çəkilib bir tərəfdə gizləndi. Bir az keçmişdi ki, cadugər qarı gəlib çubuğu padşaha çəkib onu dirilti, dedi:

– Qızını mənim nəvəmə verərsənmi?

Padşah cavab verdi:

– Yox vermərəm.

Bu sözləri eşidən qarı isdədi çubuğu padşaha çəkə, Əhməd tez qarını arxadan tutub çubuğu əlindən aldı. Qarını da cəhənnəmə vasil elədi. Çubuğu qırx kərə yerə çəkib bütün şəhər əhlini insan elədi. Padşahı da oturtdu taxtına. Göyərçin verən yarpağı əzib, suyunu içib özü də oldu oğlan. Minib atını gözəllər gözəlinin yanına gəlmişdi. Qızın atası öz yaxın adamlarını toplayaraq onlara dedi:

– Mən artıq qocalmışam, gözlərimin işığı sönmüşdü, mənim varisim yoxdu ki, ölümünə sonra taxt-tac sahibi ola bilsin. Qızımın əri də mənim oğlum olacaq, çünki dünyada onun kimi bilikli, ağıllı, qorxmaz gənc yoxdur. Əyər mən öz taxt-tacımı da, bütün var-dövlətimi də ona versəm razı olarsınız?

Vəzirlər razılıx əlaməti olaraq padşaha təzim etdilər. Əhmədi çağırıdılar və ölkənin padşahı hamının iştirakı ilə taxt-tacını ona verdi.

Günlərin bir günü Əhməd arvadına dedi:

– Mən öz doğma vətənimə getmək isdəyirəm.

Padşah razı oldu. Onlar Əhmədin vətəninə tərəf yola düşdülər. Ölkənin padşahına xəbər çatdı ki, qonşu ölkənin qızı ilə bir oğlan gəlir. Padşahın öz oğlu isə yoxdu.

Padşah xəbəri göndərdi ki, Əhməd onun yanına gəlsin. Əhməd padşaha xəbər göndərdi:

– Gedin padşaha deyin ki, hələ işim var, gələ bilmərəm.

Bu xəbəri aparıb padşaha yetirdilər. Padşah xəbəri eşitcək qəzəbləndi, əmr elədi ki, onu tutub zindana salsınlar.

Pəhləvanlar gəldilər ki, Əhmədi tutub salsınlar zindana.

Əhməd gələn pəhləvanı öldürüb cəhənnəmə vasil elədi. Padşaha xəbər apardılar ki, Əhməd gələn pəhləvanı öldürüb. Bu xəbəri padşah eşidən kimi əmr verdi ki, nə ki qoşunu var Əhmədin üsdünə getsin.

Əhməd bir də baxdı ki, göydə ulduzun sayı var, qoşunun sayı yoxdur. Tez dava paltarını geyinib, atını minib üz qoydu meydana, özünü dəryayı-ləşkərə vurub at kimi qoşunu biçib qurtardı. Padşah pəhlivannarını da göndərdi. Süsən pəhlivannarı da qırıb dedi:

– Ey padşah, çıx meydana.

Padşah əlacı kəsilib özünü yetirdi meydana. Hər iki pəhləvan oxdan, nizədən, toppuzdan, qılıncdan çıxıb əl atdılar bir-birinin kəmərlərinə. Kəmərlər davam gətirməyib qırıldı.

Əhməd baxıb gördü ki, bu çox zor pəhləvandı, əl atıb iki əlli padşahın belinə, bir nəvə çəkib götürüb vurdu yerə, çıxıb sinəsinin üsdə oturdu. Padşahı öldürüb, qalan qoşunu özünə tabe elədi.

Əhməd gözəllər gözəli padşah qızına bütün başına gələnləri söylədi. Onda padşah qızı taxtdan düşdü, onun ayaqlarına yıxıldı. Dedi:

– Mənim günahımnan keç, bu qədər iş görəndə böyük hörmətə layiqdi. Öləndə qədər mən sənə hörmət eləmək isdəyirəm.

Bütün məmləkət qırx gün, qırx gecə şaddıx elədi. Padşah qızı taxt-tacı Əhmədə verdi. Əhməd ölkəni ədalətnən idarə etməyə başladı. Onlar xoşbəxt ömür sürüb gün keçirməyə başladılar.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də isdəmirəm deyib bacadan baxannarın. Siz yüz yaşayın, mən iki əlli. Hansı çoxdu, sizin olsun, hansı azdı mənim.

MƏLİK ƏJDƏR

Biri var imiş, biri yox imiş, keçmiş zamannarda bir padşah var imiş. Bu padşahın da Məlik Əjdər addı bir oğlu və bir arvadı var imiş. Məlik Əjdərin anası ölübmiş, bu arvadı padşah qonşu məmləkətdən alıb gətiribmiş. Məlik Əjdər analığını öz anası qədər isdiyir, onun hörmətini saxlıyırmiş.

Bu padşahın bir adəti varmış. İldə bir dəfə bütün məmləkətini gəzib gəlmiş. Bu dəfə də səfərə çıxıbmiş. Padşahın qulağına çatdı ki, arvadın pis yola gedir. Padşah bunu eşidib oğluna xəbər göndərdi:

– Oğlum, mən gələne kimi, apar analığı öldür, gəl.

Məlik Əjdər atdarı yəhərrədi, ata süvar olub az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər. Gəlib bir qalaçaya çıxdılar. Məlik Əjdər analığını öldürmək fikrinnən əl çəkdi.

Analığı dedi:

– Könlüm su isdiyir.

Məlik Əjdər dedi:

– Gedək qalaçaya, orda su olar.

Gördülər qalaça möhkəm qalaçadı, heç yannan içəri girmək mümkün deyil. Hərrənib darvazaya çatdılar. Məlik Əjdər atdan düşüb darvazanın hər tayını bir tərəfə atdı. Keçdilər içəri. Gördülər çarhovuz su ilə doludu. Yeməyə-içməyə də burda hər şey var. Qaldılar burda.

Məlik Əjdər hər gün ova gedirdi. Bir ceyran ovlayıb gəlirdi. Bunlar bu minvalla burda yaşamağa başladılar. Məlik Əjdərlə analığı burda qalmaxda olsunnar, görək bu qalaça kimin imiş.

Sən demə, bu qalaça divlərin qalaçası imiş. Günnərin bir günü böyük div yatıb yuxuda gördü ki, onların qalaçalarında ana-bala yaşyır. Bir divi çağırıb qalaçaya göndərdi. Div gəlib gördü ki, çarhovuzun kənarında bir arvad yatıb. Bu vaxt Məlik Əjdərin analığı yuxudan ayıldı. Gördü ki, suya bir şəkil düşüb, buynuzdarı da var. Dedi:

– Kimsən, gəl aşağı.

Div gəldi onun yanına. Arvad əvvəl bir az qorxdu. Sonra gördü ki, div ona heş nə eləmir, yavaş-yavaş özünə gəldi. Div dedi:

– Bura bizim qalaçadı. Burda neyliyorsən?

Arvad başına gələnnəri divə danışib, sonra dedi:

– İndi oğuluğum Məlik Əjdərlə bu qalaçada qalırım.

Div soruşdu:

– Məlik Əjdər indi haradadı?

Arvad dedi:

– Məlik Əjdər ova gedib. Axşam gələcək.

Bir xeyli ordan-burdan söhbət elədilər. Elə oldu ki, Məlik Əjdərin analığı divlə əlaqədə oldu. Divə dedi:

– Ey div, gəl Məlik Əjdəri öldürək, bir yerdə yaşayax.

Div bu işə razı oldu. Durub bir tərəfdə gizləndi. Axşam Məlik Əjdər ovdan qayıtdı. Div gördü yox, bu çox gücdü pəhlivana oxşayır, ona gücü çatmaz. Odur ki, heç nə eləmədi. Səhər Məlik Əjdər ova gedəndə div dedi:

– Məlik Əjdərə mənim gücüm çatmaz. Gəl sən özünü qoy azarığa. De ki, ürəyim üzüm isdiyir. Üzüm də bizim bağdadı. Ora gedən kimi Ağ div vurub onu öldürəcək.

Axşam oldu. Məlik Əjdər ovdan qayıtdı. Analığı vurdu özünü azarığa. Məlik Əjdər soruşdu:

– Ana, nə olub, nə isdəyorsən?

Analığı dedi:

– Oğlum, yaman azarramışam, ürəyim üzüm isdəyir.

Məlik Əjdər dedi:

– Ana, sabah sənə üzüm tapıb gətirərəm.

Səhər Məlik Əjdər atını minib düzəlir yola. Gəzə-gəzə gəlib bir üzüm bağına çatır. Tez atdan düşüb xurcunu üzümlə doldurur, atır atın belinə. İsdəyir qayıdıb gəlsin. Bir də öz-özünə fikirreşir ki, heç bu kişilikdən deyil, qoy səsləyim bağ sahibini gəlsin, üzümün pulunu verim. Məlik Əjdər bir nəre çəkir. Onun nərəsinə Ağ div yuxudan oyanır, ayağa qalxıb

cumur Məlik Əjdərin üstünə. Məlik Əjdər qılıncını çəkib Ağ divi cəhənnəmə vasil eliyir. Başını kəsib xurcunu atır, qayıdır geri. Divlə analığı görür ki, budur, Məlik Əjdər gəlir, bir xurcun da üzüm gətirib, hələ üstəlik Ağ divin də başını gətirir. Divin canına vahimə düşür. Məlik Əjdər sabah ova gedəndə div arvada dedi:

– Məlik Əjdər gələndə indi də de ki, ürəyim nar isdəyir. O, nar bağına getsə, salamat qayıda bilməyəcək. Ağ divin qardaşları onu öldürəcək.

Axşam oldu. Məlik Əjdər ovdan qayıdıb gəldi. Gördü ki, analığının qaşqabağı yenə yer süpürür. Xəbər aldı:

– Ana, nolub, nə isdəyirsən?

Analığı aldı:

– Oğlum, yenə bərk azarramışam, ürəyim nar isdiyir.

Məlik Əjdər dedi:

– Ana, heç ürəyini sıxma. Sabah gedib hardan olsa sənə nar tapıb gətirərəm.

Sabah açıldı, üzümüzə xeyirri sabahlar açılsın. Məlik Əjdər atına minib indi də başdadı nar axtarmağa. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi. Gəlib bir nar bağına çıxdı. Atıdan düşüb xurcunu narla doldurdu, atdı atın belinə. Bir nərə çəkdi. Bu vaxt Ağ divin altı qardaşı yuxudan ayılıb düşdü onun üstünə. Divlərdən böyüyü dedi:

– Ey Məlik Əjdər, sən bizim qardaşımız Ağ divi öldürübsən, qalaçamızda qalırsan, hələ gəlib bağımızdan nar da dərib aparırsan? Bu saat sən qanı qasıqcan, ətini aşığıcan eliyəcəm.

Məlik Əjdər bir nərə çəkib cumdu divlərin üstünə. Bunu burda, o birini orda vurub cəhənnəmə vasil elədi. Altı divin başını atın təkine atıb qayıtdı qalaçaya.

Divlə analığı gördü ki, budur, Məlik Əjdər gəlir, nar da gətirir, altı divin başını da. Divin canına üşütmə düşdü, isdədi qaçıb getsin. Arvad divi bir tərəfdə gizlətdi.

Aradan bir qədər keçdi. Div dedi:

– Gəl, sən Məlik Əjdərnən nərtaxta oyna. Sən onu udacaxsan. Udsan yay-kirişiyənən onun qollarını bağlayarsan. Sonrası ilə işin olmasın.

Məlik Əjdər ovdan qayıdanda analığı dedi:

– Oğul, mən həmişə atanla nərtaxta oynayırdım. Kim udsa, o birinin əlini bağlayardı. Gəl sənidlə də nərtaxta oynayax.

Başdadılar nərtaxta oynamağa. Analığı Məlik Əjdəri uddu. Onun qollarını yay-kirişiyənən bağladı. Məlik Əjdər nə qədər çalışdı, gördü yox yay-kirişini qıra bilmir, düz sümüyü dayanıb. Dedi:

– Ana, aç qollarımı, kirişi qıra bilmirəm.

Anası onun sözünə baxmayıb divi çağırırdı. Məlik Əjdər bir də gördü ki, budur bir buynuzlu div hazır oldu. Dedi:

– Ana, sən müxənnət adamıymışsan.

Artıx iş işdən keçmişdi. Məlik Əjdər nə eliyə bilərdi. Analığı divə dedi:

– Ey div, gəl Məlik Əjdərin gözdərini çıxart.

Div dedi:

– A köpək oğlunun qızı, heç adam da qıyıb bu cür igid oğulun gözdərini çıxardarmı? Çıxardırısan, özün çıxart.

Analığı Məlik Əjdərin gözdərini çıxardı atdı. Məlik Əjdərin bir tulası vardı. Ova həmişə onu da aparardı. Tula tez gözdəri götürüb dilinin altında gizlətdi, ağzını göyə tutub uladı.

Divlə analığı Məlik Əjdəri aparıb bir quyuya atdılar. Tula quyunun ətrafınnan əl çəkmədi. Bu vaxt burdan bir dəvə karvanı keçirdi. Onlar tulaya yeməkdən-zaddan atdılar. Gördülər ki, tulaya nə verirlər gətirib quyuya atır, elə hey uluyur. Karvanbaşı əmr elədi, quyuya ip salladılar. Hamısı yığıldı zor-güc birtəhər Məlik Əjdəri çəkib çıxartdılar. Gördülər ki, quyudan bir oğlan çıxdı pəhlivan bədənni, gözəl-göyçək, amma gözdəri çıxardılıb. Soruşdular:

– Oğlan, kimsən, nəçisən, niyə bu günə düşübsən?

Məlik Əjdər dedi:

– Sizi and verirəm Allaha, mənnən heş nə soruşmayın, əgər mənə yazığınız gəlsə aparın atın mənə Misir şəhərində bir yerə. Sonrası ilə işiniz olmasın. Karvandakıların ona yazığı gəldi. Məlik Əjdəri gətirib Misir şəhərində köhnə bir hamama qoyub getdilər. Tula da əl çəkmədi, qaldı onun yanında.

Məlik Əjdər burda qalmaqda olsun, xəbər verək Misir padşahının qızı, Məlik Əjdərin adaxlısınan.

Misir padşahının qızı Məlik Əjdərin adaxlısı idi. O, hər gün xörəh bişirib xeyrat verirdi ki, Məlik Əjdəri sağ-salamat tapsın. Bu gün də yemək yeyəndə çörəh qızın ürəyində qaldı. Kənzidərə dedi:

– Qızdar, bu bir boşqab yeməyi şəhərin ayağından buraya gəzdirə-gəzdirə gətirdin. Harda ac-yalavac görsəniz, ona verin.

Kənzidər xanımın əmrini yerinə yetirdilər.

Qızdar köhnə hamamın yanınan keçəndə gördülər ki, cavan bir oğlan uzanıb, başının altında bir torba, yanında da bir tula. Qızdar yaxınlaşıb boşqabı Məlik Əjdərə verdilər. Məlik Əjdər soruşdu:

– Bu nə yeməkdi?

Qızdar dedilər:

– Bu bir boşqab yeməyi padşahın qızı göndərib. O, nişanlısı Məlik Əjdər üçün hər gün xeyrat verir.

Məlik Əjdər xörəyi alıb yedi, sonra adaxlısının verdiyi üzüyü atdı boşqaba, dedi:

– Qızdar, sizi and verirəm Allaha, bu boşqabı verərsiniz xanımın özünə.

Qızdar qayıdıb gördüklərini xanıma söylədilər. Padşah qızı gəlib atasınan izin aldı. İki at, bir xurcun da qızıl götürüb gəldi Məlik Əjdərin yanına. Onnar görüşüb başdarına gələni bir-birinə nəql elədilər, sonra atlara süvar olub yol başladılar. Az getdilər, üz getdilər, dağlar aşdılar, çaylar keşdilər, gəlib bir bulağa çatdılar. Atndan düşüb bulağın üstündə bir göy çə-

mənnikdə dincəlməyə başladılar. Qız Məlik Əjdərin başını qoydu qucağına. Məlik Əjdər yuxuya getdi. Elə bu vaxt iki göyərçin gəlib uca bir ağacın başına qondu. Göyərçinnərdən biri o birinə dedi:

– Ay bacı, bunnar kimdi?

O biri dedi:

– Bu Məlik Əjdərdir, yanındakı da onun adaxlısıdır, Misir padşahının qızı. Məlik Əjdər analığına çox yaxşılıx eləyib onu ölmənən qurtardı, zalım analığı isə onu dünya işığına həsrət qoyub gözdərini çıxardı

Birinci göyərçin soruşdu:

– Bacı, bu yazığa bir kömək eləməh olarmı?

Böyük göyərçin dedi:

– Olar.

Sonra üzünü padşahın qızına tutub dedi:

– Ay qız, sözdərimə yaxşı-yaxşı qulaq as, biz uçanda bir lələk aşağı düşəcək. O lələyi götürərsən, Məlik Əjdərin də gözdəri tulanın dilinin altındadır. Tuladan gözdəri alıb qoyarsan yerinə, sonra qanadı çəkərsən Məlik Əjdərin gözdərinə.

Bunu deyib quşdar qanad çalıb qalxdılar. Bir lələk aşağı düşdü, qız tez lələyi götürdü. Qız tez gözdəri tuladan alıb yerinə qoydu, lələyi çəkdi Məlik Əjdərin gözdərinə. O dəqiqə Məlik Əjdərin gözdərinə işıx gəldi, amma qız sevindiyinnən sol gözü sağa, sağ gözü sola qoydu. Məlik Əjdərlə qızın sevincinin həddi-hüdudu olmadı. Daha onnar heç yana getmiyib geri döndülər.

Gəlib şəhərə az qalmış gördülər ki, bir cütçü tum əkir, tum da qara, özü də qara geyinib, öküzü də qara. Məlik Əjdər xəbər aldı:

– Baba, niyə qara geyinibsən?

Qoca dedi:

– Oğlum, padşahın kürəkəni ilə qızı yoxa çıxıb. Ona görə hamı qara geyinib.

Məlik Əjdər dedi:

– Baba, get padşahı muştuluxla.

Qoca sevincək şəhərə yollandı. Padşah qocanın gətirdiyi xəbəri eşidib tez qızı ilə kürəkənin qabağına bir dəstə adam göndərdi, qocaya da çoxlu hədiyyə verib yola saldı.

Məlik Əjdərlə qızının qayıtmasınan şadlanan padşah düz qırx gün, qırx gejə toy eliyib qızını Məlik Əjdərə verdi. Onnar xoş güzəran keçirib yaşamağa başladılar. Bir neçə müddətdən sonra Məlik Əjdər qıza dedi:

– Gərək gedib anamı görəm.

Qız dedi:

– Gedirsən, get, amma onu öldürmə, götür gəl.

Məlik Əjdər ata süvar olub yola düzəldi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi. Gəlib çıxdı divlərin qalaçasına. Bir nəre çəkib darvazanın hər tayını bir tərəfə atıb içəri girdi. Gördü burada üç-dörd uşaq var, amma yarı divdilər, yarı adam. Məlik Əjdər o saat başa düşdü ki, bu uşaxlar analığı ilə divin uşaxlarıdır. Səs-küyə divlə analığı da gəlib Məlik Əjdəri gördülər. Divin canına üşütmə düşdü. Məlik Əjdər dedi:

– Ey div, sənnən mənim işim yoxdu.

Bunu deyib qılıncla analığını doğram-doğram elədi. Dedi:

– Mən səni ölümənə qurtarıb özümü ölümə atdım. Sənsə məni dünya işığına həsrət qoyub quyuya atdın. İndi də cəzanı aldın.

Bunu deyib Məlik Əjdər atına mindi.

Sonra üzünü divə tutub dedi:

– Mən getdim, bu həyətnən, bu balalarinnan işim yoxdu. Günahkar öz cəzasına çatdı.

Məlik Əjdər qayıdıb Misir şəhərinə gəldi. Padşah qızı ilə ömür sürüb xoş gün keçirdi.

Onnar yidilər, işdilər, yerə keşdilər, siz də yiyin, için, dövrə keçin.

ŞAHZADƏ VƏ TÜLKÜ

Biri vardı, biri yoxıydı, bir padşah vardı. Bu padşahın da iki oğlu vardı. Bir gün padşah baxır oğlanları böyüyüb yetkinləşibər. Arvadını çağırır deyir:

– Arvad, oğlanlarımız böyüyüb. Deyirəm bir onları evləndirək.

Arvad deyir:

– Kişi, məsləhət sənindi, nə desən, mən razı.

Padşah kiçik oğlunu böyükdən çox isdəyirdi. Odur ona vəzirin qızını alıb toy eliyir. Bu iş padşahın böyük oğlunun ürəyinə toxunur. Ata-anasınan küsüb evdən çıxır. Gəzə-gəzə gəlib bir meşəyə çıxır. Axtarır bir mağara tapır. Öz-özünə deyir:

– Lap yaxşı, elə bura evim olar.

Oğlan hər səhər ox-kamanını götürüb ov ovlayır, quş quşlayır. Elə bu minvalla da yaşayır. Günnərin bir günü oğlan ovdan qayıdanda görür bir tülkü onun dalınca düşüb gəlir. Tülkü birdən dil açıb deyir:

– Oğlan, sən də təksən, mən də təkəm. Gəl yoldaş olub bir yerdə yaşayaq. Mən də sənə vurduğun ovun, quşun sür-sümüyü ilə dolanaram.

Oğlan deyir:

– Tülkü qardaş, mən razı. Amma yoldaş yox, qardaş olax.

Tülkü başını bulayıb deyir:

– Yox, oğlan, gəl elə yoldaş olax. İnsan çiy süd əmib, etibarsız olur.

Tülkü də qalır oğlanla mağarada yaşayır. Bir gün tülkü meşəyə gələndə görür ki, bir canavar uluyur. Tülkü qorxa-qorxa canavara yaxınlaşır xəbər alır:

– Canavar qardaş, nə olub belə uluyursan?

Canavar deyir:

– Tülkü qardaş, acınnan uluyuram. Neçə gündü ağzıma bir sümük də dəyməyib.

Tülkü deyir:

– Gəl gedək, sən nə qədər isdiyirsən sümük verim.

Canavar tülküyə diqqətlə baxıb deyir:

– Tülkü, sonra məni təliyə-zada salarsan ha?

Tülkü gülüb deyir:

– Ay canavar qardaş, nə deyib, nə axtarırsan? Mən neçə vaxtdı bir bəni-insannan bir mağarada yaşayıram. Özü də iki can bir qəlbə. O, ov ovluyur, mən də turacın, kəkliyin sür-sümüyünü yiyirəm.

Axır canavar razılaşıb tülküylə gəlib mağaraya çatırlar. Tülkü canavarı mağaranın bir küncünə aparır, bir oğlax sür-sümüyünü ona göstərir, deyir:

– Hə, canavar qardaş ye, nuşcanlıqla.

Tülkü elə bunu deyəndə gördü canavar özünü atdı sür-sümüyün üstünə. Canavar yeyib-doyannan sonra tülküyə deyir:

– Tülkü qardaş, bəlkə bəni-insannan danışasan, mən də qalım sizin yanınızda. Yenə bir işinizə yarıyaram.

Tülkü deyir:

– Onda gözdə oğlan gəlsin, onnan danışım. Görək nə deyir.

Bir azdan oğlan da ovdan qayıdır. Tülkü onun qabağına qaçıb deyir:

– Oğlan, bir ac canavar var, o da biznən yaşamax isdəyir. Bu iş nə deyirsən?

Oğlan tülküyə dedi:

– Yaşayır, yaşasın. Təki bizə zərəri toxunmasın.

O günnən iki idilər, oldular üç. Bu gedişnən Simurq quşu, ayı da onnara qoşulur. Hamısı bir yerdə yaşayırlar.

Günlərin bir günü tülkü oğlana dedi:

– Oğlan, neçə vaxtdı bir yerdə yaşayırsın, elə səni fikirri görürəm. Aç mənə, bu, nə məsələdi.

Oğlan deyir:

– Tülkü lələ, sənnən dərdimə əlac olmaz!.

Tülkü çox deyir, oğlan az eşidir. Axırda oğlan görür yox, tülkü əl çəkmir. Açır dərdini ona nəql edir. Oğlan ona deyir:

– Gördün, tülkü lələ, sənnən dərdimə əlac edən olmaz!

Tülkü bir söz deməyib çıxır gedir. Bir gün axşam tülkü

heyvannarı bir yerə yığıb deyir:

– Qardaşdar, görürsüz də ağamız necə fikirri gəzir.

Deyirəm, gəlin onu evləndirək, dərdi dağılsın.

Canavar deyir:

– Yaxşı, deyin görək ağamıza kimi alax?

Simurq quşu o saat deyir:

– Məndən olsa Dünya xanımı – Rum padşahının qızını.

Mən çox yerrəri gəzmişəm, belə gözəl qız görməmişəm.

Tülkü sevincək deyir:

– Lap yaxşı oldu. Səhər gedərik Rum vilayətinə.

Ertəsi gün səhər oğlan ox-kamanını götürüb ova çıxır.

Heyvannar da yığışıb Rum vilayətinə yola düşüllər.

Oğlan axşam ovdan qayıdanda baxır görür heyvannardan bir əsər-ələmət yoxdu. Hər yeri axtarır, onnarı tapa bilmir. Öz-özünə fikirreşir: "Onnar hara getmiş olarlar? Bəlkə mənəncə inciyib gediblər? İndi onnarsız mən burada necə qalıq?" Oğlan yenə ox-kamanını götürüb gedir heyvannarı axtarmağa.

Oğlan heyvannarı axtarmaxda olsun, görək onnar nə etdilər. Heyvannar az getdilər, çox getdilər, dərə-təpə düz getdilər, gəlib Rum şəhərinə çatdılar. Tülkü heyvannara dedi:

– Qardaşdar, siz bir yerdə daldalanın, mən şəhərə baş çəkib gəlim.

Tülkü şəhərə gedənnən sonra heyvannar da çəkilib gözdən-qulaxdan irax bir yerdə gizlənişlə özləriylə gətirdikləri sür-sümükdən yedilər. Bir azdan tülkü çiyində bir iri heybə gəlib çıxır. Ayı tülküdən xəbər alır:

– Tülkü qardaş, nə almısan?

Tülkü dedi:

– Ayı qardaş, sənin üçün bir nağara, canavar qardaşıma da bir dümbək almışam. İndi, qardaşdar, qulağınız məndə olsun, görün nə deyirəm. Gecəni burada yatırır. Səhər Rum padşahının sarayının qabağına gedib çalib oxuyuruq. Səs-küyə padşahın qızı Dünya xanım eyvana çıxandaçıxacaq. Simurq quşu göydən enib onu götürüb, yen göyə qalxır. Gəlib burda bizi gözləyəcək.

Sonra Dünya xanımı da belinə mindiribevimizə apararız.

Heyvannar tülkünün bu fəndinə əhsən deyib elə də razılaşırlar.

Səhər canavar, bir də ayı gəlib Rum padşahının sarayının qabağında çaldıxca tülkü də əlində çomax ortaya düşüb oynuyur. Simurq quşu göydə qanad çalıb sarayın üsündə hər-rənir. Sarayda səs-küy düşür, bəs heyvannar gəlib sarayın qabağında oyun çıxarıllar. Saraydakılar hamsı heyətə düşüb onnara tamaşa edir. Dünya xanım səs-küyə eyvana çıxmağıyla Simurq quşunun göydən şığıyıb ehmalca onu caynağına alıb uçmağı bir oldu. Aləm dəyir bir-birinə, çaxnaşma düşdü. Heyvannar da bu qarışıxlıxdan istifadə edib aradan çıxırlar. Gəlib vədələşdikləri yerə çatanda baxıb görürlər Simurq quşu, Dünya xanım da burdadılar. Amma qız ağlıyır. Tülkü xəbər alır:

– Qız, niyə ağlayırsan? Bizdən qorxma, səni Yəmən şahzadəsinə apararız.

Tülkü Simurq quşuna deyir:

– Simruq qardaş, sən Dünya xanımı apar, biz də dalınca gəlirik.

Simurq quşu o saat Dünya xanımı belinə mindirib göyə qalxır. Tülkü, canavar, ayı da bir az yorğunnuxlarını alıb yola düşürlər.

Oğlan mağaranın ağzında bikef oturmuşdu ki, bir də gördü Simurq quşu göydən yerə endi, belində də dünya gözəli bir qız. Oğlan təəcübdən yerində donub qalır. Birtəhər özünə gəlib qızdan xəbər alır.

– Ay qız, sən kimsən, nəçisən?

Dünya xanım:

– Mən Rum padşahının qızı Dünya xanımmam. Simurq quşu bir səhər məni atamın sarayınan götürüb qaşdı – deyir:

Oğlan Simurq quşunna xəbər alır:

– Bəs tülkü, canavar, ayı hardadı?

Simruq quşu dedi:

– Sabah onnar da gəlib çatallar.

Bunu deyib Simurq quşu çəkilib bir tərəfə gedri. Oğlan Dünya xanım başdıyırlar söhbətə. Oğlan başına gələni ona danışır, deyir:

– Dünya xanım, bu gecəni mağarada qal, sabah qardaşlıqlarım gələr, görək nə edirik?

Oğlan durub Dünya xanıma mağarada yer salır. Dünya xanımı mağaraya yola salannan sonra özü də mağaranın ağzında yıxılıb yatır. Səhər tülkü, canavar, ayı da gəlib çıxıllar.

Bunnar burda qalsın, eşit Rum padşahınan. Simurq quşu Dünya xanımı aparın kimi Rum padşahı vəzirini çağırır deyir:

– Şəhərin bütün rəmmallarını, münəccimlərini çağır gəlsinlər.

Axşam özünə güvənən rəmmallar, münəccimlər padşahın hüzuruna yığılırlar.

Padşah onnara deyir:

– Səhər Simurq quşu qızım Dünya xanımı qaçırdı. Kim qızımın yerini üç günə kimi mənə desə, onu dünya malınan qane edəcəm.

Bunnarın içində qoca bir rəmmal varıydı. Çox bilikli idi. Qoca rəmmal bir sağına baxır, bir soluna baxır, görür hamsı başını aşağı dikib durub. İrəli çıxıb padşaha təzim edib deyir:

– Qibleyi-aləm, səhər qızın yerini sənə deyərəm.

Padşah qalan münəccimləri, rəmmalları buraxıb onu yanında saxlayır. Əmr eliyir rəmmala ayrıca otaq versinnər. Səhər padşah rəmmalı yanına çağırır xəbər alır:

– Qoca, qızımdan bir xəbər var?

Qoca rəmmal deyir:

– Qibley-aləm, rəml göstərdi ki, qızını Simurq quşu Yəmən padşahının oğlu Rüstəm şahzadənin yanına aparıb. Qızın indi Yəmən vilayətində bir mağaradadı, özü də sağ-salamatdı.

Padşah fərəhinnən əmr elədi qoca rəmmala böyük xələt verib yola salsınar. Sonra sərkərdəçini çağırır əmr eliyir:

– Qoşunu yığ, Yəmən vilayətinə yola düşürük.

Dava təbili çalınır. Rum padşahı qoşunun qabağında

Yəmən vilayətinə səfər eliyir.

Rum padşahı qoşunla gəlməkdə olsun, xəbəri xəbərdən, xəbəri Dünya xanımnan. Günnərin bir günü Dünya xanım mağaranın qabağında gəzirdi. Demə, bu vaxt da Ağ div göynən uçmuş. Ağ div çoxdan fürsət axtarırdı ki, Dünya xanımı oğurlayıb özünə arvad eləsin. Birdən gözü Dünya xanıma sataşır. O saat küləyə dönüb yerə enir. Dünya xanımı burulğanına salıb qaldırıb aparır.

Axşam Rüstəm şahzadə qardaşlıqları ilə ovdan qayıdanda görürlər Dünya xanım yoxdu. Hər yeri axtarırlar onu tapa bilmirlər. Rüstəm şahzadənin dərdi biriydi, olur iki. Qardaşlığı tülkü ona deyir:

– Qardaş, heş fikir eləmə! Dünya xanım harada olsa, axtarıb tapacıyıx. İndi sən burada qal, biz gedək onu axtarmağa.

Onnar elə bu söhbətdə, Rum padşahı qoşunuyla özünü yetirir. Rüstəm şahzadə bir də baxıb görür qoşun üzük qaşı kimi mağaranı dövrələyib. Rum padşahı baxıb görür mağaranın qabağında gözəl bir oğlan dayanıb. Dayanışınnan, duruşunnan lap şah balasına oxşayır. Atını ona tərəf sürüb deyir:

– Rüstəm şahzadə, qızım Dünya xanımı sənnən isdəyirəm. Yoxsa davamız davadı.

Rum padşahı belə deyəndə Rüstəm şahzadə ədəb-ərkanla ona təzim edir, başını aşağı dikib deyir:

– Qibleyi-aləm, üzüm yanında qaradı. Dünya xanım itib.

Rum padşahı bunu eşidən kimi hirsdənir, bir isdiyir əlini qılıncına ata, sonra nəşə fikirreşib atdan düşür. Rüstəm şahzadənin bərabərinə gəlib xəbər alır:

– A kişi, sən nə danışırsan? Dünya xanım hara itib?

Rüstəm şahzadə deyir:

– Qibleyi-aləm, bir az səbrin olsun, hər şeyi əvvəldən axıra kimi sənə nəql eliyim.

Rüstəm şahzadə əvvəldən axıra başına gəlennəri nəql eliyənnən sonra Rum padşahının hirs bir az soyuyur.

Bu vaxt göydə dəhşətdi bir saqqıltı səsi eşidilir. Bütün

qoşun əhli qorxu inçində başlarını qaldırıb göyə baxanda görürlər Simurq quşu caynaqlarında iri bir qaya qanad çala-çala hərlənir. Simurq quşu qayanı gurultu ilə bir tərəfə atıb Rüstəm şahzadənin yanına uçub gəlir, deyir:

– Rüstəm şahzadə, indi qalaçaya girmək olmaz. Ağ div qalaçadadır. Gəl səhəri gözləyək. Səhərrər ova gedir.

Rüstəm şahzadə quşun sözüylə razılaşır. Bir yer tapıb orada gecələyirlər. Səhər bir tufan qopur, bir yağış yağır, gəl görəsən. Bir azdan hava sakitdəşir. Simurq quşu şahzadəyə deyir:

– Ağ div qalaçadan çıxır. İndi biz qalaçaya girə bilərik.

Rüstəm şahzadə Simurq quşunun belinə minir. Quş göyə qalxıb onu qalaçanın barısından keçirib içəridə yerə enir. Şahzadə ona deyir:

– Qardaş, sən burda bir yerdə gizlən, mən Dünya xanımı axtarıb tapım.

Rüstəm şahzadə gəzə-gəzə gəlib Ağ divin imarətinə çatır. İmarətə daxil olub bir-bir otaxları axtarmağa başladı. Bir otağın qapısını açıb içəri girəndə birdən Dünya xanımı görür. Dünya xanım Rüstəm şahzadəni görüb üsdünə qaçır. Görüşüb qucaqlaşırlar. Dünya xanım onnan xəbər alır:

– Rüstəm şahzadə, sən bura necə gəlib çıxdın?

Rüstəm şahzadə qalaçaya necə gəldiyini nəql eliyir. Dünya xanım deyir:

– Rüstəm şahzadə, nə qədər ki Ağ div sağdı, sən mənə burdan qurtara bilməyəcəksən. Onu da hələm-hələm öldürmək olmaz. Ona nə ox kar eliyir, nə də qılınc. Ağ divin canı həyətdəki göldə üzən ördəyin qarnındakı yumurtadadı.

Rüstəm şahzadə ox-kamanını götürüb həyətdə çıxır. Gəzə-gəzə gəlib gölü tapır. Baxıb görür gölün tən ortasında bir ördək üzür. Yerini rahatlayıb oxu kamana qoyub atır. Ox ördəkdən yan ötür. Rüstəm şahzadə baxır, dizəcən daş olur. Yenə oxu kamana qoyub atır. Ox yenə də ördəkdən yan ötür. Bu dəfə şahzadə qurşağacan daş olur. Rüstəm şahzadə bir də oxu kamana qoyub ördəyi nişan alır. "Ya mədəd" deyib atır. Ox ördəyin ortasınnan

keçib aşırır. Elə o saatda şahzadə daşdan azad olur. O, gölə gəlib ördəyi götürüb sahilə çıxır. Ördəyin qarnını yarıb Ağ divin canı olan yumurtanı götürür. Rüstəm şahzadə yumurtanı əlinə alan kimi göy guruldayır, ildırım çaxır. Bir də görür iri bir qara bulud yerə düşüb eybəcər, nahamvar divə döndü. Rüstəm şahzadə o saat bildi, qabağındakı Ağ divin özüdü. Ağ div onun ayaxlarına düşüb yalvarmağa başladı:

– Rüstəm şahzadə, nə diləyin varsa, yerinə yetirirəm, tə ki, öldürmə.

Rüstəm şahzadə Ağ divin sözünə baş qoşmayıb yumurtanı ayağının altına atıb əzir. Bir dəqiqədə Ağ div yanıb külə donur. Geri dönüb imarətə getmək isdiyəndə görür Dünya xanım yanında dayanıb. Təzədən qucaqlaşır. Bu dəmdə Simurq quşu da onnara yaxınlaşır. Simurq quşu Rüstəm şahzadəyə deyir:

– Qardaş, daha dayanmağa dəyməz, gedək.

Simurq quşu onnara belinə alıb uçur. Simurq quşu bir xeyli uçandan sonra gəlib mənzilə çatırlar. Rüstəm şahzadə baxır qardaşlıqları onnara gözləyir. Rüstəm şahzadə qardaşlıqları ilə görüşüb deyir:

– Səhər Rum vilayətinə gedirik.

Gecəni burada qalıb səhəri yola düşürlər. Bir gün, iki gün, gəlib Rum vilayətinə çatırlar. Rum padşahını muştuluxluyurlar: "Bəs gözün aydın osun, Dünya xanım gəldi". Rum padşahı başında vəzir, vəkil Dünya xanımla Rüstəm şahzadənin pişvazına çıxır. Hər ikisini bağrına basıb öpür. Rum vilayəti üç gün, üç gecə şadyanalıq edir. Rum padşahı Rüstəm şahzadədən xəbər alır:

– Rüstəm şahzadə, bir danış görək Dünya xanımla Ağ divin cənginnən necə qurtardın?

O başına gələni Rum padşahına nəql edir. Rum padşahı qırx gün, qırx gecə toy edib qızı Dünya xanımla Rüstəm şahzadəyə verir.

Mən də o tayda yeyib-işdim. Toydan üç alma gətirdim, biri mənim, biri sənin, biri də bacadan baxannarın.

CEYRAN

Biri vardı, biri yox idi. Allahdan başqa heç kim yox idi. Bir padşah var idi. Bu padşahın üç oğlu varmış. Bir gün padşah bərk xəstələnir və ölümünün yaxınlaşdığını hiss edib oğlanlarını yanına çağırır onnara vəsiyyəti edib dedi:

– Balalarım, həmişə ova çıxanda, nəbədə gün batan tərəfə ova gedəsiniz.

Padşah söznü deyib, canını balalarına tapşır. Qardaşlar atalarını dəfn elədilər. Bir neçə vaxt keçdi. Bir gün padşahın böyük oğlu, vəzirin oğlunu çağırır və ona dedi ki, hazırlaş, ova gedək. Onnara atdanıb gün batan tərəfə ova çıxdılar. Gördülər bir bulax axır. Bir ceyran bulaxdan su içir. Oğlan fikirləşdi ki, atamın paxıllığına bax, ov burda ola-ola, qoymurdu məni bura gəlim.

Sən demə, ceyran qız imiş. Ceyran qaçmağa üz qoydu. Oğlan ceyranı qovdu. Vəzirin oğlu onun dalınca getmədi. Ceyran qaçıb bir kəndə girdi. Oğlan bir qarının evində qonax qalmalı olur. Oğlan qarından ceyranı soruşur. Qarı deyir:

– Oğlum, qəm yemə, o padşahın qızıdır. Sənin kimi oğlanları aldadıb zindana saldırır.

Oğlan qarıya dedi:

– Ay nənə, onun yerini mənə göstər.

Qarı aparıb oğlanı qızın evini ona göstərdi. Və oğlana dedi ki, qız danışmaq bilmir, əgər qızı danışdırsa bilsən, səni buraxacaq. Yox danışdırsa bilməsən, zindana saldıracax. Oğlan gəlib qızın qapısını döydü və içəri girdi. Nə qədər çalışdısa, qızı danışdırsa bilmədi. Qız onu zindana saldırdı.

Səhəri gün vəzirin oğlu ilə padşahın ortancıl oğlu gəldilər bulağa. Vəzirin oğlu ceyranı görəndə dedi ki, sənin qardaşın bu ceyranın dalınca getmişdi. Bu yerdə ceyran götürüldü. Oğlan da ceyranın dalınca qaçmağa başladı. Ceyran həmin kəndə girdi. Ortancıl qardaş da eynilə, böyük qardaş kimi qarının evində gecələdi. Ceyran haqqında maraqlandı və onun evinə getdi. O da nə qədər çalışdısa, qızı danışdırsa bilmədi. Ceyran-qız həmin oğlanı da zindana saldırdı.

Səhəri gün kiçik qardaş, vəzirin oğlu ilə həmin bulağın

üsdünə gəldilər. Ceyran yenə bulağın başında idi. Vəzirin oğlu ceyranı göstərib dedi:

– Qardaşlarını aldadan bu ceyrandı.

Ceyran qaçmağa üz qoydu. Və həmin kəndə girdi. Kiçik qardaş da eyni cür, böyük qardaşları kimi, həmin qarının evinə gəldi. Oğlan getmək istədi. Qarı ona bir bülbül verdi ki, bunu özünə apar. Yolda bülbül dilə gəldi və oğlana dedi:

– Məni aparıb buraxarsan qızın evinin qapısının ağzına, sənənlə danışarım, görək qızı danışdıra bilərikmi?

Onnar gəlib çatdılar qızgilə. Oğlan içəri girəndə, bülbül qəflətən qapının arxasına keçdi. Elə elədi ki, qız onu görmədi. Oğlan keçib əyləşdi və başdadılar söhbətə. Oğlan dedi:

– Salam, köhnə qarı, necəsən?

– Yaxşıyam, sağ ol!

Oğlan dedi:

– Mən sənə bir əhvalat danışacam, sən də qulaq as. Bir şəhərdə üç qardaş yaşayırdı. Böyük qardaş dülgər idi. Ortancıl qardaş dərzisi idi. Kiçik qardaş molla idi. Bir gün onnar ova çıxırlar. Ovdan sonra onnar meşədə gecələmək istəyirlər. Elə də olur. Lakin növbə ilə keşik çəkməli olurlar. Əvvəl böyük qardaş keşik çəkməli olur. Vaxt tez gəlsin deyə, dülgər qardaş ağaşdan adam düzəldir. Növbə ortancıl qardaşa gəlir çatır. Baxıb görür ki, böyük qardaşı ağaşdan adam düzəldib. Di durma, ortancıl qardaş da, öz dərzilik məharətini göstərir. Güzəl bir libas tikib həmin adama geyindirir və gedib yadır. Bu dəfə növbə kiçik qardaşa çatır. O, durub baxır ki, yaxınlıqda kimsə dayanıb. O, gəlib görür ki, ağaşdan düzəldilmiş bir adamdı. Əl açıb Allaha dua edir ki, bu adamı gözəl bir qıza çevirsin. Allah onu eşidir.

Oğlan üzünü qarıya çevirir və soruşur:

– Ay köhnə qarı, indi sən də görək bu qız hansı qardaşa düşür?

Qarı deyir ki, əlbəttə, böyük qardaşa. Qız naəlac qalıb o tərəfdən qışqırır:

– Nə danışırırsız, qız kiçik qardaşın olmalıdı.

Qız başa düşdü ki, onu danışdırırlar. Onnara deyir ki, sabah da gələrsiniz. Bülbül gizlincə çıxır, oğlanla bərabər gedir. Onnar

getdikdən sonra, qız fikirləşir ki, bu qarı mənimlə heç vaxt danışmırdı. Bu oğlana nə yaxşı danışdı. Sonra qız qapını çıxartdırıb yerinə təzə qarı qoydurur. Səhəri gün oğlan yenə gəlir. Bu dəfə bülbül qızın çırağının altında gizlənir. Söhbət başlanır. Oğlan deyir, ay çıraq, mən sənə bir nağıl danışım, sən də qulaq as.

Bir gün padşahın arvadı, vəzirin və vəkilin arvadları hamama gedirlər. Yolda gedərkən şahın arvadı yerdə böyük bir üzük görür, lakin götürmür. Öz-özünə fikirləşir ki, başqasının üzüyünü niyə götürməliyəm. Vəzirin arvadı da üzüyü götürmür. Fikirləşir ki, şahın arvadı özünü çəkib üzüyü götürmədi, mən niyə götürüm? Üçüncü vəkilin arvadı gəlirdi. O, üzüyü götürür qoyur cibinə. Onnar hamamdan çıxanda padşahın arvadı baxır ki, üzük həmənlə yerdə yoxdur. O biri arvadlardan soruşur ki, üzüyü hansınız götürüb. Vəkilin arvadı deyir ki, mən götürmüşəm. Və onnar başdıyıllar savaşağa. O deyir üzük mənimdi, bu deyir üzük mənimdi.

Oğlan çıxardan soruşur:

– Çıraq, indi de görüm üzük hansı arvadın olmalıdır?

Çıraq deyir:

– Əlbəttə, padşahın arvadının olmalıdı. Çünki üzüyü birinci o tapıb.

Qız dayana bilməyib qışqırdı:

– Boş-boş danışırırsız, üzük vəkilin arvadının olmalıdır. Çünki şahın arvadı birinci üzüyü görmüşdü. Amma götürməmişdi.

Qız naəlac qalıb oğlana gedir. Bunlar gəllər oğlanın evinə. Bülbül oğlana deyir ki, qız səndən bu sirri xəbər alacaq. Nəbadə sirri açarsan. Yoxsa, qız qaçıb gedəcək. Axşam olur və qız başdıyır oğlana yalvarmağa ki, bəs sən qapını və çırağı necə oldu ki, danışdırdın. Oğlan demək istəmir. Qız əl çəkmir. Oğlan naəlac qalıb, bütün olanları qıza danışır. Səhər olur. Qız tezdən durub qaçır. Gedəndə qızın baş yaylığı düşür yerə. Oğlan ayılıb görür ki, qız qaçıb, ancaq yaylığı qalıb. Oğlan gəlib bülbülə hər şeyi danışır. Bülbül deyir ki, mən indi neyləyim, axı mən sənə demişdim ki, qıza heç nə demə. Əgər qızdan bir nişanə qalmış olsaydı,

yenə nə isə fikirşərdim. Oğlan deyir ki, qızın yaylığı düşüb qalıb. Bülbül deyir ki, qız səni elə-belə rahat buraxmayacaq. Səni tutduracaq. Səni padşahın yanına aparacaq. Padşah səni dar ağacına çəkəcək. Mən sənə bir kələk öyrədəcəm. Bəlkə xilas oldun. Elə də oldu. Səhər gəlib oğlanın əl-qolunu bağlayıb, padşahın hüzuruna aparıllar. Padşah ona deyir ki, sən mənim qızımı aldatdın, mən də səni asdıracağam.

Oğlan dedi ki, şah sağ olsun, izn ver, mənim sizə bir hekayətim var, danışım, sonra asdırarsınız.

Padşah icazə verdi.

– Bir gün mən ova çıxdım və bir dənə yekə qaz vurub gətirdim evə. Bu qazı təmizdiyib kabab elədim. Elə istədim ki, yeyəm, qaz pır eləyib uçdುವə onun qanadının biri qaldı əlimdə. Padşah oğlana dedi:

– Niyə yalan danışırısan. Heç bişmiş qaz da uçub gedər.

Onda padşahın oğlu qızın yaylığını çıxarıb atdı yerə. Qız dedi:

– İndiki belə oldu, mən səninem.

Padşah bunlara qırx gün, qırx gecə toy edib, qardaşlarını da zindandan azad etdirib öz vətənlərinə yola saldı.

Yolda gedərkən padşahın qızı oğlana dedi ki, bil və agah ol ki, qardaşların, səni elə belə buraxmayacaxlar. Onnar səni bir quyuya atacaxlar. Sən qorxma, quyuda bir neçə gün gözləyəsən. Elə ki, cümə günü çatdı, görəcəksən ki, iki dənə qoç gəlir. Biri qara, biri də ağ. Sən tullanarsan qara qoçun belinə, o da səni atacax ağ qoçun belinə, sən də gəlib çıxacaqsan işıqlı dünyaya. Elə də oldu. Qardaşdar kiçik qardaşı götürüb atdılar bir quyuya. Oğlan başladı cümə gününü gözdəməyə. Cümə günü gəlib çatdı. Oğlan görür ki, budur iki qoç gəlir, biri qara, biri ağdı. Oğlan qara qoçun belinə tullanmadan, çaşıb ağ qoçun belinə tullandı. Ağ qoç oğlanı tulladı qara qoçun belinə. O da oğlanı tulladı qaranlıx dünyaya.

Oğlan istədi ki, yatsın. Lakin bir də eşitdi ki, oturduğu ağacın başından quş səsdərinin çığırtısı gəlir. Qalxıb baxıb gördü ki, bir qara ilan onnarı yemək istəyir. Oğlan ilanı öldürüb sonra doğruyur və atır quş balalarının yuvasına ki, onnar yesin. Elə bu

zaman bir nəhəng Simurq quşu gəlib çıxır. İstəyir oğlanı öldürsün, balaları qışqırır ki, dəymə, o bizi ölümdən qurtarıb. Sonra ilan ölüsünü ona göstərir. Simurq quşu oğlana minnətdarlıq edərək bildirir ki, nə deyirsən yerinə yetirim. Oğlan deyir ki, məni işıqlı dünyaya çatdır. Simurq quşu razı olub deyir: Eləse, get qırx girvənkə ət və qırx tulux su al. Sonra səni aparım. Oğlan dediklərini yerinə yetirir. Sonra oğlan minir quşun belinə, qalxıllar göyə. Quş qa deyəndə ət, qu deyəndə su verirdi. Oğlan bir də görür ki, ət qurtarıb. Quş qa deyəndə tez bıçaqla qıçının ətindən kəsib quşa verir. Quş əti yemir, görür ki, ət şirindi. Onnar işıqlı dünyaya çatıllar. Quş oğlana deyir ki, indi gedə bilərsən. Oğlan gedəndə quş görür ki, o, ətinnən kəsib. Simurq quşu ağzındakı ət parçasını oğlanın yarasının üstünə qoyur, ağzının suyu ilə onu yapışdırır. Oğlanın yarası tamam sağalır. Sonra Simurq quşu oğlana öz lələyindən verib deyir ki, nə vaxt dara düşsən bu lələyi oda tut, mən dərhal yanında hazırım.

Oğlan gəlib saraya çatır, görür ki, qardaşları qızın üstündə dava eliyillər. Bunu gören kiçik qardaş quşun lələyini oda tutur. Simurq quşu onun qarşısında hazır olur. Oğlan onnan ağ at və bir dəst ağ paltar istəyir. Onun dedikləri hazır olur. Oğlan ağ paltarı geyib, ağ ata minir və böyük qardaşını onunla vuruşmağa çağırır. İki qardaş üç gün, üç gecə vuruşdular. Kiçik qardaş quşu yenidən çağırır və xahiş etdi ki, ona bir boz at və bir dəst boz paltar gətirsin. Dedikləri hazır olur. Oğlan boz paltarı geyinir, boz atı minir. Ortancıl qardaş çağırır meydana. Onnar üç gün, üç gecə vuruşullar. Bu dəfə də kiçik qardaş qalib gəlir.

Oğlan saraya gəlir və özü yenidən özünə qırx gün, qırx gecə toy eliyir. Onnar öz muraddarına çatdılar. Siz də muradınıza çatın.

SEHIRLI BOYUNBAĞI

Biri var imiş, biri yox imiş, keçmiş zamannarda bir şansöhrətli şah var imiş. Bu şahın da üç dostu varmış. Şah onları canınnan artıx sevərmiş. Birinci dostu özünən kiçik qardaşı imiş, ikinci dostu dəvə, üçüncü dostu kürən at imiş.

Şah hər gün səhər yataxdan qalxan kimi fikirreşirmiş ki, dostdarım nə edir? Şah durub əvvəl kiçik qardaşının yanına gedərmiş, onu oxşuyub əzizliyərmiş, sonra gedərmiş dəvənin yanına, dəvənin boynunu bir neçə dəfə yavaş-yavaş şappıldarmış, sonra gedərmiş kürən atının yanına, atın yalını tumarlarmış. Dostdarının sağ-salamat olduğunu gördükdən sonra qayıdarmış sarayına, girərmiş yatağına, yenidən yuxularmış.

Bu şahın var-dövləti başınnan aşıb daşırdı, ancax onun bir dərdi vardı, o da uşax dərdiydi. Bir gün şah ovdan qayıdanda bir qıza rast olur, bir könlədən min könlə ona vurulur. Şah həmin qıza elçi göndərir. Qızı ona verillər. Qızın atası onu şah sarayına yol salmazdan əvvəl dedi:

– Mənim əziz qızım, bunnan sonra sən şah sarayında qalacaxsan. Ancax bu boyunbağını heç vaxt boynunnan çıxartma. Bu boyunbağı səni həm şahın qəzəbinnən, həm də şərdən qoruyacax.

Qız atasına söz verdi ki, boyunbağını heç vaxt boynunnan çıxartmayacax. O, şaha qoşulub getdi. Elə həmin gün şah toy elədi. Bu toy düz qırx gün, qırx gecə çəkdi. Şah cavan arvadına yaman bənd olmuşdu. Şahın sarayında bir qarı vardı. Bu qarı şahın cavan arvadının yanından əl çəkməzdi.

Şahın o biri arvaddarı isə bunnan yaman hirsələnərdilər, şahın gözəl-göyçək, cavan arvadına paxıllıx edərdilər.

Şahın arvaddarı deyirdilər:

– Biz hamımız xan, bəy qızıyıx, şah bizim hamımızı eyni dərəcədə sevərdi, hamımıza eyni gözlə baxardı. Heş birimizi o birimizdən gözəl heçab eləmərdi, heş birimizi çirkin hesab eləmərdi. Elə ki, şahın bu təzə arvadı ortuya çıxdı, bizə daha heş

baxıb eləmir. Gərək ona göz verib-işıq verməyək. Ancax bunu necə eliyək?

Çox fikirreşdilər, götür-qoy etdilər, amma bir şey tapa bilmədilər. Bu vaxt xanın böyük arvadı dedi:

– Gərək qarını ələ gətirək, o, şahın cavan arvadını məhv eləməyi bizə öyrəder.

Şahın arvaddarı qarını yannarına çağırdılar. Qarı soruşdu:

– Xoş gördük, hörmətli xanımlar, məni yaxşı çağırıbsınız?

Şahın arvaddarı dedilər:

– Biz səni çağırışıq ki, sirmimizi sənə bəyan eliyək. Əvvəllər şah bizim heş birimizi ən gözəl adlandırmaz, heş birimizi çirkin saymazdı, hamımıza eyni gözlə baxardı. O gün-nən ki, şahın bu təzə arvadı gəlib, indi heş üzümüzə də baxmır. Qarı nənə, bir məsləhət ver. Ona necə əziyyət verək, necə canını boğazına yığax, necə başını batırx?

Qarı qorxa-qorxa dedi:

– Siz nə danışırsınız, siz nə danışırsınız, əziz xanımlar. Mən dindar bir adamam, mən heş məsləhət görərəmmi ki, canlı bir adamı öldürəsiniz? Bu çox böyük günahdı. Yox, yox, mən sizə heş bir şey deyə bilmərəm.

Dedilər:

– Qarı nənə, demək siz bir nəfərin öldürülməsini boynunuza götürmürsünüz? Əgər bizə kömək eləməsəniz, hamımız bax burdaca gözünüzün qabağında özümüzü öldürəcəyik. İndi özünüz seçin.

Qarı dedi:

– Amandır, ay xanımlar, məni məhv eləmiyin. Mənə yaxşı qulağ asın. Ona divan tutmağ asan iş deyil. Atası ona sehiri boyunbağı bağışlayıb. Nə qədər ki, boyunbağı onun boynundadı, nə qılınc, nə zəhər, heş şey onu məhv edə bilməz.

Şahın arvaddarı dedilər:

– İndi özün bil, boyunbağını ələ keçirsən, sənə gücün çatacaq qədər qızıl verərik, ya da səni öldürəciyik.

Qarı bir az fikirreşib razı oldu.

Sabahı gün şahın arvadı çox gözlədi, qarı gəlib çıxmadı. Şahın arvadı dedi:

– Görəsən qarı niyə gəlib çıxmadı?

Böyük arvaddar dedilər:

– Bilmirik.

Şah nökrəri qarının dalınca göndərdi. Bir azdan nökrər qayıdıb gəldi, dedi:

– Qarı xəstələnib, başı sarıxlı yataxda uzanıb, zar-zar zarıyır.

Şahın cavan arvadı dedi:

– Tez onu gətirin mənə yanına, mən onu sağaldaram.

Gedib qarını gətirdilər, taxtda oturdular. Şahın arvadı ona yanaşdı, boynunna boyunbağını çıxarıb, düz üç dəfə onu qarının başına qoyub götürdü. Qarı diqqətlə boyunbağını göz-dən keçirdi, necə daşdan düzəldiyini yadında saxladı. Dedi:

– Sağ ol, xanım, yaman yüngülləşdim, indi özümü yaxşı hiss edirəm.

Sabahı günü qarı yenə gəlmədi. Xanım dedi:

– Şah sağ olsun, izin verin, qarının dalınca nökrəri göndərim.

Şah dedi:

– Göndər.

Nökrər qarının yanına gəldi.

Qarı dedi:

– Bu gün halım pisdi. Heç addım da ata bilmirəm.

Nökrəri geri qayıtdı. Xanım ona qulaq asıb dedi:

– Gedib onu qucağınızda bura gətirin. İndi daha mən bilirəm ki, onu necə müalicə etmək lazımdı.

Gedib qarını qucaqlarında saraya gətirdilər. Şahın cavan arvadı boyunbağını boynunna çıxarıb düz üç dəfə onu qarının başına qoyub-götürür. Qarı yenə boyunbağını göz-dən keçirtirdi, bu dəfə daha yaxşı yadında saxladı.

Qarı dedi:

– Ay xanım, çox sağ ol, daha mən yüngülləşdim. Əsir-

gəmə, bu sehirri, müqəddəs boyunbağını başıma bir də qoy.

Xanım boyunbağını qarının başına bir dəfə də qoydu. Bu dəfə qarı boyunbağının hər bir daşını yaxşıca yadında saxladı. Dedi:

– Xanım, ömrün uzun olsun, sən mənə ölümünə qurtardın, çox sağ ol, tamam sağaldım.

Axşam qarı şahın böyük arvaddarının yanına gəldi. Qarı boyunbağının daşdarının hamısını bir-bir onnara təsvir elədi. Sonra dedi:

– İndi belə bir boyunbağı düzəltmək lazımdı.

Şahın bütün böyük arvaddarı əlləşdilər. Özdəri belə bir boyunbağı düzəltirdilər. Səhər həmin boyunbağını verdilər qarına.

Hiyləgər qarı yenə şahın arvadının yanına gəldi.

Xanım yenə boyunbağını çıxarıb onun başına qoydu. Qarı gözünü aşdı, dedi:

– Ay xanım, boyunbağınızı verin mənə. Onu əlimdə tutum, alınma elə özüm qoyum.

Xanım dedi:

– Götürün.

Qarı boyunbağını götürdü, tez saxta boyunbağını çıxartdı qoydu alınma, sonra da verdi xanıma. Xanımın boyunbağısını isə gizlətdi. Şahın arvadı heş nə hiss eləmədi. Boyunbağını saldı boynuna. Qarı dedi:

– İndi daha tamam sağaldım.

Şahın böyük arvaddarı qarını gözdüyükdülər. Qarını görəni kimi dedilər:

– Tez ol sehirri boyunbağınızı ver bizə.

Qarı sehirri boyunbağınızı çıxarıb şahın böyük arvaddarına verdi.

Xanımlar sevindiklərinə hər şeyi yaddarınna çıxartdılar.

Qarı dedi:

– Xanımlar, bəs vəd elədiyiniz bəxşiş, hanı bəs dediyiniz

qızıllar?

Şahın böyük arvaddarı dedi:

– Hələlik bir ovuc qızıl götür, yerdə qalanını da bizim ömrlərimizi yerinə yetirənnən sonra alacaxsan.

Qarı soruşdu:

– Ay xanım, hansı ömrlərinizi?

Xanım dedi:

– Qulağ as, sehirri boyunbağı şahın cavan arvadını adamlardan, şahdan və şər qüvvələrdən qoruyurdu. Onu öldürmək mümkün deyildi. İndi daha öldürmək olar. Elə eləmək lazımdı ki, şah onu öldürsün özünün qılıncı ilə. Bundan ötrü də sən gərək xanın üç dostunu öldürəsən, şah onnarı öz canınan da artıx isdiyir. Üş geję dalbadal şahın dostlarından birini öldür, qanınan da şahın cavan arvadının üzünə və əllərinə sürtməlisən.

Qarının başı gicəlləndi. Nə eləsin? Onun cibi qızılla doluydu. Öz-özünə fikirşədi: "Şahın arvaddarının mənə vəd etdiklərinin hamısını alacam". O, geję bıçağı götürüb tövləyə soxuldu. Şahın atının başını kəsdi, xəlvəti gəlib saraya girdi, şirin yuxuda olan cavan arvadının üzünə və əlinə sürtdü.

Səhər tezdən şah yuxudan oyandı, fikirşədi: "Görəsən sevimli dostdarım neyliyir?" O, əziz qardaşının yanına gəldi, sonra dəvəni yoxladı, axırda da sevimli atının yanına gəldi. Nə gördü? Gördü ki, atın başı kəsilib.

Şah qışqırdı:

– Alçaxlar, atı kim öldürüb? Kim mənim isdəkli atımın başını kəsib?

Şah saraya qaşdı ki, baş vermiş hadisəni cavan arvadına danışsın. Gəlib gözdərinə inanmadı, gördü ki, arvadı sakitcə yatır, amma əlləri də, üzü də tamam qan içindədi.

Şah pıçıldadı: "Vay yazıq canım, doğrudanmı bu arvad gecələr qan içir? Görəsən o atımı necə öldürüb?"

Şah taxtda əyləşib qəm dəryasına qərğ oldu. Şahın cavan arvadınınsa heç nədən xəbəri yoxuydu. Ayağa qaxdı, əl-üzünü

yuyub nəvazişlə şaha baxdı, səhər yeməyinə əyləşdi. Xəbər aldı:

– Əziz şahım, niyə mənimlə yemək yemirsən?

Şah fikirdən ayıldı, stola yaxın oturdu, ətirri çaydan içməyə başladı.

Xəbər gətirdilər ki, qarı gəlib. Qarı qorxa-qorxa içəri girdi, şahın arvadına baxdı. Şahın arvadı ona hörmətlə baxırdı. Xan isə heş nəyə baxmırdı. O, fikirşədi: "Doğrudanmı mənim sevimli arvadım atımı kəsib öldürmüşdü? Doğrudanmı o gecələr qan içir? Mən ona neyləyim, necə cəzalandırım?"

Gün başa çatdı. Şah qəm-qüssəyə qərğ olmuşdu.

Axşam yenə qarı gəldi. Gecənin bir yarısı gedib şahın sevimli dəvəsini öldürdü, onun qanını şirin yuxuda olan şah arvadının üzünə, əllərini yaxdı.

Səhər tezdən şah yuxudan ayıldı. O, qorxu içində fikirşədi: "Bu gün nə olacax?" Tez getdi isdəkli qardaşının yanına. Qardaşı sakitcə yatırdı. Şah qardaşının sol yanağına sığal çəkdi, üzünən öpdü. Şah tələsirdi, o çox narahat idi, ürəyi sıxılırdı. Ürəyinə dammışdı ki, nə isə bir bədbəxtlik üz verəcək? Elə də oldu. Gəlib gördü indi də sevimli dəvəsi öldürülüb.

Şah tez cavan arvadının yanına qaşdı. Gördü arvadı sakit-sakit yatır. Amma üzü, əlləri tamam qan içindədi. Şah fikirşədi: "O öldürüb, o öldürüb!"

Şah bərk qəzəbləndi, qılıncını yuxarı qaldırdı. İsdədi arvadını öldürsün. Elə bu vaxt tutuquşu qızıl qəfəsin içinnən qışqırdı:

– Ey şah, tələsmə, əl saxla, indi mən sənə hər şeyi danışaram.

Şah qılıncını aşağı endirdi, dedi:

– Danış görüm, nə danışırısan.

Tutuquşu danışmağa başladı:

– Bu əhvalat lap çoxdan olmuşdu. İki göyərçin çox mehriban yaşayırdı. Hər il uca bir ağacın başında özdərinə yuva qururdular. Hər il dişi göyərçin bala çıxarırdı. Günnərin bir

günü balalar hələ körpə olanda onların yeməkləri qutarır. Erkək göyərçin deyir: "Mən gedim yemək axtarım, sən də balalarımıza keşik çək". Erkək göyərçin isə gəlib çıxmır. Birdən bərk tufan qopur, dalğalar sahilə elə bərk çırpılır ki, suyu yuvaya sıçırır. Dişi göyərçin qışqırır. Ağzındakı sünbülü salır. Erkək göyərçin tufanın keçməsinə gözləyir, hava qaralanda uçub gəlir yuvaya. Mən bir şey tapa bilmədim, o bircə sünbülü bölüşdürməli olacağım. Dişi göyərçin başına gələn hadisəni danışır. Erkək göyərçin ona inanmır, dişi göyərçini vurub öldürür, sonra uçub gedir. Üç il keçir. Erkək göyərçin deyir: "Üç il bunnan əvvəl mən öz göyərçinimi öldürdüm. Doğurdan da o, qorxudan sünbülü dimdiyinnən yerə salıbsa, onda gərək sünbül indiyə kimi göyərmiş olsun. Yox, əgər özü yeyibsə, onda heş bir cücərti olmaz. Erkək göyərçin uçub gəlir böyük ağacın yanına. Ağacın dövrəsində bir böyük taxıl sahəsi görünür, qışqırır: "Vay, mən nə etmişəm. Mən günahsız arvadımı öldürdüm. Sən demə, onun heş bir günahı yoxuymuş. O sünbülü yerə salıbmış". Ey şah, əgər sən də belə vəziyyətə düşmək isdəmirsənsə, onda tələsmə.

Şah dilləndi:

– Yaxşı, sən deyən olsun.

Bunu deyib şah qılıncını aşağı saldı.

Şahın arvadı yuxudan oyandı, yenə heç bir şey olmayıbmiş kimi əl-üzünü yudu, yeməyə oturdu. Şah mat qalmışdı, o heş nə başa düşə bilmirdi.

Qarı həmin axşam yenə gəlib çıxdı, yenə əvvəlki kimi danışib güldülər. Gecənin bir yarısı qarı gedib indi də şahın kiçik qardaşını öldürdü, onun da qanını şahın cavan arvadının üzünə, əllərinə yaxdı.

Səhər şah yuxudan duranda özünü pis hiss elədi. Tez qaçıb qardaşının yanına gəldi, ancax qardaşı artıx ölmüşdü. Qaçdı cavan arvadının yanına. Şahın arvadı qan içində idi. Şah öz-özünə fikirşədi: "Dostdarımı öldürən budursa, bəs üz-gözü niyə qan içindədi? Görəsən bəs niyə o, bu qanı özündə hiss

eləmir?"

Şah qılıncını qaldırıb isdədi ki, arvadını vurub öldürsün, amma əli gəlmədi, qılıncını aşağı saldı. Şah arvadını öldürə bilmədi, çünki arvadı çox gözəl idi, şah onu canınnan da artıxisdiyirdi. Şah qışqıraraq arvadını yuxudan oyatdı. Onun sol əlini kəsib atdı.

Şah dedi:

– Mən səni öldürə bilmirəm, amma səni görmək də isdəmirməm, hara isdəyirsən, çıx get, daha sənnən işim yoxdu.

Şah belə deyib cavan arvadını saraydan qovdu. Şahın gözəl arvadı baş götürüb getdi. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gəlib qoca atasını axtarıb tapdı. Atası qızını görəndə kimi dedi:

– Ay mənim bədbəxt balam, sənin boğazındakı boyunbağı saxta boyunbağıdır. Mən sənə dedim axı, boyunbağımı axır nəfəsinə kimi heç vaxt boynunna çıxartma. Bu boyunbağı səni pis adamlardan, hər cür şərddən qoruyacaq.

Qoca öz sehirri təsbehini çıxarıb qızının qoluna sürtdü, qızın qolu əvvəlki kimi yenə sapsağlam oldu.

Atası dedi:

– Qızım, indi get şahın yanına. Mən bax sənə təsbehimi bir dəfə də toxundururam. Əynində sehirri geyim olar. Bax həmin geyimdə get şahın yanına. Şaha de ki, mən müqəddəsəm, sehirriyəm. Günah işləmiş hər hansı adam mənə inam bəsləsə, günahı təmizlənər. Sizin hər təbəəniz gərək mənim yanıma gəlib, öz günahını boynuna alsın. Şah sənə inanacaq. Ona de ki, birinci o özü günahını boynuna alsın, sonra da keçib pərdənin dalında otursun, öz tabeliyində olan adamların günahlarını bir-bir öyrənsin.

Atası yenə sehirri təsbehini qızının başına sürtdü. Şahın arvadının əynində sehirri geyim göründü.

Şahın arvadı heş bir şey olmayıbmiş kimi saraya qayıtdı. Şah onu mehribanlıqla qarşıladı, onu öpüb oxşadı. Arvadı dedi:

– Ey böyük şah, onu bil ki, mənim heş bir günahım

yoxdu. Siz öz günahınızı etiraf eləsəniz, sizin günahınızı bağışlaram, həm də siz xoşbəxt olarsınız. Həm də pərdənin dalında oturub qulaq assanız, sizin təbəələrinizin sizdən nələr gizlətdiyinin şahidi olarsınız.

Şah tanrıya dua eliyib başladı danışmağa:

– Ey müqəddəs insan, mən böyük bir günah işləmişəm. Mən gözəl-göyçək bir qızı almışdım. Onunla mehriban, xoşbəxt yaşayırdım. Ancax bir az sonra mənim üç isdəkli dostum öldürüldü, mənim əziz arvadımın üzü, əli isə həmin vaxtlarda qan olurdu. Mən öz qılıncımla onun əlini vurub atdım, sonra da bu halda saraydan qovdum. Mənim həyatımda ən böyük günahım budu.

Xanım dedi:

– Ey şah, mən sənin günahlarını bağışlayıram. İndi isə keç pərdənin dalında qulax as, gör bütün işlərin günahkarları kimlərdi.

Bu vaxt küpəgirən qarı gəlib çıxdı. O dedi:

– Ey müqəddəs xanım, mənim çox böyük günahım var. Şah təzə arvad alan vaxt onun böyük arvaddarı isdədilər onu öldürüb məhv eləsinlər. Gəldilər mənim yanıma, tələb elədilər ki, bunun yolunu onnara öyrədim. Əvvəlcə isdəmədim. Ancax onnar məni qorxutdular ki, əgər mən onnarın dediklərinə əməl eləməsəm, özdərini öldürəcəklər. Onda mən hər şeyi açıb söylədim. Dedim ki, cavan şah arvadını qoruyub saxlayan müqəddəs boyunbağıdı. Onnara məsləhət verdim ki, bu boyunbağını xanımın əlinə çıxartsinlər, onnan sonra onu öldürmək asan olar. Onda şahın böyük arvaddarı mənə çoxlu bəxşiş vəd elədilər. Mən həmin boyunbağını oğurluyub saxta boyunbağı ilə əvəz elədim. Sonra da şahın böyük arvaddarı mənə əmr elədilər ki, şahın əziz dostlarını öldürüm, qannarını cavan arvadının üzünə və əllərinə yaxım. Mən məcbur olub onnarın əmrlərini yerinə yetirdim. Cavan xanım heş nə başa düşməsin deyən ona bihuşdarı verdim.

Xanım dedi:

– Nə olar, sənin də günahından keçirəm.

Sonra şahın bütün arvaddarı gəlib günahlarını etiraf etməyə başladı. Şahın böyük arvadı dedi:

– Biz hamımız xan, bəy qızlarıyıx. Hamımızı şah eyni bərabərdə sevirdi. Ancax cavan arvadını alannan sonra heş bizim üzümüzə də baxmadı. Onda biz onun cavan arvadını öldürmək qərarına gəldik. Qarını əvvəl hədə-qorxu ilə, sonra bəxşişlə öz tərəfimizə çəkdik, hiylə yolu ilə boyunbağını dəyişdirdik. Elə elədik ki, şah öz sevimli arvadına cəza verdi.

Xanım dedi:

– Yaxşı, sizin də günahınızdan keçirəm.

Hamsı çıxıb getdi. Şah nə isə demək isdədi, ancax heş bacarmadı.

Xanım birdən öz sehirri libasını çıxardı, şah öz sevimli arvadını tanıdı. Dedi:

– Demək bu səniymişsən.

Xanım soruşdu:

– Ey şah, məni tanıdınmı?

Şah dedi:

– Tanıdım, mənim əziz arvadım, keç günahımnan. Mən tutuquşunun müdrik sözlərinə qulax asmadım.

Xanım dedi:

– Ey şah, səni bağışlayıram. Tez sevimli dostdarınızın yanına gedin. Mən öz sehirri boyunbağımla onnarı sağaldaram.

Onnar şahın sevimli dostdarının yanına gəldilər. Şahın gözəl, mərhəmətli arvadı öz sehirri boyunbağını üç dəfə şahın sevimli dostdarının üzünə toxundurdu. Şahın dostdarı dirilib ayağa durdular.

Şah bütün düşmənlərini – qarını, böyük arvaddarını şahlığınnan qovdu.

Şah öz gözəl arvadı ilə xoşbəxt ömür sürüb gün keçirdi, ölkəni ədalətlə idarə elədi. Onnar yeyib, içib muraddarına çatdılar. Siz də öz arzuunuza çatasınız.

DÖVLƏT QUŞU

Biri varmış, biri yoxmuş, keçmiş zamannarda bir padşah varmış, bu padşahın da gözünün ağı-qarası bircə oğlu varıydı.

Oğlan bir gün dedi:

– Ata, mən elə bir şey isdiyirəm ki, dünyada onun tayı-bərabəri olmasın.

Padşah oğlunu çox isdiyirdi. Padşah o dəqiqə vəzir-vəkili çağırıb onnarnan məsləhətləşdi. Dedi:

– Məmləkətdə olan bütün sənətkarrarı yığax, kim oğlumun xoşuna gələn bir şey düzəltmə, ona çoxlu bəxşiş verək.

Padşahın əmri ilə bütün sənətkarrarı padşahın hüzuruna gətirillər.

Bəli, bu əhvalatdan xeyli vaxt keçdi. Zərgərrər, xarratdar, bağbannar, hamsı öz gücünü gösdərmək isdiyirdi. Qırx gün tamam oldu. Hər bir sənətkar özünün hazıradığı şeyi götürüf saraya gəldi.

Bunnarın içində bir xarrat vardı, o bir at düzəldif gətirmişdi. Bu at şahzadənin çox xoşuna gəldi. Padşah xarrata çoxlu bəxşiş verdi.

Xarrat sevinə-sevinə getməyində olsun, görək şahzadə nə elədi. Şahzadənin atdan o qədər xoşu gəlmişdi ki, onnan ayrılmaz isdəmirdi. Gejənin bir yarısı o ata minif saraydan çıxdı. At onu götürüf üz tutdu getməyə. Oğlan nə qədər çalışdısa, onu saxlıya bilmədi. Getdilər, getdilər, axırda gəlif bir padşahın məmləkətinə çatdılar. Oğlan gəzə-gəzə gəlif bir qarının qapısını döydü. Qarı qarıya çıxdı, soruşdu:

– Kimsən, nə isdiyirsən?

Oğlan dedi:

– Salam, nənə, məni qonax saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– Keç içəri, ay bala, Allaha da qurban olum, onun qonağına da.

Oğlan atdan düşüf keşdi içəri. Oğlan qaldı bu qarının evin-

də. Hər axşam o atı yanında saxlıyırdı. Bir gün o qarıya dedi:

– Ay nənə, mənim atımnan göz-qulax ol, ona dəyif toxunan olmasın.

Qarı dedi:

– Arxayın ol, ay oğlum, evdə uşax-zad yoxdu, kimdi ona əl vuran, ürəyini buz kimi saxla.

Oğlan hər gün şəhəri gəzif, axşamlar da gəlirdi qarının evinə. Günnərin bir günü o şəhəri gəzəndə gördü ki, şəhərin ən gözəl yerində gözəl bir imarət var.

Axşam oğlan evə qayıdıb qarından soruşdu:

– Nənə, şəhərin ortasındakı o gözəl imarət kimindi?

Qarı dedi:

– Ay oğlan, o padşahın qızının imarətidi, qırx kəviz, qulluxçu gözətçiləri ilə orada yaşayır.

Oğlan dedi:

– Ay nənə, səhərə kimi çırağı söndürmə, mən bu geje gəzməyə gedəcəm, qayıdanda evi tapa bilim.

Gecənin bir aləmində oğlan atına minif həmin imarətin dörd tərəfini hərrəndi, ancax içəri girməyə heç bir yol tapmadı. Atın burnunu burdu, at sıçrayıf hasarın o tərəfinə keçdi. Oğlan içəri keçif gördü ki, otaxda bir qız yatıf, qız nə qız, dünya gözəli, aya deyir, sən çıxma, mən çıxım, günə deyir, sən çıxma, mən çıxım, gəl məni gör, dərdimnən öl. Gördü qızın başının üstündə bir şamdan, ayağının altında bir şamdan yanır.

Oğlan götürüf şamdannarın yerini dəyişdi, əyilif qızın o üzünən, bu üzünən də öpdü, otaxdan çıxdı.

Tez atına minif gəldi qarının evinə.

Səhər tezdən qız yuxudan durub gördü ki, şamdannarın yeri dəyişilib. Qulluqçuları yanına çağırif dedi:

– Ədəbsizlər, mənim otağıma niyə girib şamdannarın yerini dəyişmişiniz, mənim üzünən kim öpüb?

Qızdar and-aman elədilər ki, bizim heş nədən xəbərimiz yoxdu. Padşah qızı qəzəflənib otaxdan çıxdı, aşağı düşdü, gördü ki, at ayaxlarının izi var.

Qız atın izi ilə gəldi hasarın yanına, gördü ki, at hasarın üstünnən tullanıb. Qız barmağını dişdədi, bildi ki, burda nə isə bir sirr var, daha heç kəsə bir söz demədi, qulluqçulara əmr elədi ki, yatsınar, özü də yerinə girdi, yalannan özünü yuxuluğa vurdu, ancax yerində uzanıf sakitcə gözləyirdi. O gün oğlan yenə qarıya dedi:

– Nənə, bu gecə çıraqı söndürmə, mən gecə şəhəri gəzif gələcəm, qoy evi tapa bilim.

Qarı dedi:

– Yaxşı, söndürməyəm.

Yenə atı minif getdi. At hasarın üstünnən tullanıf keçdi içəri, atı burda qoyuf keçdi içəri, qarını açdı, yenə şamdannarın yerini dəyişdi, isdədi ki, əyilif qızın üzünnən öpsün, qız dedi:

– Dayan, de görüm, sən kimsən, nə cürətlə bura gəlifsən, quş quşluğunnan bura gələ bilməz, bura quş gəlsə qanad salar, sən bura necə gəlif çıxmısan?

Oğlan dedi:

– Ay qız, qoy gedim qarının ağzında durum, hər şeyi sənə danışım.

Qız dedi:

– Yaxşı, get orda dur, danış.

Oğlan başına gələnnəri mən sizə nağıl elədiyim kimi qıza danışdı. Qız soruşdu:

– Ay oğlan, məni alarsanmı?

Oğlan dedi:

– Sənin dərdinnən dəli-divanəyəm.

Qız dedi:

– Məni alıf bu məmləkətdən apararsanmı?

Oğlan dedi:

– Apararam.

Qız dedi:

– Onda sənə getməyə razıyam.

Oğlan qayıtdı qızın yanına. Onnar qucaxlaşıb səhərəcən bir yerdə yatdılar.

Bir gün burda qaldılar, yığif-yığışdırdılar, hazırışdılar vəzində yüngül, qiymətdə ağır nə varsa, götürüf gəldilər. Oğlan ata minif qızı da təkinə aldı, gəlif çıxdılar qarının qarısına. Oğlan qarını çağırdı, qarı çıxdı, soruşdu:

– Oğlum, nə deyirsən?

Oğlan dedi:

– Nənə, bir bəri gəl.

Qarı çıxdı bayıra. Oğlan dedi:

– Ətəyini aç.

Qarı ətəyini açdı, oğlan onun ətəyinə bir ovuc qızıl tökdü, dedi:

– Nənə, salamat qal.

Qarı dedi:

– Ay oğul, nə oldu, hara getdin?

Oğlan dedi:

– Nənə, mən axtardığımı tapdım, salamat qal, mən getdim.

Qarı onnarın arxasınca su atdı. Dedi:

– Yaxşı yol, oğul, Allah sizi muradımıza çatdırsın.

Oğlan atın başını buraxdı, at uça-uça gedirdi, dərələr keşdilər, çaylar addadılar, xeyli yol getdilər, gəlif bir meşəyə çatdılar. Qız dedi:

– Ay oğlan, mən yaman üşüyürəm.

Oğlan dedi:

– Sən burda dur, mən indi odun gətirim, ojax qalayax, bir az qızışax, sonra gedək.

Oğlan uzaxda tonqal yandığını görüf ora getməyə başladı. Gəlif oddan götürüf qayıdanda, od atın yalına düşdü, odu söndürə bilmədi. Oğlan əlacsız qaldı, bilmədi nə eləsin, atı yanif kül oldu, indi o qızın yanına neyə qayıtsın, nağarsın?

Oğlan qalsın burda, görək qızın başına nə gəldi? Qız bütün gecəni meşədə qaldı. Səhər açılarda duruf meşədəki cığırla getdi, gəlif bir dağın ətəyinə çıxdı. Gördü burda bir çoban qoyun otarır. Qız dedi:

– Əmi, salam.

Coban dedi:
– Əleykəsalam, qızım sən kimsən, nəçisən, kimin qızısan?
Qız dedi:
– Əmi, mən yetim bir qızam.
Çoban dedi:
– Qızım, mənim uşağım yoxdu, gəl sən mənim qızım ol.
Qız dedi:
– Yaxşı, mən sənə qız olaram, ancax sən mənə oğlan paltarı ver, bir də motal tap gətir.
Kişi dedi:
– Yaxşı, sən burda dur, mən gedim, dediklərini tapıb gətirim.
Çoban gedif evdən bir köhnə kişi paltarı, bir də motal papax götürüf gəldi. Gətirif qıza verdi. Qız bir tərəfə çəkilif paltarın dəyişdi, saşdarını papağın altına yığdı, axşama kimi qoyunu otardılar, axşam evə qayıtdılar.
Çobannan soruşdular:
– Bu keçəl sən nəyindi?
Çoban dedi:
– Bu mənim bacım oğludu, daha bizim yanımızda qalacax.
Qoca çoban axşam evə gələndə arvadına dedi:
– Arvad, uşağımız yoxuydu, Allah yetirdi, bu öz ayağınnan gəlif.
Onlar axşam yıxılıf yatdılar. Səhər obaşdan qız duruf dedi:
– Ata, dur qoyunları aparax otarmağa.
Çoban dedi:
– Bala, sən gəlmə, mən özüm həmişəki kimi qoyunları aparıf otararam.
Keçəl üç-dörd günnən sonra çıxıb şəhəri gəzməyə başladı. Birdən eşitdi ki, şəhərin padşahı ölüb. Dövlət quşu uçur-dacaxlar. Kimin başına qonsa onu da padşah seçəcəklər.
Qız gördü ki, bir tərəfdə çox adam yığışif, o da gəlif durdu həmin yerdə.
Quşu buraxdılar. Dövlət quşu adamların başı üzərində bir neçə dəfə firranıf gəlif qondu onun başına. Bir qapaz vuruf dedilər:

– Ay keçəl, burda durmax sən harana yaraşır, burda nə işin var, kimin oğlusan?
Keçəl dedi:
– Mən filan çobanın oğluyam.
Bunu eşidən kimi, onu döyə-döyə gətirib çobanın evinə saldılar. Özünə də bərk-bərk tapşırdılar, dedilər ki:
– Bax, burdan bir yana tərpsən özünü ölmüş bil, səni tutub öldürəcəyik.
Keçəl dedi:
– Baş üstə, mən burdan heş yana çıxan deyiləm.
Camaat geri qayıtdı. Dövlət quşunu yenidən uçurdular. Quş hərlənif, hərlənif uçub gəldi çobanın evinə, gəldi qondu keçəlin başına.
Hamı bu işə mat qaldı. Dedilər ki, atalar üşdən deyif. Dövlət quşunu bir də uçurdular. Dövlət quşu bir də hərrənif, firranıf axırda gəlif çobanın evinə qondu keçəlin başına. Camaat yığışif dedi:
– Allah bunu bizə padşah göndərib, gərək biz də buna əməl edək.
Gətirif onu padşah qoydular. Xeyli vaxt bu ölkədə padşahlıx elidi, camaatın vəziyyəti günnən-günə yaxşılaşdı. Padşah görür ki, hamı su sarıdan korlux çəkir, bütün vəzir-vəkili başına yığıb dedi:
– Camaat su sarıdan çox korlux çəkillər, nə eliyək?
Hərə bir söz deyir, öz fikrini söyləyir. Vəzirrərdən biri dedi:
– Padşah sağ olsun, suyumuz yoxdu, su sarıdan xalq çətinlik çəkir, gəl su çəkdirək, camaat sizə alqış eləsin.
Padşahın əmri ilə su axtarmağa başladılar. Yerin dərinliyinnən su çıxartdılar. Padşah bulağın başına bir daş qoydurub özünün əsil şəklini ora vurdu. Bulağın başına da bir neçə gözətçi qoyub dedi:
– Siz bura fikir verin, gəlif su içənnərdən kim "ah" çəkif dərnlənsə, onu mənim yanına gətirin.
Aylar, illər gəlif keşdi, oğlan bütün hər yeri gəzif dolaşdı

gəlif bu şəhərə çıxdı. Təsadüfən gəlif bu bulaxdan su işdi, getmək istiyəndə gözü qızın şəklinə dəydi, o saat dərinnən bir "ah" çəkif əlin başına vurdu.

Gözətçilər onu tutuf dedilər:

– Sən niyə "ah" çəkirsən?

Oğlan dedi:

– Öz halımı düşünüb "ah" çəkirəm.

Dedilər:

– Heş elə şey yoxdu, sən bizim padşahı bəyənmedin ona görə ah çəkdin.

Oğlan dedi:

– Ay qardaşdar, qoyun çıxım gedim, mənim öz dərdim özümə bəsdı, məni incitmiyin.

Gözətçilər dedilər:

– Heç elə şey yoxdu, gərək səni padşahın yanına aparax, padşah özü isdəsə buraxar, isdəsə saxlar. Özü bilər, bizə nə tapşırıb onu da yerinə yetiririk.

Oğlan nə qədər yalvardısa, xeyri olmadı. Onu tutub padşahın hüzuruna apardılar. Padşah onu görəni kimi tanıdı. Padşah gözətçilərinə dedi:

– Yaxşı, siz çıxıf gedin. Gözətçilər çıxıf getdilər.

Sonra vəzirini çağırıf:

– Vəzir, bunu mənim yaxşı otaxlarımnan birinə apar. Ən yaxşı yeməklərdən verin, qoy hələ bir müddət qalsın, bir neçə günən sonra onu çağırıf danışdıraram.

Oğlanı aparıf ən yaxşı otaxların birində yedirdilər. Ona yaxşı paltar verdilər. Oğlana hər şey yuxu kimi gəlirdi, bilirdi ki, bu nə işdi, niyə onu tutuf saxlayıflar, axırda öz-özünə fikirəşdi ki, daha nə olar, olar. Qoy gözlüyüm görüm bunun axırını nolur, onsuz da nə eliyə bilərəm. Gözləməkdən başqa heş bir əlacım yoxdu.

Vaxt tamam oldu, padşah dediyi vaxtda oğlanı çağırıldı hüzuruna. Bütün vəzir-vəkilini yığdı, dedi:

– Bu oğlanı sizə tapşırıram. Bir bunnan soruş görək bulax

başında niyə "ah" çəkdi.

Oğlan dedi:

– Padşah sağ olsun, mən başqa şeydən ötrü "ah" çəkdim, bulax mənim nəyimə lazımdı, mən o şəklin yiyəsinnən ötrü "ah" çəkmişəm, o mənim arvadımdı. Onu neçə ildi axtarıram, onun dərdi məni dəli edib.

Padşah dedi:

– Vəzir, nə deyirsən?

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, yol adamıdı burax çıxıf getsin, yazıgın biridi. Deyəsən bir az da ağıldankəm adama oxşayır.

Padşah üzünü oğlana tutuf dedi:

– Ay oğlan, sən o qızı görsən tanıyarsanmı?

Oğlan dedi:

– Padşah sağ olsun, görsəm tanıyaram.

Padşah dedi:

– Mənə bir az vaxt verin, gedim bunun nişannısını tapıb gətirim.

Padşah ayrı otağa keçif paltarını dəyişif, qayıdıb qadın paltarı geyindi, gəldi durdu oğlanın qabağında.

Oğlan arvadını görəni kimi baş əyif dedi:

– Padşah sağ olsun, mən öz nişanlımı tapdım, indi mənim heş bir dərdim yoxdu.

Bunu eşidən qız da öz başına gəlennəri mən sizə danışdıgım kimi nağıl elədi. Sonra dedi:

– Bilin ki, bu mənim ərimdi, mən də bunun arvadı.

Qız öz başının tacını götürüb oğlanın başına qoydu, dedi:

– Camaat, razısınızımı, bu oğlan sizin padşahınız olsun.

Dedilər:

– Razıyız, qoy o bizim padşahımız olsun.

Qırx gün, qırx gecə toy elədilər, yeyif-içif keş elədilər. Onlar öz arzularına çatdılar. Siz də öz muradınıza çatasınız.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri nağıla qulaq asanın, biri də bajadan baxıf isdəmirəm deyənin.

PADŞAHNAN BALIXÇI

Bir qoca balıxçı vardı. Bir gün bu balıxçının toruna elə bir balıx düşdü ki, ömründə beləsini görməmişdi. Balığı gətirdi evə, dedi:

– Arvad, gəlsənə bu gözəl balığı qoyam məcməyiyə, aparam padşaha. Bəlkə padşahın xoşuna gələ, bizə bir şey bağışlıya.

Arvad dedi:

– Nə deyirəm, a kişi, aparırsan, apar.

Kişi balığı qoydu məcməyiyə, üsdünü bəzədi-düzədi, apardı padşaha, dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, gözəl bir balıx tutmuşam. Gör xoşuna gəlirmi?

Padşah gördü, doğrudan da, gözəl balıxdı, dedi:

– Qoy xanımı çağırım, görüm xanımın da xoşuna gəlirmi?

Xanım gəldi, baxdı, dedi:

– Bəh-bəh, əcəb balıxdı! Dünyada nə gözəl şeylər olurmuş!

Padşah dedi:

– Xanım, indi biz bu balıxçıya nə bağışlıyax?

Xanım dedi:

– Əvvəlcə qoy bu kişi desin görəh bu balıx erkəhdi, ya dişi? Erkəhdisə, naməhrəmdi, yeyə bilmərəm, dişidisə, məhrəmdi, yeyərəm.

Padşah üzünü tutdu balıxçıya:

– Qoca, nə deyirsən?

Balıxçı dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, mənim işim tor atıb, balıx tutmaxdı. Mən yazıx hardan bilim balıx erkəhdi, ya dişi?

Padşah qəzəbləndi:

– Bilməsən boynunu vurduracam.

Balıxçı dedi:

– Padşah sağ olsun, mən balığı gətirdim ənam alam, gətirmədim özümü zülmə salam.

Padşah dedi:

– Bilmirəm, sənə qırx gün möhlət verirəm, sualın cavabını tapmasan, bəxtinnən küs.

Qoca kor-peşman padşahın yanınan çıxdı, düşdü yola. Bir çoban dağın döşündə qoyun otarırdı. Gördü bir qoca kişi gəlir, yeriməyə halı yoxdu.

– Qoca, hardan gəlib, hara gedirsən?

– Oğul, mən bir dərdə düşmüşəm, soruşmasan yaxşıdı.

– A kişi, de görəh o nə dərdədi elə?

Qoca açdı dərdini danışdı.

Çoban dedi:

– Rəhmətdiysin oğlu, bunnan ötrü özünü niyə öldürürsən? O dərdin çarəsi məndə.

Çoban bir qara qoyunu sağdı, doğramac elədi, qoydu qocanın qabağına, dedi:

– Ye.

Qoca yedi, cana gəldi. Çoban sürünü qatdı qabağına, apardı kəndə, dedi:

– Ay camaat, gəlin qoyununuza yiyə durun, mən gedərgəlməzə gedirəm.

Çoban balıxçını apardı, evdə rahatdadı. Səhər durdu, dedi:

– İndi gedəh padşahın yanına. Padşaha de ki, bu mənim oğlumdu, balığın erkəh-dişiliyini bu bilir.

Razılaşdılar, getdilər padşahın yanına. Padşah dedi:

– Qoca, sualın cavabını tapdın?

Balıxçı dedi:

– Padşah sağ olsun, sualın cavabını oğlum bilir, deyəcəh.

Padşah dedi:

– Yaxşı, desin görəh.

Çoban dedi:

– Yox, gərəh kağız yazıb, möhür basasan ki, sualın

cavabını düz tapsam, mənə ənam verəcəhsən.

Padşah kağız yazdı, möhür basdı.

Çoban dedi:

– Biri varıydı, biri yoxuydu, bir padşah varıydı. Bu padşahın bir quşu varıydı. Padşah bu quşu götürüb ova gedərdi. Bir gün yenə ova getmişdi. Quşu buraxdı göyə. Quş getdi, bir kəkliyi vurdu, saldı yerə. Padşah kəkliyin dalınca yüyürdü. Kəkliyi bir kolun dibinnən tapdı. Qayıdanda gördü susuzluxdan ciyəri yanır. Axtardı, çınqıllıxdan bir nəmişli tapdı. Çınqılı eşələdi, bir çala düzəltdi. Gözdədi, gözdədi, çala suyan doldu. Ovcunu doldurdu ki, su işsin, quş şığıyıb qanadıyla vurdu suyu tökdü yerə. Padşah qəzəbləndi, dedi: "Köpəyoğlunun quşu, bir kəklihdən ötrü məni düzlərə saldın, indi də vurub suyum tökürsən?"

Quşun başını üzdü, atdı yerə. Sonra fikirreşdi, dedi: "Əə, bəlkə bu suda bir əngəl var? Quş nahax yerə suyu vurub yerə tökməzdi axı".

Padşah bir az getdi, gördü bir əjdaha ölüb, bu əjdahanın zəhəri axıb qarışır suya. Padşah iki əlini vurdu dizinə, dedi: "Boynun sınısın, canım, heç belə quşu da öldürərdilər? Yazıx məni ölümdən qutarıbmış".

Çoban bu nağılı danışdı, dedi:

– Qibleyi-aləm, gəlsənə balığın erkəh-dişilyini öyrənməhdən əl çəkəsən, yoxsa quşu öldürən padşah kimi sən də peşman olarsan.

Padşah dedi:

– Mənə qəzəl oxuma. De görüm balıx erkəhdi, dişidi?

Çoban dedi:

– Padşah sağ olsun, onda bir nağıl da danışım, sonra balığın erkəh-dişilyini deyərəm.

Padşah dedi:

– Yaxşı, danış görəh.

Çoban dedi:

– Bir padşah qızılquş saxlıyırdı. Bir gün bu padşah

qızılquşu əlində tutdu, dedi: "Köpəyoğlunun quşu, gözəl quşsan, amma layiqli bir şey gətirə bilmədin".

Quş uçub getdi. Bu gün quş gələr, sabah quş gələr, aradan yeddi gün keçdi. Yeddi günnən sonra quş gəlib çıxdı. Dimdiyində bir dənə toxum gətirdi, qoydu padşahın ovcuna. Padşah bir şey anlıya bilmədi. Vəziri çağırdı, dedi:

– Vəzir, quş gedib bir dənə toxum gətirib, bilmirəm nə toxumudu?

Vəzir dedi:

– Qibleyi-aləm, bu meyvə toxumudu, amma bilmirəm hansı meyvənin toxumudu?

Padşah dedi:

– Onda bağbanı çağırax, görəh bağban nə deyir.

Bağbanı çağırıldı, toxumu göstərdilər. Bağban dedi:

– Bu, alma toxumudu. Amma necə almadı, dadlıdı, dadsızdı deyə bilmərəm. Görəh bu almanı əkib-becərəsən, sonra biləsən necə almadı.

Padşah dedi:

– Yaxşı, apar, ək-becər, görəh necə almadı?

Bağban toxumu əkdı. Toxum cücərdi, ağac oldu, ağac çiçəkləndi, iki alma gətirdi. Bağban getdi padşahın yanına, dedi:

– Padşah sağ olsun, quş gətirən toxumu əkmışəm, yaxşı bir ağac olub, o ağac yaxşı bir alma gətirib.

Bağban almanın birini dandı. Fikirreşdi ki, baxsın, görsün necə almadı.

Padşah dedi:

– Get almanı gətir, baxax.

Vəzir padşahın yanındaıydı, bu söhbəti o da eşitdi. Bağban gedib almanı gətirincə vəzir qaşdı bazardan gözəl bir alma aldı. Səmmi qafil deyilən zəhərlə bu almanı zəhərlədi, qoydu cibinə. Gördü, budu, bağban bir məcməyini bəzəyib, almanı qoyub məcməyiyə, padşaha aparır, dedi:

– Bağban, hara gedirsən?

Bağban dedi:

– Vəzir sağ olsun, almanı aparıram padşaha.
Vəzir dedi:
– Ver almanı burda saxlayım, sən keç içəri, xəbər al, gör almanı nə vaxt aparmalısan. Bəlkə padşahın vacib işi var, deyəcəh, almanı indi gətirmə, sonra gətir. Desə indi gətir, gəl apar.
Vəzirin sözü bağbanın ağına batdı. Məcməyini verdi vəzirə, getdi padşahın yanına. Bağban gedən kimi vəzir tez məcməyidəki almanı götürdü qoydu cibinə, cibindəki almanı qoydu məcməyiyə.
Bağban getdi padşahdan soruşdu ki, padşah sağ olsun, almanı gətirim?
Padşah dedi:
– A kişi, hələ bir soruşursan da? Tez elə, gətir.
Bağban qayıtdı, məcməyini vəzirdən alıb padşaha gətirdi. Padşah məcməyinin örtüyünü qaldırdı, dedi:
– Bəh-bəh, nə gözəl almadı!
Vəzir-vəkil də dedi:
– Gözəl almadı.
Padşah dedi:
– Vəzir, bu almadan adama bir az dadax, görəh nə dad verir?
Vəzir gördü iş xarabdı, dedi:
– Qibleyi-aləm, quş gətirib, nə bilməh olar necə almadı. Yaxşısı budu ki, qabaxca pişiyə yedirdəh, sonra özümüz yeyərih.
Padşah dedi:
– Ağıllı sözdü. Gedin bir pişih gətirin.
Getdilər, bir pişih tutub gətirdilər. Almadan bir dilim kəsib pişiyə yedirdilər. Bir dəqiqə çəkmədi, pişih partlıyıb öldü. Qan vurdu padşahın beyninə, dedi:
– Qızılquşu gətirin!
Qızılquşu gətirdilər. Padşah tutdu quşun xirtdəyinnən, çəhdi, başını üzdü, atdı yerə, dedi:

– Körpəyoğlunun quşu, gedib zəhərli alma toxumunu gətirib sən ki, mənə öldürəsən?
Bağban işi belə görüb qaşdı evlərinə. Arvad dedi:
– A kişi, bu nə sir-sifətdi? Rəngin niyə qaçıb?
Bağban dedi:
– Arvad, alma zəhərli almayıb, padşahın əlinnən qaçmışam.
Arvad dedi:
– A kişi, padşah aparar camaatın içində səni öldürər, biyabır olarıx. Gətir o almanı kəs, bir az sən ye, bir az da mən yeyim, öləh, canımız qutarsın.
Kişi gətirdi, almanı kəsdi, yarısını arvada verdi, yarısını da özü yedi. Arvad oldu on beş yaşında cavan bir qız, kişi də oldu on beş yaşında cavan bir oğlan.
Padşah adam göndərdi ki, gedin bağbanı gətirin bura, görüm bu nə kələhdi mənim başıma aşdı?
Gəldilər, çağırıldı:
– Bağban, bağban!
Bağban dedi:
– Bəli.
Baxdılar, gördülər on beş yaşında cavan bir oğlandı.
Dedilər:
– Oğlan, sənnən deyilih. Bağbanı çağırırıx.
Bağban dedi:
– Bağban mənəm.
Bu çox dedi, padşahın adamları az eşitdi, dedilər:
– Ay oğlan, sən nə danışırsan? Bağban qoca bir kişiydi axı.
Bağban dedi:
– Gedin padşaha deyin, o qoca kişi on beş yaşında bir oğlan olub.
Padşah başa düşdü ki, burda bir sirr var, dedi:
– Gedin o oğlanı gətirin bura.
Getdilər oğlanı gətirdilər. Padşah dedi:

– Sən bağbansansa, bir məni başa sal görüm, bu nə sirdi?
Sən nətəhər dönüb cavan oğlan olubsan?

Bağban dedi:

– Padşah sağ olsun, o ağac bir yox, iki alma gətirmişdi. Birini sənə verdim, birini özümə saxladım. Almanı sənə verəndə pişiyə yedirdin, pişih öldü. Dedim, məni də öldürəssən, qaşdım, getdim o biri almanı yedim ki, öləm, canım qurtara, camaat içində öldürüb məni biyabır eləməyəsən. Almanın yarısını özüm yedim, yarısını arvada verdim. Mən oldum cavan bir oğlan, arvad oldu cavan bir qız.

Padşah dedi:

– Sən bağbansansa, onda de görəh bir toxumdan iki cür alma əmələ gələrmə?

Bağban dedi:

– Padşah sağ olsun, elə mən də ona məətdəl qalmışam.

Padşah dedi:

– Bəlkə almanı dəyişdirmisən?

Bağban dedi:

– Mən dəyişdirməmişəm. Dəyişdiribse, vəzir dəyişdirib.

Padşah dedi:

– Sən nə danışırsan? Necə yəni vəzir dəyişdirib?

Bağban dedi:

– Padşah sağ olsun, mən almanı gətirəndə vəzir dedi, almanı qoy bura, get padşaha xəbər elə ki, almanı gətirmişəm. Mən də almanı vəzirin yanında qoydum, gəldim sənənin yanına. Mən qayıdınca neylədisə, vəzir elədi.

Padşah vəzirin cibini axtardı, gördü alma vəzirin cibindədi. Almanı yedi, oldu on beş yaşında cavan bir oğlan, dedi: "Ay dadi-bidad, adam da elə quşu öldürərdimi?" Padşah qılıncı çəhdi, vəziri cəhənnəmə vasil elədi.

Çoban nağılı danışib qutardı, dedi:

– Padşah sağ olsun, gəl bu sevdadan əl çəh, balığın erkəh-dişiliyini soruşma, qızılquşu öldürən padşah kimi sən də peşman olarsan.

Padşah dedi:

– Mənə qəzəl oxuma. De görüm, balıx erkəhdi, ya diş?

Çoban dedi:

– Onda gedəh sarayın zirzəmisinə, bu sualın cavabı ordadı.

Gəldilər zirzəminin qapısına. Çoban dedi:

– Qibleyi-aləm, əmr elə zirzəminin qapısını aşsınlar.

Padşahın arvadı yeridi irəli, dedi:

– Əə, bayaxdan boş-boş çərənniyirsən, indi də dağ boyda kişini sürüyüb zirzəmiyə salırsan?

Çoban dedi:

– Qibleyi-aləm, xanıma de, aralı dursun, xanım çox gözəl bilir ki, balığın erkəh-dişiliyi zirzəmidədi.

Padşah xanımı bir qırağa itələdi, zirzəminin qapısını aşdırdı. Gördü burda bir dəm-dəsgah var, gəl görəsən. Qırx bığıburma oğlan oturub gəbənün üstündə, qabaxlarında da yeməh-icməh.

Çoban dedi:

– Qibleyi-aləm, nətəhər olur, xanım bu qırx bığıburmanı özünə məhrəm bilir, amma Allahın balığını naməhrəm?

Padşah işi başa düşüb arvadını öldürtdü. Balıxçıyla çobana da ənam verib yola saldı.

NAĞILLARI SÖYLƏYƏNLƏR VƏ TOPLAYANLAR HAQQINDA MƏLUMAT

Məlikməmməd. Qafan rayon sakini, 72 yaşlı Həsən Mir Sadıq oğlundan yazıya alınıb, 1939. Beş cildlik “Azərbaycan nağılları” toplusunun III cildində çap olunub. B., 1962, s. 190-200.

Oxxayın nağılı. “Azərbaycanı öyrənmə yolu” 1926 №2, s. 42-45. Ağdaşlı imzası ilə çap olunub.

Torçu oğlu. Toxluca kənd sakini, 90 yaşlı Baxşəli Hikmət oğlundan yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının III cildində (Göyçə folkloru) çap olunub. B., 2000, s. 258-267.

Güli qah-qah. “Azərbaycanı öyrənmə yolu”, 1928, №1, s. 39-44. Məmməd Rəsul Nəcəfli (Bakı); yazanı Hənəfi Zeynallı.

Ağ atlı oğlan. Bu nağıl M.H.Təhmasibin 1953-cü ildə “Ağ atlı oğlan” adlı uşaqlar üçün tərtib etdiyi kitabdan götürülmüşdür.

Tilsim padşahının qızı. Şamaxı rayonu Məlik Çobanlı kənd sakini, 68 yaşlı Ağayev Əli Ağamalı oğlundan yazıya alınıb, 1989. Toplayanlar Oruc Əliyev, Rza Xəlilov.

Cahan keşdi Dərviş. Göyçə mahalı, Ağbulaq kənd sakini, 82 yaşlı İsmayıl Əhməd oğlundan yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının III cildində (Göyçə folkloru) çap olunub. B., 2000, s. 268-277.

Pərilər padşahının qızı. Şəki şəhər sakini, 1923-cü il təvəllüdü Vahabova Tutu Cabbar qızından yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının IV cildində (Şəki folkloru) çap olunub. B., 2000, s. 172-181.

Əzim Sövdəğərin nağılı. Vədi rayonu Qaralar kənd sakini Ələkbərova Nazlı Şəfi qızından yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının X cildində (İrəvan çuxuru folkloru) çap olunub. B., 2004, s. 178-181.

Qaradağın sirri. Vədi rayonu Şirazlı kənd sakini, 64 yaşlı Əsədov Ağamir Mircavad oğlundan yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının X cildində (İrəvan çuxuru folkloru) çap olunub. 2004, s. 127-140.

Simanın nağılı. Bakı folklor şöbəsinin arxivi. Beş cildlik “Azərbaycan nağılları” toplusunun I cildində çap olunub. B., 1960, səh. 32-59.

Ovçunun sirri. Ağstafa rayon sakini, 70 yaşlı Ocaqverdiyeva Güləbatın Mustafa qızından yazıya alınıb. “Müdrilik çələngi” toplusunda çap olunub. B., 2000, s. 63-80.

Sehrli alma. Qazax rayonu Xanlıqlar kənd sakini, 1923-cü il təvəllüdü, Əliyeva Tükəzban Oruc qızından yazıya alınıb. “Müdrilik çələngi” toplusunda çap olunub. B., 2000, s. 80-87.

Paçcah oğlu. Qazax rayonu Xanlıqlar kənd sakini, 1923-cü il təvəllüdü Əliyeva Tükəzban Oruc qızından yazıya alınıb. “Müdrilik çələngi” toplusunda çap olunub. B., 2000, səh. 87-97.

Keçəl Bədəlin nağılı. Göyçə mahalı Ağbulaq kənd sakini, 70 yaşlı Balı Bayram oğlu Zeynalovdan yazıya alınıb. B., 2000, səh. 380-388.

Qaraqılınc. Şamaxı rayonu Əngəxaran kənd sakini, 79 yaşlı Əzizov Bəhram Pirməmməd oğlundan yazıya alınıb, 1989. Toplayanlar Oruc Əliyev, Rza Xəlilov.

İlan oğlan. Qazax rayonu Xanlıqlar kənd sakini 1923-cü il təvəllüdü Əliyeva Tükəzban Oruc qızından yazıya alınıb, 1985. Toplayanlar Oruc Əliyev.

Gülxoşavaz. Şamaxı şəhər sakini, 80 yaşlı Məmmədova Pərvizə Ağaməmməd qızından yazıya alınıb, 1989. Toplayanlar Oruc Əliyev, Rza Xəlilov.

İsgəndərin quşlar şahından xərac alması. Folklor İnstitutunun arxivi, qovluq №-93. Göyçə mahalı Ardanış kənd sakini Quliyev Namazdan yazıya alınıb.

Həməzinin nağılı. Qəbələ rayonu Mirzəbəyli kənd sa-

kini, 1908-ci il təvəllüdlü Ramazanova Fatmadan yazıya alınıb. Azərbaycan folkloru antologiyasının XIII cildində (Şəki-Zaqatala folkloru) çap olunub. B., 2005, səh. 257-263.

Yoxsul qızı ilə şahzadə. Folklor İnstitutunun arxivi.

Məlik Əjdər. Şamaxı şəhər sakini, 79 yaşlı Əzizov Bəhram Pirməmməd oğlundan yazıya alınıb, 1989. Toplayanlar Oruc Əliyev, Rza Xəlilov.

Şahzadə və tülkü. Şamaxı rayonu Məlik Çobanlı kənd sakini, 68 yaşlı Ağayev Əli Ağamalı oğlundan yazıya alınıb, 1989. Toplayanlar Oruc Əliyev, Rza Xəlilov.

Ceyran. Azərbaycan folkloru antologiyasının XI cildində (Şirvan folkloru) çap olunub. B., 2005, səh. 155-159.

Sehrlı boyunbağı. Folklor şöbəsinin arxivi, qovluq № 98. Qazax rayon sakini, 1915-ci il təvəllüdlü Həmşəyeva Gülçiçəkdən yazıya alınıb.

Dövlət quşu. Folklor şöbəsinin arxivi, qovluq № 426, Göyçə mahal sakini, 67 yaşlı Abdullayev Əmiraslandan yazıya alınıb.

Padşahla balıqçı. Azərbaycan folkloru antologiyasının XII cildində (Zəngəzur folkloru) çap olunub. B., 2005, səh. 172-175.

NAĞILLARIN SÜJET GÖSTƏRİCİSİ

Göstəricini Aarne-Andreyev və Şərqi Slavıyan xalqlarının müqayisəli süjet göstəriciləri əsasında tərtib etmişik. Bəzən eyni süjetə adı çəkilən kataloqlarda müxtəlif nömrələr altında rast gəlinir, bu zaman nömrənin qarşısında = (bərabərlik) işarəsi qoymaqla onun digər kataloqdakı qarşılığını göstərmişik. Yuxarıda qeyd olunan kataloqlarda qarşılığını tapmadığımız süjetləri mötərizə içərisində şərti rəqəmlər altında vermişik. Kontaminasiyaları göstərmək üçün isə + (üstəgəl) işarəsindən istifadə etmişik.

Məlikməmməd. AA 301A* + AA 300 (Suyun qabağını kəsmiş əjdaha)

Oxxayın nağılı. AA 325

Torçu oğlu. AA 465C (O dünyadan xəbər gətirmə) + AA 513A (Altı qeyri-adi yoldaş)

Güli qah-qah. AA 465C (O dünyadan xəbər gətirmə)

Ağ atlı oğlan. AA 327A (Özünü başqası ilə əvəz etmə) + AA 530B (Kürəkənlərin sınılanması) + AA 532 (Qəhrəman düşmən qoşunu ilə vuruşur və hər dəfə də gizlənilir; yarasına bağlanmış yaylığa görə tanınır) + AA 303 (Daşa dönmüş qardaş) + AA 449 (Gül Sənavərə neylədi)

Tilsim padşahının qızı. AA 559 (Danışmayan qız) + 661* (Xarrat, dərzi və molla: dülgər taxtadan qadın heykəli düzəldir, dərzi ona paltar tikir, molla isə can verir. Daha sonra qadın üstündə mübahisə edirlər) + 1406 (Arvadlar yoldan tapdıqları həmayil üstündə mübahisə edirlər) + AA 850 (Padşah qızının əlamətləri) + AA 301A

Cahan keşdi dərviş. (948*) + (Qəhrəman hurilər padşahının qızı ilə evlənilir; qız nə etsə, heç nə deməməlidir; qadağa pozulur, qız qeybə çəkilir.) + (Qız və həramilər: qız həramilərin yerini öyrənib camaata xəbər verir.)

Pərilər padşahının qızı. AA 465C (O dünyadan xəbər gətirmə)

Əzim Sövdəgərin nağılı. 956B

Qara dağın sirri. AA 318 (Külək qızın ipin üstünə sərdiyi köynəyi aparır; köynəyi tapan tacir onu padşaha hədiyyə edir; padşah köynəyin sahibini ona gətirənə özü ağırlığında qızıl vəd edir; qarı qızı oğurlayıb padşaha gətirir; qəhrəman padşahı öldürüb arvadını xilas edir.)

Simanın nağılı. Qarşılığı yoxdur. (Rəmmal rəiyyətin içindən doğulacaq bir oğlan uşağının padşahı taxtdan salacağını xəbər verir; padşah yeni doğulan oğlan uşaqlarının öldürülməsini əmr edir; bağbanın oğlu xilas olur; axırda rəmmalın dedikləri gerçəkləşir.)

Ovçunun sirri. AA 670 (Ovçu Pirim heyvanların dilini bilir, bu sirri açarsa, onu ölüm gözləyir) + 0 (İki sünbül: sünbüllərdən birini Günbatan padşahının oğlu, o birini isə Gün doğan padşahının oğlu yeməlidir; Ovçu Pirim yazını pozmağa çalışır, amma buna nail olmur.)

Sehrli alma. (Nə qədər ki qəhrəmanın ayağı torpaqdadır, heç kimin ona gücü çatmır; qarı qəhrəmanı gücdən salıb onun arvadını qaçırır; yoldaşları qəhrəmanı dirildir; o, padşahı və qarını öldürüb arvadını xilas edir.)

Paççah oğlu. AA 4001 (Ər itmiş arvadını axtarır: qəhrəman divləri aldadıb onların sehrli əşyalarını ələ keçirir; onların köməyi ilə arvadını tapır).

Keçəl Bədəlin nağılı. (Lotu öküzü qaz adıyla keçəldən alır; keçəl əyninə qız paltarını geyinib ondan qisas alır.)

Qaraqılınc. (509*) (Xeyirxah ölü: qəhrəman ölünün borcunu qaytarıb onu dəfn edir; ölü heyvanların danışığını eşidir, qurdun beyninin padşahın xəstə qızının dərmanı olduğunu öyrənir; qurdu öldürüb onun beynini əldə edir, onun köməyi padşahın qızını sağaldır.)

İlan oğlan. AA 440 (Padşahın nikah tapşırıqlarını yerinə yetirir; onun qızı ilə evlənir; nikah gecəsi cildini çıxarıb gözəl bir oğlana çevrilir.) + AA 428 (Qız ilanla evlənir, bacılarının təhriki ilə onun donunu yandırır, oğlan qeybə çəkilir; ərini ax-

tarır; onun köməyi ilə div qarısının tapşırıqlarını yerinə yetirir; müxtəlif predmetlərə çevrilməklə təqibdən qaçırırlar.)

Gülxoşavaz. AA 531

İsgəndərin quşlar şahından xərac alması. Qarşılığı yoxdur.

Həməzənin nağılı. AA 531

Yoxsul qızı ilə şahzadə. AA 559 (Danışmayan qız) + (661*) (Xarrat, dərzi və molla) + AA 653A (Qardaşlardan biri sehrli xalça, o biri səhəng, üçüncü isə sehrli güzgü əldə edir; onun köməyi ilə padşahın xəstə qızını sağaldırırlar.) + (890**A) (Tutuquşu padşaha qeyri-adi alma toxumu hədiyyə edir) + AA 514B* (Cins dəyişmə) + SUS 410*** (Daşlaşmış şəhər)

Məlik Əjdər. AA315A (Ana divlə əlbir olub oğlunu öldürmək istəyir)

Şahzadə və tülkü. (546*)

Ceyran. AA 559 + (661*) (Dülgər, dərzi və kimyagər) + AA1406 (Arvadlar yoldan tapdıqları həyməyil üstündə mübahisə edirlər) + AA 850 (Padşah qızının əlamətləri) + AA 301A

Sehrli boyunbağı. AA 883A*** (Böhtanlanmış qız) + 0 (Günahsız göyərçin)

Dövlət quşu. AA 575 (Taxta at)

Padşahla balıqçı. AA 671F* (Balıqların gülməsi) + (890***) (Quş padşaha zəhərli sudan içməyə imkan vermir) + (890**) (Padşah ona qeyri-adi alma toxumu hədiyyə edən quşu öldürür; sonradan tutduğu işə peşman olur.)

MÜNDƏRİCAT

<i>İnstitutdan</i>	3
<i>Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığı epoxalar qovşağında (H.İsmayılov, S.Rzasoy)</i>	5
<i>Ön söz: qaynar söz çeşməsi (H.İsmayılov, O.Əliyev)</i>	46
Məlikməmməd.....	70
Oxxayın nağılı.....	82
Torçu oğlu.....	90
Güli - qah-qah.....	102
Ağ atlı oğlan.....	113
Tilsim padşahının qızı.....	141
Cahan keşdi Dərviş.....	156
Pərilər padşahının qızı.....	167
Əzim Sövdəgərin nağılı.....	178
Qara dağın sirri.....	188
Simanın nağılı.....	203
Ovçunun sirri.....	237
Sehrli alma.....	256
Paççah oğlu.....	264
Keçəl Bədəlin nağılı.....	274
Qaraqılinc.....	285
İlan oğlan.....	294
Gülxoşavaz.....	304
İsgəndərin quşlar şahından xərac alması.....	318
Həmənin nağılı.....	324
Yoxsul qızı ilə şahzadə.....	332
Məlik Əjdər.....	346
Şahzadə və tülkü.....	353
Ceyran.....	361

Sehrli boyunbağı.....	366
Dövlət quşu.....	376
Padşahnan balıxçı.....	384

<i>Nağılları söyləyənlər və toplayanlar haqqında məlumat</i>	392
<i>Nağılların süjet göstəricisi</i>	395

**Azərbaycan folkloru külliyyatı, I cild,
Nağullar (I kitab),
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2006.**

***Nəşriyyat direktoru:
Elşən Hətənzadə***

***Kompüterdə yığdı:
Aytən Cəfərova
Ləman Qafarova***

***Korrektorları:
Ləman Süleymanova
Səbinə İsayeva***

***Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Baxşəli Süleymanov***

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 25 ç/v
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsində yığılmış, səhifələnmiş,
“Səda” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.